

FOLYÓIRAT A SAJTÓSZABADSÁGRÓL ÉS A MÉDIASZABÁLYOZÁSRÓL

In Medias Res

FRANK PASQUALE

Platformsemlegesség: a szólásszabadság erősítése a magánhatalom köreibben

ROBERT C. POST

Demokratikus legitimitás és az Első Alkotmánykiegészítés

RÉVÉSZ T. MIHÁLY

A sajtószabadság „örömünnepe” 1867 Magyarországon

POGÁCSÁS ANETT

Tartalomáramlás és hozzáférés a szerzői jog „fogyasztói korszakában”

SZABÓ ENDRE GYŐZŐ

A kétoldalú piacok elmélete és a személyes adatok védelme – a *Google*-ítélet elemzése versenyjogi és adatvédelmi szempontok szerint

2017/1

In Medias Res

FOLYÓIRAT A SAJTÓSZABADSÁGRÓL ÉS A MÉDIASZABÁLYOZÁSRÓL

VI. évfolyam, 1. szám

2017

Felelős szerkesztő

KOLTAY ANDRÁS (Pázmány Péter Katolikus Egyetem)

Főszerkesztő

NYAKAS LEVENTE (Nemzeti Közzolgálati Egyetem)

A szerkesztőbizottság tagjai

GELLÉN KLÁRA (Szegedi Tudományegyetem)

LAPSÁNSZKY ANDRÁS (Széchenyi István Egyetem)

PÁZMÁNDI KINGA (Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem)

SZÉKELY LÁSZLÓ (Eötvös Loránd Tudományegyetem)

TÓTH ANDRÁS (Károli Gáspár Református Egyetem)

Tanácsadó testület

BAKA ANDRÁS (Kúria)

BARNA ATTILA (Széchenyi István Egyetem)

BIHARI MIHÁLY (Széchenyi István Egyetem)

CSEHI ZOLTÁN (Pázmány Péter Katolikus Egyetem)

HORVÁTH ATTILA

(Nemzeti Közzolgálati Egyetem)

KARÁCSONY ANDRÁS (ELTE)

KECSKÉS LÁSZLÓ (Pécsi Tudományegyetem)

KUKORELLI ISTVÁN (ELTE)

LÁBADY TAMÁS

(Pázmány Péter Katolikus Egyetem)

LENKOVICS BARNABÁS

(Széchenyi István Egyetem)

POKOL BÉLA

(Szegedi Tudományegyetem)

RÉVÉSZ T. MIHÁLY (ELTE)

SCHANDA BALÁZS

(Pázmány Péter Katolikus Egyetem)

SZALAY PÉTER (Alkotmánybíróság)

TAKÁCS PÉTER (Széchenyi István Egyetem)

TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ

(Szegedi Tudományegyetem)

VARGA ZS. ANDRÁS

(Pázmány Péter Katolikus Egyetem)

ZLINSZKY JÁNOS

(Pázmány Péter Katolikus Egyetem)

Wolters Kluwer

Kiadja a
Wolters Kluwer Kft.
Budapest, 2016
1117 Budapest, Prielle Kornélia u. 21–35.
Telefon: +36 (1) 464-5656
Fax: +36 (1) 464-5657
e-mail: info@wolterskluwer.hu
www.wolterskluwer.hu
www.media-tudomany.hu

A folyóirat tartalma anonim módon lektorált.

Szakmai partner: Az NMHH Médiatanácsának
Médiatudományi Intézete

Felelős vezető: Tóth Gábor, a Wolters Kluwer Kft. ügyvezetője

Kiadásért felelős: Fehér Nóra

A kiadványok szerkesztéséért felelős: Dr. Rajházi Mónika

Felelős szerkesztők: Dúll Kata, Horváth Krisztina

Műszaki szerkesztő: Szász Zoltán

Grafikai előkészítés: Wolters Kluwer Kft.

Tördelés: KorrInfo Kft.

Nyomdai munkálatok: Prime Rate Kft.

Felelős vezető: Dr. Tomcsányi Péter ügyvezető

ISSN 2063-6253

Termékkód: YOVI711

Kiadványaink megtekinthetőek és megvásárolhatóak szakkönyvesboltunkban a Kiadó címén,
továbbá a shop.wk.hu portálon.

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás és a mű bővített, illetve rövidített változatának kiadási jogát is.
A Kiadó írásbeli hozzájárulása nélkül sem a teljes mű, sem annak bármely része
semmiféle formában (fotokópia, mikrofilm vagy más hordozó) nem sokszorosítható.

TARTALOM

Tanulmányok

PAÁL VINCE	
Az 1914. évi sajtótörvény-javaslat képviselőházi vitája	1
FRANK PASQUALE	
Platformsemlegesség: a szólásszabadság erősítése a magánhatalom köreiben	48
ROBERT C. POST	
Demokratikus legitimitás és az Első Alkotmánykiegészítés	72
RÉVÉSZ T. MIHÁLY	
A sajtószabadság „örömnépe” 1867 Magyarországon	92

Fórum

FEJES ERIK	
A katonák politikai véleménynyilvánításhoz való jogának korlátozhatósága	105
POGÁCSÁS ANETT	
Tartalomáramlás és hozzáférés a szerzői jog „fogyasztói korszakában”	146
SZABÓ ENDRE GYÖZŐ	
A kétoldalú piacok elmélete és a személyes adatok védelme – a <i>Google</i> -ítélet elemzése versenyjogi és adatvédelmi szempontok szerint	170

Könyvismertetések

Robert A. Kahn:	
A gyűlölet szabadsága – Amerikai és európai perspektívák (<i>A szerző előszava</i>)	183
Paul Kearns:	
A művészet szabadsága. Esszék a jogi cenzúra és a kultúra kapcsolatáról (<i>Cseporán Zsolt</i>)	190
James Curran:	
Média és demokrácia (<i>Nyakas Levente</i>)	193
Eric Barendt:	
Anonymous Speech: Literature, Law and Politics (<i>Koltay András</i>)	196
Kevin Saunders:	
Free Expression and Democracy (<i>Koltay András</i>)	199
Koltay András – Török Bernát (szerk.):	
Sajtószabadság és médiajog a 21. század elején 3. (<i>Klein Tamás</i>)	205

TANULMÁNYOK

Az 1914. évi sajtótörvény-javaslat képviselőházi vitája

PAÁL VINCE*

1. Sajtószabályozás Magyarországon 1848–1914

A belga mintára megalkotott 1848. évi sajtótörvény (XVIII. tc.) jó fél évszázad alatt különösen idejétmúlttá vált. Már a megalkotói is ideiglenesnek tekintették, amint erre a törvény első sora is utalt.¹ Azonban nemcsak a készítői tartották ideiglenes alkotásnak. Még inkább elégedetlenek voltak vele a pesti radikálisok, akik a törvényt szöveget, amely bevezette a kauciót és súlyos büntető rendelkezéseket tartalmazott, és ezért a reakció megnyilvánulását látták benne, tiltakozásuk jeléül nyilvánosan elégették. Az összesen 45 §-ból álló '48-as sajtótörvény I. fejezetének tizennégy §-a (3–16. §) a sajtóvétségekről szólt, és az azokat elkövetőkkel szemben súlyos büntetéseket határozott meg. A II. fejezet a bírói eljárásról ugyancsak a sajtóvétségek üldözésével kapcsolatos. A III. fejezet az időszaki lapokról szólt, míg a IV. fejezet a „nyomdákrol és a könyvárusságról” rendelkezett, továbbá szabályozta az időszaki lapok, a nyomdák és könyvárusok működési feltételeit. Végül ez utóbbi passzusok áthágóival szemben büntetési tételeket írt elő.

A sajtótörvényben deklarált sajtószabadságot már 1849 nyarán felfüggesztették, amikor a Szemere-kormány a szabadságharc utolsó heteiben újra bevezette a cenzúrát. Magyarországon az abszolutizmus időszakában, 1852-ben – a katonai határőrvidék kivételével – új Sajtórendtartást vezettek be, amely fenntartotta a nyomtatványok kiadás, illetve terjesztés előtti bemutatási kötelezettségét. A terjesztést csak a bemutatástól, a Rendtartásban megszabott idő eltelte után volt szabad megkezdeni. (A katonai határőrvidék területére a Sajtórendtartást külön rendeletben meghatározott eltérésekkel vezették be ugyancsak 1852-ben.)

Az 1867. évi kiegészítéssel a '48-as sajtótörvény újra hatályba lépett, de Erdély és a katonai határőrvidék területén továbbra is az 1852-ben kiadott császári sajtórendtartások voltak hatályban. Igaz ugyan, hogy az 1852-es Sajtórendtartást Erdély vonatkozásában 1871-ben lényegesen módosították, és így az erdélyi sajtóviszonyok szabályozása közelített az ország egyéb részein érvényes szabályozáshoz. A Király-hágón túli területeken az esküdtbíráskodás is ebben az évben került felállításra. A '48-as sajtótörvény még érvényben lévő paragrafusait csak a bűnvádi

* Médiatudományi munkatárs, NMHH Médiatanácsának Médiatudományi Intézete. E-mail: paal.vince@nmhh.hu

¹ „Az előző vizsgálat eltöröltetvén örökre, s a sajtószabadság visszaállítván, ennek biztosítékául ideiglenesen rendeltetnek:”

perrendtartás bevezetéséről szóló 1897. XXXIV. tc. terjesztette ki 1901. január 1-jei hatállyal Erdélyre, a polgárosított határőrvidék területére, valamint Fiume városára és kerületére is.

Ekkora azonban már a Sajtótörvény is jelentősen módosult, olyannyira, hogy negyvenöt §-ból már csak huszonkettő volt érvényben. Az 1880. évi XXXVII. törvénycikk a magyar büntetőtörvénykönyvek (az 1878. évi V. tc. és az 1879. évi XL. tc.) életbe léptetéséről hatályon kívül helyezte a Sajtótörvény 2., 3., 4., 5., 6., 7., 8., 9., 10., 11., 12., 15., 16., 18., 19., 20., 24. és 26. §-ait, ezek helyébe a büntetőtörvénykönyv megfelelő rendelkezései léptek, továbbá a – már említett, 1897. évi XXXIV. tc. – hatályon kívül helyezte a Sajtótörvény 17., 21., 22., 23. és 29. §-ait. Ezzel a Sajtótörvényből a sajtószabadság elvi deklarálása mellett már csak a sajtójogi fokozatos felelősségre vonatkozó §-ok, a sajtó útján elkövetett becsületsértés miatt indított eljárás szabályaival foglalkozó §-ok, az időszaki lapokról, valamint a nyomdákrol és könyvárusításról szóló §-ok maradtak érvényben.

Ezenkívül a dualizmus korában számos rendeletet adtak ki, amelyek a sajtóélet olyan szegmensét szabályozták, amelyre a sajtótörvény nem terjedt ki, részben azért nem, mert 1848-ban nem volt idő arra, hogy a törvényhozók minden részlettel foglalkozzanak, részben pedig azért nem, mert a sajtó fejlődése, különösen a kapitalista viszonyok kialakulása a sajtó terén is újabb és újabb problémákat vetett fel, ami a sajtószabályozást is ismételten feladat elé állította. A legtöbb rendelet a terjesztéssel foglalkozott. A Sajtótörvény ugyanis erről csak annyit mondott, hogy a könyvárusok az elmarasztaló ítélet által nem sújtott nyomtatványokat szabadon árulhatják (43. §), valamint hogy a nyomtatványok házaló terjesztése a hatóság rendőri felügyelete alá tartozik (45. §). Az 1867-ben megalakult kormány ezt úgy értelmezte, hogy a törvény alapján csak a könyvárusoknak van joga be nem tiltott nyomtatványokat árulni, minden nyomdatermék utcai vagy házalás útján való terjesztése engedélyhez kötött. Az engedély kérelmezésével egy időben be kell mutatni a terjesztésre szánt nyomdatermékét. Erre hívta fel az érdekeltek figyelmét a belügyminiszter 1867. júniusban kiadott egyik körrendelete (1731. számú). Egy másik rendelet pedig a külföldi sajtótermékek terjesztését a belügyminiszter engedélyéhez kötötte (463/1873 B. M. sz.). (Erdélyben a terjesztés vonatkozásában is a módosított Sajtórendtartás maradt érvényben.) A belügyminiszter foglalkozott a főváros területén folyó utcai árusítással is, amikor egyik rendeletében (17.119/1895 B. M. sz.) felszólította Budapest polgármesterét, hogy a hírlapok utcai árusítására vonatkozó engedélyt csak oly feltétellel adja meg, hogy a kiadó az elárúsításra iskolaköteles korban lévő vagy megbotránkozottató külsejű egyéneket nem alkalmazhat, ezek pedig a hírlapok címén és árán kívül egyéb adatokat nem kiálhatnak, és a hírlapokat tolakodó módon nem kínálhatják. Két évvel később ugyanezt a felszólítást valamennyi törvényhatóság első tisztviselőjének címezve megismételte (1.608/1897. B.M. sz.), és a gyakorlati élet tapasztalatait figyelembe véve a hírlapok utcai árusítására szóló engedély kiadását előzetesen nyolc napnál nem hosszabb időszakra engedélyezte az egyes lapszámok egyidejű bemutatási kötelezettségének fenntartásával, majd ezt az időtartamot egy újabb rendelet (11.287/1902. B. M. sz.) három hónapra növelte. Könnyítés volt az is, hogy könyveknek, képeknek és metszeteknek az egész ország területére érvényes házalás útján történő árusítására a belügyminiszter adhatta meg az engedélyt, ilyenkor nem kellett a helyi törvényhatóság engedélyéért folyamodni (106.647/1905. B. M. sz. és ad 106.647/1905. B. M. sz.). Az utcai árusítást végző személyekre nézve jelentett szigorítást az az 1912-ben kiadott rendelet (136.000/1912. B. M. sz.), amelynek értelmében a kiadók csak a rendőrhatalóság által névre szólóan kiállított igazolvánnyal ellátott 18 évnél idősebb személyeket alkalmazhattak utcai árusként.

A sajtó szabályozását érintette az 1869. évi XXIII. tc., amely eltörölte a hírlapbélyeget, az 1874. évi XXXIII. tc., amelynek értelmében büntetésük tartama alatt választói jogot nem gyakorolhatnak azok, akiket az 1848. évi XVIII. tc. (sajtótörvény) alapján sajtóvétség miatt fogságra ítélték, a kivándorlásról szóló 1903. évi IV. tc. és az előbbi hatályon kívül helyező, ugyancsak a kivándorlásról szóló 1909. évi II. tc., amennyiben ezek megtiltották a kivándorlásra csábító nyomtatványok terjesztését. A polgári perrendtartás életbe léptetéséről szóló 1912. évi LIV. tc. pedig korlátozta az engedély nélkül közzétehető hatósági dokumentumok körét.

A '48-as Sajtótörvény a sajtóvétségekben sommásan az esküdtszékot jelölte meg bírói fórumnak. A sajtóperekben a dualizmus időszakában alapesetben esküdtbíróóság ítélkezett. De egyes sajtó útján elkövetett bűntettek esetében a bünvádi perrendtartás életbe léptetéséről szóló törvény (1897. évi XXXIV. tc.) a szakbíróóságokat ruházta fel hatáskörrel. Az esküdtbíráskodás szerepét a sajtóügyekben tovább csökkentette a király megsértéséről és a királyság intézményének megtámadásáról szóló 1913. évi XXXIV. tc., amennyiben a sajtó útján elkövetett, a király, illetve a királyság intézménye elleni támadás büntényét kivette az esküdtbíróóság hatásköre alól. Az 1914. évi XIII. törvénycikk az esküdtbíróóság előtti eljárásra és a semmisségi panaszra vonatkozó rendelkezések módosításáról szintén érintette a sajtóügyekben való esküdtbíróósági eljárás rendjét is.²

Az 1897. évi XXXIV. tc. kapcsán, amely végre egységes sajtóeljárási szabályozást vezetett be Magyarországon, felmerült új sajtótörvény elkészítésének gondolata is, amire különösen a '48-as sajtótörvény elavult felelősségi rendszere miatt lett volna szükség. Erdély Sándor igazságügyi minisztert 1898 márciusában a Képviselőház meg is bízta egy új sajtótörvény elkészítésével és a Ház elé terjesztésével.³ Kenedi Géza kidolgozott egy új felelősségi rendszert, a sajtóreform azonban egyelőre elmaradt.⁴ A sajtó körüli anomáliák, egy új sajtószabályozás kérdései azonban továbbra is napirenden voltak az érdekeltek köreiben. Egymást érték a különböző jogászai és újságírói ankétok és konferenciák. Ezek közül kiemelkedett az egyaránt 1907. április 28-án tartott Budapesti Újságírók Egyesülete rendkívüli közgyűlése és az Írók és Újságírók Otthon Köre sajtóankéntje. Ez év májusában pedig az igazságügyi miniszter kezdeményezésére nyolcvan tekintélyes újságíró, szerkesztő és képviselő tanácskozott tíz napon át az Országgyűlés delegációs termében. Három évvel később pedig a sajtójog szaktekintélyei tanácskoztak Pozsonyban a sajtótörvény reformjának főbb kérdéseiről. Az elhangzott beszédek, előadások nyomtatásban is napvilágot láttak.⁵

Az 1913 őszen benyújtott sajtótörvény-tervezet kidolgozásában Balogh Jenő igazságügyi miniszter, Töry Gusztáv igazságügyi minisztériumi államtitkár és Vavrik Béla, a Főrendiház elnöke, a Magyar Jogászegylet elnöke játszotta a főszerepet.⁶ A szövegezésben egy nyolcfős ta-

² A sajtójogi szabályok gyűjteményét I. PAÁL Vince (szerk.): *Magyar sajtójogi szabályok annotált gyűjteménye 1848–1989*. www.mtmi.hu

³ KENEDI Géza: *A magyar sajtójog ügy amint életben van*. Budapest, Franklin, 1903. 48.

⁴ A sajtójog főbb kérdéseinek reformja. *Magyar Jogászegyleti Értekezések, Új folyam I. köt. 3. füzet*. Budapest, Pfeifer Ferdinánd, 1910. 71/35. Vö. BUZINKAY Géza: *Harc a sajtóreform körül, 1914*. In: PUSZTAI Bertalan (szerk.): *Médiумok, történetek, használatok – Ünnepi tanulmánykötet a 60 éves Szajbely Mihály tiszteletére*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 2012. 283.

⁵ BUZINKAY Géza: *A sajtóreform 1914-ben*. In *Medias Res*, 2013/1. 4–5.

⁶ *Felsőházi Napló*, 1935, III. köt. 370. (Balogh Jenő).

nácsadó testület is közreműködött.⁷ A javaslat benyújtása után nemcsak az ellenzék, hanem a különböző újságíró-egyesületek, a sajtó, továbbá a Függetlenségi Párttal szimpatizáló közvélemény is a legkülönbözőbb módon juttatta kifejezésre a sajtójavaslattal szembeni elutasítását.⁸

2. A sajtótörvény-tervezet

A sajtótörvény-tervezet⁹ legfontosabb rendelkezései a következők voltak. Szigorított a lapindítás feltételein, amennyiben időszaki lapot a bejelentés hatóság általi tudomásulvétele előtt nem lehetett elindítani. Meghatározta, hogy a bejelentésben milyen adatokat kell megadni. Az időszaki lap kiadásáért felelős személlyel kapcsolatban feltételeket határozott meg (16–17. §). A törvényhatóság első tisztviselője tizenöt napon belül közli a határozatát a lapindításra vonatkozó bejelentés elfogadásáról vagy elutasításáról. Ha a törvényhatóság tizenöt napon belül nem hoz határozatot, a bejelentést elfogadottnak kell tekinteni. A törvény ugyan deklarálta, hogy „időszaki lapot mindenki szabadon alapíthat”, de azt ezen hatósági aktus beiktatásával mégiscsak engedélyhez kötötte. Fellebbezni másodfokon a belügyminiszterhez lehetett, akit azonban határozata meghozásában határidő nem kötött. A belügyminiszter elutasító határozata esetében a közigazgatási hatósághoz lehetett fordulni (19. §).

Megemelte a politikai tartalmú időszaki lapok kaucióinak összegét. A hetente legalább ötször megjelenő politikai tartalmú időszaki lapok után Budapesten az eddigi 10 ezer helyett 50 ezer koronát, vidéken az addigi 10 ezer helyett 20 ezer koronát kellett lapbiztosítékként a m. kir. állampénztárban letétbe helyezni. Az ennél ritkábban megjelenő politikai tartalmú időszaki lapok esetében Budapesten az eddigi 5 ezer helyett 20 ezer, a vidéken az eddigi 5 ezer helyett 10 ezer korona összegű kauciót kellett letenni (18. §).

A sajtótermékek utcai terjesztésének engedélyhez kötését a törvényjavaslat a vonatkozó rendeleteknek megfelelően továbbra is fenntartotta. Eszerint az engedélyt az adott törvényhatóság első tisztviselője, illetve több törvényhatóság vagy az egész ország területére a belügyminiszter adhatja meg. Külföldi sajtótermékek utcai terjesztését a belügyminiszter engedélyezheti. A közrendet vagy a közérkölciséget (a fogalmakat a törvényjavaslat nem definiálja) sértő vagy veszélyeztető, nemzetiség, osztály vagy hitfelekezeti elleni gyűlölet ébresztésére alkalmas sajtótermékek utcai terjesztését engedélyezni nem szabad. Ez vonatkozik a családi élet belső ügyeit tárgyaló sajtótermékekre is, ha ahhoz nem fűződik közérdek (11. § 4. bek.). A belügyminiszter rendeletben a közrend érdekében ezenkívül egyéb okokat is meghatározhat, amelyek megléte esetén az utcai terjesztés nem engedélyezhető. Az utcai terjesztésre az engedélyt megadó hatóság az engedélyt visszavonhatja, amennyiben a 11. § 4. és 5. bekezdésében felsorolt, az engedély megadását kizáró körülmények merülnek fel (11. § 5–6. bek.). Az időszaki lapok utcai terjesztésre szánt egyes számait a kiadó köteles bemutatni a terjesztés megkezdésével egy időben a kiadás helye (külföldi sajtótermékek esetében a terjesztés helye) szerint illetékes hatóságnál. Ha az időszaki lap valamelyik száma az utcai terjesztést kizáró közleményt tartalmaz, akkor az en-

⁷ BUZINKAY (2012) i. m. (4. lj.) 6.

⁸ Uo. 6–7.

⁹ *Képviselőházi Irományok* (továbbiakban: KI), 1910, XXXV. köt. 901. sz.

gedély megadására jogosult hatóság a lap ezen számának utcai terjesztését megtilthatja (12. §. 3. bek.). A törvényjavaslat a sajtótermékek utcai árusítását rendőrhatalósági igazolvány meglétéhez köti. Meghatározza, hogy az igazolvány kiadása milyen esetekben tagadható meg (18 év alatt, egyes betegségekben szenvedők, büntetett előélet stb.) (13. §).

Bevezette a helyreigazítási jogot. Az, akiről időszaki lap nyíltan vagy burkoltan „valótlan tényeket” közölt vagy „való tényeket hamis színben” tüntetett fel, helyreigazító nyilatkozat közzétételét követelheti. Hatóság esetében a helyreigazító nyilatkozat közzétételének követelését nem köti ahhoz a feltételhez, hogy a helyreigazítandó közlemény közvetlenül érintse a helyreigazítást kérő hatóságot. A törvényjavaslat előírásokat tartalmaz a helyreigazító nyilatkozat terjedelmével és közzétételének módjával kapcsolatban (20–23. §). (Ugyanakkor a helyreigazítási joggal való visszaélést is büntetni rendeli.)

Részletesebben szabályozta a fokozatos felelősség elvét is. Korábban ugyanis bevett gyakorlattá vált, hogy a sajtó útján elkövetett vétségekért névleges szerkesztő (ún. stróman) vállalta a sajtójogi felelősséget. A tervezet szerint a sajtójogi felelősséget elsősorban a szerző viseli, de szerzőként kell büntetni azt is, aki a bűncselekmény tényálladékát megállapító tartalom megalkotásában utasítással, adatok nyújtásával, szövegezéssel, ábrázolással vagy zenésítéssel részt vett. Nem mentesít a sajtójogi felelősség alól az a körülmény, ha a szerzőséget másvalaki vállalja. A szerző felelőssége a kiadóra hárul, ha az sajtójogi felelősségre nem vonható, vagy ha a sajtóterméket a büntető törvénybe ütköző tartalommal egyenesen a kiadó rendelte meg (33–36. §). A tisztán fokozatos felelősségi rendszer felől tehát bizonyos elmozdulás történt a büntetőjogi felelősség felé.

Újdonság volt a tervezetben, hogy a sértett a sajtóközlemény által neki okozott nem vagyoni kárért is kártérítést követelhet. A vagyoni és nem vagyoni kár iránti kártérítési követelés akkor is fennáll, ha a sajtóközlemény nem tartalmaz bűncselekményt (39. §). Az ítéletben meghatározott kártérítésért elsősorban az elmarasztalt személy, ha pedig a közlemény biztosítékre kötelezett lapban jelent meg, a biztosíték erejéig a kiadó felelős. Amennyiben a kártérítést az elmarasztalt személytől behajtani nem lehet, vagy a biztosíték azt nem fedezi, akkor azt a kiadótól, ha az sem lehetséges, akkor a nyomda- vagy többszörösítő vállalat tulajdonosától kell behajtani (40. §).

A törvényjavaslat egyik további jelentős újítása volt, hogy szabályozni kívánta az időszaki lap kiadója és szerkesztőségének tagjai közötti jogviszonyt is, az újságírók mint munkavállalók érdekeinek fokozottabb figyelembevételével. Az újságírók és munkaadóik viszonyára addig az ipartörvény¹⁰ vonatkozott. A sajtótörvény-tervezet értelmében az értelmiségi foglalkozás rangjára emelkedne az újságírói hivatás, amennyiben kimondta, nem lehet felmondani az újságírónak akkor, ha azért tagadja meg valamely közlemény megírását, „mert az időszaki lap olyan politikai irányt kezd támogatni, amelynek szolgálatára magát sem a szerződés megkötése alkalmával, sem később nem kötelezte” (59. § 4. bek.).

A javaslat megszabta azokat az eltéréseket is, amelyekkel a sajtó útján elkövetett rágalmas és becsületsértés esetében a Btk. vonatkozó paragrafusát (1878. évi V. tc. 277. §), valamint a bünvádi eljárást szabályozó törvények rendelkezéseit alkalmazni kell (43. § és 45. §).

¹⁰ 1884. évi XVII. törvénycikk.

Mivel a javaslattal egyetemben tárgyalták Lovászy Márton országgyűlési képviselőnek 1911. augusztus 26-ai keltessel benyújtott,¹¹ a sajtótermékek terjesztéséről szóló törvényjavaslatát,¹² szólni kell ezen utóbbi javaslat tartalmáról is. A Lovászy-féle javaslat az utcai terjesztést szintén bejelentési kötelezettséghez kötötte. A bejelentés tudomásulvételét a hatóság azonban nem tagadhatta meg. Belföldi időszaki lapnak megfelelő viteldíj ellenében a Magyar Kir. Postán, illetve a Magyar Államvasutak területén való szállítását – bírósági döntés kivételével – nem lehet megtagadni. Az egynemű sajtótermékek a szállítás módozata, a viteldíj és a pályaudvarokon való árusítás tekintetében azonos elbírálás alá esnek. A Lovászy-féle javaslat tehát a terjesztést lényegesen szabadabban szabályozta volna.

A 64 §-ból álló törvényjavaslatot (901. szám alatt) Balogh Jenő m. kir. igazságügyi miniszter 1913. október 25-ei keltessel nyújtotta be a Képviselőháznak.¹³ A Képviselőház Igazságügyi Bizottságának jelentése 1913. november 7-ei keltessel id. Erdély Sándornak, az Igazságügyi Bizottság elnökének és Hegedüs Kálmánnak, a Bizottság előadójának az aláírásával készült el.¹⁴

A Bizottság jelentésében azzal indokolta egy új sajtótörvény szükségességét, hogy a közélet és a társadalmi szervek számos tényezője évtizedek óta sürgeti a sajtóra vonatkozó szabályozás reformját. A Bizottság szerint a reform azért szükséges, mert az 1848. évi „korszakalkotó” sajtótörvény nem terjedhetett ki egyes részletkérdések szabályozására, ezért a gyakorlat számos kérdést vetett fel, amelyekre a hatályos sajtótörvény nem ad választ. A sajtó, de különösen a napisajtó szerepe oly mértékben megnövekedett, hogy a sajtó szellemi munkásai, a kiadó és a nagyközönség közötti viszony egészen „új dimenziót vett fel”. Nagy hírlapvállalatok jöttek létre, amelyek a „társadalmi és közéletünkre erősen érezhető befolyást gyakorolnak és annak irányításában nem egyszer részt vesznek”. Ez a fejlemény ugyancsak új jogszabályokat kíván, amelyeknek egyes magánjogi kérdések rendezésére is ki kell terjedniük. A sajtószabadság intézményes biztosításához és a sajtó szellemi munkásainak illetéktelen befolyás alóli felszabadítása is új szabályozást igényel. A sajtó egyes orgánumaiban az utóbbi időben olyan visszaélések voltak tapasztalhatók, amelyekkel szemben a társadalom hatékonyabb védelmet igényel.

A Jelentés utalt arra, hogy a Képviselőház már a múltban is több alkalommal foglalkozott a reform kérdésével. Reflektált Lovászy Márton – fentebb említett – törvényjavaslatára is. Mivel azonban a terjesztéssel a miniszter által előterjesztett törvényjavaslat is foglalkozik – szólt az indoklás –, ezért a Bizottság nem látott okot arra, hogy a Lovászy-féle javaslatot külön tárgyalja. Mindenesetre a sajtótörvény-tervezet tárgyalása „a sajtóról szóló törvényjavaslat (Irom. 901. 920.) és ezzel kapcsolatban Lovászy Márton képviselő indítványa (Irom. 397.) a sajtótermékek szabad terjesztéséről alkotandó törvény” név alatt folyt.

¹¹ A vita során Bakonyi Samu kifogásolta, hogy az Igazságügyi Bizottság nem indokolta meg, hogy ezt a „ház egyhangú határozatával fontosnak, sürgősnek talált és hozzáutasított törvényjavaslatot tárgyalás alá sem vette”. *Képviselőházi Napló* (továbbiakban: KN), 1910, XXI. köt. 19.

¹² Törvényjavaslat a sajtótermékek terjesztéséről. KI-1910, XIII. köt. 397. sz.

¹³ KN-1910, XIX. köt. 226.

¹⁴ Uo. 351.

Az igazságügyi miniszter javaslata hat fejezetből állt. Az első fejezet (1–4. §) a bevezető rendelkezéseket tartalmazta. A második fejezet (5–31. §) a sajtórendészet, a sajtótermékek előállításával, terjesztésével, az időszaki lapokkal kapcsolatos kérdésekkel foglalkozott. A harmadik fejezet (32–44. §) a sajtójogi felelősséget szabályozta. Főleg a terjesztés és a sajtójogi felelősség szabályozása váltotta ki leginkább az ellenzék kritikáját. A negyedik fejezet (45–56. §-ok) a sajtóeljárást egyes kérdéseit rendezte, az utolsó, hatodik fejezet (61–64. §) pedig az átmeneti és életbe léptető rendelkezéseket tartalmazta. A Bizottság értelmezése szerint a javaslat jól oldja meg két fő célkitűzését: „egyfelől biztosítani kívánja a komoly és tisztességes sajtó szabadságát, másfelől hatályos és gyors védelmet törekszik nyújtani a sajtó útján és a sajtóval kapcsolatosan elkövetett visszaélések ellen”.

A Bizottság helyesnek vélte, hogy a javaslat a sajtótermékek házaló és utcai terjesztését továbbra is lehetővé teszi, és azt nemcsak hogy engedélyhez köti, de az engedélyezésben a korábbinál a központi kormányzat számára nagyobb befolyást biztosít. A Bizottság azonban (a 11. § 5. bek. vonatkozásában) olyan módosítást javasolt, hogy a törvényhozás kizárólagos joga legyen azoknak az okoknak a meghatározása, amely alapján a házaló és az utcai terjesztést engedélyezni nem szabad. Így a Bizottság által módosított szöveg értelmében a belügyminiszter rendeletben egyéb okokat nem határozhat meg. A lapbiztosíték összegének jelentős felemelését a Bizottság indokoltnak tartotta, tekintettel az inflációra, illetve arra, hogy a javaslat a sajtó útján elkövetett bűncselekmények és egyes közlemények kapcsán keletkező vagyoni és nem vagyoni kártérítési kötelezettségek megfizetésére szolgál. A 24–31. §-okban található büntető rendelkezésektől a Bizottság azt várta, hogy „a sajtó munkásait pedig megmentik a komoly és tisztességes hírlapírók közé nem tartozó selejtesebb elemek üzelmeitől; közvetve emelni fogják a hírlapírás színvonalát”. A Bizottság úgy vélte, a sajtójogi felelősség új szabályozása az általa javasolt módosításokkal¹⁵ Európában a „legsabadelvűbb” felelősségi rendszert teremti meg, és a ’48-as sajtótörvényhez képest is haladóbb szellemet képvisel. Amennyiben ugyanis a szerzőt vagy időszaki lap esetén a felelős szerkesztőt a kiadó utasította valamely közlemény közzétételére, a sajtójogi felelősséget a kiadó viseli. Ha pedig a közleményt a szerző bejegyzése nélkül teszik sajtó útján közzé, akkor a szerző nem büntethető. A Bizottság a sajtó kártérítési kötelezettségének törvénybe foglalását is üdvözölte, és változtatás nélkül elfogadta az erre vonatkozó szövegezést.

A javaslat nem foglalkozott ugyan a hírlapírók nyugdíjának és betegbiztosításának kérdésével, a Bizottság azonban ennek ellenére megvizsgálta a kérdést, de arra az álláspontra helyezkedett, hogy a törvényhozás csak az érdekeltek véleményének megismerése után lesz abban a helyzetben, hogy e tárgyban javaslatot terjesszen elő.

¹⁵ „Szerzőként kell büntetni azt is, aki a bűncselekmény tényálladékát megállapító tartalom megalkotásában utasítással, adatok nyújtásával, szövegezéssel, ábrázolással vagy zenésítéssel vett részt.” helyett „Szerzőként kell büntetni azt is, aki a sajtóterméket a büntető törvénybe ütköző tartalommal megrendelte, és azt is, aki a sajtótermék büntető törvénybe ütköző tartalmának megírására a szerzőt rábírta.” (33. § 2. bek.)

3. A törvényjavaslat plenáris vitája a Képviselőházban

A törvényjavaslat általános vitája a Képviselőházban 1913. november 11-én kezdődött. Az ellenzéki képviselők azonban nehezményezték, hogy a javaslat Bizottság által módosított szövegését csak a plenáris tárgyalás megkezdésének napján kapták kézhez, ezért a javaslat feletti vitát – Apponyi Albert javaslatára – néhány napra felfüggesztették.¹⁶

Ezután 1913. november 14-étől nyolc egymást követő ülésnapon át november 29-ig folyt az általános vita. Majd ezután néhány napig (december 5-ig) a delegáció ülései miatt szünetelt a Képviselőházban a plenáris munka.¹⁷ December 5-én az 1914. év első felében viselendő közterhekről és fedezendő állami kiadásokról szóló törvényjavaslat volt napirenden, majd egy napig (486. ülés december 15.) újra visszatértek a sajtótörvény-tervezet tárgyalására. Utána azonban hosszabb időre ismételten lekerült a napirendről, mert az elnök, illetve Telegdy József javaslatára néhány „sürgős törvényjavaslat” került előbb a Képviselőház plenáris plénuma elé.¹⁸ Így a karácsony előtti és a karácsony utáni két-két ülésnapon más témák voltak napirenden. A sajtójavaslat parlamenti tárgyalása – a kortársak által még nem sejtett – vérszterhes 1914-es esztendő első képviselőházi ülésnapján, január 12-én folytatódott. Az általános vita még kilenc egymást követő ülésnap jelentős részét elfoglalta. Az általános vitát január 22-én zárták le, és még aznap megkezdődött a törvénytervezet részletes vitája, amely azonban az ellenzék – alább tárgyalandó – kivonulása miatt viszonylag hamar, másnap be is fejeződött. Január 24-én már csak a javaslat harmadszori felolvasása maradt hátra, majd a Képviselőház vita nélkül elfogadta.¹⁹

A sajtótörvény-javaslat benyújtásakor a kormánypárt (Nemzeti Munkapárt) és az ellenzéki pártok (Függetlenségi 48-as és Kossuth Párt, Függetlenségi és 48-as (Justh) Párt, Katolikus Néppárt, Román Nemzetiségi Párt, Szlovák Nemzetiségi Párt, Demokrata Párt, Országos 48-as Függetlenségi Gazdapárt, Országos Keresztényszocialista Párt, 67-es pártonkívüliek, 48-as pártonkívüliek) között a viszony különösen rossz volt. Miután a kormány 1911 májusában betervezte az új véderőtörvény-javaslatot, a parlamenti kisebbség annak elfogadásának megakadályozására obstrukcióba kezdett. Tisza István, aki akkor a házelnöki tisztséget viselte, 1912. június 4-én a házszabályok megsértésével megakadályozta az ellenzéket abban, hogy tovább folytassa a technikai obstrukciót, és a többséggel elfogadtatta a véderőjavaslatot. Az azt követő napokban hozott intézkedésekkel meggátolta, hogy a parlamenti kisebbség megakadályozhassa a Képviselőház törvényhozó munkáját. A zajongó és az ülésteremben dulakodást kezdeményező és az abban részt vevő képviselőket a Mentelmi Bizottság kitiltotta a Házból, aminek a karhatalom igénybevételel szereztek érvényt. A házelnök intézkedéseit utólag a Képviselőház kormánypárti többsége jóváhagyta. Az 1913-ban elfogadott új házszabályok lényegesen csökkentették a képviselőházi kisebbség mozgásterét, és jelentősen kibővítették a házelnök jogkörét. Az elnök intézkedéseinek karhatalmi támogatására felállították a parlamenti őrséget (1912. évi LXVII. tc.). Ezzel a magyar Országgyűlés Képviselőházában a technikai obstrukció, amellyel a dualizmus kezdetétől az ellenzék számos alkalommal visszaélt, lehetetlenné vált. A technikai

¹⁶ KN-1910, XX. köt. 35–36.

¹⁷ Uo. 379.

¹⁸ Uo. 432, 494., 513.

¹⁹ KN-1910, XXI. köt. 482.

obstrukció letörése azonban nem jelentette azt, hogy a képviselőházi munka normális keretek között folyt volna tovább. Az opposíció többnyire bojkottálta a törvényhozói munkát, csak egyes törvényjavaslatok tárgyalásán jelent meg. Ilyen körülmények között alig lehetett azt várni, hogy egy ilyen jelentős törvényjavaslat, mint a sajtótörvény-javaslat képviselőházi tárgyalása lehetőleg szakmai alapon, az ellenzék konstruktív részvételével folyjék.

Ennek ellenére kezdetben úgy tűnt, hogy az ellenzék hajlandó a javaslat érdemi tárgyalására.²⁰ E feletti örömét Balogh Jenő igazságügyi miniszter is kifejezte. Az opposíció valóban számos szakmai érvet sorakoztatott fel a javaslat egyes szakaszai vonatkozásában, és javító szándékú módosításokra is történtek javaslatok. A szakminiszter kilátásba helyezte, hogy a javaslat eredeti koncepciójának fenntartása mellett kész egyes ellenzéki javaslatokat figyelembe venni, amennyiben a részletes tárgyalás során megfelelő módosító javaslatok érkeznek. Hamarosan kiderült azonban, hogy a parlamenti kisebbség a javaslat elfogadásának elhúzására törekszik, amire a korábbihoz képest szigorított házszabályok még mindig bőségesen teremtettek lehetőséget. Az ellenzék szónokai gyakran a javaslat szigorú tárgyától eltérve terjedős fejtegetésekbe bocsátkoztak, és a kormány politikájának általános bírálatával töltötték ki hozzászólásaikat.²¹ A kormányoldal a tárgyalás felgyorsítása érdekében megnövelte az ülések időtartamának hosszát. A Ház november 15-én Vojnits Sándornak a házszabályok 197. §-a alapján tett indítványára azt a határozatot hozta, hogy a Ház a délelőtt 10 órától délután 6 óráig terjedő időt a napi-rend tárgyalására fordítsa.²²

Az ellenzéki politikusoknak igen nagy száma jelentkezett szólásra. Ez magyarázható a törvényjavaslat fontosságával, de egyértelműen szembeütni az obstrukció szándéka is. Egy idő után az ellenzéki képviselők unos-untalan már csak a korábban elhangzott kifogásokat ismételték. A javaslat közvetlen tárgyától eltérő hosszadalmas fejtegetések szintén az időhúzást szolgálták.²³ Volt rá példa, hogy egy ilyen nyolcórás vitanap egyetlen ellenzéki képviselő felszólalásával telt el. Hogy mennyire obstrukcióról volt szó, alátámasztja az is, hogy az ilyen maratoni felszólalásokra gyakran csak néhány ellenzéki képviselő jelenléte mellett került sor.

Az ellenzéki képviselők az általános vitában is sokszor a törvényjavaslat konkrét paragrafusait bírálták. A mindenkori elnök kezdetben még rendszeresen szóvá tette ezt, és felhívta a figyelmet, hogy a képviselők az egyes paragrafusokra majd a részletes vita során reflektáljanak.

²⁰ Valójában a törvényjavaslat feletti vitát az ellenzék a kormány lejárására kívánta felhasználni belföldön és külföldön egyaránt. A román nemzetiségű Pop Cs. István Vázsonyi Vilmost is kényelmetlen helyzetbe hozta, amikor azt mondta, úgy látszik, „nemcsak mi fordulunk a külföldre, hanem mások is, sőt Vázsonyi t. barátom határozottan mondotta, hogy ez a nagy per, amely a pártok között folyik, a művelt európai közvélemény elé is tartozik”. KN-1910, XX. köt.194.

²¹ Springer Ferencről és Urmánczy Nándortól például az elnök a szót is megvonta, mivel többszöri figyelmeztetés ellenére az elnök szerint hozzászólásukban nem a törvényjavaslattal foglalkoztak. KN-1910, XX. köt. 112. és XXI. köt. 412. Springer a miniszterelnök egyik Szatmáron elmondott beszédéből részletet akart felolvasni annak alátámasztására, hogy a nem alkotmányos eszközök alkalmazása mellett a kormánypárt miképpen tudta megtéveszteni a választókat, az elnök megvonta tőle a szót arra hivatkozással, hogy már kétszer figyelmeztette, ne térjen el a tárgytól.

²² KN-1910, XX. köt. 112.

²³ KN-1910, XX. köt. Például: Benedek János, Hegyi Árpád, Pólonyi Géza, XXI. köt. Pap Zoltán felszólalása.

Ennek ellenére a legtöbb ellenzéki képviselő – ebben is tetten érhető az időhúzás szándéka – részletesen foglalkozott főleg a kaucióra, a felelősségi rendszerre, a kártérítésre, a helyreigazításra és a terjesztésre vonatkozó rendelkezésekkel.

A parlamenti kisebbség részéről elhangzott az a kritika is, hogy a javaslat plenáris vitájához csak néhány kormánypárti képviselő szólott hozzá, ami azt az érzetet kelti, hogy ezzel a törvényjavaslattal ők sem azonosulnak, tehát ezt a javaslatot nem szabad elfogadni.²⁴ A Munkapártban is vannak „előkelő, nagynevű íróemberek, mint Herczeg Ferenc, Kozma Andor és mások. Miért nem szólaltak ezek fel, miért nem helyeslik ők is a javaslatot?”²⁵ A munkapárti képviselők közül valóban csak néhányan szólaltak fel a vitában, akik szinte kivétel nélkül a törvényjavaslat tárgyának szakértői közül kerültek ki. A kormányzó párt egyrészt feltehetően nem akarta az amúgy is hosszúnak ígérkező vitát tovább nyújtani. Másrészt pedig úgy láthatta, hogy az ellenzéki oldalról elhangzó, nem kis részben a sajtónak és a közvéleménynek szóló „sajtószabadságot védelmező” beszédekkel szemben a szigorúan szakmai érvek egyébként is kevés hatást érthettek volna el. Mivel a javaslat több ponton is kétségtelenül szigorítást tartalmazott, a kormányoldal eleve „vesztes” pozícióban volt. Nem utolsósorban működhetett a frakciófegyelem is, így azok a kormánypárti képviselők, akik maguk is fenntartásokkal viseltettek a javaslattal szemben, tartózkodtak feltárni kritikai megjegyzéseiket a Képviselőház nyilvánossága előtt.

Vázsonyi Vilmos felrótta azt is, hogy a tervezet már azelőtt is módosult, mielőtt az Igazságügyi Bizottság elé került: „önnönmagával vitatkozik és pereskedik az igazságügyiminister úr. Tehát neki magának sem kell ez a javaslat. Hogyan kelljen másnak és hogy kelljen az érdekelteknek [...]?”²⁶ Szmrecsányi György azt állította, hogy – „kőszájon fogor” – a javaslattal Balogh miniszter sem tudja szívvel-lélekkel azonosítani magát. Ezt támasztja alá, hogy az Igazságügyi Bizottság által az eredeti változathoz képest tett módosításokhoz a miniszter készségesen hozzájárult. Ennek következtében aztán a Munkapárt köreiből „valóságos palotaforradalom” támadt. Hetvenkét munkapárti képviselő azzal fordult a miniszterelnökhöz, hogy amennyiben Balogh Jenő a Bizottság által tett módosításokat a Házban képviseli, akkor ők ellene szavaznak a javaslatnak. Balogh tagadta, hogy ez így történt volna.²⁷

Nem szolgálta a kormány iránti bizalmat az sem, hogy a kereskedelmi miniszter másfél évvel korábban egyes ellenzéki lapok (*Pesti Hírlap*, *Pesti Napló*, *Magyarország*) árusítását megtiltotta a Magyar Államvasutak területén, és ez a tilalom továbbra is érvényben maradt. Az oppozíció erre irányuló kritikájára a kormány részéről egyszerűen nem reagáltak.²⁸ Ugyanakkor a „jó ízléssel” össze nem egyeztethető képeslapok (pl. *Fidibusz*, *Kis Élclap*) továbbra is terjeszthetők voltak a vasútállomásokon is.²⁹

²⁴ KN-1910, XX. köt. 177. (Mezőssy Béla); XXI. köt. 59. (Székely Ferenc), 206. (nagyatádi Szabó István), 235. (Ostffy Lajos), 251. (Barabás Béla).

²⁵ KN-1910, XXI. köt. 410. (Sümegei Vilmos).

²⁶ KN-1910, XX. köt. 32.

²⁷ KN-1910, XXI. köt. 220–221.

²⁸ KN-1910, XX. köt. 182. (Mezőssy Béla), 205. (Csermák Ernő), 308. (Hegyi Árpád); XXI. köt. 23. (Bakonyi Samu), 55. (Pap Zoltán), 124. (Ráth Endre), 210. (nagyatádi Szabó István), 225. (Szmrecsányi György), 281. (Hammersberg László), 421. (Andrássy Gyula).

²⁹ KN-1910, XXI. köt. 356. (Bikádi Antal).

Hegedüs Kálmán a törvényjavaslat igazságügyi bizottsági előadója azzal az indoklással ajánlotta azt elfogadásra, hogy az a „sajtószabadságnak sokkal nagyobb garanciáit foglalja magában, mint az a törvény, amelynek helyébe lép”. Amíg ugyanis a ’48-as törvény szerint a bíró azonnal lefoglalhatta a sajtóterméket, és azért semmilyen esetben nem járt kártalanítás, addig a javaslat szerint a sajtóterméknek csak a bűncselekményt tartalmazó része foglalható le, és alap-talan lefoglalás esetén biztosítja a kártalanítást. Ugyancsak a javaslat előnyeként emelte ki, hogy amíg az érvényes sajtótörvény lehetővé teszi a nyomdatulajdonos büntársként való felelősségre vonását, és a felelősségi rangsorban mint utolsót kezeli, addig a törvénytervezet szerint csak akkor lenne felelősségre vonható, ha valamely felelős személynek hiányzik a neve az általa kinyomatott sajtótermékről. Előrelépést látott az előadó abban is, hogy a sajtójogi felelősség tekintetében a javaslat kiküszöböli a stróman-rendszert. A ’48-as sajtótörvény alapján ugyanis a tényleges bűnös átháríthatja ártatlan személyre is a sajtójogi felelősséget. Hegedüs aláhúzta, hogy a ’48-as sajtótörvényt mint a szabadság evangéliumát állítják be a Ház asztalán fekvő törvényjavaslat ellenzői, pedig az első két paragrafus után az első fejezet nyomban a sajtóvétségeket tartalmazza. Majd pedig a többi fejezet nagy része is előírásokat és az azok megszegése esetén alkalmazandó büntetéseket tartalmazza. Az előadó szerint: „Ez a sajtószabadság nem a huszadik század sajtószabadsága”. A törvényjavaslat ezzel szemben a ’48-as sajtótörvényben foglalt szabadságot kiterjeszti, „teljesen szabaddá” teszi a terjesztés jogát, a nyugat-európai mintáknál liberálisabb formában vezeti be a helyreigazítási jog intézményét. És a törvényjavaslat kitér a modern kor által felvetett olyan kérdésekre is, amelyekkel a ’48-as törvény értelemszerűen nem foglalkozhatott.³⁰ Azóta a kapitalizmus hatalmába kerítette a sajtót és vele együtt a sajtó szabadságát is. „Mikor őseink az 1848. évi XVIII. törvénycikket megalkották, nem ez a szabad sajtó lebegett előttük. Akkor a sajtószabadság az egyént védte meg az államhatalom túlkapásai ellen; ma a szabad sajtónak meg kell védeni a társadalmat az egyének támadásai ellen. Az a sajtószabadság az író gondolatának a sajtószabadsága volt, a mai sajtószabadság a kiadó üzleti terveinek a szabad sajtója” – vázolta fel az előadó a sajtó terén végbement változás lényegét. A kapitalista sajtó visszaéléseit kell megszüntetni, „ha azt akarjuk, hogy a magyar sajtót régi fényében adjuk át utódainknak, úgy, amint azt a mi elődeinktől átvettük, ha igazán meg akarjuk tisztítani a magyar sajtót minden szennytől, minden salaktól, ha igazán biztosítani akarjuk a nemzet számára a szabad sajtót”. Hangsúlyozta azonban, hogy nem a sajtókapitalizmus ellen kell küzdeni, hiszen akkor „egy világáramlattal szállanánk szembe”. A sajtókapitalizmusnak ugyanis olyan „fényoldalai vannak, amelyek egyenesen kötelességünké teszik azt, hogy ne állítsunk egyetlenegy akadályt se az útjába”.³¹ Meg kell azonban védeni a sajtó szellemi munkásait az erősebb kapitalista kiadóval szemben. Az ő gondolatszabadságuknak a megteremtését szolgálják a javaslat azon részei – mondotta az előadó –, amelyek a kiadó és a szerkesztőség tagjai közötti jogviszonyt szabályozzák. Az egyik ilyen pont a kiadó és a szerkesztőség tagjai közötti felmondási jogot szabályozza. Egy másik lehetővé teszi, hogy az újságíró azonnal felbonthassa a szerződését, ha a kiadó bűncselekményt tartalmazó cikk megírására akarja kötelezni, vagy ha az a közöttük fennálló szerző-

³⁰ KN-1910, XX. köt. 4.

³¹ Uo. 5.

désbe ütközik. A harmadik rendelkezés pedig megvédi a szerkesztőség tagját attól, hogy a kiadó őt kártalanítás nélkül elbocsáthassa, ha azért tagadja meg egy cikk megírását, mert a lap olyan új politikai irányba vált, amelynek szolgálatára ő nem kötelezte magát.³²

Újdonságként került bele a javaslatba – emelte ki Hegedüs – a helyreigazítási jog is. Ennek egyik következménye lesz – az előadó szerint – a sajtóperek számának csökkenése is. A helyreigazítási jog eredetileg benne volt 1848-as törvényjavaslatban is, a főrendiház azonban nem járult hozzá, így végül kimaradt belőle. Hegedüs hangsúlyozta, hogy a helyreigazításnak a törvényi előírás nélkül is helyt adott eddig is a tisztességes sajtó, mert „a legelemibb erkölcsi törvény parancsolta, hogy akiről valótlanul írtak, akit becsületében, erkölcsi integritásában megtámadtak, legalább annyit mondhasson, hogy ártatlan vagyok”.

Jelentős lépésként állította be az előadó annak a törvényi kodifikálását is, hogy a magyar királyi posta és minden hazai közlekedési vállalat azonos díjért köteles a sajtótermékeket szállítani.

Ezzel szerinte a kormány elesik attól a lehetőségtől, hogy akár közvetett módon is befolyásolja a sajtótermékek terjesztését. Előrelépést látott az utcai terjesztésnek a törvényjavaslatban szándékozott szabályozásában is, mert az eddig „teljesen ki volt szolgáltatva a kormányok akaratának”. Ezután a törvény taxatíván tartalmazni fogja, hogy mely okokból tiltható csak meg az utcai terjesztés.³³

A sajtóval kapcsolatban leggyakrabban elkövetett vétségeket tárgyaló 24. §-t a javaslat támadói „merénylet paragrafusnak” nevezték. Az előadó szerint fordítva áll, éppen ebben a §-ban felsorolt visszaéléseknek (zsaroló újságírás, valótlan hírek közlésével való károkozás, nemi életre vonatkozó szeméremsertő hirdetések közzététele stb.) az eltérése merénylet a sajtószabadság ellen. A javaslat előadója szerint éppen ebben a pontban ragadható meg a különbség a törvénytervezet betervezői és annak ellenzői között. Habár mindannyian a sajtószabadság mellett szállnak síkra, nem ugyanazt értik alatta. A javaslat támogatói „nem a kiadó üzleti érdekeinek eszközökben nem válogatós érvényesülését”, „nem a hivatásos hazudozóknak korlátlan garázdálkodását értik” alatta, hanem „a sajtó szellemi munkásainak gondolatszabadságát”. „Azt akarjuk, t. ház, hogy legyen szabad a sajtó, de ne csak abból éljen, hogy mások nem gondolkoznak. Hacsak szenzációkat hajhász, hacsak botrányokat kerget, ha csak a tömeg indulataira, a tömegek szenvedélyére pályázik, nem felszabadítója, de elnyomója lesz a gondolatnak.”³⁴

A munkapárti Kenedi Géza, a sajtójog monográfusa, aki a sajtóreformról számos cikket is publikált, a képviselőházi vitához hozzászóló kevés kormánypárti képviselő egyikeként a bizottsági előadónál szélesebb összefüggésbe helyezve vizsgálta a sajtótörvény-javaslatot. Kenedi hivatkozott arra, hogy maga is újságíró volt, így megismerte „azokat a végtelen jótéteményeket amelyekkel a sajtó az egész kulturális, egyáltalán pedig az egész emberi életet elárasztja, de [...] azokat a megdöbbentő elfajzásokat is, amelyek a sajtó élete körül felmerültek”³⁵ Kenedi elismerte, hogy a törvényjavaslat az 1848. évi sajtótörvény utolsó maradványait is eltörli, és maga is kegyelettel adózik ezen tény előtt. Elutasította azonban azt az ellenzéki vélekedést, hogy a régi

³² Uo. 6.

³³ Uo. 7.

³⁴ Uo. 8.

³⁵ Uo. 71.

sajtótörvénnyel a sajtószabadság is ravatalra kerül. A '48-as törvény születési körülményeire visszautalva kiemelte – igaz némi csúsztatással –, hogy azt annak idején „ugyanilyen demagógia a legvadabb gyűlölettel akarta megakadályozni”.

Kenedi hangsúlyozta, az 1848-as sajtótörvényben megfogalmazott deklaráció, ti. hogy „a cenzúra örökre eltiltatott és a sajtószabadság helyreállítatott”, örökre fennmarad, de magának a sajtótörvénynek a sajtószabadságot biztosító intézményeinek a hatástalansága már 1848–49-ben nyilvánvalóvá vált. Az a tény, hogy a sajtótörvény 1867 után is fennmaradhatott, nem annak nagyszerűségéből adódott, hanem abból, hogy a magyar értelmiség színe-java „görcsös kegyelettel ragaszkodott a múlt időknek e szép alkotásához”.³⁶

Kenedi utalt rá, hogy a sajtóreform nem most indult meg, hanem 1878 óta, a büntetőtörvénykönyv megalkotása óta zajló folyamat. Az akkori nagy horderejű változásoknál senkinek nem jutott eszébe, hogy „ilyen pokoli lármát támasszon”. A reform aztán folytatódott tovább a büntető kódex, majd az új perrendtartás életbe léptetésével, amelyek mind jelentősen módosították az érvényes sajtótörvényt is.

1897-ben a sajtóperek újraszabályozásánál nagy obstrukció támadt. Ennek az lett a következménye, hogy a sajtó útján elkövetett rágalmazás és a becsületsértés esetében a bírósági hatásköröket helytelenül lehetett csak szétválasztani,³⁷ ezt azóta is sínlyi az igazságszolgáltatás és a „jogkereső közönség”.

Utalt azokra az egyéb törvényekre is, amelyek szintén érintették a sajtószabadság kérdését (a fentebb már említett kivándorlásról szóló 1909:II. tc., valamint a polgári perrendtartás életbe léptetéséről szóló 1912. évi LIV. tc.).

Kenedi értetlenségét fejezte ki, hogy ezekután a jelenlegi sajtóreformban mi az a nagy újdonság, ami miatt az opposzió „ekkora lármát” csinál. „[A]z ellenzék eldobja magától minden kötelességét s ahelyett, hogy a sajtó-reformnál munkánkban kritikai szemmel részt venne, egyszerűen távol marad, vagy csak kellemetlenkedik.”³⁸

Kenedi a javaslat egyik pozitívumát abban jelölte meg – utalva az újságíró és a kiadó viszonyának szabályozására, hogy „bizonytal sok becses jogot és védelmet ad most a magyar sajtónak és kivált a szellemi munkának”. A törvényjavaslatban foglaltak ebben a tekintetben azonban csak a szellemi munka biztosításának a kezdetét jelenti. Kenedi úgy látta, hogy a sajtó szellemi munkásainak önállóságát csak egy autonóm újságírói kamaraszerű szerv biztosíthatja, amelyre az újságíróknak éppen a sajtószabadság érdekében szüksége van.

A kapitalizmussal kapcsolatban megjegyezte, hogy az az üzleti hasznot és nem feltétlenül a sajtószabadság érvényesülését szolgálja. A kapitalizmus lényegéhez tartozik, hogy a szellemi munkát okvetlenül elnyomja, ha nem születik meg az azt meggátoló jogi szabályozás.³⁹ A kapita-

³⁶ Uo. 72.

³⁷ A bűnvádi perrendtartás bevezetéséről szóló törvény ún. sajtószakasza a nyomtatvány útján elkövetett rágalmazási és becsületsértési ügyek egy részét az esküdtbírók helyett a szakbírók elé kívánta utalni. Az ellenzéki obstrukció következtében azonban az eredeti javaslat által szándékoltnál több eset maradt az esküdtbírók hatáskörében (1897. évi XXXIV. törvénycikk). Kenedi szerint ez a módosítás nem tett jót. Az erről szóló képviselőházi vitáról l. PAÁL Vince: A bűnvádi perrendtartás életbe léptetéséről szóló törvényjavaslat „sajtószakaszának” képviselőházi tárgyalása 1897-ben. *In Medias Res*, 2016/2. 262–283.

³⁸ KN-1910, XX. köt. 73.

³⁹ Uo. 76.

lista verseny egyik következménye, hogy a lapok ára sokszor kevesebb, mint az előállítási költségük. Ebből az következik, hogy a hírlapok jövedelmük nagy részét hirdetésekéből és pauszálékból szerzik. A lapok keresik a mind nagyobb tömegek ízlését, és ami már csak egy lépés – „és ezt az egy lépést megtette már a kolportázs” –, a tömegek rosszindulatára is apellálnak. „És így következik egy általános romlás: Alul jön a rágalmozó, szennyes, lázító, pornográf közlemények tömege, fent pedig nagy hátrányára a szabadságnak és nagy fájdalomra a hírlapirodalomnak, a színvonal száll lejjebb és lejjebb a legszélesebb tömegrétegek felé és ott is annak rosszindulatai felé. És ha ezek ellen a törvény, amennyiben módjában van, korlátokat tud felállítani, kérdem, hol van itt tulajdonképpen a sajtószabadságnak veszedelme.”

Kenedi külön szólt a revolverzsurnalisztikáról és olyan lapokról is, amelyek évente egyszer a bankok közgyűléseinek napján jelennek meg. Ezek ellen irányul a törvény, nem a pauszálék, nem a sajtóvilág kapitalizálódása ellen – mondta Kenedi –, hiszen utóbbi megállíthatatlan folyamat.

Kenedi szerint az sem igaz, hogy az egész ország fel van háborodva a törvényjavaslat ellen. Ezt csak a „koaleált ellenzék” akarja elhíttetni a közvéleménnyel. A politikájában zsákutcába jutott ellenzék akarja minden demagóg eszközzel mozgósítani maga mellett az egész hírlapbirodalmat és az egész „sajtókapitalistát”.⁴⁰ „Papiroshullámok vannak a felszínen, de mélységében az egész nemzeti élet helyesli és akarja ezt a reformot.”

Kenedi hangsúlyozta, hogy szabadság nem létezik felelősség nélkül. A törvényjavaslat megállapítja a megfelelő felelősséget. „Hogy a felelősség nem csekély, hogy ez vagyokra, szabadságra is megy, az természetes. Ez magának a sajtószabadságnak nagyságából és fenségéből következik.”⁴¹

A javaslat „nem időszerű”

Az opposzió egyik általános kifogása az volt a javaslat ellen, hogy nem alkalmas a politikai légkör arra, hogy ilyen nagy horderejű tárgyban, mint a sajtó, új törvényt fogadjanak el. Egy ilyen jelentős törvény kodifikációja „nyugodt időket kíván, ahol a politikai szenvedélyek nem vakítanak el senkit, ahol egy jogász javaslatot pusztán jogász szempontról és szakszempontról bírálják el”.⁴²

Nagyatádi Szabó István összehasonlította az 1848. évi sajtótörvény születésének a körülményeit a tárgyalás alatt levő javaslat benyújtásának körülményeivel. Megállapította, hogy 1848-ban „általános fellelkesültség idején” fogadták el a sajtótörvényt. Az új sajtótörvény megalkotásához is olyan időszakra lenne szükség, amikor „a pártok között nem dűlnak ilyen kiegyenlíthetetlen ellentétek, amikor általános kívánság nyilatkozik meg a tekintetben, hogy ezt meg kell csinálni”, amikor „nem a központi hatalom megerősítése céljából történik, hanem akkor, amikor a népjogok kiterjesztéséért, a népakaratnak az államkormányzatban való megvalósításáért folyik a küzdelem”, és ebben egyetértenek a „nemzetnek minden pártjai”.⁴³

⁴⁰ Uo. 80.

⁴¹ Uo. 81.

⁴² Uo. 32. (Vázsonyi Vilmos), 183. (Mezőssy Béla), 317. (Bródy Ernő).

⁴³ KN-1910, XXI. köt. 205.

Huszár Károly (későbbi miniszterelnök), a Katolikus Néppárt képviselője szerint „ilyen erjedő, forrongó politikai szituációban”, amely „két ellenséges táborra osztja nemcsak e ház tagjait, hanem úgyszólván az egész magyar társadalmat és éles szakadék van a nemzetben”, lehetetlen, hogy ilyen „nagyfontosságú” törvényjavaslatot érvek mentén, egymás méltányos megértése mellett tárgyaljanak.⁴⁴

Andrássy Gyula (Alkotmánypárt) az ellenzék egyik vezetőjeként szemére vetette a kormánypártnak, hogy amikor talán nem is képviseli a nemzet abszolút többségét, hiszen „bebizonyult, hogy nagy mennyiségben használtak a választás céljaira oly pénzeket, amelyekhez nyúlani nem volt szabad”, akkor akar „organikus alkotásokra vállalkozni”. Egyenesen bűnnek nevezte a javaslat erőltetését ilyen időkben, amikor „az ellenzék és a nemzet nagy része abban a hitben van, hogy ezek a javaslatok veszélyeztetik a nemzet létét védő közszabadságot”.⁴⁵ Andrássy azon állítását, hogy azért vezették be a 7–8 órás parlamenti munkanapot, hogy „teljesítsék a parancsot” [ti. Bécsből] és a törvény elfogadását „dátumra líferálják”, Tisza egyenesen komolytalan állításnak bélyegezte.⁴⁶ Andrássy a sajtóreform napirendről való levételét javasolta, de azt a Ház többsége nem fogadta el.

A parlamenti kisebbség szinte egy emberként azon az állásponton volt, hogy a javaslat nem felel meg az indoklásban megfogalmazott céloknak, ti. hogy egyrészt a „tisztességes és komoly sajtó” szabadságát biztosítani kell, másrészt pedig, hogy a sajtó útján elkövetett visszaélésekkel szemben megfelelő védelmet nyújtson. Ehelyett „agyonüti” magát a sajtószabadságot.⁴⁷

Springer Ferenc szerint, ha a javaslatot „normális viszonyok” között terjesztették volna be, akkor hihető lenne, hogy annak célja a sajtóban tényleg előforduló visszaélések visszaszorítása. De „amidőn egy politikai rendszer keserveit szenvedti egy ország, amikor lépten-nyomon látjuk, hogy mint pusztulnak a mi közszabadságaink, azok az értékek, amelyek a nemzetre nézve becsesek [...] akkor lehetetlen ezt a javaslatot nem annak a rendszernek szemüvegén át bizonyos kritika tárgyává tenni, lehetetlen magával azzal a rendszerrel is nem foglalkozni, amely ezt a javaslatot élénk terjeszti.”⁴⁸

⁴⁴ KN-1910, XX. köt. 337.

⁴⁵ Uo. 84.

⁴⁶ KN-1910, XX. köt. 87. Balogh Jenő 1938-ban, akkor már mint felsőházi tag az 1914. évi sajtótörvény születésének körülményeiről a következőket mondotta: „Különösen el kell oszlatnom azt a tévedést, hogy megboldogult I. Ferenc József ő felsége [...] vagy pedig az akkori miniszterelnök úr, gróf Tisza István, valamiképpen befolyt volna ennek a javaslatnak a készítésébe. [...] szándékosan nem terjesztettem elő előzetesen még az alapelveket sem minisztertanácson [...] amikor az akkori miniszterelnök urat [...] meglátogattam, azt mondtam neki: kérek, ismeretes mindnyájunknak az az aggodalom, hogy nagy és bölcs királyunk halála után esetleg olyan idők következnek [...] amikor egy talán jóakarátú, de a magyarok iránt mindenesetre nem túlságos rokonszenvvel viseltető új uralkodó megkísérli nem alkotmányos úton a régi magyar alkotmányt összezúzni és a helyett egy federalisztikus államszervezetet létesíteni. [...] Azt mondtam Tisza Istvánnak: Kérek, az egyetlen lehetőség, amellyel akkor Magyarországon küzdeni lehet, a sajtó, tehát úgy van szövegezve ennek a sajtótörvénynek javaslata, hogy a kormánynak legélesebb megtámadását, az ellenzéknek mindenféle szabad mozgását és szabad fejtegetését lehetővé teszi. Két irányban van nagy változtatás a régi állapottal szemben: a helyreigazítás jogát adja meg a sajtóközlemények általi érintettnek és módot ad arra, hogy az, akit szándékosan és akarva valótlan tény állításával megkárosítottak, a bírósághoz fordulhasson. Mindkettő – a helyreigazítás joga és károkozás esetén bizonyos felelősség – az érdekelt köröknek volt a kívánsága.” *Felsőházi Napló*, 1935. III. köt. 370.

⁴⁷ KN-1910, XX. köt. 103.

⁴⁸ Uo. 110.

A kormányt az zavarja, hogy a sajtót nem lehet sem parlamenti őrséggel, sem cenzusos választójoggal, sem egyéb módon megrendszabályozni.⁴⁹ A hatalom a független sajtón kíván boszút állni, mert az a korrupt kormány rendszerét kíméletlenül leleplezte.⁵⁰

Huszár Károly, maga is újságíró, úgy vélte, hogy az ellenzék és a kormánypárt soraiban egyaránt vannak emberek, „akik a sajtószabadság teljes tiszteletben tartása mellett szívesen nyújtanának segédkezet bármely kormánynak ahhoz, hogy azokat a pusztításokat, amelyeket nem a hírlapírók, hanem az ál-hírlapírók követnek el, a jövőre nézve meggátoljuk”.⁵¹ Huszár különösen az erkölcstelenséget terjesztő pornográf tartalmú sajtótermékekkel szembeni fellépést sürgette. Úgy látta azonban, hogy a javaslat ezt a feladatot nem teljesíti, ellenben „a politikai sajtó politikai agitációjának szabadságát nemcsak, hogy nem biztosítja, hanem arra a legnagyobb béklyókat rakja”.⁵² Pop Cs. István is elutasította a becsületsértést, a közszemérem elleni bűncselekményeket és a pornográfiát is. Azon az állásponton volt azonban, hogy ezek olyan problémák, amelyeket nem lehet a törvény erejével megoldani. A sajtónak magának kell elvégeznie a megfelelő szelekciót, „a nagy tengert sem lehet a piszoktól kikotrással megtisztítani, hanem ön maga dobja ki azokat az elemeket, amelyek nem odavalók”.⁵³

A törvényjavaslat Huszár szerint is Tisza István kormányzati rendszerébe illeszkedik. „Rendszeresen, céltudatosan és öntudatosan folyik a magyar nemzet gúzsakötése, a parlament szólásszabadságának, mentelmi jogának megszorítása, a vármegyék önkormányzatának megszüntetése, az esküdtszékek bizonyos tekintetben való eltörlése, a politikai agitáció megnehezítése és a sajtó megrendszabályozása. Ez egy rendszer, amely nem szolgál más célt, csak azt, hogy a munkapártnak hatalmát állandósítsa”.⁵⁴ Téved azonban a Munkapárt – folytatta Huszár eszmefuttatását –, amikor azt hiszi, hogy a törvényjavaslattal megszüntetheti a magával szembeni kritikát. A sajtó véka alá rejtése ugyanis „sohasem éri el azt az eredményt, amit a hatalmasok várnak tőle”. A sajtó azért fontos, mert a közvélemény ellenőrző szerve a központi hatalommal szemben. Majd Tisza rendszerére utalva azt a következtetést vonta le, hogy a sajtó ellenőrző szerepére annál nagyobb szükség van most, amikor „egy ember kezébe akarnak összpontosítani minden hatalmat, amikor valóságos diktátorságra való törekvést lehet észlelni, – amit nem fogok fel olyan tragikusan s [...] e diktátorban én is csak olyan Pista-cárt látok – amikor akad egy ember, aki mindent a maga képére akar teremteni és a maga erejével ráfekszik az egész országra. Ilyen körülmények között százszorta nagyobb szükségünk van a szabad sajtóra, amely Pista-cár diktátorságával szemben a maga ellenőrző szerepét gyakorolja”.⁵⁵

Volt, aki ennél még messzebb ment, és egyenesen azt állította, hogy a javaslat a sajtószabadságra „olyan békókat [sic!] rak, amelyek lehetetlenné teszik a sajtó szabad működését”,⁵⁶ a sajtószabadságnak egyenes megfojtását célozza.⁵⁷

⁴⁹ Uo. 146. (Pető Sándor). KN-1910, XXI. köt. 136. (Kállay Ubul).

⁵⁰ KN-1910, XXI. köt. 219. (Szmrecsányi György), 230. (Horváth Mihály), 277. (Bakó József).

⁵¹ KN-1910, XX. köt. 337.

⁵² Uo. 340.

⁵³ Uo. 194.

⁵⁴ Uo. 336.

⁵⁵ Uo. 342.

⁵⁶ Uo. 271. (Polónyi Géza).

⁵⁷ KN-1910, XXI. köt. (Sághy Gyula).

Mérsékeltabb hangok szerint „sem a reakció rendszere, sem a szabadság rendszere, sem az általános nemzeti érdek, sem pedig a pártérdek ebben a törvényjavaslatban egyenesen és határozottan keresztülvéve nincs. Mindenkül van benne valami, de mindenki számára annyi és úgy, hogy senki sem tudja annak hasznát venni.”⁵⁸ Ennek az lesz a következménye, hogy ezzel a javaslattal, ha abból törvény lesz, sem az ellenzék, sem annak támogatói nem lesznek elégedettek. És amennyiben az oppozíció kormányra kerül, kötelességének fogja tekinteni, hogy a törvényt hatályon kívül helyezze.⁵⁹

Az ellenzéki képviselők többször kifejtették, hogy helyeslik a sajtószabadsággal visszaélőkkel szemben a fellépést, de közben nem szabad a sajtószabadságot korlátozni vagy megszüntetni.⁶⁰

Giesswein Sándor abban is a javaslat betervezésének politikai indítékait látta, hogy a sajtótermék fogalmát minden korábbinál tágabban értelmezi, a kinematográfot, a filmet mégis figyelmen kívül hagyja. A filmnek pedig – mondta Giesswein – erkölcsromboló hatása is van. Úgy vélte, hogy mivel a filmet eddig politikai célokra még nem használták, ezért maradt ki. Mindez azonban azt mutatja, hogy a javaslat nem erkölcsi vagy kulturális célkitűzések alapján született.⁶¹

Annak igazolására, hogy a törvény „megrendelésre”, a „párturalom” megerősítésére készült, az ellenzék többek között felhozta azt is, hogy Kenedi Géza, a kormánypárt egyik sajtóügyi szakértője fél évvel a javaslat betervezése előtt azt írta a *Jogtudományi Szemlében* [sic!],⁶² hogy egyelőre nem várható sajtóreform, az idő most erre nem alkalmas, még nem forrtak ki teljesen az alapelvek, amelyek alapján azt tenni lehetne.⁶³ Nem értette az ellenzék a javaslat váratlan betervezését azért sem, mert arról a kormányprogramban sem volt egy árva szó sem.⁶⁴

Az oppozíció szóvá tette azt is, hogy a törvényjavaslat előkészítése során a kormány nem kérte ki a különböző szakmai szervek, az ügyvédi kamarák és egyéb jogásztestületek véleményét. A miniszter nem volt kíváncsi azoknak a jogtudósoknak a véleményére, akik nem értettek egyet az ő véleményével.⁶⁵ Az 1907. évi sajtóankét anyagait is csak ott vette figyelembe, ahol azzal alá tudta támasztani a saját koncepcióját.⁶⁶ A javaslatra az ügyvédi kamarák és a jogász-körök azt mondják, hogy az nem jogász munká, az írók szerint „megköti a tollat és megöli a gondolatot”, „a sajtószabadságnak és a közszabadságnak súlyos veszedelme”, a közönség szerint pedig nem védi meg érdekeiket semmitől.⁶⁷

⁵⁸ KN-1910, XX. köt. 454. (Györffy Gyula).

⁵⁹ Uo. 464. (Bizony Ákos).

⁶⁰ Uo. 210. (Egry Béla).

⁶¹ Uo. 482.

⁶² *Jogtudományi Szemle* címmel csak 1869–1870 között jelent meg szaklap.

⁶³ KN-1910, XX. köt. 173. (Ivánka Imre).

⁶⁴ KN-1910, XXI. köt. 218.

⁶⁵ Vertán Endre felszólalásában hivatkozik Doleschall Alfrédnek *Az Újságban* megjelent „Pro veritate” c. írására, amelyben cáfolja Balogh miniszternek a képviselőház előtt tett kijelentését, ti. hogy Doleschall azért nem vett részt a javaslat elkészítésében, mert nézetei a sajtószabadságról miniszterénél sokkal reakciósabbak. KN-1910, XXI. köt. 320.

⁶⁶ KN-1910, XX. köt. 122. (Pető Sándor), XXI. köt. 292. (Narancsik József).

⁶⁷ KN-1910, XX. köt. 32. (Vázsonyi Vilmos), XXI. köt. 79. (Haller István), 298. (Bosnyák Géza).

Általában az ellenzék is elismerte, hogy a sajtó szabadságával egyesek visszaélnék. Ebből azonban helytelen azt a következtetést levonni, hogy az egész sajtót kell „rendszerbe illeszteni”, az egész sajtónak kell „a szabadságát elvenni”.⁶⁸ A társadalomban tapasztalható sajtóellenesség oka, hogy a sajtó nemegyszer „az egyéni becsületbe, a családi élet szentségébe gázolt”. Ezen probléma megoldása azonban lehetséges úgyis, ha a sajtó szabadsága megmarad, ha annak „biztosítékait” megtartjuk.⁶⁹

A sajtó ugyanis nemcsak az „alkotmány biztosítója, hanem Magyarországon annál jóval több is: a „kultúra hordozója”. A magyar nemzeti kultúra tekintetében a sajtónak a múltban és a jelenben „legalább olyan hivatása van, mint az iskolának”.⁷⁰ Ezenkívül a sajtó számtalan „igazságtalanságot és jogtalanságot” tett jóvá, talán többet, mint a bíróságok, így elmondható, hogy „működése a jogtalanságok üldözése, a panaszok meghallgatása és nyilvánosságra hozása terén” egyenértékű a bíróságok munkájával.⁷¹

A román nemzetiségű Pop Cs. István szerint a sajtóreformot a Büntetőtörvénykönyv megreformálása előtt nem lehet megvalósítani. A nemzetiségi sajtót sújtó ítéletek jórészt a Büntetőtörvénykönyv 172. §-a alapján születtek. Amíg ez érvényben marad – folytatta Pop Cs. –, elképzelhetetlen, hogy a nemzetiségek között részrehajlás nélkül lehessen igazságot szolgáltatni, és a sajtó terén is folytatódna az az üldözések, „amelyek következtében a nemzetiségek a magyarságtól elfordulnak”.⁷²

A kevés kormányparti hozzászóló egyike, Hantos Elemér érdekes szempontra hívta fel a figyelmet. A fennálló gazdasági bajok nem kis része a felelőtlen sajtónak tulajdonítható. „Egyes kétes egzisztenciájú lapok” a válság folyamán pillanatnyi előnyökért támadják a vállalatokat, helyrehozhatatlan károkat okozva azoknak. A javaslatot dicséret illeti azért, hogy az egyéni becsület mellett a gazdasági érdekeket, a kereskedői hitelt, az üzleti hírnevet is oltalmába veszi.⁷³

A lapindítás szabályai

Visszalépésként értékelte az ellenzék, hogy a javaslat deklarálja ugyan, időszaki lapot mindenki szabadon alapíthat, és hogy az alapításhoz engedély nem kell, viszont a lap elindulása előtt tizenöt nappal a kiadás szerinti törvényhatóság első tisztviselőjénél az induló lapra vonatkozó, taxatív felsorolt adatokat be kell jelenteni. A bejelentés tudomásulvétele előtt a lapot megindítani nem lehet. Amennyiben a törvényhatóság első tisztviselője tizenöt napon belül nem közli a határozatát a kiadóval, akkor a bejelentést elfogadottnak kell tekinteni. Elutasítás esetén a belügyminiszterhez lehet fellebbezni, őt azonban nem köti határidő a fellebbezés elbírálásában.

⁶⁸ KN-1910, XX. köt. 146. (Pető Sándor).

⁶⁹ KN-1910, XXI. köt. 328. (Vertán Endre).

⁷⁰ KN-1910, XX. köt. 146. (Pető Sándor).

⁷¹ Uo. 146. (Pető Sándor).

⁷² Uo. 194. (Pop Cs. István).

⁷³ Uo. 117.

A belügyminiszter elutasító határozata ellen pedig a közigazgatási bírósághoz lehet fordulni, amely számára ugyancsak nincs előírva határidő. Így elvben valóban nincs ugyan engedélyhez kötve az időszaki lap alapítása, de a bejelentési kényszer lényegében azonossá válik az engedélyeztetéssel.

Számos ellenzéki fejezte ki aggodalmát: ha a miniszter meghatározatlan ideig elfektetheti az alapfokú hatóság elutasító döntését, akkor az időszaki lap nem jelenhet meg. Ez pedig egyértelműen „reakciónak”, az előzetes cenzúra visszaállításának tekinthető. A kormányzati hatalom elhatározásától függ majd, hogy milyen időszaki lapok indulhatnak, ami ellehetlenítheti vagy legalábbis megnehezítheti új ellenzéki lapok megindítását.⁷⁴

Az ellenzéki képviselők hangoztatták, hogy a közigazgatással kapcsolatban sok rossz tapasztalatuk van. Sokszor előfordult, hogy törvényhatóságok határozatai évekig fekszenek elintézetlenül a belügyminisztériumban, ha azok a kormányhatalom szempontjából nem kedvezők. Ha tehát megakarják akadályozni egy ellenzéki lap megjelenését, elég, ha az alispán megtagadja az engedélyt, a felterjesztett jogorvoslatot pedig a belügyminiszter addig „heverteti” magánál, amíg egy másik belügyminiszter veszi át az ügyet. A közigazgatási bíróságtól, amelynél a túlterheltség miatt amúgy is lassú az eljárás – a jelenlegi kormányzati rendszerben –, egyébként sem várható, hogy a belügyminiszterrel szemben foglaljon állást.⁷⁵

A sajtótermékek terjesztése

A törvényjavaslatnak az opposíció tiltakozását egyik leginkább kiváltó része azok a paragrafusok voltak, amelyek a sajtótermékek terjesztését szabályozták. Különösen az utcai terjesztés hatósági engedélyhez kötésének módját sérelmezték. Volt olyan képviselő, aki azt „a sajtószabadság kasztrálásával” azonosította.⁷⁶ A kolportázs ugyanis – szólt a javaslatellenes érvelés – a modern sajtó egyik legfontosabb terjesztési módja. Aki ezt akadályozni akarja, az nem bír azzal a sajtó iránti szeretettel, amit a sajtó, „különösen a mi sajtónk megérdemel”.⁷⁷ Springer Ferenc szerint ellentmondásos, hogy a javaslat egyrészt kinyilvánítja, hogy sajtóterméket szabadon lehet terjeszteni, másrészt pedig azt előzetes hatósági engedélyhez köti, mert az „se nem liberális, se nem igazságos, se nem helyes”. „Ez határozottan a cenzúra jellegével bír.”⁷⁸

A képviselőházi kisebbség bírálataiban hallgatott arról, hogy a javaslatban foglalt szabályozás lényegében megfelelt a hatályban levő – fentebb ismertetett – rendeleteknek (1867. évi 1731. számú és az 1897. évi 1608. számú belügyminiszteri rendeletek). Márpedig – hangzott a kormányoldalról az érvelés – ezen rendeletek mellett is megfelelően tudott fejlődni a magyarországi sajtó.

⁷⁴ KN-1910, XXI. köt. 13–14. (Bakonyi Samu), 406. (Sümegei Vilmos).

⁷⁵ KN-1910, XX. köt. 214. (Egry Béla), 279. (Polónyi Géza); KN-1910, XXI. köt. 67. (Sághy Gyula), 94. (Szebeny Antal), 267. (Bernáth Béla), 355. (Bikádi Antal).

⁷⁶ KN-1910, XX. köt. 130. (Pető Sándor).

⁷⁷ KN-1910, XXI. köt. 226. (Szmrecsányi György).

⁷⁸ KN-1910, XX. köt. 108.

Vázsonyi Vilmos – ellentétben a kormányzattal – negatívumként értékelte, hogy a kolportázs jogot ezentúl nem rendelet, hanem törvény fogja szabályozni, vagy ahogy Vázsonyi fogalmazott: „megtiltani”. Azt is kifogásolta, hogy az utcai terjesztés engedélyhez kötését kimondó paragrafus nem tesz különbséget időszaki lap és egyéb sajtótermék között, „pedig ez a megkülönböztetés jogos, mert a sajtótermék egy izolált nyomtatvány, az időszaki sajtó pedig valóságos intézmény [...] amelynek van szervezete, felelős szerkesztője, kiadója, nyomdása, szerkesztőségi személyzete, kiadói hivatali alkalmazottai”. Hiányosság az is, hogy nincsen definiálva az utcai terjesztés fogalma. Nincs benne a javaslatban a pályaudvarokon való szabad árusítás joga sem, annak garanciája, hogy valamennyi lapvállalat rendelkezessen ezen joggal.⁷⁹

Ahol a hatóságok engedélyétől függ a sajtótermékek terjesztése – hangzott az ellenzéki álláspont –, ott nincs sajtószabadság. A javaslat 12. § pedig az időszaki sajtó utcai terjesztésre szánt lapjai tekintetében visszaállítja az előzetes cenzúrát, mert a terjesztés megkezdése előtt vagy azzal egy időben a törvényhatóság első képviselőjének a példányokat be kell mutatni, aki a sajtótermék tartalma alapján dönt annak terjeszthetőségéről. Az utcai árusításra vonatkozó engedély előzetes megtagadása amúgy is „előleges cenzúrát” jelent, hiszen közigazgatási hatóság a sajtótermék tartalma alapján dönt annak terjeszthetőségéről. A törvényhatóság első tisztviselőjénél történő bemutatás egyébként is felesleges, hiszen királyi ügyészhez amúgy is be kell szolgáltatni a felelős példányt, aki ha szükségét látja, megteheti a megtorló rendelkezéseket.⁸⁰ A sajtószabadság megengedi a sajtótermékek korlátlan terjesztését, mindaddig, amíg a sajtó bűncselekményt el nem követ. Annak eldöntése azonban, hogy valamely sajtótermék bűncselekményt követett-e el, mindig csak a közzététel után és mindig csak bírói úton történhet – mondta Kelemen Béla.⁸¹ Ugyan ezt az elvet kívánta Springer Ferenc külföldi sajtótermékek terjesztésénél is alkalmazni. Szerinte az a rendelkezés, hogy a kormány a külföldi sajtótermékek terjesztését az ország területén „közérdekből” betilthassa, csak olyan módosítással lenne elfogadható, hogy a betiltást csak bíróság mondhatta ki, utóbbi is ahhoz a feltételhez legyen kötve, hogy a kérdéses nyomtatvány bizonyos érdekeket „állandóan és ismételten” veszélyeztet, továbbá hogy a betiltás meghatározott időszakra szóljon.⁸²

Pop Cs. István ezzel összefüggésben utalt rá, hogy Németországban a kancellár külföldi sajtóterméket csak akkor tilthat ki az országból, ha az egy éven belül kétszer volt büntetve. Magyarországon pedig a minisztérium ezen joga semmilyen korláthoz nincs kötve, sem idő, sem tartalom tekintetében. Pop Cs. azt is kifogásolta, hogy Romániából alig néhány lap hozható be Magyarországra, míg – tudomása szerint – „magyar lapok Romániából nem utasíttatnak ki”⁸³

Amíg a kormányzat az utcai árusítás engedélyezését pusztán diszkrecionális jognak tekintette, amely adható, de el is vehető, addig az ellenzék az utcai árusítás szabadságát a sajtószabadság kritériumának állította be.

⁷⁹ Uo. 14. (Vázsonyi Vilmos).

⁸⁰ KN-1910, XX. köt. 15. (Vázsonyi Vilmos), 132. (Pető Sándor), 158. (Apponyi Albert), 253. (Benedek János), 299. (Hegyi Árpád), 323. (Bródy Ernő), 467–468. (Bizony Ákos), 491. (Lovász Márton); KN-1910, XXI. köt. 20. (Bakonyi Samu), 93. (Szebeny Antal), 259. (Barabás Béla), 351. (Gedeon Aladár).

⁸¹ KN-1910, XXI. köt. 271–272.

⁸² KN-1910, XX. köt. 108.

⁸³ Uo. 195.

Sok kritika érte a vonatkozó szakaszok „pongyola” megfogalmazását is. Így például azt, hogy a javaslat értelmében nem szabad olyan sajtótermék utcai terjesztését engedélyezni, amely sérti a közrendet, a közerkölcsöt, vagy alkalmas nemzetiség, osztály vagy hitfelekezet elleni gyűlölet stb. felkeltésére.⁸⁴ Aggályosnak találták a közerkölcs, közerkölcsiség, valamint az osztálygyűlölet fogalmakat, amelyek túlságosan „ruganyos” kifejezések. A hatóság kényére van bízva, milyen tágan értelmezi azokat.⁸⁵ A passzust kritizáló képviselők szerint a szöveg nem is értelmezhető, mert nem világos, hogyan tudja a hatóság előre elbírálni, hogy egy időszaki lap vajon sérti-e a közrendet vagy a közerkölcsiséget.⁸⁶

Polónyi Dezső értetlenül fogadta a különbségtételt az egyes terjesztési módok (utcai kolportázs, posta vagy szétküldés útján) között. Nézete szerint ennek az államhatalom szempontjából közömbösnek kellene lennie. A javaslat indoklásában szereplő azon érvet, hogy mindez a szegényebb, könnyebben befolyásolható néprétegek érdekében történik, akikhez elsősorban a kolportázs útján jut el a sajtó, részben kész volt elfogadni, túlzásnak tartotta azonban, hogy néhány külvárosi bulvárlap terjesztésének megnehezítése miatt a korlátozás a hivatásuknak megfelelő lapokra is vonatkozzon.⁸⁷

Esterházy Móric (későbbi miniszterelnök) különösen hosszú fejtegetést szentelt a terjesztésre vonatkozó passzusoknak. Megítélése szerint a vonatkozó rész „törvényszerkezeti” szempontból „nem szabatos”. A 8. § a terjesztés fogalmát definiálja, az utcai terjesztés fogalmát viszont nem. Az sem világos – szerinte –, hogy a falragasz sajtótermék-e. Így pedig – Esterházy Móric szerint – a 8. (a terjesztés definíciója) és a 15. § (a falragaszok kifüggeszthetősége), valamint a 9. (sajtótermék szabad terjeszthetősége a törvény korlátai között) és 11. § (sajtótermék utcai terjesztésének feltételei) között ellentmondás van. Ez pedig a visszaélések egész sorára ad alkalmat. Az egyik hatóság ugyanis a közszemlére tételt terjesztésnek minősíti és megköveteli az engedélyt, a másik pedig nem. A falragasz kiragasztásának hatósági engedélyhez kötése cenzúra, de ha a kormány ezen az állásponton áll, akkor kodifikálja azt őszintén.⁸⁸ Esterházy külön rávilágított a 11. § 4. bekezdésében rejlő veszélyekre („Olyan sajtótermék utcai terjesztését [...] különösen amely valamely nemzetiség, osztály vagy hitfelekezet ellen gyűlölet ébresztésére alkalmas [...] engedélyezni nem szabad”). Az „alkalmas” szó révén itt ugyanis már nem a szerző szándékáról, nem a közlemény tárgyi tartalmáról van szó, hanem „az olvasó lelkiállapota a mérvadó”. „Oly országban, ahol talán kulturális, de mindenestre szociális és közegészségügyi szempontból annyira hátra vannak, mint Magyarországon, [...] óvatosan kell bánni a fogalmakkal, amikor azt mondjuk, hogy ez vagy az gyűlölet felkeltésére alkalmas.” Ezzel azt várják el az eljáró hatóság képviselőitől, hogy azok sok ezer olvasó lelkébe lássanak.⁸⁹

⁸⁴ Uo. 131. (Pető Sándor).

⁸⁵ KN-1910, XX. köt. 14. (Vázsonyi Vilmos), 132. (Pető Sándor), 158. (Apponyi Albert), 253. (Benedek János), 299. (Hegyi Árpád), 323. (Bródy Ernő), 467–468. (Bizon Ákos), 491. (Lovász Márton); KN-1910, XXI. köt. 20. (Bakonyi Samu), 93. (Szebeny Antal), 259. (Barabás Béla), 351. (Gedeon Aladár).

⁸⁶ KN-1910, XX. köt. 131. (Pető Sándor).

⁸⁷ KN-1910, XXI. köt. 333–334.

⁸⁸ Uo. 171.

⁸⁹ Esterházy ezzel kapcsolatban elmondta, hogy a New York Harald párizsi kiadása hasábkon keresztül megírja, hogy a pénz- és a születési arisztokrácia világszerte melyik szállodában, melyik fürdőben mit eszik, hogyan kártyázik, hogyan mulat. Ezt, amikor ő [az arisztokrata] elolvassa, legfeljebb megunja. Ha azonban dohos lakásokban éhezõ családokhoz jut el ez az olvasmány, akkor minden bizonnyal gyűlöletet kelt bennük mulatozó embertársaik iránt. Uo. 172.

Pop Cs. István szerint mivel arról a javaslatban nincs szó, hogy ki állapítja meg, van-e nemzetiség elleni izgatás az inkriminált sajtótermékek írásában, így ez visszaélésre ad okot, hiszen bírói ítélet nélkül lehet ezen indokkal az utcai terjesztést megakadályozni. Ez pedig nyílt cenzúrát jelent.⁹⁰

Barabás Béla viszont a nemzetiségi sajtó kedvezményben részesítését látta a javaslat 11. § 4. bekezdésében. Értelmezése szerint ugyanis a javaslat ezen szakasza azt mondja, hogy „a magyar embernek nem szabad a nemzetiségek ellen gyűlöletet kelteni”. A magyarországi nemzetiségek lelkében veszedelmes hatást kifejtő, az ország területi egysége ellen szító nemzetiségi sajtó utcai terjesztését nem lehet azonban ez alapján megtiltani – hangzott Barabás értelmezése. Elismerte ugyan, hogy azokkal a nemzetiségi lapokkal szemben, amelyek a „magyar állam oszdatlan nemzeti egysége ellen” írnak, vagy Magyarország területi egységét vitatják, bírósági eljárás indul, és általában szigorú büntetést kapnak, de méltánytalannak tarja, hogy esetükben elegendő az utólagos megtorlás, míg a magyar sajtótermékek esetében preventív intézkedések (engedély, eltiltás stb.) is fennállnak. Barabás szerint, ha a nemzetiség fogalmában benne értendő a magyarság is, akkor ez viszont azt jelenti, hogy a magyarságot, „a magyar állam fenntartó őfaját” a nemzetiség fogalmához súllyesztjük.⁹¹ Ebben az összefüggésben – utalva arra, hogy ekkoriban Tisza miniszterelnök tárgyalásokat folytatott a hazai románság vezetőivel – az ellenzék az „oláh” nemzetiségi párttal kötendő paktumról mint „alattomos tettről” beszélt.⁹²

Haller István (Katolikus Néppárt) elképzelhetőnek tartott egyes eseteket, amikor indokolt a sajtóorgánum terjesztésének megtiltása. Ilyen lehet pl. a gyilkosságra való felhívás, hadititok elárulása stb. Ezeket az eseteket azonban a törvényben taxatív fel kell sorolni, „hogy mindenki tudhassa és a törvény betűjére hivatkozva követelhesse, hogy csak ez esetben és semmiféle más esetben a terjesztés lehetősége ne akadályoztassék meg”.⁹³ Hiányolták az ellenzéki képviselők a javaslatból azt is, hogy amíg azt meghatározza, mely esetekben nem szabad megadni a kolportázs jogát, addig azt nem mondja ki, hogy abban az esetben, ha a tiltó kritériumok nem állnak fenn, az utcai árusítást engedélyezni kell. Hasonlóképpen: tartalmazza a javaslat, hogy mely esetben lehet az utcai árusítás jogát visszavonni, arról viszont nincs szó, hogy mikor kell visszavonni. Ez is a hatósági önkény felé mutat, hiszen amikor a visszavonás feltételei fennállnak, ha a hatóság akarja, visszavonja, ha akarja, nem vonja vissza a kolportázs jogát. Ugyancsak hiányzik a jogorvoslat lehetősége, a közigazgatósági bírósághoz való fellebbezés joga. Kártérítésre sem nyílik mód, ha a kolportázst jogtalanul vonták meg.⁹⁴

Apponyi Albert is elismerte, hogy a kolportázs-sajtó színvonala sok kívánnivalót hagyott maga után az utóbbi időben. Hangsúlyozta azonban, hogy akkor, amikor a sajtó világában a kapitalista viszonyok válnak uralkodóvá, a kolportázs-sajtó „a demokratikus irányt képviseli

⁹⁰ KN-1910, XX. köt. 196.

⁹¹ KN-1910, XXI. köt. 263–264.

⁹² Uo. 101. (Vázsonyi Vilmos), 263. (Barabás Béla).

⁹³ Uo. 81.

⁹⁴ KN-1910, XX. köt. 158. (Apponyi Albert), 351. (Preszly Elemér), 365. (Székely Aladár), 456. (Győrffy Gyula); KN-1910, XXI. köt. 66. (Sághy Gyula).

a sajtó nagy arisztokratáinak társaságában”. A kolportázs-sajtó termékei azok, amelyek mozgékonyaságuk révén képesek gondolatokat viszonylag csekély anyagi eszközökkel a közönséghez eljuttatni. A javaslat pedig éppen a kolportázs-sajtó ezen szabad mozgását „öli meg”.⁹⁵

A kritikán kívül a „helyes szabályozásra” vonatkozóan javaslat is hangzott el az opposzió padsoraiból. Székely Aladár szerint az utcai terjesztés szabályozásánál csak a bejelentési rendszer fogadható el. A bejelentést a hatóság köteles lenne tudomásul venni. Ez alól csak egy kivétel fogadható el, ha a kolportázsért folyamodó lap korábban olyan bűncselekményeket követett el, amelyekért megfelelő szabályozás értelmében bírósági úton az utcai terjesztés megtiltható. Azonban a tilalom is csak meghatározott időre legyen kiszabható.⁹⁶

Ilyen értelemben szolt hozzá a vitához Lovászy Márton, akinek a terjesztésre vonatkozó korábban beterjesztett törvénytervezetét a sajtótörvény tervezetével együtt tárgyalták, amint fent már szó volt róla. Lovászy rámutatott, hogy a törvénytervezet éppen az ellenkezőjét tartalmazza, mint az ő javaslata. Ő az utcai terjesztést pusztán bejelentéshez kötötte volna, de annak elmulasztása sem járna a kolportázs tilalmával, hanem csak egyszerű rendőri kihágást vonna maga után, ami szerény büntetéssel lenne sújtható. A terjesztés szabadságát egyedül bírói intézkedéssel lehetne megvonni.⁹⁷ Szebeny Antal egy esetben tartotta elfogadhatónak az utcai terjesztés megtiltását: csak akkor, ha valamely lapszám a „közérkölcstiséget” sérti.⁹⁸ Bikádi Antal a terjesztés hatósági szabályozását szintén elutasította, mert a hatósági vezetőtől nem várható el, hogy a sajtóhoz értsen. A javaslatban szereplő szabályozást, amely hatósági engedélytől tette volna függővé az időszaki lapok utcai terjesztését, akkor tartotta volna elfogadhatónak, ha az engedélyezés egy erre a célra felállított, önálló hatóság kezében lenne.⁹⁹

A törvényjavaslat 13. §-a meghatározta a terjesztést végző személyekre vonatkozó előírásokat. Az ellenzék mulatságosnak és embertelennek nevezte azt a rendelkezést, hogy a rikkancsnak tizennyolc évesnél idősebbnek kell lennie. Az országban ugyanis számtalan tizennyolc alatti fiatal keresi meg nemcsak saját, hanem otthon nyomorgó, beteg családtagjai kenyerét is újság-árúsítással. A javaslat ezt lehetetlenné tenné.¹⁰⁰

A falragaszokra (plakátok) vonatkozó szabályozás, ha nem is keltette fel annyira az ellenzéki képviselők érdeklődését, a terjesztéshez hasonlóan szinte teljes elutasításban részesült. A javaslat értelmében a falragaszok utcai terjesztésére a sajtótermékek utcai terjesztésére vonatkozó szabályok érvényesek. Azok a falragaszok, amelyek utcai árusítása tilos, vagy amelyeknek ilyen engedélyt nem kaphatnak, nem függeszthetők ki. A javaslat 5. §-a a választásoknál használt plakátokat, amennyiben azok tartalma csak a választáshoz szükséges adatokat tartalmazza, kiveszi az impresszumkötelezettség alól. Mivel azonban nehezen képzelhető el olyan választási plakát, amelynek agitáló tartalma ne lenne – hangzott az érvelés –, az opposzió mindebben azt a kor-

⁹⁵ KN-1910, XX. köt. 158. (Apponyi Albert).

⁹⁶ Uo. 15. (Vázsonyi Vilmos), 132. (Pető Sándor), 365. (Székely Aladár).

⁹⁷ Uo. 490.

⁹⁸ KN-1910, XXI. köt. 21. (Lovászy Márton), 93. (Szebeny Antal).

⁹⁹ Uo. 354.

¹⁰⁰ Uo. 405. (Sümegei Vilmos).

mányzati szándékot látta, hogy a választási plakátokra is a többi sajtótermékre vonatkozó szabályok legyenek érvényesek, és hogy így a választási plakátokon is meg kelljen jelölni a felelős személyeket. Az ellenzék szerint a javaslat ezen része kifejezetten a politikai választások befolyásolását szolgálja azzal a céllal, hogy a kormányzat a neki nem tetsző politikai agitációt egyszerűen a közrendre veszélyesnek nyilvánítsa, és az azt tartalmazó plakátot betiltsa. Ez pedig a választási plakátok cenzúrájával egyenlő. Az intézkedés már nemcsak a sajtószabadságot, hanem a politikai véleménynyilvánítás szabadságát is sérti.¹⁰¹

Bakonyi Samu állítása szerint a sajtótermékek terjesztésére vonatkozóan a német és az osztrák szabályozás is sokkal liberálisabb a Ház asztalán fekvő javaslatnál. Ausztriában ugyanis, ahol a terjesztés engedélyezése az ipartörvény hatálya alatt áll, az elárúsításra vonatkozó engedélyt a hatóság szabad ipar önálló folytatására jogosult személytől nem tagadhatja meg. Hasonló módon rendelkezik a kérdésben a német birodalmi törvény is.¹⁰²

A helyreigazítási jog

A helyreigazítási jog újdonság volt a magyar sajtótörténetben. A helyreigazítás intézményével elvben minden érdekelt fél egyetértett, de elhangzott olyan vélemény is, hogy a helyreigazítási jog csak a tisztességes sajtóval szemben eredményes. A „parazita” újságírókkal szemben minden helyreigazítási jog kárba vész, mert megtalálják a módját, hogy ízléstelen támadásokkal zaklassák az embert.¹⁰³

A helyreigazítási jog azon módjával szemben azonban, ahogy az a javaslatban szerepelt, ugyancsak sok kritikát fogalmazott meg a képviselőházi opposíció. Általánosan azt a kifogást hangoztatták, hogy az sajtóellenes, mindig a sajtót kényszeríti védekező állásba, cserében viszont nem kapja meg a szükséges védelmet. A javaslat mindig a sajtóról tételezi fel, hogy visszaél a hatalmával, míg a másik félnek igazat tulajdonít, vele szemben nincs szükség garanciára. Ezt a szellemet tükrözi az a rendelkezés is, hogy a helyreigazító közlemény elvileg nem lehet hosszabb a helyreigazítandó közleménynél, de ha a helyreigazítás csak hosszabb szövegben lehetséges, a lap a hosszabb szöveget is térítésmentesen köteles megjelentetni.¹⁰⁴ Springer Ferenc elfogadta az utóbbit, de annak a lehetőségét feltételekhez kívánta kötni, mert egyébként az a sajtót hátrányosan érinti. Megoldásként vetette fel, hogy az, aki hosszabb helyreigazító közleményt szeretne megjelentetni, fizessen érte.¹⁰⁵

Ennél messzebb ment Huszár Károly, maga is mint újságíró egyetértett a helyreigazítás bevezetésével. Tekintettel azonban arra, hogy nézete szerint a helyreigazítási joggal is vissza lehet élni, azt javasolta, hogy a helyreigazító közlemény terjedelme, tartalmi jellege legyen meg-

¹⁰¹ Uo. 92., 261., 273., 284.

¹⁰² Uo. 21–22.

¹⁰³ Uo. 359. (Bikádi Antal).

¹⁰⁴ KN-1910, XX. köt. 12. (Vázsonyi Vilmos), 159. (Apponyi Albert).

¹⁰⁵ Uo. 108.

határozva, sőt azért meghatározott költséget is kelljen fizetni, mert „egy lap terjedelméből ellenérték nélkül elfoglalni bizonyos részt, megsértése a tulajdonjognak”.¹⁰⁶ A helyreigazítási jognak csak szigorúan a valótlanság helyreigazítására kellene szorítkoznia.¹⁰⁷

Hasonló véleményen volt Haller István, aki szerint a helyreigazításnak igenis van helye, mert egyes újságok sokszor közölnek nem való állításokat, szabadon gázolnak magánszemélyek becsületébe, vagy károsítanak meg intézményeket hírnevükben, és ezáltal gyakran anyagi kárt is okoznak. Ilyenkor a lap vagy elzárkózik a helyreigazítástól, vagy olyan eldugott helyen teszi azt közzé, hogy azt csak az olvasók töredéke olvassa, így a kár helyrehozása nem történik meg. A helyreigazítást azonban úgy kell pontosan szabályozni – folytatta Haller –, hogy az igazság elégtételben részesüljön, a sajtó azonban ne legyen felesleges „vegzációnak” kitéve, ne lehessen egy lapot sem azáltal tönkretenni. Mert ellenkező esetben a miniszterelnök – mondotta Haller István –, ha nem ért egyet valamelyik lap írásával, akkor saját álláspontját nem a kormánypárti *Igazmondóban* fogja megjelentetni, hanem ír egy cikket, és keresztülviszi, hogy az az ellenzéki lapokban mások költségén jelenjen meg, mert hiszen a törvényjavaslat lehetővé tenné, hogy a hamis beállítás ellen tiltakozzon, és azt helyesbíttesse.¹⁰⁸

A helyreigazítási jog helytelen bevezetése sérelmes lehet a nemzetiségi lapokra is, fejezte ki aggodalmát Pop Cs. István. A hatóság ugyanis visszaélhet jogával, és „az a román lap, amely azért alakult, hogy a népet felvilágosítsa, hogy a nép politikai és gazdasági műveltségét előmozdítsa, arra fog ébredni másnap, hogy az első lapon mindig a főszolgabíró vagy az alispán rendelelete fog megjelenni”. Ráadásul a helyreigazítás az államnyelven is történhet, így megeshet, hogy a magyarul nem tudó román számára írt lapok a hatóságok magyar nyelvű közleményeivel lesznek tele.¹⁰⁹

Szintén vegzatórikus rendelkezésnek minősítette Sümegi Vilmos azt a szakaszt, amelyik előírta, hogy a helyreigazító közlemény a lapban ugyanazon a helyen jelenjen meg, mint a helyreigazítandó. Érvelése szerint, aki a lapcsinálás technikáját ismeri, tudja, ez milyen felesleges nehézséget okoz a lapnak. Ezért azt javasolta, hogy a törvény csak annyit írjon elő, hogy a helyreigazítás ugyanabban a rovatban ugyanazon a helyen jelenjen meg. Ezzel a kítűzött cél megvalósul.¹¹⁰

A hatóságok részére a javaslat a korlátlan helyreigazítási jogot adott, ami szintén az egyik legvitatottabb pontja volt a vonatkozó paragrafusnak. A kisebbségben levő pártok ebben a vonatkozásban a hatósági helyreigazítás feltételeinek pontos meghatározását kívánták. Springer Ferenc szerint a hatóság is csak akkor követelhesen helyreigazítást, ha vele kapcsolatban közölnek „valótlán tényeket”, vagy „való tényeket ferde világitásba helyeznek”.¹¹¹ A több hatóságot is érintő közlemények esetében is kifogásolta az ellenzék, hogy a javaslat nem határozza meg, melyik hatóságot illeti a helyreigazítási jog. Ezért attól lehetett tartani, hogy több község, a szol-

¹⁰⁶ Uo. 344. (Huszár Károly), 471. (Bizony Ákos).

¹⁰⁷ KN-1910, XXI. köt. 67. (Sághy Gyula).

¹⁰⁸ Uo. 87–88.

¹⁰⁹ KN-1910, XX. köt. 197. (Pop Cs. István).

¹¹⁰ KN-1910, XXI. köt. 408. (Sümegi Vilmos).

¹¹¹ KN-1910, XX. köt. 108. (Springer Ferenc), XXI. köt. 294. (Narancsik József).

gabíró és az alispán is helyreigazítási igénnyel áll elő – hangzott az aggodalom. Ennek megelőzésére ugyancsak pontosabb szabályozást követeltek a javaslat bírálói.¹¹² Elhangzott olyan hozzászólás is, amely elutasította a hatóságokat megillető helyreigazítási jogot, arra hivatkozva, hogy számukra rendelkezésre állnak a félhivatalos sajtóorgánumok, amelyekben számtalan helyreigazító vagy cáfoló közleményt tehetnek közzé.¹¹³

A hatóságok helyreigazítási joga azért is kényes kérdés, mert a hatósági visszaélések leleplezését is megakadályozhatja. Ezért pontosan meg kell határozni, milyen esetekben gyakorolhatja ezt a jogot a hatóság. A helyreigazítási kényszer azt is jelenti, hogy a sajtó állandóan a hatóságok ellenőrzése alatt áll, tehát szabad sajtóról sem lehet már beszélni, vonta le ezt a már túlzó következtetést Györffy Gyula.¹¹⁴

Volt, aki a szaklapok tekintetében látta különösen hátrányosnak a helyreigazítási jog javaslatban szereplő formáját, mert attól félt, hogy a szakcikkeket helyesbítő közlemények az egész szaklapot elfoglalhatják, ami a lap tönkretételét, a helyreigazító számára pedig ingyen reklámot jelentene. Ezért Krolopp Hugó azt javasolta, hogy a nagy múltú, komolyabb szaklapok esetében szabják meg a helyreigazító közlemény maximális terjedelmét, ahogy az számos más országban is megtörtént.¹¹⁵

Ellentmondást láttak abban a kitételben is, hogy a szerkesztő nem köteles a helyreigazítást megjelentetni, ha az hosszabb, mint a helyreigazított közlemény, kivéve, ha a helyreigazítást csak hosszabban lehet kifejtetni. Hiszen a mondat első felét rögtön negligálja a mondat másik fele.¹¹⁶ A mondatnak azért sincs értelme, mert nincs olyan cikk, amelyet rövidebben vagy hosszabban ne lehetne megírni. Ez függ az író egyéniségétől, a helyreigazító képzettségétől stb. Tekintetbe véve, hogy a helyreigazítással élni kívánók többsége az ún. laikusok közül fog kikerülni, akik az írás mesterségében kevésbé járatosak, hosszabban fogják megírni közleményeiket, mint ahogyan lehetett volna, indokolta álláspontját Vertán Endre.¹¹⁷

A javaslat értelmében a helyreigazítás jogával a kifogásolt közlemény megjelenésétől számított egy hónapig lehetett élni. Volt, aki ezt az elévülési időt sokallta, mondván, „amilyen gyorsan az emberek a mai világban élnek, 8–10 nap múlva azt sem tudjuk már, mit olvastunk, annyira elmosódnak az emlékek, [...] nem tudjuk, hogy ki a panaszos, ki a panaszolt és akár-hányszor összetévesztjük az illető személyeket is”.¹¹⁸

Esterházy Móric a német sajtótörvény analógiájára annak a bevételeét javasolta, hogy a helyreigazító nyilatkozat büntetendő közleményt nem tartalmazhat, továbbá hogy a helyreigazító közleményt saját kezűleg is alá kelljen írni. A javaslat hibájának nevezte, hogy nem rendelkezik arra az esetre, hogy amikor a helyreigazító közlemény harmadik személyt érint, akkor az megkapja-e a lehetőséget a helyreigazításra. Amennyiben igen, kinek a költségére, a kiadóéra-e

¹¹² KN-1910, XXI. köt. 294. (Polónyi Géza).

¹¹³ Uo. 351. (Preszly Elemér).

¹¹⁴ KN-1910, XX. köt. 457.; XXI. köt. 267. (Bernáth Béla).

¹¹⁵ KN-1910, XX. köt. 171–173.

¹¹⁶ KN-1910, XXI. köt. 267–268. (Bernáth Béla).

¹¹⁷ Uo. 326. (Vertán Endre).

¹¹⁸ Uo. 95. (Szebeny Antal).

vagy az elsődrendű helyreigazítóéra. Ennek tisztázatlansága ugyanis azt eredményezheti, hogy „egyes, talán nem egészen jóhiszemű rektifikáló egész rektifikációs lavinát indítson meg azáltal, hogy mindig harmadik személyt nevez meg, aki azután ingyenes munkatársa lesz az illető lapnak.”¹¹⁹

Többen hibás rendelkezésnek mondták azt is, hogy a sajtóorgánum a helyreigazító közleményhez reflexiót sem fűzhet.¹²⁰ „Ezt nem lehet kisajátítási joggá tenni olyan értelemben, hogy amikor valaki valamit helyreigazít, akkor ő legyen ott az úr, annyira, hogy én a saját lapomban szóhoz sem juthatok és még megjegyzést sem tehetek.”¹²¹

A hírlapbiztosíték (kaució)

A hírlapbiztosíték (kaució) intézményét Magyarországon törvényileg az 1848-as sajtótörvény vezette be, és a vonatkozó paragrafusok továbbra is érvényben voltak. A sajtótörvény-tervezet az addigi rendelkezések szigorítását tartalmazta, amennyiben felemelte a kaució összegét, továbbá szűkítette a kaucióként elfogadható eszközök körét. A legnagyobb kritika a kaució felemelését érte (mint fent láttuk: a politikai tartalmú, hetenként legalább ötször megjelenő időszaki lapok esetében Budapesten 50 ezer, vidéken pedig 20 ezer koronára, a ritkábban megjelenő időszaki lapok esetében Budapesten 20 ezer, vidéken 10 ezer koronára). A kaució megemlése annál nagyobb felháborodást okozott, mert – amint számos ellenzéki felszólaló utalt rá – a hírlapi biztosítékot Európa-szerte eltörölték. Egyedül Horvátországban létezett, de az ott fizetendő legmagasabb összeg is csak 8 ezer korona volt.¹²² A kaució rendszere azonban Horvátországban liberálisabb – hangzott az ellenzéki vélemény –, mert ott az a havonta csak kétszer megjelenő lapokra nem vonatkozik. Ha a javaslatot elfogadják, az ellenzéki lapoknak célszerűbb lesz a „szabadabb Zágrádba” költözni – jegyezték meg némi iróniával.¹²³

Az ellenzék szerint a sajtószabadság irányába tett lépés, az igazi liberális álláspont, a kaució teljes eltörlése lenne. A javaslatban foglalt megoldással az igazságügyi miniszter azt mutatja, hogy mennyire liberális, és milyen liberalizmust akar meghonosítani.

Annak ellenére, hogy a politikai tartalmú lapok esetében a kauciókötelezettség eddig is érvényben volt, tehát ebben a tekintetben nem hozott a javaslat újdonságot, a ‘politikai tartalom’ fogalma izgalmat váltott ki. Egyesek azon félelmeiket fejezték ki, hogy a kormány a szaklapokra, a közgazdasági és a közigazgatási kérdésekkel foglalkozó lapokra is kiterjeszti a lapbiztosítékot, hiszen – hangzott a magyarázat – ha akarjuk, mindenben található politikai tartalom.¹²⁴

¹¹⁹ Uo. 169.

¹²⁰ KN-1910, XX. köt. 108. (Springer Ferenc).

¹²¹ Uo. 19. (Vázsonyi Vilmos).

¹²² Uo. 17. (Vázsonyi Vilmos), 127. (Pető Sándor), 213. (Egry Béla), 280. (Polónyi Géza), 484. (Giesswein Sándor); XXI. köt. 14. (Bakonyi Samu), 56. (Pap Zoltán), 66. (Sághy Gyula), 222. (Szmeccsányi György), 273. (Kelemen Béla), 351. (Gedeon Aladár), 406. (Sümegei Vilmos).

¹²³ KN-1910, XXI. köt. 347. (Esterházy Mihály).

¹²⁴ KN-1910, XX. köt. 108. (Springer Ferenc), 170. (Krolopp Hugó), 176. (Ivánka Imre), 469. (Bizony Ákos); KN-1910, XXI. köt. 407. (Sümegei Vilmos).

Az opposzió szerint a kaució felemelése cáfolja a kormány azon indoklását, hogy az új törvénnyel a kapitalizmustól kívánja megvédeni az újságírókat. Az új szabályozás egyenesen a kapitalizmus karjaiba hajtja a sajtót, hiszen csak az tud lapot alapítani, akinek sok pénze van.¹²⁵ A lapbiztosíték felemelésére azért sincs szükség, mert eddig még egyetlen esetben sem fordult elő – állította Papp Zoltán –, hogy valamelyik lapnál a biztosíték elfogyott volna. Igaz, a javaslat – folytatta a képviselő – „egész virtuozitást fejt ki a bűncselekmények gyártásában, előre mutat, hogy a jövőben annyi lesz a bűncselekmény, hogy azokba okvetlenül bele fog botlani minden újságíró, annyira, hogy az a lapbiztosíték, amely eddig az állampénztárban vagy a telekkönyvben bekebelezve hevert, kevés lesz a büntetések fedezésére”.¹²⁶ Mások szerint a kaució megemelt összege is hamar el fog fogyni, hiszen a javaslat olyan eddig nem létező kártérítéseket és büntetéseket tartalmaz, amelyek „sokkal súlyosabbak, mint aminőről Magyarországon eddig szó esett”.¹²⁷

Azt is sérelmezték, hogy a kaució a megítélt kártérítés fedezésére is szolgál.¹²⁸ Bírálták azt is, hogy a kaució felemelése visszamenő hatású, az érintett kiadóknak egy éven belül kell a kauciót a magasabb összegre kiegészíteniük. „Ez nem a szerzett jogok védelme, hanem egyenesen azok kinullázása, mert minden joggal ellenkezik a visszaható erőnek anyagi kérdésekben való ilyen statuálása.”¹²⁹ Különösen a kevés előfizetővel rendelkező kisvárosi ellenzéki újságok kerülhetnek nehéz helyzetbe, mert ők nem tudják a szükséges kauciót letenni. Ellenben azok, akik a kormány céljait szolgálják, könnyen kaphatnak segítséget a kormány részéről a rendelkezési alapból.¹³⁰

Szót emeltek az ellen is, hogy lényegesen bővül a kaucióra kötelezett lapok száma, hiszen a korábbi szabályozástól eltérően nemcsak a legalább kéthetente, hanem a legalább havonta egyszer megjelenő lapok is hatálya alá kerülnek. Ez pedig nagy kárára lenne a politikai esszé-irodalomnak, amely folyóirataival a leginkább alkalmas arra, hogy a „komoly publicisztikai tartalommal bíró politikai jellegű cikkeknek” helyt adjon, s amelyet olyan nevek fémjeleznek, mint Kemény Zsigmond, Csengery Antal, Eötvös József.¹³¹

A javaslat a napilapok vonatkozásában is méltánytalanabban szabályoz, mint az eddigi gyakorlat. Amint Székely Aladár utalt rá, az 1848-as sajtótörvény csak a naponta megjelenő lapokra érvényesítette a magasabb kauciót. Amikor aztán a vasárnapi munkaszünetet behozták, és a lapok felhagytak hétfői számuk megjelentetésével, akkor a Kúria határozatot hozott, amelynek értelmében a hetenként hatszor megjelenő lapok nem tekintendők naponta megjelenő lapnak, vagyis mérsékeltebb kaució alá esnek. Ezen változtat most a javaslat, amikor a magasabb kauciót már a hetente legalább ötször megjelenő lapokra is kiterjeszteni kívánja.¹³²

¹²⁵ KN-1910, XX. köt. 197. (Pop Cs. István); KN-1910, XXI. köt. 85. (Haller István), 420. (Andrássy Gyula).

¹²⁶ KN-1910, XXI. köt. 56. (Pap Zoltán).

¹²⁷ Uo. 85. (Haller István), 199. (Jármy Béla).

¹²⁸ KN-1910, XX. köt. 17. (Vázsonyi Vilmos); XXI. köt. 199. (Jármy Béla).

¹²⁹ KN-1910, XXI. köt. 18. (Bakonyi Samu).

¹³⁰ KN-1910, XX. köt. 204. (Csermák Ernő), 281. (Polónyi Géza); KN-1910, XXI. köt. 421. (Andrássy Gyula).

¹³¹ KN-1910, XX. köt. 363. (Székely Aladár).

¹³² Uo. 371. (Székely Aladár).

Ez a rendelkezés súlyosan érint számos nemzetiségi lapot is, mert azok az ötszöri megjelenéssel már a magasabb kaució hatálya alá esnek.¹³³

A kaució eltörlése mellett érvelők azt hangoztatták, hogy a lapbiztosíték szükségessége melletti egyik indok, hogy ti. az szolgál a sajtóvétség esetén kiszabott büntetés fedezetül, nem meggyőző, hiszen mindenféle büntetetre és vétségre szabnak ki pénzbüntetést, ahol pedig egyáltalán nincs semmiféle biztosíték.¹³⁴

A kaució – mondotta Apponyi Albert – nem biztosíték a lap szellemi és erkölcsi színvonalának a biztosítására sem. A kaució csak kiváltságot biztosít azoknak, „akik vagy maguk nagy pénzerővel rendelkeznek, vagy olyan tényezőkre, olyan pártokra támaszkodnak”. A sajtó erkölcsi és szellemi színvonalának emeléséhez olyan intézkedések lennének szükségesek, amelyek „időszaki lapoknak kiadását és szerkesztését bizonyos szellemi és erkölcsi kvalifikációhoz kötnék”.¹³⁵

Sághy Gyula az ügyvédi kamarák mintájára sajtókamara felállítását javasolta: „a sajtó munkásainak maguknak lesz módjuk arra [...], hogy a selejtes, közbüki nem való embereket a maguk testületéből kivessék, azoktól megtisztítsák a sajtót és akkor lehet [...] bizonyos értelmi és erkölcsi minősítést felállítani. [...] ebben nagyobb garancia van a kultúra, az igazi műveltség és igazi szabadság szempontjából, mint a kaució intézményében, ami éppen ellenkező eredményt idéz elő.”¹³⁶

A kauciónak nincs más célja, mint a politikai lapok megrendszabályozása, a kormány azt akarja elérni, hogy minél kevesebb politikai lapot indítsanak. Amennyiben az esetleges kártérítés fedezése lenne a cél – hangoztatta Bikádi Antal –, akkor a kauciót a nem politikai lapokra is ki kellene terjeszteni, hiszen szaklapban is megjelenhet olyan cikk, amely súlyos gazdasági kárt okoz valakinek. Ez „egy reakciós áramlat” nemzetgazdasági szempontból is.¹³⁷

Sümegei Vilmos által ismertetett adatok szerint Budapesten van 34 napilap, vidéken több mint száz, emellett a fővárosban 640 hetilap, vidéken 800 hetilap. Ezek után összesen 24 500 000 korona kauciót kell letenni. Amikor az ország gazdasági csőd szélén áll, „a földművelő kénytelen kivándorolni az országból, mert éheznek, mikor minden iparos [...] a gazdasági nyomorúság révén a tönkremenés szélén áll”, akkor ennyi „holt tőke lesz az állampénztárban kaució címén”.¹³⁸

A kauciónak az ellenzék által támadott felemelésében a kormánypárti Hantos Elemér viszont biztosítékot látott arra, hogy a „könnyelmű, minden tőkenélküli meggondolatlan hírlap-alapítások” megnehezüljenek. „A sajtónak legnagyobb baja az, hogy kellő tőke, kellő megmondoltság nélkül keletkeznek sajtóvállalatok, amelyek magukhoz vonzanak egy csomó félig kész, olcsó, selejtes munkaerőt; a vállalat ezután megbukik és ezek az emberek, akik addig újságírói mivoltukban tetszelegtek maguknak, csak a sajtó-proletáriátust szaporítják, a sajtón élőködnek és nyomják a tisztességes sajtó standardját.”¹³⁹

¹³³ Uo. 196. (Pop Cs. István).

¹³⁴ Uo. 469. (Bizony Ákos).

¹³⁵ Uo. 159. (Apponyi Albert).

¹³⁶ KN-1910, XXI. köt. 66. (Sághy Gyula), 267. (Bernáth Béla).

¹³⁷ Uo. 358. (Bikádi Antal).

¹³⁸ Uo. 407. (Sümegei Vilmos).

¹³⁹ KN-1910, XX. köt. 119.

A sajtójogi felelősség

A sajtótörvény-tervezet a sajtójogi felelősségi rendszer tekintetében is változást hozott. Sajtó útján elkövetett bűntettnek, vétségnek vagy kihágásnak azt a bűncselekményt minősítette, amelyet a sajtótermék tartalmával követnek el (32. §).

A felelősségi rendszer új szabályozásával szemben az egyik leginkább hangoztatott bírálat az volt, hogy az egy olyan vegyes rendszert hoz létre, amely részben fenntartja a fokozatos felelősség rendszerét, részben viszont az általános büntetőjogi felelősség rendszerét is becsempészi, az együttes felelősség rendszerét is felállítja. Ez pedig azért jelent veszélyt a szabadságjogokra – szólt az ellenzéki érvelés –, mert így lehetőség nyílik arra, hogy a kormánynak nem tetsző politikai cikk megírására buzdító személy (mondjuk valamelyik ellenzéki politikus) után nyomozás induljon. Ha az eddigi rendszer ilyen módon „megbolygatjuk”, és keressük a valódi tetteket is, akkor nem tartható fenn a fokozatos felelősség privilegiuma.¹⁴⁰

Preszly Elemér értelmezése szerint a javaslatban szereplő vegyes felelősségi rendszer módot adna arra, hogy a mindenkori kormányhatalom házkutatást tarthasson a szerkesztőségekben, ha nem fogadja el felelősnek azt, akit a szerkesztőség annak megjelöl. „Ez már maga is ok arra, hogy a javaslat ezen intézményével szemben bizalmatlansággal viselkedjünk és ragaszkodjunk a 48-diki törvényben kipróbált intézmény meghagyásához.”¹⁴¹

Amint Springer Ferenc elismerte, a hatályos rendelkezés is lehetővé teszi, hogy egyszerre több személyt is felelősségre lehet vonni ugyanazért a közleményért, de ebben az esetben mind-egyiküknek részt kell vennie a közlemény megszövegezésében. A javaslat viszont a felelősségi körbe bevonná azokat is, akik a közleményt megrendelték, vagy annak elkészítésében egyéb módon vesznek részt, beleértve a fiktív szerzőket is. Ezzel pedig – állítja Springer – megszűnik a fokozatos felelősség, a kizárólagosság pedig csorbul.¹⁴²

Vázsonyi Vilmos teljesen egyetértett azzal, hogy amennyiben a szerző a szerkesztő és a kiadó utasítására dolgozik, akkor utóbbiakat vonják felelősségre. Egyrészt azonban garanciát kívánt arra nézve, hogy ilyen esetben a szerző semmilyen körülmények között ne legyen felelősségre vonható. Másrészt pedig szükségesnek látta annak kizárását, hogy a szerző esetleg visszaélhessen jogával. Ezért olyan korlátokat építene a javaslatba, hogy például a szerző csak akkor élhet ilyen joggal, ha a neki adott utasítás a kézirat alapján megállapítható.¹⁴³

A fokozatos felelősség rendszerének teljes fenntartása mellett elhangzott az az érv is, hogy az biztosítja az anonimitást, a sajtószabadság annyira fontos garanciáját. Azok a változtatások, amelyeket a javaslat tartalmaz, lehetetlenné teszik az anonimitást, mert annak az a lényege, hogy a szerkesztőnek jogában áll a szerző nevének eltitkolása, és a hatóságnak nincs módja nyomozni a szerző személyének kiderítésére. Az általános büntetőjogi felelősség sajtójogi alkalmazása olyan mértékben áttöri a fokozatos felelősség elvét, hogy az hozzájárul a sajtószabadság korlátozásához. A sajtójogi anonimitás az olyan országok életében, mint amilyen Magyarország

¹⁴⁰ KN-1910, XX. köt. 142. (Pető Sándor), 300. (Hegyi Árpád); XXI. köt. 70. (Sághy Gyula), 83. (Haller István), 201. (Jármay Béla), 372. (Ábrahám Dezső).

¹⁴¹ KN-1910, XX. köt. 354. (Preszly Elemér).

¹⁴² Uo. 109.

¹⁴³ Uo. 26.

is, amelyek nem rendelkeznek az állami függetlenség „minden attribútumával”, „amelynek állami léte [...] csak csonkán van kiépítve”, és amely élén olyan kormány áll, amely a „nemzet szabadságinstitúcióit” csorbítani akarja, nagy jelentőségű.¹⁴⁴

Rakovszky Iván, aki 1910-ben került be először a Képviselőházba a Nemzeti Munkapárt mandátumával, hangoztatta, hogy az új szabályozás egyik célja az ún. stróman-rendszer felszámolása, amely lehetővé teszi, hogy valaki bűncselekményt kövessen el, és egyszerűen másvalakire hárítsa a felelősséget. Rakovszky szerint ez nem ellentétes a fokozatos felelősség rendszerével, a stróman-rendszer viszont szembemegy nemcsak az anyagi igazsággal, hanem az igazságérzettel is. A stróman-rendszer felszámolásának szükségességét azzal is igyekezett alátámasztani, hogy azt elsősorban éppen nemzetiségi lapok veszik igénybe. Az anonimitást sem teszi lehetetlenné a javaslat, ahogy azt az ellenzék állítja, hiszen továbbra is szabad „anonimé bármit megírni, csak bűncselekményt elkövetni nem szabad anonimé”.¹⁴⁵

Pop Cs. István arra emlékeztetett, hogy az anonimitás és a stróman-rendszer a magyaroknak nem volt nemrég idegen. A szabadságharc után sok kiváló ember menekült meg azért, hogy más vállalta helyette a felelősséget.¹⁴⁶

A parlamenti kisebbség oldaláról azonban többen vitatták, hogy a javaslat alkalmas a stróman-rendszer megszüntetésére. A stróman-rendszer amúgy sem olyan veszélyes, hogy „emiatt leromboljuk az 1848: XVIII. törvénycikkben lefektetett nagy elveket, azt a nagy épületet és emeljünk helyette egy teljesen újat, egy teljesen ismeretlen”.¹⁴⁷ Volt, aki ennél is élesebben fogalmazott, amikor azt állította, hogy az új felelősségi rendszer „a sajtót életgyökerében támadja meg”. Lehet ugyan, hogy egyes visszaéléseket vissza lehet vele szorítani, de „meg fogja bénítani alkotmányos életünk terén az egészséges bírálatot és az annak alapján kialakulható egészséges közvéleményt”.¹⁴⁸

Rakovszky Iván visszautasította azt az ellenzéki állítást is, hogy merénylet a sajtószabadság ellen az, hogy a lap munkatársa mentesül a szerzői felelősség alól, ha a cikket a felelős szerkesztő vagy a kiadó utasítására írta. Aláhúzta, hogy ez nem a felelősségi rendszer szigorítása, hiszen csak arról van szó, hogy ebben az esetben egy felelősségi szint kimarad. Mindez az újságírók érdekeit szolgálja, hiszen ők legtöbbször kényszerhelyzetben vannak a kiadóval és a szerkesztővel szemben.¹⁴⁹

Apponyi Albert azokra a szubjektív momentumokra apellált, amelyek egy időszaki újságot „egyéniessé”, intézménnyé tesznek, ahol csak exponensei a lapnak az egyes munkatársak. Ezt figyelembe véve az újság „jogi és erkölcsi természetének” egyedül a fokozatos felelősség elve felel meg, ahol a fokozatos eljárás során is lehetőleg a tényleges bűnelkövetőt keresik, de a lényeg azon van, hogy a sértettel szemben valaki képviselje az újság által megjelenített egyéniséget. Szerinte a javaslat éppen a fokozatos felelősség elvét törli át, amikor az újság egyéniségén kívül állókra is kiterjeszti a felelősséget. Az a megfogalmazás, hogy szerzőként kell büntetni azt is, aki

¹⁴⁴ KN-1910, XXI. köt. 33. (Bakonyi Samu), 268. (Horváth Béla); XXI. köt. 327. (Vertán Endre).

¹⁴⁵ KN-1910, XX. köt. 152.

¹⁴⁶ Uo. 194.

¹⁴⁷ KN-1910, XXI. köt. 293. (Narancsik József).

¹⁴⁸ Uo. 359. (Bikádi Antal).

¹⁴⁹ KN-1910, XX. köt. 152.

a sajtóterméket büntetendő tartalommal megrendelte, vagy aki annak megírására a szerzőt rábírta, olyan tágan értelmezhető, hogy akár egy pártközi beszélgetés is értelmezhető úgy, hogy az újságíró azon kapta a cikk megírására a megbízást. A szerkesztőnek, a sajtó „hivatásszerű munkásának a felelősségéhez tartozik” – érvelt Apponyi –, hogy ezeket a külső benyomásokat megfelelően szűrje. Ha ezt nem megfelelően végzi, akkor a hibáért vállalnia kell a felelősséget.¹⁵⁰

Apponyi gondolatmenetéhez csatlakozott Pop. Cs. István is. A szerző felelősségére kell súlyt fektetni, és nem a tanácsadóéra, mert így az ellenfél egész csoportját „el lehetne csukatni”, ha például a szerző azt állítja, hogy egy bizottsági ülésen utasították a cikk megírására.¹⁵¹

Bródy Ernő szerint a kormány könnyen bizonyíthatná, hogy a javaslat ezen részének van-e politikai motivációja. Ha nincs, akkor a közérdekű témájú közlemények esetében maradjon meg a fokozatos felelősség, a magánügyi témájú közleményeknél (becsületsértés, rágalmazás, pornográfia stb.) pedig érvényesüljön a közönséges büntetőjogi elv.¹⁵²

Az új felelősségi rendszerbe olyanok is bekerülnek, akik az elkövetett sajtóvétségekről előzetesen semmilyen tudomással nem bírhatnak. Ebben az összefüggésben felrőtták az igazságügyi miniszternek a „mai” nyomdatechnika nem kellő ismeretét is, mert fenntartotta a nyomda felelősségét. Amikor egy nyomda számos nagy terjedelmű lapot ad ki, nem várható el a nyomda tulajdonosától, hogy azok tartalmát ismerje. Maga a szedő is gyakran részletekben kapja a hosszabb közleményeket, úgyhogy az összefüggéstelen töredékekből az egész tartalmát megérteni ő sem képes. Ha a tervezet megvalósul, akkor a nyomdász, félve a kártérítéstől, jogot formál arra, hogy a lap tartalma felett cenzúrát gyakoroljon. Ha tehát nem a cenzúra a célja a felelősségi rendszer kibővítésének, akkor az alól ki kell venni azokat a személyeket, akik a sajtódeliktumokról tudomással nem bírhatnak.¹⁵³

A kormányparti Hantos Elemér is hasonló érveléssel kifogásolta a nyomdászok felelősségre vonhatóságának lehetőségét (40. §). Szerinte ahol „technikai, iparszerű munka végrehajtásáról van szó”, nem indokolt annak elvégzőjét felelősségre vonni akkor, amikor az nem tudta vagy tudhatta, hogy a lap előállításával kárt okoz.¹⁵⁴

A kártérítés

Újdonság volt a javaslatban a kártérítés kiterjesztése is. Eszerint sajtóbeli közleménnyel okozott vagyoni és nem vagyoni kárért is kártérítést lehetett követelni. Ráadásul olyan sajtóközlemény is megalapozhatott kártérítést, amelynek tartalma egyébként nem foglalt magában bűncselekményt. Ez a kitétel különösen kiváltotta az ellenzék elutasítását, amely a kártérítés intézményét elvben maga is üdvözölte, annak a javaslatban való megvalósítását azonban elutasította.

¹⁵⁰ Uo. 161.

¹⁵¹ Uo. 198.

¹⁵² Uo. 327.

¹⁵³ KN-1910, XX. köt. 412. (Lovász Márton); XXI. köt. 34. (Bakonyi Samu), 95. (Szebeny Antal), 269. (Horváth Béla).

¹⁵⁴ KN-1910, XX. köt. 119.

A rágalmazás esetére az 1848-as sajtótörvény is tartalmazott büntetést és a sértett számára a perköltségnek, valamint a közzététel költségeinek megtérítését. A büntetőtörvénykönyvek 1880. évi életbe léptetése alkalmával azonban ezek a paragrafusok kikerültek a sajtótörvényből.

A sajtótörvény-javaslat kártérítésre vonatkozó paragrafusa (39.) ellen az volt a fő kritika, hogy az túllő a célon, amikor bűncselekményt nem tartalmazó, „egyszerű valótlanágnak közlése címén is kárt lehessen megállapítani, ami viszonyaink mellett képtelen, lehetetlen dolog és oly anarchiára fog vezetni a közéletben, amely mélységesen meg fogja magát bosszulni a közérkölcsökben is”.¹⁵⁵

Haller István szerint – aki nyilvánvalóan félreértette a javaslat ezen szakaszát – elfogadhatatlan, hogy kártérítési kötelezettség keletkezhesen akkor is, ha az újság a valóságot írta meg, még ha azáltal kárt okoz is egyéneknek vagy vállalatoknak. Sőt, a kártérítést csak arra az esetre tartaná fenn, ha az újság „rosszhiszeműen, gondatlanságból” jelentetett meg valótlanágot. „Hiszen tévedés megeshetik; különösen a sajtónak izgatott, rövid időre szabott munkájában megeshetik, hogy valótlanágot közöl valamely sajtó-organum, anélkül, hogy bármi tekintetben hibáztatni lehetne és így lehessen rosszhiszeműséggel vádolni és annak alapján lehetne kártérítésre szorítani.”¹⁵⁶

A kártérítési igény szabályozását többen nem a sajtótörvény, hanem a készülő polgári törvénykönyv¹⁵⁷ keretében kívánták megvalósítani, annál is inkább, mert az igazságügyi miniszter úgy nyilatkozott, hogy annak betervezése a közeljövőben várható.

Az oppozíció szerint a kártérítéssel egyrészt az is a gond, hogy az sokkal szigorúbb, mint az ipar, a kereskedelem vagy a magánélet terén. Másrészt a kártérítés elvét nem egyenlő módon kezeli, a sajtót hátrányba hozza. A kormány szemében a sajtó az igazán kártevő. Ezt támasztja az is alá, hogy a kártérítési igény a sajtóval szemben áll fenn, azokkal szemben azonban nem, akik a sajtóval bánnak el. Ha a lap egy vállalatról valamit ír, ami a vállalatnak kárt okoz, akkor a kiadó teljes kártérítésre kötelezhető. Ha azonban a lapnak okoznak kárt, pl. elkobzás révén, akkor csak a tényleges kár után (ti. a lefoglalt lapok ára után) jár kártérítés. Ha a lap számára első fokon nem adják meg a kolportázs jogát, de fellebbez és másodfokon megkapja, akkor nem jár számára kártérítés, pedig közben hosszabb ideig nem élvezhette a kolportázs jogát.¹⁵⁸

Polónyi Dezső egyenesen azt vizionálta, hogy azzal a céllal fognak cégek alakulni, hogy a megrágalmazottak szerepét játsszák. Ebből egy kis ügyességgel meg lehet majd élni. A javaslat lehetővé teszi azt is, hogy ha a szerkesztő és a kiadó összevesznek, akkor előbbi közzé tesz olyan közleményt, amely miatt a kiadót fogják majd megbüntetni.¹⁵⁹

¹⁵⁵ KN-1910, XX. köt. 109. (Springer Ferenc), 138. (Pető Sándor); KN-1910, XXI. köt. 202. (Jármay Béla), 373. (Ábrahám Dezső), 96. (Szebeny Antal), 139. (Kállay Ubul).

¹⁵⁶ KN-1910, XXI. köt. 85.

¹⁵⁷ Ekkor már folyamatban volt az új magyar polgári törvénykönyv megalkotása, azonban 1900 és 1928 között csak terveztek készültek. Az első magyar polgári törvénykönyvet csak 1959-ben fogadták el (1954. évi IV. törvény).

¹⁵⁸ KN-1910, XX. köt. 141. (Pető Sándor), 177. (Ivanka Imre), 346. (Huszár Károly), 474. (Bizony Ákos), 493. (Lovász Márton); XXI. köt. 84. (Haller István), 126. (Ráth Endre), 274. (Kelemen Béla), 279. (Bakó József), 410. (Sümeji Vilmos).

¹⁵⁹ KN-1910, XXI. köt. 339. (Polónyi Dezső), 424. (Andrássy Gyula).

Az új kártérítési szakasz elfogadása azzal a veszéllyel is jár – hangzott egy újabb érv a javaslat ellen –, hogy a sértettek rágalmazás esetében sem rágalmazásért perelnek, hanem kártérítésért fordulnak bírósághoz. Ezzel meg fognak szünni a rágalmazásért indított ügyek, és a magánbecsület nem kapja meg a megfelelő védelmet a sajtó útján elkövetett becsületsértéssel és rágalmazással szemben. Pedig egy sajtótörvénynek éppen ez lenne a legfontosabb feladata. Ráadásul, amíg a rágalmazási és becsületsértési ügyek az esküdtbíróóság hatáskörébe tartoznak,¹⁶⁰ addig a kárpótlási perek a rendes bíróságok előtt zajlanak – hangzott az érvelés. Tekintettel arra, hogy az esküdtbíráskodást a sajtóvétség esetében az ellenzék amúgy is a sajtószabadság egyik oszlopának tartotta, az esküdtbíróóságok szerepének további visszaszorulását a sajtószabadsággal szembeni merényletnek tekintette.¹⁶¹

A kártérítés szabályozásának módjával szemben egy másik kritika az volt, hogy a javaslat nem határoz meg elévülési időt, ezért minden egyes újságíró, aki valaha írt cikket, ki van téve annak a veszélynek, hogy bármikor anyagi vagy erkölcsi kártérítés iránt pert indítanak ellene, akkor is, ha sajtóvétséget nem követett el.¹⁶²

Ugyancsak sérelmezték, hogy a kártérítési kötelezettség nemcsak a szerzőre, hanem a kiadóra és a nyomdára is kiterjed. Huszár Károly szerint ez ellentétes azzal a §-sal (36. §), amely megszabja, hogy a nyomda tulajdonosa viseli a sajtójogi felelősséget, ha a sajtóterméken a felelős személyek nem szerepelnek, és ha ennek folytán sajtójogi felelősségre más nem vonható. Egyrészt tehát meghatározza, hogy a nyomdának mire kell figyelnie, majd ezt követően annak ellenére, hogy ennek megfelelt, pénzbüntetés, bünyügyi költségek és kártérítés fizetésére kötelezhető, ha azok behajtása az elítélttől, a kiadótól, illetve a lapbiztosítékból nem lehetséges. „Valóban abszurdum, valóban jogi lehetetlenség, hogy olyan valaki fizesse a kárt, aki ezt nem okozta, aki a törvény szerint mindent elkövetett, hogy őt semmi felelősség ne terhelje”.¹⁶³ A kiadó és a nyomda kártérítési felelőssége oda fog vezetni – állította Bikádi Antal –, hogy ők lesznek a hírlapok cenzorai. Azt fogják ugyanis elsősorban nézni, hogy a kérdéses közlemény megalapozhat-e kártérítés-fizetési kötelezettséget ellenükben, mert ha igen, meg fogják tagadni a cikk megjelenését.¹⁶⁴

Problémaként mutatták be azt is, hogy előnyben van az, akinek egy politikai lappal szemben van kárigénye, hiszen a kaució fedezetet képez. Míg az, aki nem politikai laptól szenvedett jogsérelmet, akár nagyobbat is, nem számíthat ilyen fedezetre. Ez egyben a kaució „abszurd voltára” is rámutat.¹⁶⁵

A kormánypárti Hantos Elemér a parlamenti kisebbség aggodalmának eloszlatására, ti. hogy a javaslat nem határoz meg korlátot a nem vagyoni kártérítés mértékére, hangoztatta,

¹⁶⁰ Az 1897. évi XXXIV. törvénycikk a bűnvádi perrendtartás életbe léptetéséről a sajtó útján elkövetett rágalmazási és becsületsértési ügyek egy részét kivonta az esküdtbíróósági ítélezés alól. L. részletesebben PAÁL i. m. (37. l.).

¹⁶¹ KN-1910, XX. köt. 238., 258. (Benedek János); KN-1910, XXI. köt. 144. (Horváth Gyula), 69. (Sághy Gyula).

¹⁶² KN-1910, XX. köt. 352. (Huszár Károly).

¹⁶³ KN-1910, XX. köt. 353.

¹⁶⁴ KN-1910, XXI. köt. 360.

¹⁶⁵ Uo. 282. (Hammersberg László).

hogyan a magyarországi bírósági gyakorlat alapján nem kell attól tartani, hogy a nem vagyoni kárnak különösen tág teret engednének. Egyúttal azt javasolta, hogy a javaslat vonatkozó szövegét a készülő polgári törvénykönyvnek megfelelően fogalmazzák meg.¹⁶⁶

Büntető rendelkezések

A törvényjavaslat büntető rendelkezéseivel szemben a legtöbben azt a kritikát fogalmazták meg, hogy az új, addig nem létező bűncselekményeket tartalmaz, továbbá hogy – más országokban nem tapasztalható – rendkívül szigorú büntetéseket helyez kilátásba. A sajtó útján elkövetett bűncselekmények esetében a közönséges bűncselekményeknél is súlyosabb büntetési tételeket állapít meg. (A kereskedelmi törvény nem büntet azért, ha valaki könyveit nem vezeti megfelelően, míg a javaslat 600 korona pénzbüntetéssel rendeli sújtani azt a nyomdatulajdonost, aki az általa kiadott nyomtatványokról nem az előírások szerint vezeti a nyilvántartását.)¹⁶⁷ A sajtó működésének nem törvényes kereteket szab, hanem olyan akadályokat, amelyek lehetlenné teszik a sajtószabadság érvényesülését.

Andrássy Gyula szerint büntetni kell a vétkes sajtót, de ha választani kell aközött, hogy „a sajtó akciószabadsága megbéníttatik”, vagy büntetlenek maradjanak azok, akik „a sajtó terén hibát követtek el”, akkor inkább maradjon büntetlen, akit „meg kellene büntetni, [...] sokkal nagyobb veszedelem az, különösen olyan országban, mint Magyarország, ha a sajtó nem beszélhet szabadon, mintha a sajtó büntetlenül kárt okozhat”.¹⁶⁸ Az, hogy a javaslat „csekély jelentőségű cselekményekre” is aránytalanul magas büntetési tételeket állapít meg, az ellenzék szerint azt mutatja, hogy a javaslat célja az elrettentés, a bosszú, a „központi hatalom megerősítése és körülbástyázása”.¹⁶⁹

A sajtóbűncselekmények közötti különbségtétel, hogy vajon a sajtótermék tartalma által követik-e el, vagy azáltal lesz-e valami bűncselekmény, hogy sajtó útján közzéteszik, ugyancsak a kormányzat céljait szolgálja. Ugyanis a sajtójavaslat csak a sajtótermék tartalma által elkövetett bűncselekményt tekinti sajtóvétségnek, így a „legsajátabb” sajtóvétségeket nem minősíti sajtóvétségnek, és ezáltal kivonja azokat az esküdtszék hatásköre alól, tovább szűkítve a sajtószabadság határait.¹⁷⁰

A javaslat külön vétségként foglalkozott az ún. revolverező újságírással, amikor az újságíró pénzért vagy egyéb szolgáltatásért valamit elhallgat, vagy „az ellenértékkel arányban nem álló díjért” valamit közzétesz. Az ellenzék szerint szükségtelen, hogy a sajtótörvény foglalkozzon a

¹⁶⁶ KN-1910, XX. köt. 118.

¹⁶⁷ KN-1910, XXI. köt. 129. (Ráth Endre).

¹⁶⁸ KN-1910, XX. köt. 109. (Springer Ferenc), 213. (Csermák Ernő); XXI. köt. 143. (Kállay Ubul), 263. (Barabás Béla), 423. (Andrássy Gyula).

¹⁶⁹ KN-1910, XX. köt. 479. (Tüdős János).

¹⁷⁰ KN-1910, XX. köt. 109. (Springer Ferenc); XXI. köt. 68. (Sághy Gyula), 142. (Kállay Ubul), 423. (Andrássy Gyula).

zsarolással, amikor az a büntetőtörvénykönyvben is szabályozva van.¹⁷¹ A sajtótörvénybe csak a sajtórendészeti kihágások büntetése tartozik, minden egyéb bűncselekmény szankcionálásának a büntetőtörvénykönyvben van a helye.¹⁷²

Vázsonyi Vilmos elutasította és a javaslatból való törlését indítványozta annak a kitételnek, amely büntetni rendeli azt a nyomdai alkalmazottat, aki a neki átadott közlemény vagy hirdetés kinyomását másokkal való előzetes megbeszélés alapján megtagadja. Vázsonyi szerint pongyola ugyanis a fogalmazás, mert sztrájk esetében (Vázsonyi értelmezése szerint sztrájk esetére vonatkozik ez a rész) az alkalmazott egyáltalán be sem megy a nyomdába, így nem lehet neki átadni a kéziratot. Az a kitétel pedig, hogy mentesül a felelősségre vonás alól, ha a kézirat bűncselekményt tartalmaz, a nyomdai alkalmazottat házi cenzorrá teszi.¹⁷³ Pongyola a megfogalmazás – folytatta Vázsonyi – ott is, ahol a javaslat büntetni rendeli, ha valaki olyan személyt jelöl meg felelős szerkesztőként, aki szerkesztéssel ténylegesen nem foglalkozik. Itt ugyanis nem arról van szó, hogy valaki ténylegesen nem foglalkozik a szerkesztéssel, hanem arról, hogy csak színleg foglalkozik a szerkesztéssel, csak azért van bejelentve, hogy a sajtójogi felelősséget viselje. A javaslat szövege azonban – a hozzászóló szerint – olyan komikus értelmezéseket is megenged, hogy a szerkesztő nem mehet szabadságra sem, mert a hatóság eljárást indíthat ellene.¹⁷⁴

A '48-as sajtótörvény hátrányos megváltoztatását róta fel az opposzió annál a paragrafusnál is, amely kimondja, hogy az országgyűlés, a hatóságok és más törvény által alkotott testületek nyilvános iratainak vagy azok nyilvános tárgyalásainak „hív szellemben” való közlése sem bűnvádi eljárást, sem kártérítési igényt nem alapoz meg. A '48-as sajtótörvényben ugyanis az érintett hatóságok valamennyi, nemcsak nyilvános iratainak minden szankció nélküli közlése biztosítva volt.¹⁷⁵

A sajtó útján elkövetett bűntettek és vétségek miatt indított eljárás szabályozása kapcsán is hangoztatta az ellenzék kifogásait. Esterházy Móric méltánytalannak nevezte, hogy sajtóperekben a vádirat közlésétől számított nyolc napon túl a valóság bizonyítására csak akkor lehet újabb bizonyítékokat betervezni, ha emiatt nem kell a tárgyalást elnapolni, vagy ha a terhelt igazolja, hogy azokat korábban nem ismerte.¹⁷⁶

Hantos Elemér, munkapárti képviselő visszautasította azt a vádat, hogy a törvényjavaslat lényegében nem más, mint büntető kódex.¹⁷⁷ Mert vannak ugyan benne szép számmal büntető rendelkezések – ismerte el Hantos –, de azok csak akkor kerülnek alkalmazásra, ha a javaslat egyéb intézményes biztosítékai nem működnek megfelelően. Hantos szerint a javaslat két alappillére: a sértett félnek adott helyreigazítási jog és kártérítési igény semmiféle büntető rendelkezést nem tartalmaz, mindemellett ezek fognak a leginkább hozzájárulni a sajtó nivójának emelkedéséhez. Az ugyanis, aki helyreigazítást kap, nem fogja igénybe venni a törvény büntető rendelkezését, hiszen előfordulhat, hogy a megvádolt szerzőt vagy kiadót felmentik.¹⁷⁸

¹⁷¹ KN-1910, XX. köt. 176. (Ivánka Imre), 204. (Csermák Ernő), 238. (Benedek János), 423. (Andrássy Gyula).

¹⁷² KN-1910, XX. köt. 472. (Bizzony Ákos); KN-1910, XXI. köt. 40. (Bakonyi Samu), 131. (Ráth Endre).

¹⁷³ KN-1910, XX. köt. 20.

¹⁷⁴ Uo. 21.

¹⁷⁵ Uo. 28.

¹⁷⁶ KN-1910, XXI. köt. 175.

¹⁷⁷ KN-1910, XX. köt. 117.

¹⁷⁸ Uo. 118.

Az újságíró és a kiadó jogviszonya

Az időszaki lap kiadója és szerkesztőségének tagjai közt fennálló jogviszony szabályozatlanságát és az abból következő problémákat az ellenzék sem tagadhatta. De hogy dicsérni se kelljen a javaslat ezen részét, úgy igyekeztek azt beállítani, hogy az a „cukor”, amely a „keserű pirulát” megédesíti. Vagyis a kormány azért tette be a törvénytervezetbe ezt fejezetet, hogy az újságírókat helyzetük javításával próbálja meg a javaslat mellé állítani.

Ez persze nem jelentette azt, hogy ne találtak volna hibákat a javaslatban.¹⁷⁹ Nagyobb empátiát vártak volna el a „sajtó munkásai” iránt, akik „életük megrövidítésével, éjszakáik feláldozásával teljesítik a közönség iránt való hasznos és nagy szolgálatukat”. Hiányolták, hogy a javaslatban nincs konkrétan kimondva, mi a különbség az állandó és a nem állandó alkalmazott között. Az állandó vagy nem állandó alkalmazás ugyanis nem döntő a kiadónál betöltött munkakör szempontjából.¹⁸⁰ Azt is az újságírókra nézve hátrányos intézkedésként értékelte az oppozíció, hogy a felmondási idő alatt az újságírót csak akkor illette volna meg teljes fizetése, ha a kiadó nem igazolja, hogy az újságíró kára kisebb annál, vagyis ha pl. az újságíró a felmondási idő alatt már elhelyezkedett. Ez pedig eltért volna az alkalmazotti viszonyban dolgozóknál szokásos általános gyakorlattól.¹⁸¹

Az újságíró és a kiadó viszonyának rendezése kapcsán ismételten előkerült az újságírói kamara gondolata, amelynek hatáskörébe tartozna a hivatásos újságírók és a kiadók közötti összes jogviszony kezelése is. Ezáltal – a „sajtószabadság megtámadása nélkül” – megszüntethetők lennének azok a visszas állapottok is, amelyekben az újságíró sokszor kényszerhelyzetben van a kiadóállalattal szemben, és a sajtószabadság megléte mellett sem rendelkezik egyéni függetlenséggel.¹⁸²

Akadtt olyan vélemény is, amelyik szerint a hírlapírók és a kiadó viszonyának szabályozása nem a sajtótörvénybe való, hanem külön törvény lenne szükséges, amely egyúttal rendezné a hírlapírók nyugdíjának és betegbiztosításának kérdését is.¹⁸³

A kormány álláspontja

Balogh Jenő igazságügyi miniszter, akiről jogtudósi, egyetemi tanári működése alapján általában az ellenzék is elismerően nyilatkozott,¹⁸⁴ folyamatosan jelen volt a javaslat képviselőházi tárgyalásán és időről időre szót is kért.

¹⁷⁹ Szebeny Antal, aki az eredeti, nem a Bizottság által módosított javaslatot vette alapul, olyan kitézelt bíralt, amely már kikerült a javaslatból. És így a sajtó munkásaira nézve hátrányként értékelte, hogy azok csak egy évre köthetnek volna le magukat, ti. az eredeti javaslat megtiltotta volna az olyan szerződések megkötését, amely a felmondást egy évnél hosszabb időre kizárta volna. KN-1910, XXI. köt. 96.

¹⁸⁰ Uo.

¹⁸¹ Uo. 204. (Jármy Béla).

¹⁸² Uo. (Kelemen Béla).

¹⁸³ Uo. 292. (Narancsik József).

¹⁸⁴ Apponyi Albert így beszélt Baloghról: „Én az igazságügyminister úr személyét ezzel nem érintem. Megmondom egész nyíltan és egész őszintén, hogy az ő egyéniségét azok közé sorozom, akiket mély sajnálattal látok ezen

Első hozzászólásában¹⁸⁵ hangsúlyozta: „Ha ez a javaslat törvénnyé válnék, a sajtónak minden hivatása magaslatán álló jellemes és derék munkása ezentúl is szabadon kifejtheti azt a nemes és jelentős hivatást, mely megilleti abban, hogy küzdjön a haladásért és a művelődésért, hogy sürgesse élesen, hevesen, gúnnyal és a szarkazmus minden fegyverével is a reformokat, hogy megfékezze és kasztigálja¹⁸⁶ a visszaéléseket, hangot adjon minden panasznak, nyomornak, sóhajnak, az ország bármely részéből, és teljesíthesse a maga nagy ellenőrző hivatását is.”¹⁸⁷ Korlát csak annyiban lesz, hogy a „közrendet és közkerkölsiséget” veszélyeztető sajtótermék terjesztése megtiltható.¹⁸⁸

Az opposíció ugyan kezdetről fogva támadta a javaslatot, de az általános vita első napjaiban úgy tűnt, hogy konstruktív ellenzékként részt vesz a javaslat képviselőházi tárgyalásában, ami a korábbi hónapokhoz képest, amikor a képviselőház kisebbsége rendszerint távol maradt a törvényalkotástól, kétségtelenül változást jelentett volna. Erre utalt a szakminiszter is, amikor a javaslat tárgyalásának első napjaiban köszönetet mondott az ellenzéknek, hogy a tárgyalásban részt vesz, és ezáltal „rendes és normális” vita indulhatott meg, ami a parlamentben uralkodó légkör miatt még néhány héttel korábban is elképzelhetetlen volt.¹⁸⁹

Visszautasította azonban az ellenzék azon állítását, hogy a kormány a magyar sajtót „rabságba akarja vinni”. Az új törvénytől a miniszter azt várta, hogy annak preventív és nem represszív hatása lesz, és semmiképpen sem vezet „tömeges elítélésekre vagy üldözésekre”. Azt kívánta, hogy a javaslatban foglalt rendelkezések ne kerüljenek alkalmazásra, legyen „a sajtó hangja finomabb, tónusa emelkedettebb, kötelességérzése élénkebb”. Az ellenzéket pedig arra kérte, hogy tartózkodjon az általános szólamoktól, helyette bocsátkozzon az egyes szakaszok részletes bírálatába, mert – úgy vélte – a tárgyilagos és lojális kritika a parlamenti kisebbség szemében is sokkal kedvezőbb színben fogja feltüntetni a javaslatot, mint amilyenben az az általánosságban elhangzott frázisok alapján látszik.¹⁹⁰

Az általános vita vége felé, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy az ellenzék nem a javaslat javítására, hanem annak elfogadásának akadályozására törekszik, a szakminiszter ismételt utalt annak abszurditására, hogy a meghozandó törvény a szabadság „letiprását” és az „alkotmányjogok teljes elkobzását” célozza. Ezt azzal támasztotta alá, hogy amennyiben az ellenzéknek lenne igaza, akkor a hosszára nyúlt általános vitában helyenként nemcsak néhány képviselője hallgatná „minden hatás mutatása nélkül ezeket az általános kijelentéseket”. Utalt az opposíció demagóg magatartására is, amikor alaptalanul, minden bizonyíték nélkül – a nagyközönségnek

szerep betöltésénél. (*Úgy van! Úgy van! a bal- és a szélsőbaloldalon.*) Nagyobbra tartottam őt mindig, semhogy mély sajnálattal ne lássam őt, mint sok más becses, egyénileg tisztelt egyéniséget belesodródni egy olyan rendszernek kerekébe, a melyikben egy jó kerék azt a gépezetet meg nem javíthatja, hanem elromlik a jó kerék is az egész géppel együtt.” KN-1910, XX. köt. 35.

¹⁸⁵ KN-1910, XX. köt. 477. ülés.

¹⁸⁶ Ti.: ostorozza.

¹⁸⁷ KN-1910, XX. köt. 96.

¹⁸⁸ Uo. 96.

¹⁸⁹ Uo. 217. (480. ülés, a javaslat tárgyalásának 6. napja).

¹⁹⁰ Uo. 222., 229.

játszva – tesz olyan kijelentéseket, amelyeket jogi érvekkel a szakközönség előtt könnyű megcáfolni, azonban ezek a jogi fejtegetések nem bírnak „künn, a kevésbé tájékozottak előtt” olyan szuggesztív erővel, mint az általános, vészharangot megkongató szövegek.¹⁹¹

Balogh cáfolta azt is, hogy a kormány a javaslat gyors előterjesztésével statáriumot csinál. Utalt arra ugyanis, hogy közel három hónappal a javaslat beterjesztése után még mindig csak az általános vita folyik. Hogy az ellenzék által támadott új házszabály mennyiben semmisítette meg a szólásszabadságot, mutatja az a tény, hogy a vita tizennyolc napja tart, és nemegyszer egy ellenzéki képviselő beszélt végig egy egész nyolcórás vitanapot.¹⁹²

A parlamenti kisebbség azon kifogását, hogy a javaslat nem aktuális, azzal utasította vissza a szakminiszter, hogy a koalíciós kormány¹⁹³ is sajtójavaslatot készített, amely a mostani tárgyalás alatt levőnek alapjául szolgált. A miniszteri bársonyszékben elődje, Székely Ferenc azon álláspontja, hogy „maradjunk csak az 1848-iki sajtótörvény mellett”, nehezen egyeztethető össze azzal, hogy hivatali ideje alatt ő is a sajtótörvény revízióját készítette elő a szakma képviselői véleményének meghallgatásával.¹⁹⁴ Mindez rámutatott arra, hogy az ellenzék politikai okokból száll szembe a napirenden levő javaslattal. Balogh nem tagadta, hogy a javaslat helyenként szigorúbb szabályokat állít fel a sajtóval szemben, mint a koalíció tervezete, viszont van, ahol annál enyhébb előírásokat tartalmaz. Hiszen például – mondta a szakminiszter – a koalíció tervezete alapján egy lap megjelenését és terjesztését akár egy évre be lehetett volna tiltani.¹⁹⁵ Arról azonban nem szólt, hogy az általa beterjesztett törvényjavaslat nem szabott korlátot a betiltás időtartama vonatkozásában.

Balogh a javaslat nem megfelelő előkészítésére vonatkozó kritikákat is visszautasította. Utalt arra, hogy az 1907. évi sajtóankéton az érdekeltek kifejhették véleményüket, és az azokról készült jegyzőkönyveket maga is betűről betűre áttanulmányozta. Azóta pedig – szerinte – sem a gyakorlati élet, sem valamelyik külföldi ország sajtóreformja, sem a tudomány nem hozott fel olyan új szempontokat, hogy szükség lenne az érdekeltek véleményének ismételt kikérésére. A miniszter azt is állította, hogy az elődje által egy évvel korábban bekért szakvéleményeket a javaslat kidolgozása során figyelembe vette. Annak pedig semmi értelmét nem látta, hogy ilyen rövid időn belül ugyanazoktól ugyanabban a tárgyban ismét kikérje véleményüket. Az ügyvédi kar és a publicisztika számos képviselőjével mindamellet konzultált, és a törvényjavaslat egy korábbi változatát részükre véleménynyilvánítás végett megküldte, továbbá a nagy lapok és a publicisztikai élet számos képviselőjével is tárgyalt a reform kérdésében. Nevüket azonban, tekintve azt a „sajnálatos terrort, amely egyes férfiaknak, hivatott szakférfiaknak teljes meggyőződésből eredő szabad véleménynyilvánítását el akarja fojtani”, nem volt hajlandó megnevezni.¹⁹⁶

¹⁹¹ KN-1910, XXI. köt. 443.

¹⁹² Uo. 445.

¹⁹³ Az ekkori ellenzéki pártok 1906 és 1910 között hatalmon levő koalíciója.

¹⁹⁴ KN-1910, XXI. köt. 179.

¹⁹⁵ KN-1910, XX. köt. 223.

¹⁹⁶ KN-1910, XX. köt. 97–98., XXI. köt. 179.

Balogh az egyeztetés nehézségeit is érintette. Ennek során azt tapasztalta, hogy a különböző újságíró-egyesületek¹⁹⁷ véleményében egyetlen dolog volt közös, az, hogy egyáltalán ne legyen semmilyen változás. Ha valaki ennek ellenére mégis belefog a reformba, annak tisztában kell lennie azzal, hogy politikai vesszőfutásnak lesz kitéve. Az újságírók a kiadó felelősségét állítanák előtérbe, a kiadó inkább a nyomdatulajdonosra mutogat, utóbbi pedig azt mondja, csak az ő felelősségét mellőzzék, a többi pedig nem tartozik rá. Ilyen körülmények között, amikor egymással szemben álló ellentétekről van szó, amelyek között a kompromisszum lehetetlen, a kormány saját felelősségének tudatában elkészít egy olyan törvényjavaslat-szöveget, amelyet „érett megfontolás után a leghelyesebbnek vél”.¹⁹⁸

A miniszter nem értett egyet az ellenzék egyes képviselőivel abban sem, hogy ne lenne társadalmi igény a sajtóban elharapózott visszaélésekkel szembeni fellépésre.¹⁹⁹

Vadász Lipót igazságügyi miniszteri államtitkár a javaslat szükségességét azzal indokolta, hogy a sajtó útján elkövetett visszaélések száma jelentősen megnövekedett. Utalt rá, hogy Budapest és környéke a pornográf sajtó előállításának színtere, és egyúttal a nemzetközi pornográf irodalomnak „valóságos lerakódóhelye”. A sajtó káros megnyilvánulásaként említette az ún. részletfizetéses füzeteket, amelyek csak arra valók, hogy „a nép naiv hitével csalárd módon visszaélve, a tájékozatlan embereket anyagilag megkárosítsák”.²⁰⁰ Az államtitkár szerint Magyarországon a hazai közgazdasági viszonyokhoz képest túl sok a lap. Ez a túltermelés aztán a legközelebről érdekeltek (írók, szerkesztők, kiadók, nyomdászok) rovására „valóságos anarchiára vezet”. E túlbujánzó sajtó számára nem a közérdek, nem az igazság, hanem csak az számít, ki hozza a legnagyobb szenzációt. Ennek egyik következménye, hogy a társadalomban egyfajta „antizsurnalizmus” fejlődött ki. Az olvasóközönség ugyan napról napra nő, de a művelt rétegek körében a sajtóban tapasztalható anarchikus helyzet miatt egyre nagyobb a távolságtartás az újságírással szemben. Ezt a helyzetet pedig tovább így hagyni nem lehet, „nem lehet a sajtó munkásainak érdekében sem, nem lehet azoknak érdekében sem, akik szellemi munkával, vagy anyagi fáradsággal, vagy pénzzel mint vállalkozók vesznek abban részt”, indokolta a sajtószabályozás felülvizsgálásának szükségességét az államtitkár.²⁰¹

Hozzászólásai alkalmával Balogh miniszter nemcsak az általános megjegyzésekre, hanem a javaslat egyes konkrét szakaszait ért bírálatokra is kitért. Esterházy Móric kritikájára válaszolva Balogh Jenő elismerte, hogy hátrányai is vannak annak, hogy a bírósági eljárás során sajtóügyekben a főtárgyalás előtt – kivéve néhány olyan esetet, amikor általában súlyos bűncselekményről van szó – nem kötelező vizsgálatot tartani (51. §). A szakminiszter hozzáfűzte

¹⁹⁷ „Ezek ma összesen kilencz egyesületben vannak az országban szervezve. Ha az ember meghallgatja a Budapesti Újságírók Egyesületét, órákon keresztül tárgyal velük, kap egy ilyen véleményt, ha az Otthonklubbal tárgyal, kap olyan véleményt, hogy ők nem a részletekben akarnak módosítani, hanem új ellen javaslatot helyeznek kilátásba nyolcz napon belül, amelyet azonban nem küldenek meg, (*Derütség a jobboldalon.*) ha a vidéki hírlapírók egyesületével tárgyal, kialakul egy csoport, amely helyesli a javaslat bizonyos rendelkezéseit (*Zaj a baloldalon.*), de nyolcz nap múlva alakul egy másik csoport, amely azt mondja: a vezetőség álhírlapírókból áll, mi vagyunk az igaziak, a mi javaslatunkat tessék elfogadni. És így megy ez tovább a szakíróknál, a nyomdatulajdonosoknál stb.” KN-1910, XX. köt. 223.

¹⁹⁸ Uo.

¹⁹⁹ Uo. 103.

²⁰⁰ KN-1910, XXI. köt. 428.

²⁰¹ Uo. 430–431.

azonban, hogy a kötelező vizsgálat mellőzhetőségét az érintett sajtótestületek javaslatára vették be a javaslatba. Az volt ugyanis az álláspont, hogy éppen a vizsgálat miatt húzódnak el évekig a sajtóperek, egyébként is, aki megírt valamit, „vigye magával a bizonyítékait a kabátzsebében és 24 óra alatt is álljon rendelkezésre, úgy gyorsítsák a dolog”.²⁰² Azt az ellenzéki kívánalmat, hogy a sajtótermék terjesztésének betiltásról bíróság döntsön és ne a közigazgatási hatóság, a miniszter a választási plakátok kapcsán szerzett gyakorlati tapasztalatra hivatkozva azzal utasította vissza, hogy a bírósági eljárás túl hosszadalmas, annál gyorsabb intézkedésre van szükség.²⁰³

Balogh igyekezett eloszlatni azon aggodalmakat is, hogy a nyomdai munkások sztrájkja kártérítési kötelezettséget vonhat maga után akkor is, ha az nem jogellenes. Hangsúlyozta ugyanakkor, hogy sztrájkjogot nem lehet a sajtóreform keretébe belevonni, azt külön sztrájk-törvényben kell szabályozni.²⁰⁴

Mind a szakminiszter, mind pedig az államtitkár kísérletet tettek a helyreigazítási joggal kapcsolatos félreértések eloszlatására is. Az ellenzéki állításokkal ellentétben – mondta Vadász Vilmos államtitkár – csak annak van joga élni a helyreigazítás jogával, akiről valótlán tényeket közöltek, vagy a való tényeket hamis színben tüntették fel. Az osztrák törvény szerint minden tény helyreigazítását kérésre közzé kell tenni, a belga törvény szerint pedig mindenkinek joga van választ közzé tenni, akit az adott újság közvetve vagy közvetlenül megemlít.²⁰⁵ Mindamellett az államtitkár reményét fejezte ki, hogy a részletes vitánál jönnek azok a módosítások, amelyek pontosítják a hatóság helyreigazítási jogát, rendezik, hogy a szerkesztő fenntarthatja-e a helyreigazított közleményt, illetve miként büntessék azt, aki a helyreigazítási jogával visszaél (valótlanságot közöl, és azzal kárt okoz).²⁰⁶ Az elhangzott kritikák ellenére a szakminiszter továbbra is helyesnek vélte, hogy a hatóság korlát nélkül élhessen a helyreigazítás jogával, mert gyakran vannak olyan közérdekű tények – hangzott a miniszter indoklása –, amelyek közzététele az országnak áll érdekében. Kompromisszum készségét bizonyítva hajlandónak mutatkozott viszont arra, hogy az adott hatóság a magánszemélyekhez hasonlóan csak akkor élhessen a helyreigazítás jogával, ha vele kapcsolatban közölnek „valótlán tényeket vagy való tényeket hamis színben tüntettek fel”.²⁰⁷ (Ezt a módosítást a részletes vita során keresztül is vitték.)

A kaució fenntartásának szükségessége mellett azzal érvelt Balogh, hogy előfordultak olyan esetek, amikor a kárt okozó cikk megjelenése után megszüntették a lapot vagy elvonták a kauciót, így a sértett nem tudta miből kielégíttetni igényeit. „Amíg Magyarországon nem lesznek olyan gazdasági viszonyok és olyan fejlett állapotok, amelyek a kártérítésnek más alapot is tudnak adni, mint a kaució, addig a kaució intézményét felelősség tudatával bíró kormány teljes megnyugvással nem fogja megszüntetni”.²⁰⁸ A hírlapbiztosítékkal kapcsolatban hangoztatta, hogy az egyáltalán nem olyan retrográd intézmény, mint ahogy azt egyes ellenzéki képviselők bemutatták. Ennek bizonyítására a miniszter hivatkozott olyan külföldi szabadelvű jogtudó-

²⁰² Uo. 178.

²⁰³ KN-1910, XX. köt. 96.

²⁰⁴ KN-1910, XXI. köt. 182.

²⁰⁵ Uo. 438.

²⁰⁶ Uo. 438.

²⁰⁷ KN-1910, XX. köt. 224.

²⁰⁸ Uo. 225.

sokra (Dicey, Glaser stb.), akik a lapbiztosíték fenntartása mellett foglaltak állást. Igyekezett eloszlatni nagyatádi Szabó István és Polónyi Géza tévedését, amikor azok azt állították, hogy a kaució fenntartása a szegény emberek részére lehetetlenné teszi gondolataik sajtó útján való terjesztését. Balogh Jenő hangsúlyozta, a kaució nem a hírlapíró, hanem a kiadót mint vállalkozót érinti, annak tőkéjét köti le. Így a „kis ember” is írhat az újságban, mint ahogy Szabó István lapjában is publikálhatnak pártja szegény tagjai is. Mindamellet Balogh is elismerte, hogy az újságkiadás is olyan vállalkozás, amihez tőke szükséges, és aki azzal nem rendelkezik, hátrányban van.²⁰⁹ Ezzel persze kimondatlanul részben igazat adott a kritikáknak, amennyiben a lapbiztosíték megemlése a tőkeszegény kiadókat nehéz helyzetbe hozhatta.

Balogh Jenő ragaszkodott a sajtójogi felelősség újraszabályozáshoz is. A szakminiszter hangsúlyozta, hogy „nagy, hatalmas és szabad államokban és olyanokban, amelyekben éppen a sajtó oly hatalmas fejlődést, lendületet vett, mint Angliában és Franciaországban, nem ez a tiszta, külön sajtójogi felelősség van és nincs meg Németországban sem, hanem az általános büntetőjogi felelősséghez közelebb van a sajtójogi felelősség is”.²¹⁰ Az új felelősségi rendszer mellett felhozta számos tekintélyes jogásznak (Zsitvay Jenő, Finkey Ferenc, Tarnai János) a javaslat érintett részét támogató állásfoglalását is. Aki tehát azt állítja – mint pl. Vázsonyi Vilmos, Székely Ferenc stb. –, hogy a javaslat szerint azt is büntetni fogják, aki az adatokat szolgáltatja a büntetendő tartalmú közleményekhez, az téved, félreérti a javaslatot – fogalmazott Balogh Jenő.²¹¹ Az igazságügyi miniszter kiemelte, hogy ezen tévhit igazolására a javaslat indoklása nem használható fel, hiszen a javaslat ezen szakasza a bizottsági tárgyalás során gyökeresen módosult, az adatszolgáltató felelőssége kikerült a javaslatból.²¹² Balogh szerint a jelenlegi rendszer „a legteljesebb mértékben” utat nyit a stróman-rendszernek,²¹³ de aláhúzta, hogy a javaslat sem fogja maradéktalanul megakadályozni azon gyakorlatot, hogy főleg a nemzetiségi és a szocialista sajtó álszerzőket, illetve álszerkesztőket alkalmazzon, akik pénzért vállalkoznak ilyen szerepre. Ha a cél ennek meggátolása lett volna, akkor más rendszabályokat kellett volna alkalmazni. „De hogy a sajtó a maga nagy ellenőrző hivatását kifejthesse, a maga igazi, a maga tisztességes bírálatát és munkáját elvégezhesse, ennek érdekében szigorúbb felelősségi rendszertől el kellett tekinteni.”²¹⁴ A szakminiszter szerint azonban, amennyiben a sajtóban a visszaélések száma növekedni fog, kétségtelen, hogy egy későbbi törvényhozás a vonatkozó szabályozást szigorítani fogja.²¹⁵

²⁰⁹ KN-1910, XXI. köt. 444.

²¹⁰ Uo. 181.

²¹¹ Néhány nappal később élesebben fogalmazott, amikor azt mondta: „Ne méltóztassanak általános szólamokkal, melyeket nem lehet beigazolni, amelyeket épp ellenkezőleg három perc alatt bármely szakfőnök akármikor megcáfolhat, a nép széles rétegeit és a közvéleményt tévesen informálni”. Uo. 311.

²¹² KN-1910, XXI. köt. 183. Az eredeti javaslat szerint: „Szerzőként kell büntetni, azt is, aki a bűncselekmény tényálladékat megállapító tartalom megalkotásában utasítással, adatok nyújtásával, szövegezéssel, ábrázolással vagy zenésítéssel vett részt.” (33. § 2. bek.). Az Igazságügyi Bizottság által módosított szövegezés szerint: „Szerzőként kell büntetni azt is, aki a sajtóterméket büntető törvénybe ütköző tartalommal megrendelte, úgyszintén azt, aki a sajtótermék büntető törvénybe ütköző tartalmának megírására vagy egyéb megalkotására a szerzőt reábirta.”

²¹³ KN-1910, XXI. köt. 311.

²¹⁴ Uo. 184.

²¹⁵ Uo. 182.

A kártérítés tervezett módosítása (a sajtótermék tartalmával okozott nem vagyoni kárért is követelhető kártérítés – 39. §) mellett külföldi példákra, valamint hazai, nemcsak kormánypárti jogászok véleményére hivatkozva állt ki továbbra is.²¹⁶

Vadász államtitkár az általános vita végén szintén igyekezett az opposíció részéről elhangzott kritikákat, tévedéseket helyreigazítani. Az államtitkár szerint a javaslat az utcai terjesztési jog tekintetében közepesen szigorú (Franciaországban a terjesztő a nyomtatvány tartalmáért a közönséges jog szerint felelős, Ausztriában egyáltalán nincs kolportázs), amennyiben a bejelentés önmagában nem elégséges, hanem azt engedélyhez köti, viszont a terjesztővel szemben sem köztörvényi, sem sajtójogi felelősséget nem állapít meg, hanem azt csak rendészeti szabályozza.²¹⁷ Vadász megállapítása szerint az ellenzék nyilvánvalóan téved, amikor azt állítja, hogy „itt először jelenik meg a sajtónál a közigazgatás, az engedélyezésnek a sajtójogba való behatolása”. A törvényjavaslatban foglaltak ugyanis bizonyos tekintetben még enyhébbek is, mint a fennálló rendelkezések.²¹⁸ Azok értelmében ugyanis az utcai terjesztés megkezdése előtt kell a sajtóterméket bemutatni, szemben a javaslattal, amely a bemutatást a terjesztés megkezdésével egy időben írja elő, ami éppen a kolportázs-lapok kívánságára került be a javaslatba.

A büntetések terén is mérsékeltabb a javaslat az érvényben levő rendeletnél. Utóbbi a visszaesőt elzárással bünteti, míg a javaslat mindenkor csak pénzbüntetést állapít meg.²¹⁹

Elismerte ugyanakkor, lehetséges, hogy a sajtótermékek nem jogszerű lefoglalása esetére a javaslatban megállapított kártérítés nem megfelelő mértékű, „de a kapu meg van nyitva és kétségtelen, hogy a hatóságok kezében levő jogosítványokkal szemben igen komoly védelem van lefektetve e szakaszokban.”²²⁰

Vadász cáfolta a plakátok kifüggesztésére vonatkozó ellenzéki kifogásokat, amennyiben – értelmezve a javaslat vonatkozó paragrafusait – hangsúlyozta, hogy a plakátok kifüggesztéséhez – az ellenzék állítása ellenére – nem kell engedély, hanem aki kifüggeszti, az viseli érte a sajtójogi felelősséget. Ebben az összefüggésben utalt arra, hogy ez a rendelkezés egyáltalán nem újdonság, az 1879. évi XL. tc. 48. §-a ugyanis nyolcnapos elzárással sújtja azt, aki tiltott tartalmú hirdetést tesz közzé. Elismerte azonban, hogy a kolportázs szabályozása mind elvi, mind gyakorlati szempontból bírálat alá vonható.²²¹

Azt is leszögezte az államtitkár, hogy a sajtótermék tartalmával elkövetett sajtódeliktum, az ellenzék eltérő állításaival szemben, csak akkor valósul meg, ha valaki valótlan hírt szándékosan közzé tesz, és ezzel kárt okoz. Vagyis ez a rendelkezés a kritika szabadságát nem korlátozza. Felhívta a figyelmet arra is, hogy egyes ellenzéki nézetektől eltérően ez nem azonos vétség a rágalmazással, hiszen utóbbinál a szándékosság nem szükséges, abban az értelemben, hogy a rágalmazás akkor is fennáll, ha az elkövető nem tudta, hogy valótlanosságot állít.²²²

²¹⁶ KN-1910, XX. köt. 227.

²¹⁷ KN-1910, XXI. köt. 434.

²¹⁸ Uo. 435.

²¹⁹ Uo. 436.

²²⁰ Uo. 441.

²²¹ Uo. 433–434.

²²² Uo. 441.

A javaslat nemcsak a Képviselőházban és a sajtó hasábjain váltott ki heves tiltakozást, hanem a szervezett munkásság utcai demonstrációkkal is tiltakozott a sajtószabadság tervezett „megfojtása” ellen. A miniszter szerint a kormány jó szándékát fejezi ki, hogy amikor a *Népszava* gépfegyverrel, forradalommal fenyegetőzik, lámpavasat, bombát és az orosz forradalmárok példáját emlegeti, az ügyészség az ilyen tartalmú közleményei miatt nem emelt vádat. De határozottan kijelentette, hogy „abszolúte nem engedem magam semmiféle irányban terrorizálni [...] Ilyen terrorral nem fognak semmit sem kicsikarni”. Ellenben a sajtó és az újságírók egy része a terrortól sem riad vissza – folytatta a miniszter –, amikor a kormánypárti Kenedi Gézát egykori újságíró kollégái az Otthon Klubból is ki akarják zárni, mert határozottan állást foglalt a tervezett sajtóreform mellett.²²³

A szakminiszter és az államtitkár is kijelentette, hogy a részletes vita során az ellenzék módosító indítványait, amennyiben azokban nem az obstrukció szándéka nyilvánul meg, „a leg gondosabb és legtüzetesebb megfontolás tárgyává” teszik.²²⁴

A részletes vita

A részletes vita normális lefolytatására nem került sor incidens nélkül. A parlamenti kisebbség ugyanis nem azt az utat választotta, hogy beterjessze módosító javaslatait, hanem obstrukcióba kezdett. Ennek következtében számos képviselőjét a házszabályok alapján kivezették az ülésteremből, majd ezt követően tiltakozásul a maradék ellenzék is kivonult az ülésteremből, és nem vett részt a javaslat részletes vitájában és elfogadásában.

A parlamenti kisebbség lépésére közvetlenül az adott okot, hogy Tisza István miniszterelnök a Désy–Lukács per felemlgetése kapcsán Désy Zoltán egykori alperest az ellenzék szerint illetlen szavakkal minősítette.²²⁵ A házelnök azonban a miniszterelnököt nem utasította rendre, vagyis – szolt az ellenzék kifogása – nem mindenkire egyformán alkalmazza a vonatkozó házszabályokat. Miután Andrassy Gyula a házszabályhoz kívánt szólni, de a szót nem kapta meg, a teremben hangzavar keletkezett. Az elnök az ülést felfüggesztette, és a házszabályok 253. §-a alapján Ráth Endre, Kovácsi Kálmán, Barabás Béla, Vázsonyi Vilmos, Huszár Károly, Hédervári Lehel és Fráter György képviselőket a házörséggel eltávolíttatta. A tárgyalás folytatása után sem csitulak a kedélyek, Andrassy folyamatosan a házszabályokhoz való hozzászólási jogát hangoztatta, ezért az elnök őt, továbbá a tanácskozás zavarása miatt Haller Istvánt és Batthyány Pált is kivezettette a teremből.²²⁶

Ezt követően Apponyi Albert kért és kapott szót a házszabályokhoz való hozzászólásra. Apponyi szerint a többség az általa helyesnek tartott házszabályt is megsérti, ami a tanácskozás

²²³ KN-1910, XX. köt. 103., XXI. köt. 185.

²²⁴ KN-1910, XX. köt. 217., XXI. köt. 444.

²²⁵ Tisza István azt mondta: „A zalatnai házak kérdésének felkavarása pedig olyan szegyetlenjes felsüléssel végződött, hogy, bocsánatot kérek, ha én valakivel szemben egy olyan megbélyegző vádat felállítok, és azt úgy nem tudom bizonyítani, elbúvok a becsületes emberek szeme elől.” KN-1910, XXI. köt. 426.

²²⁶ Uo. 464.

„nyugodt és tárgyilagos” folytatását lehetetlenné teszi az ellenzék számára.²²⁷ Majd „rövid kijelentést tett” a parlament kisebbségét alkotó összes párt nevében: „jogaink gyakorlatát magunkra nézve erkölcsi lehetetlenséggé látjuk téve, midőn először ismételve kérünk elégtételt egy minket ért súlyos sérelem tekintetében és ilyent nem kapunk, másodsor tapasztaljuk, hogy a legcsekélyebb incidensekért, melyek ezen oldalon előfordulnak, mindjárt a házszabályok teljes szigorát és az extrém eszközöket alkalmazzák és azokat is személyválogatással. Ily körülmények közt ebben az atmoszférában, mi annak a súlyos kötelességnek, amelyet eddig teljesítettünk, meg nem felelhetünk. Úgyis tudjuk, hogy annak eredménye nem lett volna, úgy hogy azzal a megnyugvással távozzunk el innen, hogy midőn távozásunkkor az itt követett erőszak ellen érelyes tiltakozásunkat fejezzük ki, ezzel nem ártunk a haza ügyének, mert sokkal kisebb szolgálatot tehetünk volna azzal, ha itt folytattuk volna a részletes tárgyalást és mindent eltűrnénk, mint amilyen szolgálatot teszünk, midőn távozásunkkal és ezen nyilatkozatunkkal, melyet az egész ellenzék nevében tesztek, kellőképpen jellemezzük és megbélyegezzük azt az eljárást, mely velünk szemben követtetett.”²²⁸ A deklaráció elhangzása után az ellenzék elhagyta az üléstermet.

Így a javaslat részletes tárgyalása az oppozíció jelenléte nélkül folyt le. A kormányoldal csak néhány szakasz vonatkozásában tett módosító indítványt, amelyeket általában el is fogadtak.

Módosult az időszaki lapok kauciójáról rendelkező szakasz (18. §). Hegedüs Kálmán előadó ugyanis a „könyomati úton vagy más módon, főképpen az időszaki lapok részére készülő hírlaptudósító” újságok részére ötezer korona lapbiztosíték letételének előírást javasolta. A vele egyetértésben előterjesztett módosítást a szakminiszter azzal indokolta, hogy az utóbbi időben a politikai tartalmú és a gazdasági, társadalmi tartalmú könyomatosok száma is oly mértékben megnövekedett, hogy az addig kaucióra nem kötelezett valamennyi, nemcsak az időszaki, politikai könyomatos számára csekélyebb összegű biztosíték előírása vált szükségessé.²²⁹

Viszonylag jelentős változást hozott a helyreigazításra vonatkozó szakasz Kozma Andor által beterveztett módosítása az új, szövegszerűleg minimális betoldással: „A hatóság vagy az, akiről valamely időszaki lap” helyett „A hatóság, amelyről vagy az, akiről valamely időszaki lap”. Az új és elfogadott szöveg szerint ugyanis a hatóság csak az őt érintő tárgykörben teszi lehetővé helyreigazítás követelését, szemben a régi szöveggel, amelynek értelmében bármelyik hatóság bármilyen ügyben helyreigazítási joggal rendelkezett volna.²³⁰ Kozma azt is javasolta, hogy a szerkesztőnek joga legyen helyreigazító közlemény után annyi megjegyzést tenni, hogy fenntartja-e vagy sem azt a közleményt, amelyre a helyreigazító közlemény vonatkozik. Balogh Jenő annak kiküszöbölése érdekében, hogy ez esetleg valamilyen újabb polémiát indítana el, a módosítást a következő szövegezéssel javasolta elfogadni: „A helyreigazító nyilatkozathoz az időszaki lap ugyanazon számában megjegyzést fűzni nem szabad, de a szerkesztő röviden megemlítheti, hogy fenntartja, vagy nem tartja fenn azt a közleményt, amelyre a helyreigazító nyilatkozat vonatkozik.”²³¹

²²⁷ Uo. 465.

²²⁸ Uo. 468.

²²⁹ Uo. 469.

²³⁰ Uo. 470.

²³¹ Uo. 470–471.

Ugyancsak Kozma Andor módosításával fogadták el a Büntető rendelkezésekről szóló szakaszt, ti. az is büntetendő, aki a helyreigazítási joggal visszaél, és a helyreigazító nyilatkozatban „szándékosan valótlan hírt tesz közzé és ezzel kárt okoz”²³²

Balogh miniszter a részletes szavazás alkalmával is kifejtette, hogy fenntartja a nem vagyoni kár esetére is a pénzübeni kártérítés lehetőségét (39. és 40. §), annak ellenére, hogy ezzel szemben ellenzéki képviselők, valamint érdekelt körök, többek között nyomdatulajdonosok is aggodalmakat fejeztek ki. A szakminiszter szerint az erkölcsi kárért járó kártérítés rendszere beleilleszkedik a magyar jog rendszerébe, a bírósági gyakorlat is ezt mutatja. Ebben a vonatkozásban utalt a bűnvádi perrendtartás (1896. évi XXXIII. tc.) 13. §-ára, amely kimondja „sértett az, akinek bármely jogát sértette vagy veszélyeztette az elkövetett vagy megkísérlett bűncselekmény”, vagyis nem csak anyagi tekintetben ért sérelmekről szól. Arra a felvetésre, hogy a nem vagyoni kár kérdését nem itt, hanem a készülő polgári törvénykönyvben kellene rendezni, az igazságügyi miniszter azt válaszolta, hogy a jelenlegi politikai viszonyok között különösen nehezen megjósolható, hogy a ház előtt fekvő, 1980 szakaszról álló polgári törvénykönyv tervezete mikor kerül elfogadásra. Balogh azt azonban elismerte, hogy az ő hibájából maradt ki a javaslatból a kártérítési felelősség idejének szabályozása. Mivel szerinte sem helyes, ha a hatályos magánjogban levő túl hosszú elévülés vonatkozik ezen esetre is, ezért a javaslat a miniszter módosításával úgy került elfogadásra, hogy az elévülési időt három évben határozták meg.²³³

A javaslat 63. §-ával kapcsolatban – az igazságügyi miniszterrel egyetértésben – Kenedi Géza olyan módosítást nyújtott be, amely pontosabban fejezi ki, hogy a sajtótörvény elfogadásával mely korábbi jogszabályok vesztek hatályukat.²³⁴ Így a „hatályukat vesztek mindazok a rendelkezések, amelyek az e törvényben foglalt jogszabályokkal ellenkeznek vagy azoktól eltérnek” szöveg helyett a „hatályukat vesztek a törvényeknek, rendeleteknek, szabályrendeleteknek mindazok a rendelkezései, úgyszintén a szokásjognak mindazok a megállapításai, amelyek meg egyeznek vagy ellenkeznek azokkal a jogszabályokkal, amelyeket a sajtójogra, különösen a sajtórendészetre, a sajtójogi felelősségre, a sajtóeljárássra, úgyszintén az időszaki lap kiadója és szerkesztőségének tagjai közt fennálló jogviszonyra vonatkozólag ez a törvény tartalmaz” szövegezés lépett.²³⁵

Kenedi Géza módosító javaslatának megfelelően módosult az utolsó, 64. § is. A törvény végrehajtásával Fiume város és kerületének vonatkozásában az ország egyéb területeitől eltérően nem az igazságügyi minisztert és a belügyminisztert, hanem a „minisztériumot” (minisztertanács) bízták meg. A szakminiszter ezt azzal indokolta, hogy „a sajtójog bizonyos részletes szabályai, különösen, amelyek az iparral, a házalásra vonatkozó rendelkezésekkel függenek össze, olyan joganyagot tartalmazhatnak, amelyeket a gyakorlati szükséghez képest Fiume városában és kerületében a részletekben esetleg eltérő módon kell szabályozni”²³⁶

²³² Uo. 472.

²³³ Uo. 473–475.

²³⁴ Az elfogadott törvény expressis verbis kimondta, hogy a hatósági hirdetések jogellenes megrongálására, illetve eltávolítására, továbbá a tiltott tartalmú hirdetések tudatos közzétételére vonatkozó büntető rendelkezések hatályban maradnak (1879. évi XL. tc. 47. és 48. §).

²³⁵ KN-1910, XXI. köt. 476.

²³⁶ Uo. 477.

A törvényjavaslatot harmadszorra a Képviselőház 501. ülésén, 1914. január 24-én olvasták fel és fogadták el.

*

Az ülésnap végén Tisza István miniszterelnök összegezte megjegyzéseit a törvényjavaslat képviselőházi vitájáról. Tisza elismerte, hogy az általános vitában részt vett mintegy ötven ellenzéki szónok között voltak olyanok, akik „értékes anyaggal gyarapították a kérdés megoldásához szükséges ismereteket, érveket és fejtegetéseket”. De már az általános vita első szakaszában is többen – alig néhány ellenzéki képviselő jelenlétében – nyilvánvalóan időhúzás céljával sokszor órákig tartó beszédet tartottak. Ezzel a taktikával azonban nem sikerült bizonyítaniuk álláspontjuk igazát a nemzet előtt, még úgysem, hogy a sajtó – „és ezt egyáltalán nem veszem rossz néven – ebben a kérdésben sokkal nagyobb egyoldalúsággal, mint más kérdésekben szokott, állott az ellenzék oldalán”.

Tisza szerint, amikor a parlamenti kisebbség érezte, hogy a közvélemény többsége nem támogatja, és nincs alapja annak a törekvésnek, hogy a törvényjavaslat képviselőházi tárgyalását megakadályozza, nem azt az utat választotta – amely a miniszterelnök szerint – „hivatása és kötelessége” lett volna, hogy ti. a részletes vitában érvényesítse azokat az „objektív kifogásokat”, amelyeket az általános vita során felhozott,²³⁷ hanem helyette az ellenzék utolsó szónoka az általános vitában „felkavarta az utolsó évek politikai életében rejlő mindazt a gyúanyagot, amelylyel [...] izgalmat előidézni [...] lehetett”. Ez aztán oda vezetett, hogy az ellenzéki képviselők olyan magatartást tanúsítottak, amivel szinte kiprovokálták, hogy kiutasítsák őket az ülésteremből, ürügyet keresve arra, hogy „ebből a nevelés helyzetből szabaduljanak [...] Felszólalásomat azzal végzem, hogy, amint láthatták a képviselő urak két év óta, ha ők itt vannak, vagy nincsenek, ha teljesítik kötelességüket, vagy ha megszöknek kötelességük teljesítése elől: ez nem fog bennünket megingatni a magunk rendületlen lelki nyugalmaiban, kötelességérzetében és abban az erős elhatározásunkban, hogy velük vagy nélkülük vagy ellenük, ahogy az nekik tetszik, de azt, amivel az országnak tartozunk, teljesíteni fogjuk.”²³⁸

²³⁷ Uo. 484.

²³⁸ Uo. 485–486.

Platformsemlegesség: a szólásszabadság erősítése a magánhatalom köreiben

FRANK PASQUALE*

1. Bevezetés

A hatalmas internetes cégek vajon cenzúrázzák a véleménynyilvánítást? A konfrontációk – az Apple-re dühös tüntetőktől a Twitter által letorkollt tiltakozókig – hasonló mintát követnek: a jelentős platform marginalizálja (vagy akár teljesen blokkolja) a véleményt nyilvánító személyek és a nyilvánosság közötti lehetséges kapcsolatokat. A tiltakozásra válaszul pedig a cég vagy kinyilvánítja a jogát arra, hogy belátása szerint alakítsa az információs környezetet, vagy pedig elhárítja a felelősséget arra hivatkozva, hogy pusztán a felhasználók kívánságait és preferenciáit tükrözi.

A cenzúra vélt vagy valós áldozatai a jogalkotóhoz vagy bírósághoz fordulnak, esetleg a nyilvánosság elé állnak monopolizációt kiáltva, vagy arra hivatkozva, hogy megfosztották őket a tisztességes eljáráshoz fűződő joguktól. Mások azt állítják, hogy az összetett szoftverek – amelyek az üzemeltető cégtől független felek csak ritkán ellenőrizhetnek (vagy éppen soha) – valójában rejtett módon diszkriminálnak, vagy legalábbis részrehajlók.¹ Fogyasztóvédelmi agyalyokat vet fel az is, ha egy platform nyílt, átfogó és pártatlan fórumként tünteti fel magát, miközben valójában zárt, részrehajló és a saját érdekeit szolgálja.²

Egyes platformok védekezés gyanánt alkotmányossági érveket hoznak fel annak szabályozása ellen, amit *mondanak*, és a szólás az, amit a legtöbb cég *tesz* – tevékenységük túlnyomó részét képező – véleménynyilvánításuk szabályozása ellen. Ezen érvekre válaszul jogtudósok általánosabb érvényű elméleteket dolgoztak ki azon vállalkozások véleménynyilvánításával kapcsolatban, amelyek tevékenysége nagymértékben függ az információk modelleken és algorit-

* A University of Maryland Francis King Carey School of Law professzora. A tanulmány eredeti címe és megjelenési helye: Platform Neutrality: Enhancing Freedom of Expression in Spheres of Private Power. *Theoretical Inquiries in Law*, vol. 17. (2016) 487. A tanulmányt a szerző és a kiadó engedélyével közöljük.

¹ A mögöttes kód és az adatok jelentős részének titkosságával kapcsolatban l. Frank PASQUALE: *The Black Box Society*. Cambridge, Mass., Harvard University Press, 2015.

² Tudósok már évekkel azelőtt figyelmeztettek erre a problémára, hogy az felkeltette volna a nyilvánosság figyelmét. L. pl. Lucas INTRONA – Helen NISSENBAUM: Shaping the Web: Why the Politics of Search Engines Matters. 16 *Information Society* 169 (2000).

musokon alapuló, javarészt automatizált elrendezésétől.³ Ezek a fontos projektek valóban megérdemlik a jogalkotók, bírók és szabályozók figyelmét. Azonban annak kényszere, hogy a precedensként való használathoz a régebbi technológiák és az újak között párhuzamot vonjanak, könnyen elhomályosíthatja azt a tényt, hogy egyes új médiumok milyen alapvetően és minőségileg különböznek elődeiktől. Következésképpen a megfigyelésen alapuló, „felügyeleti kapitalizmus” (*surveillance capitalism*) korában az internetes platformok társadalmi és politikai vonatkozásaival kapcsolatos elméleteknek át kell hatniuk a kommunikációs és jogtudományi kutatásokat egyaránt.⁴ A jogelméleti vizsgálódásnak különösen fontos része a társadalomelmélet, amikor a meglévő szabályozási modellek egyre inkább elavultnak látszanak.⁵

A társadalomelmélet segítséget nyújthat a szabályozóknak a kommunikációs jogot megbénító azon alapvető feszültség feloldásában (vagy túlhaladásában) is, hogy az internetes platformokat a kommunikációt lehetővé tevő szereplőknek (közvetítő csatornának) vagy tartalomszolgáltatóknak kell-e tekinteni. Az Egyesült Államokban a vállalatok jogait előnyben részesítő bírósági hozzáállás számos olyan ítélethez vezetett, amelyek megerősítették, hogy az információk profitorientált vállalkozások által végzett kiválasztása és elrendezése nem csupán szerzői jogi oltalomra tarthat igényt, hanem szabad véleménynyilvánításnak is minősül.⁶ Európában a szólásszabadsághoz fűződő jogok inkább a természetes személyek véleménynyilvánítására korlátozódnak, és kevésbé jellemző jogi személyekre vagy szoftverre.⁷

Ez az alapvető értékrendbeli eltérés magyarázatot adhat az Egyesült Államok és az Európai Unió szabályozása közötti számos különbségre a magánszféra védelmének, a trösztellenes szabályok vagy akár az iparpolitika területén is. Az amerikai megközelítés a velejéig neoliberális, és azon az előfeltevésen alapul, hogy a tőkeszerzést felgyorsítja az állami hatalom egyes formáinak aszimmetrikus gyengítése (pl. fogyasztóvédelem), illetve mások erősítése (pl. céges üzleti titkok védelme). Az európai uniós megközelítés – vegyesebb gazdaságról lévén szó – ennél árnyaltabb és sokszínűbb. Azonban egyik megközelítés sem támaszkodik a véleménynyilvánítási szabadság digitális hatókörének helyes kialakításával kapcsolatos szélesebb normatív elméletre.

³ L. pl. Anupam CHANDER – Uyen P. LE: Free Speech. 100 *Iowa Law Review* 501 (2015); Andrew TUTT: The New Speech. 41 *Hastings Constitutional Law Quarterly* 235 (2014); Rebecca TUSHNET: Power Without Responsibility: Intermediaries and the First Amendment. 76 *George Washington Law Review* 986 (2008); Christopher S. YOO: Free Speech and the Myth of the Internet as an Unintermediated Experience. 78 *George Washington Law Review* 697 (2010).

⁴ Shoshana ZUBOFF: Big Other: Surveillance Capitalism and the Prospects of an Information Civilization. 30 *Journal of Information Technology* 75 (2015).

⁵ Julie E. COHEN: The Regulatory State in the Information Age. 17 *Theoretical Inquiries in Law* 369 (2016).

⁶ L. pl. *Zhang v. Baidu.com Inc.*, 2014 WL 1282730, *6. (SDNY 2014). („[A]z Első Alkotmánykiegészítéssel összeegyeztethetetlen lenne megengedni, hogy a felperesek peres eljárást indítsanak a Baidu ellen a támogatandó politikai eszmék kiválasztására irányuló, lényegében szerkesztői döntésekkel kapcsolatban.”)

⁷ L. pl. C-131/12 sz. ügy, *Google Spain SL, Google Inc. v. Agencia Española de Protección de Datos, Mario Costeja González*, 2014 EUR-Lex 62012CJ013 (2014. május 13.), <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:62012CJ0131&from=EN>; Frank PASQUALE: Reforming the Law of Reputation. 47 *Loyola University Chicago Law Journal* 515 (2015) (különösen a személyes adatok tárolásának megszüntetéséhez való jog, valamint általánosságban az európai általános adatvédelmi rendelet következményeivel kapcsolatban).

E tanulmány célja, hogy a szabad véleménynyilvánítás és az internet szabályozása közötti kapcsolat vizsgálatával előkészítse a terepet egy ilyen elmélet kidolgozásához. Számos jogász úgy véli, hogy ellentét feszül a szabályozás és a szabad véleménynyilvánítás között. Valójában azonban a véleménynyilvánítást éppúgy szélesítheti, mint ahogyan korlátozhatja is az, ha a nagy internetes platformok tekintetében is alkalmazzuk a kartelljog, a versenyjog, a fogyasztóvédelmi jog előírásait vagy a magánszféra védelmével kapcsolatos szabályokat. E jogszabályi előírások a „platformsemlegesség” – a mai online környezet ezerarcúságához jól illeszkedő, rugalmas elv – biztosításának alapvető eszközei. A semlegesség lényegi célja annak biztosítása, hogy a legnagyobb közvetítők pusztán méretüknél, hálózati erejükénél vagy megfigyelési képességeiknél fogva ne torzíthassák a magánkereskedelmet vagy a nyilvános szférát. A francia Conseil National du Numérique megfogalmazása szerint „a semlegesség elve mögött húzódó célokat [...] figyelembe kell venni a digitális platformok fejlesztése során: ezen platformok növekedése rendkívüli hasznosságuk és innovatív jellegük ellenére sem korlátozhatja az internet mint alkotásra, szabad véleménynyilvánításra és eszmecserére szolgáló fórum használatát.”⁸ Még az amerikai konzervatívok is nyitottnak tűntek ezen értékek egy formája iránt, amikor a közelmúltban bizonyos hírek háttérbe szorításával kapcsolatos vádak érték a Facebookot.⁹

Az alábbi, 2. pontban bemutatjuk, hogy tévedés azt gondolni, hogy a nagyobb internetes közvetítők sérülékeny, a jogellenes állami befolyásolás veszélyének folyamatosan kitett médiumok lennének. A 3. pontban kifejtjük, hogy a közvetítők digitális közművekként történő felfogása új lehetőségeket nyit a közérdekű szabályozás előtt. Az ilyen szabályozás korlátozhatja a „jogi személyek” „szabad véleménynyilvánításhoz való jogát”, azonban szükséges ahhoz, hogy általánosságban véve tisztességes lehetőséget biztosítsunk az emberek számára a véleménynyilvánításra (vagy akár a társadalom megértésére). Befejezésül kitérünk arra, hogy a platformsemlegesség miként segítheti az új médiumokra irányuló jövőbeli szabályozói kezdeményezéseket.

⁸ Conseil National Numérique: Platform Neutrality: Building an Open and Sustainable Digital Environment (2014), http://www.cnnumerique.fr/wp-content/uploads/2014/06/PlatformNeutrality_VA.pdf; Axelle LEMAIR: Which Digital Strategy for France and Europe in an Age of Disruption? London School of Economics Public Event, előadás (2015. március 20.), <http://www.lse.ac.uk/publicEvents/events/2015/03/20150320t1800vWT.aspx>.

⁹ Michael NUNEZ: Senate GOP Launches Inquiry into Facebook's News Curation. *Gizmodo* (2016. május 10.), <http://gizmodo.com/senate-gop-launches-inquiry-into-facebook-s-news-curati-1775767018> (azzal kapcsolatos híradások alapján, hogy a Facebook hírszerkesztői szisztematikusan háttérbe szorították a konzervatívokkal kapcsolatos híreket). Ez a helyzet megcáfolta az online környezetben szabad és korlátlan vállalati véleménynyilvánítás védelmében használt egyik hagyományos érvet: azt, hogy a hírfolyamokat személyre szabó algoritmusok túlságosan összetettek ahhoz, hogy kívülálló személyek értékelni tudják azokat. Ezen érv további kritikájával kapcsolatban l. Frank PASQUALE: Bittersweet Mysteries of Machine Learning. London School of Economics and Political Science, Media Policy Project blog (2016. február 3.), <http://blogs.lse.ac.uk/mediapolicyproject/2016/02/05/bittersweet-mysteries-of-machine-learning-a-provocation/>.

2. Tartalom vagy közvetítő csatorna: a közvetítők kényelmes identitásválsága

A távközlési infrastruktúra hatalmas előrelépéseket tett lehetővé a véleménynyilvánítás terén.¹⁰ Az ilyen szolgáltatásokra vonatkozó állami szabályozás által megcélzott szabad véleménynyilvánításhoz való jog valójában nem a platformoké, hanem azok *felhasználóié*.¹¹ Ennek hangsúlyozásával megakadályozhatjuk a szolgáltatókat például abban, hogy a szabad véleménynyilvánítás védelmével kapcsolatos opportunista állításokkal igazolják a szolgáltatásnyújtás megtagadását olyan vállalkozások vagy személyek esetében, akikkel nem értenek egyet. Egyúttal ezáltal könnyebb biztosítani azt is, hogy a szolgáltatókat ne lehessen felelősségre vonni a szolgáltatásaikat igénybe vevő felhasználók kijelentéseiről.¹² Például az állam kötelezheti a telefontársaságot arra, hogy ne tagadja meg szolgáltatását egy olyan személytől, aki nagy valószínűséggel rágalalmazni fog másokat. És amennyiben ez a személy valóban rágalmaz másokat a telefonon keresztül, a sértettek nem tehetik felelőssé ezért a szolgáltatót.¹³ A szolgáltató ilyen esetben a távközlésről szóló szövetségi törvény¹⁴ II. címe szerinti *egyszerű közvetítőnek* minősül, akinek mindenkit ki kell szolgálnia, aki képes megfizetni egy észszerű és nem diszkriminatív díjat.

Hasonlóan kényes egyensúly állt fenn (bár valamelyest enyhébb formában) a kábeltelevíziós szolgáltatók esetében, azonban a telefontársaságokhoz képest ők lényegesen kedvezőbb helyzetben voltak, amikor az Első Alkotmánykiegészítésre hivatkozva megtámadták a továbbítási kötelezettségre vonatkozó szabályozást.¹⁵ Elméletileg elképzelhető, hogy egy kábeltelevíziós szolgáltató nagyon sajátos világnézetét és vágyát az általa kínált csatornák összeállítása révén próbálja meg kifejezni. A *Turner v. FCC* ügyben azonban a Legfelső Bíróság megállapította, hogy a továbbítási kötelezettségre vonatkozó szabályok a kábeltelevíziós szolgáltatók esetében is alkalmazhatók.¹⁶

A bíróságok valóban jóváhagyták az állami médiaszabályozás egyes formáit, még az olyan vállalkozások esetében is, amelyek egyértelműen tartalmat állítottak elő – például rádióállomások és műsorszolgáltatók tekintetében (amelyek csupán egy-két csatornát jelentettek a kábeltelevíziós szolgáltatók által kínált több száz csatorna közül). A Federal Communications Commission (FCC) „egyenlő műsoridőre vonatkozó szabályokat” vezetett be a műsorszol-

¹⁰ Jack BALKIN: Digital Speech and Democratic Culture: A Theory of Freedom of Expression for the Information Society. 79 *New York University Law Review* 1 (2004).

¹¹ Nicholas BRAMBLE: Ill Telecommunications: How Internet Infrastructure Providers Lose First Amendment Protection. 17 *Michigan Telecommunications & Technology Law Review* 67 (2010); Christopher YOO: Architectural Censorship and the FCC. 78 *Southern California Law Review* 669 (2005).

¹² Tim WU: Has AT&T Lost its Mind. *Slate* (2008. január 16.), http://www.slate.com/articles/news_and_politics/jurisprudence/2008/01/has_att_lost_its_mind.html.

¹³ Távközlésről szóló szövetségi törvény (Federal Communications Act, FCA), 47 USC § 202 (2012).

¹⁴ Uo., § 201.

¹⁵ *Turner Broadcasting System, Inc. v. FCC*, 512 US 622 (1994); l. még *Turner Broadcasting System, Inc. v. FCC*, 520 US 180 (1997).

¹⁶ *Turner*, 520 US 180, 185. A három csatorna kötelező továbbítása csekély terhet jelentett a kábeltelevíziós társaságnak, és e terhet felülmúlta „(1) az ingyenes, vezeték nélküli helyi televíziós műsorszórás előnyeire, (2) a sokféle forrásból származó információ terjesztésének előmozdításához, valamint (3) a televíziós műsorpiacon a tisztességes piaci verseny előmozdításához fűződő” állami érdek érvényesítése. Uo., 189–190.

gálatók tekintetében, a Legfelső Bíróság pedig *egyhangú* döntéssel erősítette meg a szabályozás alkotmányosságát.¹⁷ Más médiumok esetében azonban az állami beavatkozás lényegesen korlátozottabb mértékű volt: a *Miami Herald v. Tornillo* ügyben például a Bíróság az Első Alkotmánykiegészítés megsértése miatt semmisített meg egy „válaszadási” jogot biztosító állami jogszabályt (ami szerint az újságban kritizált személynek lehetőséget kell adni, hogy a válaszát a kritikát közlő újságban közzétegyék).¹⁸

Úgy tűnhet, hogy a *Miami Herald* ügyben az Első Alkotmánykiegészítés alapján biztosított határozott védelem nem egyeztethető össze a rádióállomások *Red Lion* ügyben engedélyezett szabályozásával.¹⁹ Az amerikai Legfelső Bíróság a *Red Lion* ügyben egyhangúlag fenntartotta a Federal Communications Commission műsorszolgáltatókat arra kötelező határozatát, hogy valamiféle „válaszadási” jogot biztosítsanak az általuk kritizált politikai jelölteknek. E tisztességi elv azt igyekezett biztosítani, hogy a műsorszolgáltatók a közérdeknek megfelelően éljenek a hatalmukkal, ne csupán a tulajdonosaik politikai nézeteit tükrözzék. A Bíróság a *Red Lion* ügyben engedélyezte a rádióműsorok ilyen jellegű szabályozását arra hivatkozva, hogy a csatornák szűkösége miatt és az adott terület szabályozási előzményeire tekintettel a műsorszolgáltatók alacsonyabb fokú védelemre tarthatnak igényt. A szabályozási előzményekre hivatkozó indoklás természetesen felveti a kérdést, hogy eleve miért tették lehetővé a Federal Communications Commission számára a rádióhullámok szabályozását. Egy valamelyest elfogadhatóbb megközelítés szerint inkább az érintett médium elterjedtségét és szűköségét kell figyelembe venni. Az újságokat jellemzően kizárólag előfizetők részére kézbesítették, és bárkinek (akinek volt elég pénze) lehetősége volt újságot alapítani.²⁰ A televíziós csatornák és rádióállomások azonban (a műsorszórási területen belül) bárki által elérhetőek voltak, működésükhöz pedig az FCC engedélye volt szükséges.

Az internet-hozzáférés azonban új kérdések elé állította a Legfelső Bíróságot és a szabályozó szerveket egyaránt. Az 1997-es *Reno v. American Civil Liberties Union* ügyben²¹ a Legfelső Bíróság megsemmisítette a pornográfia szabályozása céljából bevezetett illő kommunikációról szóló törvény (Communications Decency Act)²² szemérmertlenséget korlátozó rendelkezéseit. Jóllehet a Bíróság korábbi ügyekben már jóváhagyott a szemérmertlenséget korlátozó, műsorszolgáltató hálózatokat érintő rendelkezéseket, megítélése szerint az illő kommunikációról

¹⁷ *Red Lion Broadcasting Company v. FCC*, 395 US 367 (1967). A *Red Lion* ügy örökségével kapcsolatban I. Dawn NUNZIATO: *Virtual Freedom: Net Neutrality and Free Speech in the Internet Age*. Redwood, Stanford University Press, 2009.

¹⁸ *Miami Herald v. Tornillo*, 418 US 241, 258 (1974) („Még hátravan annak bizonyítása, hogy e jelentős [szerkesztői] folyamatra vonatkozó állami szabályokat hogyan lehetne az Első Alkotmánykiegészítésben a sajtószabadság tekintetében biztosított, mára kialakult garanciákkal összhangban gyakorolni.”).

¹⁹ L. pl. William W. Van ALSTYNE: The Mobius Strip of the First Amendment: Perspectives on Red Lion. 29 *South Carolina Law Review* 539, 544 (1978).

²⁰ Jerome BARRON: Access Reconsidered. 76 *George Washington Law Review* 826 (2008); I. még Yochai BENKLER: *The Wealth of Networks: How Social Production Transforms Markets and Freedom*. New Haven, Yale University Press, 2006 (a nyomtatott sajtó költségeivel és másokkal kapcsolatban).

²¹ *Reno v. American Civil Liberties Union*, 521 US 844 (1997).

²² Communications Decency Act, Pub. L. No. 104-104, 110 Stat. 133 (1996) (kódifikálva a USC 47. §-ának egyes módosított rendelkezései szerint).

szóló törvény rendelkezései túlságosan tágan kerültek megfogalmazásra.²³ Ennél is fontosabb azonban számunkra, hogy a Bíróság a rádió és más sugárzott médiumoknál lényegesen kevésbé invazív és lényegesen nyitottabb médiumnak tekintette az internetet:

„[M]eglátásunk szerint a »véleménynyilvánítás minden egyes médiuma [...] felvethet egyedi, csak rá jellemző problémákat.« Ennek megfelelően, egyes ügyekben a sugárzott média szabályozása tekintetében elfogadtunk sajátos indokokat, amelyek más esetekben nem alkalmazhatók. [...] Ezekben az ügyekben a Bíróság figyelembe vette a sugárzott médium állami szabályozásának előzményeit, [...] a rendelkezésre álló frekvenciák kezdeti szűkösségét, [...] valamint a médium »invazív« jellegét.

E tényezők azonban hiányoznak a kibertér esetében. Az internet kiterjedt demokratikus fórumai tekintetében sem az illő kommunikációról szóló törvény elfogadása előtt, sem pedig azt követően nem alkalmazták a műsorszolgáltató iparágra jellemző állami ellenőrzést és szabályozást. Mindamellett, az internet nem is olyan »invazív«, mint a rádió vagy a televízió.²⁴

O'Connor és Rehnquist bírók már a *Reno*-ügy eldöntésekor is aggályukat fejezték ki az eset jövőbeli jelentőségével kapcsolatban, és (az ítéletet részben támogató, részben attól elhatárolódó) különvéleményükben felszólították a Kongresszust, hogy az új műszaki vívmányokra tekintettel alkosson jogszabályokat, amelyek lehetővé teszik az internet egyes területeinek kizárólag a gyermekek elől történő hatékonyabb elzárását.²⁵

A *Reno*-ügy szerencsére olvasható úgy is, hogy az kizárólag az internet egészét célzó szabályozásra vonatkozik, nem pedig szükségszerűen az Első Alkotmánykiegészítés szerinti védelem korlátozására irányuló minden erőfeszítés általános megakadályozására, amelyeket egyes fontos internetes cégekre vagy szektorokra kellene alkalmazni. Az internet általánosságban „szinte korlátlan és olcsó lehetőséget biztosít mindenfajta kommunikáció számára”,²⁶ a meghatározó keresőmotorok és közösségi hálózatok azonban szigorú ellenőrzést gyakorolnak a keresési eredmények és hírfolyamok fölött. Sőt a *Reno*-ügy már-már elavultnak tekinthető a széles sávú internet-hozzáféréssel összefüggésben. A 2000-es évek elején a Szövetségi Hírközlési Bizottság

²³ A tisztességes kommunikációról szóló törvény tiltotta az obszcén vagy szemérmetlen üzenetek 18 évnél fiatalabb személyek részére történő tudatos továbbítását. *Reno*, 521 US, 859. [utalva erre: 47 USC § 223 (1994 ed., Supp. II)].

²⁴ Uo., 868–869.

²⁵ Hasonló aggályok merülnek fel ma a francia hatóságok arra irányuló erőfeszítéseivel kapcsolatban, hogy a személyes adatok tárolásának megszüntetéséhez való jogot (*right to be forgotten*) a Franciaországban megnyitott minden Google-oldallal (pl. a Google.com oldallal) szemben, ne pedig csupán a Google francia leányvállalata által működtetett oldallal (Google.fr) szemben érvényesítsék. A Google szerint ezek az erőfeszítések egyfajta cenzúrát jelentenek, ami lehetővé tenné egy ország számára, hogy saját nézeteit kényszerítse rá a világra azzal kapcsolatban, hogy mely találatokat lehet megjeleníteni a név alapú keresésekre adott találatokban. A földrajzi alapú blokkolás révén egyébként megoldható lenne a probléma úgy, hogy a határozatot minden Franciaországban megnyitott oldal tekintetében érvényesítenék, nem pedig csak a Google.fr tekintetében (e „gyógyír” egyetlen eredménye az lenne, hogy a felhasználókat a Google.com oldal használatára sarkallja). L. Julia POWLES: Right to Be Forgotten: Swiss Cheese Internet, or Database of Ruin? *Guardian*, 2015. augusztus 1., <http://www.theguardian.com/technology/2015/aug/01/right-to-be-forgotten-google-swiss-cheese-internet-database-of-ruin>.

²⁶ *Reno*, 521 US 870.

az internetes szolgáltatások széles körű deregulációja mellett foglalt állást, azzal érvelve, hogy a piacon tapasztalható viszonylag erős verseny majd kordában tartja a szolgáltatókat, és számos lehetőséget biztosít a felhasználóknak, hogy a számukra megfelelő hálózatokkal szerződjenek.²⁷ Azonban 2012-re a mintegy egy évtized alatt összegyűlt tapasztalatok éppen az ellenkezőjét bizonyították: a vezetékes és a mobil széles sávú szolgáltatások tekintetében egyaránt jelentős koncentráció és a fogyasztók és a nyilvánosság legfontosabb aggályai iránti közömbösség volt tapasztalható.²⁸

A *Reno*-ügyben hozott ítélet kétszeresen is győzelmet jelentett az internetes cégek számára. Noha a Bíróság megsemmisítette az illő kommunikációról szóló törvény szemérmertlenség-ellenes rendelkezéseit, a 230. §-át fenntartotta, ami a cégek számára a felelősség alóli mentesülés valóságos Magna Chartája az olyan keresetekkel szemben, mint amilyen a rágalmazás, a magánszféra megsértése és a szerződésen kívüli károkozás.²⁹ Az illő kommunikációról szóló törvény elfogadását követő évben az 1998. évi Digital Millennium Copyright Act³⁰ mentességet biztosított a közvetítő szereplők számára a hálózatuk által lehetővé tett szerzői jogi jogsértésekkel szemben. A szolgáltatók így elkerülhették a felelősségük megállapítását, ha az oldalaikra feltöltött vagy hivatkozás útján elérhetővé tett és szellemi alkotáshoz fűződő jogot sértő anyaggal kapcsolatos kifogás esetén a kifogásolt anyagot eltávolították.³¹

Nem minden ország fogadott el az illő kommunikációról szóló és a Digital Millennium Copyright Act-hez hasonló jogszabályokat.³² Mindazonáltal számos fórumon, ahol a Google-t, a Facebookot, az Amazont és más cégeket próbálták meg felelősségre vonni, e két jogszabályn alapuló és a kivételekre összpontosító sajátosan amerikai jogértelmezés határozta meg e vezető internetes közvetítő cégek erőfeszítéseit a felelősségre vonás elkerülésére. Szellemi alkotáshoz fűződő joggal vagy rágalmazással összefüggő esetekben a vállalkozások arra hivatkoznak, hogy csupán közvetítő csatornaként működnek, és a felhasználók érdeklődését és preferenciáit tükrözik. Szerződésen kívüli károkozáson vagy a magánszféra megsértésén alapuló követelés esetén azonban a közvetítők arra hivatkoznak, hogy ők véleményt nyilvánító entitások, az információ kiválasztásával és elrendezésével kapcsolatos tevékenységük pedig a szólásszabadság oltalma alá tartozik.³³

²⁷ *National Cable & Telecomm. Association v. Brand X Internet Services*, 545 US 967 (2005).

²⁸ Susan CRAWFORD: *Captive Audience: The Telecom Industry and Monopoly Power in the New Gilded Age*. New Haven, Yale University Press, 2013.

²⁹ Michael L. RUSTAD – Thomas H. KOENIG: Rebooting Cybertort Law. 80 *Washington Law Review* 335, 364 (2005); Felix T. WU: Collateral Censorship and the Limits of Intermediary Immunity. 87 *Notre Dame Law Review* 293 (2011).

³⁰ Digital Millennium Copyright Act, Pub. L. No. 105-304, 112 Stat. 2860 (1998) (kodifikálva a USC 17. §-ának egyes módosított rendelkezései szerint).

³¹ Corey OMER: Intermediary Liability for Harmful Speech: Lessons from Abroad. 28 *Harvard Journal of Law & Technology* 290 (2014).

³² Uo. Számos ország pl. olyan hivatkozások eltávolítására kötelezi a keresőmotorokat, amelyeket az Egyesült Államokban nem volnának kötelesek eltávolítani. PASQUALE i. m. (1. lj.) 198.: „Németország, Argentína és Japán pl. arra kötelezi a Google-t, hogy változtasson meg bizonyos személyeket sértő vagy a felhasználókat félrevezető találatokat.” Lehetséges azonban, hogy a jelenleg tárgyalás alatt álló kereskedelmi megállapodások még inkább nemzetközivé teszik a közvetítők mentességére és büntetlenségére vonatkozó szabályokat.

³³ L. Tansy WOAN: Searching for an Answer: Can Google Legally Manipulate Search Engine Results? 16 *University of Pennsylvania Journal of Business Law* 294 (2013); Tim WU: Machine Speech. 161 *University of Pennsylvania Law Review* 1495 (2013).

A Google így váltogatta önjellemzését tartalomszolgáltatóra vagy közvetítő csatornára, ahogy éppen az érdeke kívánta.³⁴ Előfordult például, hogy antiszemita felhasználók a találati rangsorolás manipulálása révén elérték, hogy a „*jew*” (zsidó) szóra történő keresésre adott első 10 találat között egy holokauszttagadó oldal jelenjen meg.³⁵ A Rágalmazásellenes Ligától (Anti-Defamation League) érkezett panaszokra válaszul a Google az oldal tetején a következő címsort helyezte el: „Magyarázat a keresési eredményeinkhez”.³⁶ A hivatkozott weboldal magyarázatot adott arra, hogy az antiszemita oldal miért kapott olyan magas értékelést a találatok rangsorolásakor, és ezáltal a Google elhatárolta magát a találatoktól.³⁷ E vita során és később is több alkalommal a Google lényegében kulturális szavazófülkéként tüntette fel magát, amely a társadalmi értékek kifejezésére vonatkozó kötelezettség nélkül csupán továbbítja az emberek – algoritmusok által feldolgozott – preferenciáit. Ahogyan a Legfelső Bíróság is gyakran biztosít védelmet visszataszító és sértő megnyilvánulások számára – mintegy az Első Alkotmánykiegészítés semleges és objektív alkalmazásának „áraként” –, a Google is arra hivatkozott, hogy el kell fogadnia, hogy az oldalak rangsorolására általában használt semleges jelek alapján egy antiszemita oldal is az első keresési eredmények közé emelkedhet. Számos más jogvitában azonban a Google abszolút jogot formál arra, hogy az általa létrehozott találati oldalról eltávolítson bármilyen honlapot.³⁸ Ez a természetes (jóllehet ironikus) logika a Google érvelése mögött arra, hogy a véleménynyilvánítás szabadságára hivatkozva törekszik elkerülni a saját szolgáltatásai kiemelése és a versenytársak hátrасorolása miatt a kartelljog alapján felmerülő felelősségét.³⁹ Megjegyzendő, hogy egy ilyen véleménynyilvánítási szabadságérv szerint a Google nem egyszerűen csak azt dönthetné el, hogy mondjuk miként rangsorolja a politikai jelöltekre vagy kulturálisan érzé-

³⁴ Noam COHEN: Professor Makes the Case That Google Is a Publisher. *N. Y. Times*, 2012. május 20., http://www.nytimes.com/2012/05/21/business/media/eugene-volokh-ucla-professor-makes-a-case-for-google-as-publisher.html?pagewanted=all&_r=0.html „A Google-kereső vajon a teleföntársasághoz hasonló közvetítő, amely mindössze csupán összeköti az embereket az általuk keresett információval? Vagy a Google-kereső inkább kiadó, mint újság, amely kizárólag az általa megfelelőnek tartott információt teszi elérhetővé, és amely igényt tarthat az Első Alkotmánykiegészítés szerinti védelemre?”

³⁵ Az oldal – Jew Watch [Zsidófigyelő], <http://www.jewwatch.com/> (legutóbb látogatva: 2016. február 1.) – egy minden kétséget kizáróan gyűlöletkeltő oldal. L. még: Jonathan ZITTRAIN: *Love the Processor, Hate the Process*. Harvard Law School Chair Lecture (2015. április 2.), <https://cyber.law.harvard.edu/events/2015/04/Zittrain>.

³⁶ L. *Google Search Ranking of Hate Sites Not Intentional*. Anti-Defamation League, http://www.adl.org/rumors/google_search_rumors.asp (legutóbbi frissítés: 2004. április 22.): „A Jew Watch és hasonló gyűlöletkeltő oldalak rangsorolása egyáltalán nem a Google szándékos választásának eredménye, mindössze az automatikus rangsorolást végző rendszer műve [...]. A Google rendszerében az oldal fennállásának időtartama, a cikkek közzétételének módja, az oldalról és az oldalra mutató hivatkozások száma, és az oldal szerkezete mind hatással van (az antiszemita oldal) rangsorolására.”

³⁷ Google Responds to ADL: Google Explains Its Search Results. *Anti-Defamation League*, http://archive.adl.org/internet/google_explanation.html (legutóbb látogatva: 2016. február 1.): „Ha Ön a közelmúltban rákeresett a »zsidó« szóra a Google keresőjében, nagy valószínűséggel igen felháborító találatokat láthatott. Biztosíthatjuk afelől, hogy a találatok között szereplő oldalak által kifejtett nézeteket a Google semmilyen módon nem támogatja. Szeretnénk elmagyarázni, hogy a keresés lefutását követően miért kapja ezeket a találatokat.”

³⁸ Eugene VOLOKH – Donald FALK: First Amendment Protection for Search Engine Search Results. 8 *The Journal of Law, Economics & Policy* 883 (2012); l. még WOAN i. m. (33. lj.) 316–324.

³⁹ VOLOKH–FALK i. m. (38. lj.).

keny kérdésekre vonatkozó találatokat,⁴⁰ hanem akár még azt is lehetővé tenné a cég számára, hogy elrejtse például a volt alkalmazottai által alapított startup vállalkozásokra vagy a konkurens cégekre mutató találatokat.

A nagy technológiai platformok stratégiai, opportunistá és ellentmondásos önmeghatározása kihasználja a jogviták elszigetelt jellegét. Az ügyek szakterületek szerinti elbírálása eltakarja a teljes képet, hiszen az egyes jogviták a „szólásszabadságot”, a „szellemi tulajdont” vagy éppen a „magánszférát” érintő ügyként megjelölve kerülnek a bírák és a szabályozó szervek elé. A kiberjoggal foglalkozó szakemberek, bár nem szándékosan, szintén hozzájárulnak az internetes cégek rendkívüli hatalmához azzal, hogy ők is a specializáció logikáját követik, és szem elől vesztik a teljesebb képet. A Google például kulcsfontosságú ügyeket nyert a szerzői jog, a védjegyjog és a kartelljog terén, kulcsfontosságú mentességeket nyert a szólásszabadság védelme tekintetében, és elkerülte, hogy a tisztességes hitelinformációról szóló törvény (Fair Credit Reporting Act) szerinti fogyasztóinformációs intézménynek minősítsék.⁴¹ Ha ezeket az ügyeket *elszigetelten, önmagukban nézzük*, a meghozott döntések jogi és/vagy szabályozási szempontból helyesnek tekinthetők. Mi történik azonban akkor, ha a lezárt ügyek száma eléri a kritikus tömeget, és a határozatok összessége rendkívüli hatalmat biztosít néhány cég számára az eseményekre vonatkozó információink (és azok értelmezése) tekintetében? Az ilyen kérdések megválaszolására (vagy legalább felvetésére) képtelen jogrendszereknek nem sok esélyük van arra, hogy konstruktív módon befolyásolják az új technológiák fejlődését.⁴²

Az önmeghatározás ilyen opportunistá módosításai következtében az internetes közvetítőkre vonatkozó amerikai joganyag jelentős mértékben gátolja az internetes közvetítő felelősségre vonását, és azzal fenyeget, hogy a nemzeti jogot egyre inkább kiszorító kereskedelmi egyezmények korábban a közvetítő globális szinten is a törvény fölé kerülnek.⁴³ A szellemi alkotások transzferárképzését (ahol a cégek a szellemi tulajdon értékének minél alacsonyabb megállapításában érdekeltek) a szellemi alkotáshoz fűződő jogok megsértése miatt követelt kártérítés összegével (ahol a cégek a szellemi tulajdon értékének minél magasabb megállapításában érdekeltek) összehasonlító kutatások fényében⁴⁴ a jogalkotóknak meg kéne akadályozniuk,

⁴⁰ E döntések igen fontosak lehetnek. Robert EPSTEIN: How Google Could Rig the 2016 Election. *Politico*, 2015. augusztus 19., <http://www.politico.com/magazine/story/2015/08/how-google-could-rig-the-2016-election-121548>. A cikk Epstein egy korábbi, szakértői értékelés alá vont kutatását népszerűsíti, amely a keresőmotoroknak a vezetői döntésből, a programkódból vagy a felhasználói adatok és az algoritmikus információrendezés közrehatásából származó észlelhetetlen részrehajlásának a felhasználók véleményformálására gyakorolt hatásait vizsgálja.

⁴¹ Fair Credit Reporting Act, 15 USC § 1681 (2012); *Perfect 10, Inc. v. Amazon.com, Inc.*, 508 F.3d 1146 (9th Cir. 2007) (szerzői jog); *Langdon v. Google, Inc.*, 474 F. Supp. 2d 622 (D. Del. 2007) (Első Alkotmánykiegészítés); Eric GOLDMAN: Google Defeats Trademark Challenge to its AdWords Service. *Forbes*, 2012. október 22., <http://www.forbes.com/sites/ericgoldman/2012/10/22/google-defeats-trademark-challenge-to-its-adwords-service/#218564e1270d> (védjegyügyek összefoglalása); Claire Cain MILLER – Mark SCOTT: Google Settles its European Antitrust Case: Critics Remain. *N. Y. Times*, 2014. február 5., <http://www.nytimes.com/2014/02/06/technology/google-reaches-tentative-antitrust-settlement-with-european-union.html>.

⁴² A technológiák jogi szabályozásával kapcsolatos probléma általános vizsgálatával kapcsolatban I. Laurence TRIBE: *Channeling Tech Through Law*. Chicago, Bracton, 1973.

⁴³ Anupam CHANDER – Uyen P. LE: Data Nationalism. *64 Emory Law Journal* 677 (2015) (e fejleményt pozitívnak mutatva be).

⁴⁴ Andrew BLAIR-STANEK: Intellectual Property Law Solutions to Tax Avoidance. *62 UCLA Law Review* 2 (2015).

hogy a közvetítők kihasználják a különböző megközelítések együttes alkalmazásából származó előnyöket, és arra kényszeríthetnék őket, hogy döntsenek: a tartalomszolgáltató vagy a közvetítő csatorna szerepét és az ezzel járó jogokat és kötelezettségeket választják. Ez a lépés méltányosabb lenne, mint a jelenlegi helyzet, ami lehetővé teszi számos közvetítő számára, hogy egyszerűen élvezze a mindkét szerepből fakadó jogokat anélkül, hogy vállalnia kellene a bármelyikkel járó kötelezettségeket.

3. Hogyan mozdíthatja elő a szabályozás az internetes véleménynyilvánítást?

Az internetes platformok gyakran a véleménynyilvánítás egy formájaként határozzák meg azt, hogy miként választanak ki és mutatnak be anyagokat, illetve nyújtanak segítséget mások számára az őket érdeklő anyagok megtalálásában. Bármennyire is tetszetős lehet a „*keresés mint véleménynyilvánítás*” metafora, a bíróságok nem kényszeríthetik a legkülönbözőbb emberi tevékenységeket a véleménynyilvánítás Prokrusztész-ágyába, máskülönben az értékes reformkezdeményezéseket még azelőtt elfojthatnák, hogy kipróbálnák őket.

3.1. Továbbítási kötelezettségre vonatkozó szabályok

Vegyük például Jennifer Chandler kanadai jogtudósnak a közönség meghatározó keresőmotorokon keresztül történő eléréséhez való joggal kapcsolatos elképzelését.⁴⁵ Érvelése szerint a keresőmotor domináns helyzetéből és tárolási képességéből fakadóan köteles az interneten nyilvánosan elérhető minden weboldalt indexelni.⁴⁶ Chandler elképzelése a múltra (a kábeltelevíziós szolgáltatók továbbítási kötelezettségére) tekint vissza, de egyúttal előre is mutat: a hálózatszemlegesség minimalista megközelítéséből kiindulva halad a keresésemlegesség egy aspektusát jelentő „indexelési kötelezettségen” keresztül az alkalmazásemlegesség felé.⁴⁷ A domináns tele-

⁴⁵ Jennifer A. CHANDLER: A Right to Reach an Audience: An Approach to Intermediary Bias on the Internet. 35 *Hofstra Law Review* 1095 (2007). Különösen érdekes, hogy Kanadából származik ez a javaslat, tekintettel arra, hogy milyen sok nagy platform székhelye található az Egyesült Államokban. A nemzetközi cégek feletti bizonyos fokú nemzeti ellenőrzés hiányában nyilvánvaló és közvetlen veszélyt jelent a digitális kolonizáció lehetősége. L. még Lisa AUSTIN: Technological Tattletales and Constitutional Black Holes: Communications Intermediaries and Constitutional Constraints. 17 *Theoretical Inquiries in Law* 451 (2016).

⁴⁶ Szerzői jogi viták során a Google úgy érvelt, hogy a web és a világ könyveinek archiválása, biztonsági mentése és indexálása érdekében különleges mentességet kellene biztosítani számára a szellemi tulajdonjoggal kapcsolatos szabályok alól. Mary Sue Coleman, a University of Michigan vezetőjének az Association of American Publishers szakmai-tudományos kiadással foglalkozó csoportja előtt tartott előadása (2006. február 6.) (a megőrzésről és a Google Books projektről); Mary Sue COLEMAN: Opinion, Riches We Must Share... *Washington Post*, 2005. október 22., <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2005/10/21/AR2005102101451.html>. Ha a cél elérése érdekében mentességet érdemel a szerzői jog szabályai alól, akkor el kellene fogadnia a más szabályozási formák alapján, ugyanazon cél érdekében meghatározott bizonyos kötelezettségeket is.

⁴⁷ Jonathan Zittrain rámutatott, hogy az FCC vizsgálata az alkalmazások semlegességét érintő aggályokat jelezhet előre. L. Jonathan ZITTRAIN: Net Neutrality: The FCC Takes Back the Ball. *Concurring Opinions*

fonok alkalmazásboltjait – amilyen az Apple-é, vagy a GooglePlay az androidos telefonok esetén – és szoftverét futtató felhasználókra vonatkozó befogadási vélelem a nagyobb platformok működésének szinte érintetlenül hagyása mellett biztosíthatna tisztességes versenyhelyzetet a nem népszerű vagy nem nyereséges vélemények számára.

A deregulációt támogató digitális értelmiség számára a tisztességesség rendkívül erőltetett érvényesítésének tűnhet a semlegesség kikényszerítése az internet „csatornáin” túl, azaz a hardver, az alapvető szoftverek, a meghatározó keresőmotorok, a közösségi hálózatok és az alkalmazások terén. A hálózati technológia azonban gyakran hajlamosabb a hatalmat összpontosítani, mint részekre bontani, az esetleg létrejövő hatalmi koncentrálódásra pedig a jognak kell választ adnia.⁴⁸ Vizsgáljuk meg például az „egy alkalmazás mind felett” üzleti modellel felemelkedett kínai WeChatet.⁴⁹ A WeChat elsősorban üzenetküldő és csevegőalkalmazás, azonban – Connie Chan kockázatot-ke-befektető szerint – „a WeChat megmutatja, hogy milyen az, amikor egy alkalmazás egyszerre működik platformként és mobilportálként”.⁵⁰ Az alkalmazáson keresztül a felhasználók könnyedén asztalt foglalhatnak egy étteremben vagy bejelentkezhetnek az orvoshoz, ahogy azt a Chan által készített képernyőfelvételek mutatják:

Chan mind tartalmi, mind üzleti szempontból *királycsinálónak* nevezi a WeChat alkalmazást – éppen így írta le Alexander Halavais is a Google-t a 2008-ban megjelent *Search Engine Society* című, jövőbe látó munkájában.⁵¹ Amennyiben ez az alkalmazás meghatározó közvetítővé kíván válni a tartalomszolgáltatás és kereskedelem számos területén azzal, hogy a felhasználók töme-

(2010. szeptember 7., 11:02), <http://www.concurringopinions.com/archives/2010/09/net-neutrality-the-fcc-takes-back-the-ball.html>. „Az alkalmazások semlegessége következtében kevésbé kell majd aggódnunk a hálózati diszkrimináció miatt, de lehet, hogy a hálózati semlegesség még lehetővé teszi az alkalmazások diszkriminálását.”

⁴⁸ Alexander GALLOWAY: *Protocol: How Control Exists After Decentralization*. Cambridge, MIT, 2004; David COLUMBIA: *The Cultural Logic of Computation*. Cambridge, Harvard University Press, 2009.

⁴⁹ Connie CHAN: *When One App Rules Them All: The Case of WeChat and Mobile in China*. *Andreessen Horowitz* (2015. augusztus 6.), <http://a16z.com/2015/08/06/wechat-china-mobile-first/>.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ Alexander HALAVAIS: *Search Engine Society*. Cambridge, Polity, 2008.

geit vonzza magához, rá is alkalmazni kell az eredetileg a közvetítőkre kialakított hálózat- és keresésemlegességi mércéket és ellenőrzést. A szabályok pedig még az „orvoskeresés” igen szűk területén is általánosak és nagyrészt dicséretesek.⁵²

Az a tény, hogy a fogyasztók elvben a WeChat vagy a Google platformján vagy akár a biztosítójuk honlapján is kereshetnek orvost vagy éttermet, látszólag elhomályosíthatja annak jelentőségét, hogy a tisztességes bánásmód követelményét minden platform esetében érvényesíteni kell. A felgyorsult társadalmi változások korában azonban a legtöbb felhasználónak nincs kedve (vagy ideje) azon gondolkodni, hogy melyik alkalmazás vagy keresőmotor (vagy más közvetítő) nyújtana számára a leginkább megfelelő eszközt a célja eléréséhez.⁵³ A vezető platformok uralkodnak a piacot, és igen gyorsan meghatározó pozíciót szereznek.⁵⁴

A platformok tiltakozhatnak azt követelve, hogy a hagyományos üzlethálózatokkal – pl. a Wal-Marttal – azonosan bánjanak velük. Néhányan azt javasolják, hogy meghatározott mennyiségű könyv vagy áru készleten tartására kötelezzék őket. Ezáltal azonban félreérti a digitális és fizikai kereskedelem közötti különbségeket. A részvényesek felé a végtelenül sokféle és változatos internetes tartalom üzleti modelljével („long tail”, azaz „hosszú fark” modell) dicsekedő ügyvezetők nem fordulhatnak meg, és mondhatják azt a hatóságoknak, hogy féltve kell őrizniük a korlátozottan elérhető tárhelyet.⁵⁵ A legnagyobb internetes vállalkozások esetében egy alkalmazás csupán a teljes tárolási és kommunikációs kapacitás apró töredékét foglalja le. Amennyiben pedig a költség nem elhanyagolható, azt át lehet hárítani a felvételt kérő alkalmazás készítőjére (kiegészítve az alkalmazás domináns forgalmazójának fizetett észszerű mértékű jutalékkal, így kompenzálva az okozott kellemetlenségért). Ahhoz, hogy az internet egyenlő esélyeket kínáló versenytér legyen, a domináns vállalkozásoknak fel kell ismerniük a saját szerepük közülem jellegét, és viselniük kell annak terheit (nem csak élvezni az előnyeit), hogy a szabad véleménynyilvánításhoz szükséges infrastruktúráként működnek.⁵⁶

A digitális megaplatformok „hosszú fark” szemlélete elegánsan megfordítja a dereguláció érdekében felhozott klasszikus „bőség-érvet” (*abundance*). A távközlési jog történetének elején az elérhető spektrum szűkösségével indokolták a szabályozói beavatkozást pl. a frekvenciasávok

⁵² A szabályozás dokumentálásával kapcsolatban I. Kristin MADISON: *The Law and Policy of Health Care Quality Reporting*, 31 *Campbell Law Review* 215 (2009); Ann Marie MARCIARILLE: 'How's My Doctoring?' Patient Feedback's Role in Assessing Physician Quality, 14 *DePaul Journal of Health Care Law* 361 (2012); Frank PASQUALE: Reputation Regulation. In: Saul LEVMORE – Martha NUSSBAUM (szerk.): *The Offensive Internet*. Cambridge, Harvard University Press, 2010. 107.

⁵³ A felgyorsult társadalmi változásokat több új szociológiai munka igen meggyőzően dokumentálja. L. Hartmut ROSA: *Social Acceleration: A New Theory of Modernity*. New York, Columbia University Press, 2013; Judy WAJCMAN: *Pressed for Time: The Acceleration of Life Under Digital Capitalism*. Chicago, University of Chicago Press, 2014.

⁵⁴ PASQUALE i. m. (1. lj.) 82., a digitális dominancia önmegegerősítésének mechanizmusaival kapcsolatban.

⁵⁵ Chris ANDERSON: The Long Tail. *Wired* (2004. október 1., 24:00), <http://www.wired.com/wired/archive/12.10/tail.html>.

⁵⁶ Jack BALKIN: The First Amendment Is an Information Policy, 41 *Hofstra Law Review* 1, 7 (2012) („A szólás- szabadság, sajtószabadság és gyülekezési szabadság érvényesüléséhez szükség van a véleménynyilvánítást lehetővé tevő infrastruktúrára.”).

rendezése terén.⁵⁷ A kábeles műsorszolgáltatás és az internetes megoldások fejlődésével a neo-liberális reakció megkérdőjelezte a továbbítási kötelezettség és a tisztességesség elvének szükségességét. Az elérhető médiumok választéka korlátlannak tűnt, miért kellett volna hát biztosítani bármelyik médium tisztességességét vagy kiegyensúlyozottságát?⁵⁸

Az új évezred második évtizedében a növekvő számítási kapacitás (és – ami fontosabb – annak társadalmi szerveződése) ismét megváltoztatta a helyzetet. A szinte korlátlan bőség érzete nemcsak az internet egészét hatja át, hanem az internet nagy részének feltérképezéséhez szükséges számítási kapacitásba folyamatosan beruházó webes óriások tekintetében is meghatározó. Amikor egy szolgáltatásnak több százmillió felhasználója van, a szolgáltatásért cserébe bizonyos szabályok elfogadása erőszakos állami beavatkozás helyett kezd sokkal inkább egyfajta virtuális Magna Cartának tűnni: az uralkodók elfogadnak bizonyos, a követendő eljárásokra és befogadásra vonatkozó minimális standardokat.⁵⁹

Ebben a kontextusban a továbbítási kötelezettségre vonatkozó szabályok két szempontból is eltávolodást jelentenek a hagyományos értelemben vett cenzúrától. Egyrészt, csupán információt tesznek hozzá egy keresőplatformhoz, ezzel pedig támogatják a véleménynyilvánítást; az újabb lehetőség hozzáadása pedig nem szükségszerűen szorít ki más opciókat. Másrészt, e szabályokkal valóban egy szuverén entitás lép fel annak érdekében, hogy egy másik szuverén entitás cenzúra gyakorlására való képességét korlátozza. Ahogyan Jeffrey Rosen megjegyzi:

„Egészen a közelmúltig nem egy elnök, egy király, vagy a Legfelső Bíróság bírójának döntötte el, hogy a világon ki szólhat meg és kinek a szavát lehet hallani. Egészen a közelmúltban bekövetkezett lemondásáig ez a hatalom Nicole Wong, a Google egykori vezető jogtanácsos-helyettese kezében volt. A kollégái egyszerűen »a Döntőknek« hívták [a hatalma miatt], mivel ő határozta meg, hogy mely tartalmak jelenhetnek meg [a Google-ben vagy a YouTube-on világszerte], és mely tartalmakat kell eltávolítani.”⁶⁰

⁵⁷ *Red Lion Broad. Co. v. FCC*, 395 US 367 (1969); vö. BARRON i. m. (20. lj.).

⁵⁸ John BLEVINS: Meet the New Scarcity: A First Amendment Framework for Regulating Access to the Digital Media Platforms. In: *Selected Works of John F. Blevins*. New Orleans, Loyola University, 2011, http://works.bepress.com/cgi/viewcontent.cgi?article=1004&context=john_blevins („A bíróságoknak tartózkodniuk kellene a versenyképtelen hálózati szintű platformokhoz – például a széles sávú hozzáférési infrastruktúrához – való hozzáférésre vonatkozó szabályozás vizsgálatától. Az alkalmazásszintű platformokra – például keresőmotorokra – vonatkozó szabályozás esetében azonban az Első Alkotmánykiegészítést szem előtt tartó szigorúbb vizsgálatra van szükség [...] [mivel] a modern digitális hálózatok különböző rétegei alapvetően eltérő gazdasági és műszaki jellemzőkkel rendelkeznek.”). Blevins szerint a *Red Lion*-ügyben hivatkozott „szükségesség” alapuló indokolás elavult, mivel „az internet architektúrájának sajátos jellemzői természetükből fakadóan versenyen alapulóvá és támadhatóvá teszi az alkalmazások piacait (beleértve a keresőmotorok piacát is).” Uo.

⁵⁹ A nemzeti analógiával kapcsolatban általánosságban l. Lori ANDREWS: *I Know Who You Are and I Saw What You Did*. New York, Free Press, 2011 (a közösségi hálózatokra irányadó alapvető jogok szükségességéről); Rebecca MACKINNON: *Consent of the Networked*. New York, Basic Books, 2012, kiterjeszti a „platform mint nemzet” metaforát; Anupam CHANDER: Facebookistan. 90 *North Carolina Law Review* 1807, 1807 (2012), „Ki uralja Facebookisztánt? Ki határozza meg, hogy az emberiség tizede milyen szabályok szerint csatlakozhat az internethez?”

⁶⁰ Jeffrey ROSEN: The Deciders. 80 *Fordham Law Review* 1525, 1536 (2012).

Ha néhány törvényhozás úgy határoz, hogy valamilyen módon korlátozza a Szilícium-völgy „döntnökeinek” cenzúrával kapcsolatos hatalmát, az a szabályozás nem szükségszerűen veszélyezteti a szólásszabadságot.⁶¹

A jogalkotónak számos lehetősége lenne a közvetítők elszámoltathatóságának fokozására. A Kongresszus által a Digital Millennium Copyright Act⁶² és az illő kommunikációról szóló törvény⁶³ alapján az információt lokalizáló eszközök számára biztosított mentességek függővé tehetők például attól, hogy a platform üzemeltetője arra szolgáló belső eljárásokat dolgozzon ki, hogy valamiféle tisztességes meghallgatáshoz és indokláshoz való jogot biztosítson az indexelésből teljességgel kizárt szereplőknek.⁶⁴ A legfontosabb, hogy felismerjük az új információs infrastruktúrák alakíthatóságát.

A Google már néhány olyan pert megnyert, amelyben az egyes webhelyek keresési eredmények között történő elhelyezését a véleménynyilvánításhoz való jogra hivatkozva támadták meg. A *Langdon v. Google* ügyben⁶⁵ Langdon arra hivatkozott, hogy a Google köteles lett volna megjelentetni a hirdetéseit, amelyekkel amerikai hivatalnokokat korrupcióval, Kínát pedig atrocitások elkövetésével vádolta.⁶⁶ Az eljáró kerületi bíróság a keresetet elutasította.⁶⁷ A *Langdon*-ügyben hozott ítélet szerint a Google hirdetésekkel kapcsolatos döntései a hírlapszerkesztők döntéseivel egyenértékűek, így azok szabályozása éppen annyira aggályos lenne, mint a válaszadási jog *Miami Herald v. Tornillo* ügyben⁶⁸ vizsgált (és elutasított) vonatkozásai.

⁶¹ Dawn Nunziato meglátása szerint „a Google mint az internet meghatározó keresőmotorja és népszerű hír-gyűjtő oldal üzemeltetője számos módon cenzúrákat gyakorolt”. NUNZIATO i. m. (17. lj.) 12. *Virtual Freedom* című könyvében Nunziato megemlíti bizonyos gyanús döntéseket a Google News, a Google AdWords, és általánosan a keresőmotor-szolgáltatás tekintetében. Úgy tűnt pl., hogy a Google a Google News szolgáltatásából való kihagyással állt bosszút az Inner-City Pressen, amiért az kérdőre vonta a Google-t, hogy miért nem csatlakozott a Global Compact néven ismert cenzúraellenes kezdeményezéshez. Uo., 13.

⁶² Digital Millennium Copyright Act, Pub. L. No. 105-304, 112 Stat. 2860 (1998) (kodifikálva a USC 17. §-ának egyes módosított rendelkezései szerint). L. általánosságban RUSTAD-KOENIG i. m. (29. lj.).

⁶³ Communications Decency Act, Pub. L. No. 104-104, 110 Stat. 133 (1996) (kodifikálva a USC 47. §-ának egyes módosított rendelkezései szerint). L. általánosságban RUSTAD-KOENIG i. m. (29. lj.).

⁶⁴ L. általánosságban *Goss v. Lopez*, 419 US 565, 579 (1975), rámutat, hogy „valamiféle értesítést és valamiféle tárgyalást” kell biztosítani azon hallgatók számára, akiket veszteség ért, vagy akik jogos tulajdoni érdekébe beavatkoztak; Henry J. FRIENDLY: Some Kind of Hearing. 123 *University of Pennsylvania Law Review* 1267 (1975).

⁶⁵ *Langdon v. Google, Inc.*, 474 F. Supp. 2d 622 (D. Del. 2007).

⁶⁶ Uo., 626; I. még Frank PASQUALE: Shaming Search Engines. *Concurring Opinions* (2007. november 6., 16:57), http://www.concurringopinions.com/archives/2007/11/shaming_search.html. Rámutat, hogy 2006-ban a globális internetes szabadságról szóló törvényjavaslattal a Kongresszus aggályát fejezte ki amiatt, hogy a keresőmotorok támogatják a kínai állam másként gondolkodók elleni kampányát. L. általánosságban Chris LANGDON: Communist China Has Murdered Millions: Boycott China. Communist China Is Evil, <http://soc.culture.irish.narkive.com/mvcyFwgl/for-paul-the-rabid-rabbit-communist-china-has-murdered-millions-boycott-china> (legutóbb látogatva: 2016. február 1.).

⁶⁷ *Langdon*, 474 F. Supp. 2d., 634–635.

⁶⁸ *Miami Herald v. Tornillo*, 418 US 241 (1974); I. Eric GOLDMAN: „Must Carry” Lawsuit Against Search Engines – Langdon v. Google. *Technology & Marketing Law blog* (2006. június 8., 12:46), http://blog.ericgoldman.org/archives/2006/06/must_carry_laws.htm: „Emlékezzünk arra, hogy a *Miami Herald v. Tornillo* ügyben hozott ítélet szerint az újságok tekintetében jogszabályban előírt továbbítási kötelezettség sértette az alkotmányban rögzített sajtószabadságot. Figyelemmel a műsorszolgáltatás szigorúbb szabályozására vonatkozó konkrét indokokra és arra, hogy ezen alapokról megállapították, hogy az internet esetében nem alkalmazandók (l. pl. *Reno v. ACLU*), azt gon-

Megjegyzendő, hogy a *Miami Herald* az adott határozat meghozatalakor csupán egy volt a több száz amerikai újság közül.⁶⁹

A Google olyan domináns keresőmotor, amely nemcsak az Egyesült Államokban érhető el, hanem Európa és a világ legnagyobb részén, és amely kulcsfontosságú szerepet tölt be az információk felkutatásában. Médiavállalkozásként közelebb áll a *Red Lion* és a *Turner* ügyekben vizsgált cégekhez helyzetéhez, mint a *Miami Herald* ügyéhez.⁷⁰ A Google lényegesen nagyobb közönséghez jut el, mint a *Miami Herald*. A hivatkozások kiválasztása és elrendezése jóval nagyobb hasonlóságot mutat a kábeltelevízió-hálózatok vagy a műsorszolgáltatók egyes műsorok programra tűzésére vonatkozó döntésével (ahol is a szolgáltatók jellemzően nem maguk állítják elő a sugárzott tartalmat), mint a leginkább saját tartalmait megjelenítő és jellegzetes szerkesztői hangvételt kialakító újságok (pl. a *Miami Herald*) hasonló döntéseivel. Végül, ami a legfontosabb, a jelentős internetes platformoknak – a számos előny mellett – bizonyos terheket is vállalniuk kell: ha továbbra is el akarják kerülni a szellemi alkotáshoz fűződő jogok megsértéséért és a rágalmozásért való felelősségre vonást, akkor el kell fogadniuk, hogy önálló véleménynyilvánító entitás helyett mindössze közvetítő csatornaként, szócsóként kategorizálják őket.

3.2. Kartell- és versenyjog

A Google már tapasztalt szereplő a versenyszabályozás világában – egy megfigyelő szerint a társaság „hivatalosan 10 különböző módon követett el kartelljogsértést az elmúlt 5 évben”.⁷¹ A cég kritikusai gyakran írják le versenyellenesként annak üzleti gyakorlatait.⁷² 2012 januárjától kilenc országban, az Európai Unióban és az Egyesült Államok egyes tagállamaiban folyt eljárás a

dolom (e tekintetben), hogy a keresőmotorok esetében a megfelelő analógiát az újságok, nem pedig a műsorszolgáltatók jelentik. Ennek megfelelően nem értem, hogy egy bíró ebben az esetben alkotmányosan hogyan adhatna mentesítést a »továbbítási kötelezettség« alól.”

⁶⁹ Pew Project for Excellence in Journalism: The State of the News Media 2004: An Annual Report on American Journalism. *Journalism.org* (2004); <http://www.stateofthemediamedia.org/2004/newspapers-intro/audience/>. Megjegyzni, hogy 2002-ben, az iparág évtizedek óta tartó konszolidációját követően, összesen 1457 napilap működött az Egyesült Államokban.

⁷⁰ *Turner Broadcasting System, Inc. v. FCC*, 512 US 622 (1994).

⁷¹ Scott CLELAND: Google's Global Antitrust Rap Sheet – Google Now Has Violated Antitrust Laws in 10 Different Ways. *Precursor Blog* (2012. január 31. 18:42), <http://precursorblog.com/?q=content/googles-global-antitrust-rap-sheet-google-now-has-violated-antitrust-laws-10-different-ways>; l. még Antitrust Regulators Raid Google's Offices in South Korea. *BBC News* (2011. szeptember 7., 12:37), <http://www.bbc.co.uk/news/business-14816295>.

⁷² L. Benjamin EDELMAN: Bias in Search Results?: Diagnosis and Response. 7 *Indian Journal of Law & Technology* 16, 30 (2011); Joshua HAZAN: Stop Being Evil: A Proposal for Unbiased Google Search. 111 *Michigan Law Review* 789 (2013): „A Google viselkedése tényszerűen megsérti a Sherman-törvény 2. §-át és az Szövetségi Kereskedelmi Bizottságról szóló törvény 5. §-át.”; Nathan NEWMAN: The Cost of Lost Privacy: Search, Antitrust, and the Economics of Control of User Data 1 (Information Law Institute, New York University School of Law, Working Paper, 2013), http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2265026: „A Google kartellezéssel szembeni védelmére vonatkozó elemzések nagyrészt figyelmen kívül hagyják azt, hogy a felhasználói adatok fölötti növekvő kontroll és annak alapvető jelentősége az online hirdetések szemében áthatolhatatlan korlátot állít a piacra lépni kívánó versenytársak elé.”

társasággal szemben.⁷³ 2013 januárjának elején azonban a Google jelentős győzelmet aratott, amikor a Szövetségi Kereskedelmi Bizottság (Federal Trade Commission, FTC) a társasággal szemben szinte minden nyilvánosságra hozott vádat ejtett, köztük a keresési eredményekkel kapcsolatos elfogult és versenykorlátozó cselekmények elkövetését is. John Thomas Rosch biztos aggodalmát fejezte ki amiatt, hogy a Google „»féligazságokat« állított – például azt, hogy a fogyasztók tulajdonságaira irányuló információgyűjtés kizárólag a fogyasztók érdekében történik, nem pedig a cég monopóliumának vagy kvázi-monopóliumának fenntartása céljából”.⁷⁴ A Bizottság tagjainak többsége azonban egyértelműen a vizsgálat lezárására szavazott. A határozat kicsit több mint egy oldalas nyilvános indoklásában a Bizottság kifejtette, hogy az FTC által lefolytatott meghallgatások és gazdasági elemzések során alig vagy nem merült fel kifogásolható cselekmény.⁷⁵

Bár a határozatban nem szerepelt, az eljárás kimenetelét vélhetően befolyásolta a Google (a beavatkozás elleni elsőprő érvnek szánt) alkotmányjogi hivatkozása arra, hogy az Első Alkotmánykiegészítés lényegében kizárja az átfogó jogorvoslat lehetőségét, így például annak előírását, hogy a Google változtasson a keresési eredményeken, és jelenítse meg a különböző leányvállalatainak versenytársaira mutató hivatkozásokat. A Google által megbízott Eugene Volokh és Donald Falk által jegyzett beadvány szerint⁷⁶ a „véleménynyilvánítás szabadságához” való jog gyakorlatilag korlátlan mérlegelési jogkört biztosít az internetes közvetítő vállalkozások szerkesztői döntéseinek tekintetében. Azonban e jogi stratégia alkalmazása meglehetősen nagy kockázattal jár. Ha a Google nyer, az információs kor szinte bármely vállalkozása⁷⁷ „keresési” jellegűnek, így „szólásnak” minősítheti az információk általa történő kiválasztását és elrendezését, és ezáltal kibújhat a szabályozás jelentette teher alól.⁷⁸

⁷³ Európai Bizottság: Antitrust: Commission Probes Allegations of Antitrust Violations by Google. Sajtóközlemény (2012. november 30.), http://europa.eu/rapid/press-release_IP-10-1624_en.htm; Dan LEVIN: Google Faces Texas AG Inquiry, Settles Privacy Suit. *Reuters: Tech* (2010. szeptember 3. 20:01), <http://www.reuters.com/article/2010/09/03/us-google-settlement-idUSN0312083220100903>; Jessica DYE: Italy Launches Antitrust Probe of Google News. *Law 360* (2009. augusztus 27., 14:19), <http://www.law360.com/corporate/articles/118735/italy-launches-antitrust-probe-of-google-news>.

⁷⁴ John Thomas Rosch párhuzamos és különvéleménye a Google keresési gyakorlatával kapcsolatban, In the Matter of Google Inc., FTC File No. 1110163, 1. o., 1. bek. (2013. január 3.), https://www.ftc.gov/sites/default/files/documents/public_statements/concurring-and-dissenting-statement-commissioner-j.thomas-rosch-regarding-googles-search-practices/130103googlesearchstmt.pdf.

⁷⁵ Az Szövetségi Kereskedelmi Bizottság nyilatkozata a Google keresési gyakorlatával kapcsolatban, In the Matter of Google Inc., FTC File Number 111-0163 (Jan. 3, 2013), https://www.ftc.gov/system/files/documents/public_statements/295971/130103googlesearchstmtofcomm.pdf. A Bizottság nyilatkozata szerint: „A bizonyítékok összessége arra utal, hogy a Google által bevezetett [változtatások] javítanak a keresési eredmények minőségén, a tényleges vagy lehetséges versenytársakra gyakorolt bármilyen negatív hatás pedig csupán járulékos jellegű volt e cél mellett.” A Bizottság azonban nem hozta nyilvánosságra a bizonyítékok jellegével, az elvégzett vizsgálatokkal vagy az azok során alkalmazott mércékkel kapcsolatos részleteket.

⁷⁶ VOLOKH–FALK i. m. (38. lj.) 883–900.

⁷⁷ Szövetségi Kereskedelmi Bizottság: FTC Joins Department of Justice and Consumer Financial Protection Bureau in Filing Brief Supporting the Constitutionality of the Fair Credit Reporting Act. Sajtóközlemény (2012. május 8.), <https://www.ftc.gov/news-events/press-releases/2012/05/ftc-joins-department-justice-consumer-financial-protection-bureau>.

⁷⁸ Frank PASQUALE: Search, Speech, and Secrecy: Corporate Strategies for Inverting Net Neutrality Debates. *29 Yale Law & Policy Review*, Inter Alia (2010. május 15. 10:15), http://ylpr.yale.edu/inter_alia/search-speech-and

Szerencsére sem a bíróságoknak, sem a szabályozóknak nem kell elfogadniuk a keresést szólásként felfogó általános elméletet, ami arra irányuló erőfeszítés, hogy egy általánosan alkalmazható megközelítést kényszerítsen egy igen változatos jelenség megítélésére.⁷⁹ A kommunikációs közvetítő csatornák és a médiavállalkozások számára nincs általános „véleménynyilvánítási szabadság”-alapú kivétel a versenyjog szabályai alól – és amennyiben a keresőmotorok mindkét funkciót elegyítik, arra nem adtak magyarázatot, hogy az ilyen vegyítés miért vezetne a szabályok alóli még nagyobb mentességhez, mint azon vállalkozásoké, amik funkcióit ötvözik. Valójában több érv szól a *fokozottabb* szabályozás és ellenőrzés mellett, mivel a tartalomszolgáltatás és a közvetítés vertikális integrációja (az internetre jellemző „a győztes mindent visz” dinamika által a horizontális konglomerátumok kialakulásának felgyorsításával párosulva) a még erősebb vállalkozások létrehozásának irányába mutat.⁸⁰

Még az Egyesült Államokban is elismerte a Legfelső Bíróság, hogy a Sherman-törvény alkalmazása⁸¹ (az amerikai versenyjog alapvető jogszabálya) érvényesítése – még a média vonatkozásában is – ugyanannyira mozdíthatja elő a szabad véleménynyilvánítást, mint amennyire korlátozhatja azt. Az *Associated Press v. United States* ügyben például a kiadók egyesülete azzal érvelt, hogy véleménynyilvánításban játszott szerepe miatt mentesülnie kellene a versenyjog bizonyos szabályai alól. A Legfelső Bíróság joggal utasította el ezt az igényt:

„Az Első Alkotmánykiegészítés nem kínál érveket a Sherman-törvény alkalmazása ellen, épp ellenkezőleg; meggyőző indokokat nyújt annak alkalmazása mellett. [...] Az a szabály, hogy az állam nem korlátozhatja az eszmék szabad áramlását, bizonyosan nem jelenthet méntséget azon nem állami szervezetek számára, amik korlátozni kívánják ezt az alkotmányosan biztosított szabadságot. [...] Az alkotmány a kiadás szabadságát biztosítja, azonban azt nem, hogy egyesek összefogjanak azért, hogy másokat megakadályozzanak eszméik megjelentetésében. [...] Az Első Alkotmánykiegészítés a legcsekélyebb mértékben sem támasztja alá azt az állítást, hogy a hírekkel és nézetekkel való kereskedés korlátozására irányuló összefogás bármilyen alkotmányos oltalomban részesülne.”⁸²

Kétségtől, az Egyesült Államok vonatkozásában az Első Alkotmánykiegészítést gyakran kizárólag az állami fellépéssel, nem pedig a magánszféra cselekményeivel szembeni védelemnek tekintik. Ugyanakkor még az amerikai bíróságok sem kötelesek figyelmen kívül hagyni az Első

secrecy-corporate-strategies-inverting-net-neutrality-debates. Az Első Alkotmánykiegészítés helyes korlátairól szóló cikkekről I. Frederick SCHAUER: *The Boundaries of the First Amendment: A Preliminary Exploration of Constitutional Saliency*. 117 *Harvard Law Review* 1765 (2004); Robert C. POST: *Recuperating First Amendment Doctrine*. 47 *Stanford Law Review* 1249 (1995). In: Frank PASQUALE – Oren BRACHA: *Federal Search Commission? Access, Fairness and Accountability in the Law of Search*. 93 *Cornell Law Review* 1149, 1188–1201. (2008), Oren Bracha és én az ő érveiket használtuk fel (többek között) a keresőmotorok által létrehozott új műszaki megoldások kontextusával kapcsolatban.

⁷⁹ Andrei BRODER: *A Taxonomy of Web Search*. 36(2) *ACM Sigir Forum* (2002) 3.

⁸⁰ Ariel EZRACHI – Maurice E. STUCKE: *Virtual Competition: The Promise and Perils of the Algorithm-Driven Economy*. Cambridge, Harvard University Press, 2016; Maurice STUCKE – Alan GRUNES: *Big Data and Competition Policy*. Oxford, Oxford University Press, 2016.

⁸¹ 15 USC § 1 (2012).

⁸² *Associated Press v. United States*, 326 US 1, 20 (1945).

Alkotmánykiegészítés bíróságok általi értelmezésének az általános információs környezetre gyakorolt hatásait. Szinte minden állami szabályozás közvetve vagy közvetlenül hatással lesz valakinek a „szólásra” való képességére, az elfogadható és elfogadhatatlan szabályozás közötti határvonal megvonása pedig nem múlhat kizárólag a felperes érdekein, amikor a szabályozást a véleménynyilvánításhoz való jog alapján támadják, hanem alaposan meg kell vizsgálni a szabályozás általános hatásait is.

Ráadásul az amerikai bírósági joggyakorlat egy része azt is elismeri, hogy az államnak pozitív joga van beavatkozni a véleménynyilvánítás magánszemélyek által történő korlátozása esetén. A bíróságok következetesen azt tartották, hogy „ha valamely csoport vagy személy erőszakkal fenyegeti a tüntetést vagy a megszólalót”, az Első Alkotmánykiegészítés „pozitív jogot biztosít a megszólalónak: a helyi kormányzat köteles védelmet biztosítani számára az ellenséges tömeggel szemben. A bíróságok nem engedik, hogy a helyi rendfenntartó erők támogassák a heccelők vétőjét.”⁸³ Bár az amerikai bíróságok történelmileg igen komoly fenntartással szemléltek az alkotmányjogi kérdések pozitív jogként történő megközelítését, a kommunikációs helyzetekben az egyének jogai közötti ilyen nyilvánvaló ütközésekre válaszul nem tehettek mást, mint hogy elismerték a valóban szabad véleménynyilvánítási lehetőség biztosítására irányuló állami fellépés fontosságát. Ennek a felismerésnek ki kell terjednie a digitális világra is. Vegyük például azt a lehetőséget, hogy a nagy internetes platformok titokban részreahajló módon szerkesztik a hírfolyamukat egy választás során, hogy a számukra megfelelő jelöltet népszerűsítsék. A nyilvánosságot kifejezetten gazdagítaná – nem pedig korlátozná –, ha egy sikeres peres eljárás keretében megkövetelnék az ilyen magatartási forma mint tisztességtelen és megtévesztő üzleti gyakorlat feltárását. E leleplezési kötelezettség üdvözlendő fejlemény lenne mindazok számára, akik a véleménynyilvánítási szabadság kiterjesztésében látják a média és a közvetítők elfogultsága okozta problémák megoldását.⁸⁴

Az ellenséges tömegek és a monopóliumra törekvő vállalatok egyaránt korlátozhatják a szólást. Az első fenyegetésre a közrendet biztosító jogi garanciák, a másodikra pedig a versenyjog szabályai adhatnak megoldást. A *Lorain Journal v. United States* ügyben például az újságkiadó megtagadta az olyan megrendelők hirdetéseinek közzétételét, akik új versenytársánál, egy rádióállomásnál is reklámoztattak.⁸⁵ Az újság álláspontja szerint joga volt szabadon megválasztani a hirdetőit – a Bíróság azonban más véleményen volt. Ha egy gazdasági társaság képes a szellemi alkotáshoz fűződő jogok tiszteletben tartása mellett célba juttatni a fő üzenetét, akkor képesnek kell lennie anélkül is megfelelően kommunikálni, hogy letiporná a Sherman-törvényt.⁸⁶

⁸³ Cheryl A. LEANZA: Heckler's Veto Case Law as a Resource for Democratic Discourse. 35 *Hofstra Law Review* 1305, 1305 (2007).

⁸⁴ Frank PASQUALE: Search Neutrality as Disclosure and Auditing. *Balkinization* (2011. február 19.), <http://balkin.blogspot.com/2011/02/search-neutrality-as-disclosure-and.html>.

⁸⁵ *Lorain Journal Co. v. United States*, 342 US 143, 155 (1951): „A kiadó jogot kíván formálni arra, hogy magántulajdonú vállalkozásként megválaszthassa az ügyfeleit, és saját belátása szerint elzárkózhasson bizonyos hirdetési megbízások elfogadásától. [...] A kiadó által igényelt jog azonban nem abszolút jellegű, és nem mentesül a szabályozás alól. A Sherman-törvény alapján tilos e jogot az államok közötti kereskedelem monopolizálása céljából gyakorolni.”

⁸⁶ Sherman Act, 15 USC § 1 (2012).

A versenyjogi szabályok keresőmotorokra alkalmazhatósága még a tisztán médiavállalkozásokra alkalmazhatóságánál is egyértelműbb kellene hogy legyen. A potenciálisan „üzenetközvetítő” szereplőket el lehet helyezni egy spektrumon – vegyük például az alábbi táblázatban szereplő egyes „szerzők” által potenciálisan „kifejezett” üzenetek körét.

A média és a vállalkozások kifejezési képességének összehasonlítása

	Inkább kifejező		Kevésbé kifejező
Nyomtatott	Újságcikk	Újságcsoport	Több újságcsoportot tulajdonló holding
Rádió	Dal	Rádióállomások csoportja	Több rádióállomás-csoportot tulajdonló holding
Televízió	Műsor	Csatorna	Kábeltelevíziós hálózat

A véleménynyilvánítás szabadságának megsértése lenne, ha az állam előírná, hogy egy újságnak milyen álláspontot kell képviselnie, azonban a szólásszabadság szempontjából sokkal kevésbé jár rettenetes következményekkel (talán éppen előnyös), ha megtiltják, hogy egy vállalkozás az újságcsoportok vagy kábeltelevíziós hálózatok több mint 30 százalékát tulajdonolja. Hasonlóképp, nem sérti a médiacégek elsődleges tartalomközvetítő funkcióját a közzeendő reklámokra vonatkozó alapvető szabályok rögzítése. Megjegyzendő továbbá, hogy a fenti táblázat csupán a már médiumként elismert szervezeteket és az általuk közzétett tartalmakat tünteti fel. Amennyiben a meghatározó keresőmotorok, közösségi hálózatok és más új médiumok csupán a tartalom és a közönség közötti kapcsolatot teszik lehetővé, azok a fenti összefoglaló táblázatban meghatározott spektrum „még kevésbé kifejező” végére esnek.

Az államok továbbra is küzdeni fognak a keresőmotorok találatai között kötelezően elhelyezendő vagy azok közül eltávolítandó tartalmakra vonatkozó előírások véleménynyilvánítási szabadságra gyakorolt következményeivel, ennek során azonban nem felejtetik el, hogy a keresőmotorok a legtöbb esetben nagyobb hasonlóságot mutatnak az egyszerű közvetítőkkel, mint a valódi médiavállalkozásokkal.⁸⁷ Ezenkívül, amennyiben a médiával vont párhuzam helytálló, az nem diszpozitív – amint azt a Turner Broadcasting is megtanulta a továbbítási kötelezettségre vonatkozó szabályokkal szembeni balul elsült tiltakozása során, vagy ahogyan azt a *Lorain Journal* és az Associated Press is felismerte a versenyjogi szabályok tekintetében.

3.3. A magánszféra védelmére vonatkozó jogszabályok

Hajdanán lehetséges volt élesen elhatárolni az állam és a magánvállalkozások által végzett információszerző tevékenységeket. A liberálisok különösen komoly aggályokat fejeztek ki az utóbbival kapcsolatban, míg az előbbit inkább a szabad vizsgálódás egy formájának tekintették, amely

⁸⁷ Frank PASQUALE: Internet Nondiscrimination Principles: Commercial Ethics for Carriers and Search Engines. *University of Chicago Legal Forum* 263, 289 (2008) nyíltan párhuzamot vonva a két gazdasági szereplő között.

a természetes személyek véleménynyilvánítása esetén elérhető alkotmányos garanciák minden formájára igényt tarthat. Szakemberek kimutatták azonban, hogy az állam gyakran használ magánkézben lévő adatbázisokat olyan adatok gyűjtése céljából, amelyeket ő maga közvetlenül nem gyűjthetne.⁸⁸ A nagy technológiai cégek állam általi feltörésének (vagy az azokkal való együttműködésnek) Edward Snowden által történő leleplezését követően a „magánjellegű” információgyűjtés tépje még világosabbá vált. Nincs egyértelmű határvonal a vállalkozások és az állam által végzett adatgyűjtés között.

A Snowden által feltárt dokumentumok rámutattak a közszféra és a magánszféra elválasztásával kapcsolatos hagyományos elméleti feltevések egy másik problémájára is. Az állam egyes részei – mint például a francia Commission Nationale de l’Informatique et des Libertés (CNIL) vagy az amerikai FTC – korlátozhatják vagy megakadályozhatják az adatszerzést és -átadást. Más (elsősorban a biztonsági és hírszerzési szektorban működő) szervek azonban a megfigyelési tevékenységek kiterjesztését és fokozását sürgetik. Az egyik legfontosabb ok, ami miatt az emberek nem szólnak fel és nem tiltakoznak, az, hogy félnek szavaik jövőbeli következményeitől.⁸⁹ E félelem pedig nem alaptalan: a megfigyeléssel kapcsolatos legutóbbi visszaélések bebizonyították, hogy az állam gyakran megfigyeli a fontosabb politikai kommunikációt.⁹⁰ Az adatvédelem és a magánszféra bizonyos fokú biztosítása tehát elengedhetetlen előfeltétele a véleménynyilvánításhoz való jog bármilyen értékelhető gyakorlásának. A magánszféra védelmét biztosító állami eszközök a szólásszabadság infrastruktúrájának részét is képezik. A magánszféra védelmére vonatkozó garanciákat megsértő vagy elkerülő „magáncégek” pedig éppen olyan bizonyosan aláássák a szólásszabadság kereteit, mint az a felügyeleti állam, amely eddig is nyomon követte és eztán is figyelni fogja a magáncégek által gyűjtött adatokat.⁹¹

Az állami és a magáncégek által végzett megfigyelési tevékenység egyesülése új fényt vet Eugene Volokh erőfeszítésére, hogy a magánszféra védelmét „olyan aggasztó jognak” mutassa be, amelynek célja, hogy „másokat megakadályozunk abban, hogy rólunk beszéljenek.”⁹²

⁸⁸ Chris Jay HOOFNAGLE: Big Brother’s Little Helpers: How ChoicePoint and Other Commercial Data Brokers Collect and Package Your Data for Law Enforcement. 29 *North Carolina Journal of International Law & Commercial Regulation* 595 (2003); Jon D. MICHAELS: All the President’s Spies: Private-Public Intelligence Partnerships in the War on Terror. 96 *California Law Review* 901 (2008).

⁸⁹ Neil RICHARDS: *Intellectual Privacy: Rethinking Civil Liberties in the Digital Age*. Oxford, Oxford University Press, 2015; Daniel SOLOVE: *Nothing to Hide: The False Tradeoff Between Privacy and Security*. New Haven, Yale University Press, 2011.

⁹⁰ Frank PASQUALE: We Must Confront the Recent Surveillance Abuses to Develop Better Policy Moving Forward. *LSE blog* (2014. január 23.), <http://blogs.lse.ac.uk/usappblog/2014/01/23/we-must-confront-the-recent-surveillance-abuses-to-develop-better-policy-moving-forward/>.

⁹¹ Bernard HARCOURT: Law and Digital Ascesis. *Concurring Opinions* (2016. március 17.), <http://concurringopinions.com/archives/2016/03/law-and-digital-ascesis.html>; Frank PASQUALE: A Social Theory of Surveillance. *Concurring Opinions* (2016. március 15.), <http://concurringopinions.com/archives/2016/03/a-social-theory-of-surveillance.html>.

⁹² Eugene VOLOKH: Freedom of Speech and Information Privacy: The Troubling Implications of a Right to Stop People from Speaking About You. 52 *Stanford Law Review* 1049, 1051 (2000). Neil Richards részletesen elemezte Volokh arra irányuló lochneri erőfeszítésének hibáit, hogy az adatokkal kapcsolatos tisztességes gyakorlatok összetett társadalmi dinamikáját természetes és jogi személyek kezében lévő hohfeldi aduvá silányítsa. L. Neil M. RICHARDS: Reconciling Privacy and the First Amendment. 52 *UCLA Law Review* 1149, 1150 (2005).

Figyelemmel a hatalmas adatbázisokon, prediktív elemzéseken és vállalati és állami információkat egyesítő gépi tanulóval működő programokon alapuló algoritmikus osztályozás növekvő erejére, a személyes jövedelmet és szabadságot fenyegető veszélyek nem igazán szólásként, hanem káros besorolásként jelennek meg. A nem csupán állami adatgyűjtésből származó adatokon, hanem a magáncégek sokkal toladóbb és agresszívebb megfigyeléseinek alapuló „relációs megfigyelés” nem csupán a Negyedik, hanem az Első Alkotmánykiegészítéssel is összeegyeztethetetlen.⁹³ Amennyiben a magánszférát védő jogszabályok az ilyen megfigyelés megakadályozása érdekében előírják az adatok törlését vagy elkülönítését, valószínűleg éppen annyival támogatják az egyének szabad véleménynyilvánításához fűződő alapvető értékeket, mint amennyivel aláássák a kutatási vagy datarchiválási tevékenységet végző vállalatok jogait.⁹⁴

A nagyvállalatok adatgyűjtési és -megosztási tevékenységét érintő célzott korlátozások szintén segítik az egyéneket abban, hogy több információt szerezzenek a világról. Lehetséges, hogy valaki azért nem csatlakozik egy mentális betegségekkel foglalkozó Facebook-csoporthoz, mert tudja, hogy a csoporttagság során generált adatokat egy adatbányász később milliányi előre nem látható összefüggésben használhatja fel. Az ilyen adatok értékesítésére vonatkozó állami korlátozások biztosítják az egyén szabad egyesüléshez és vizsgálódáshoz való jogának gyakorlását, még ha az érintett vállalkozás törekvéseinek rovására is, hogy tökéletesen „megismerje” a lehetséges ügyfeleit, és velük vagy róluk kommunikáljon. Azonban ahelyett, hogy a kérdést a magánszféra és a szólásszabadság közötti versengésként értelmezzük, helyesebb, ha a helyzetet a véleménynyilvánítás szabadságához kapcsolódó rivális igények versengéseként fogjuk fel, ahol a magánszféra védelméhez fűződő érdekek nagy súllyal esnek latba az egyik oldalon.

⁹³ Katherine J. STRANDBURG: Freedom of Association in a Networked World: First Amendment Regulation of Relational Surveillance. 49 *Boston College Law Review* 741 (2008): „A digitálisan közvetített egyesülés növekvő fontossága ellenére a Negyedik Alkotmánykiegészítés alapján kidolgozott jelenlegi jogszabályi megoldások csupán gyenge fékeket biztosítanak az állami hatalommal szemben. Nagy a veszélye, hogy az egyesületek visszaszoríthatók lesznek a kiterjedt relációs megfigyelés révén. [...] [A]z egyesülési jog tekintetében az Első Alkotmánykiegészítésben meghatározott biztosítékok megfelelő kereteket biztosíthatnak (és biztosítanak) a vonatkozó megfigyelés szabályozása számára, és iránymutatásul szolgálnak ahhoz, hogy e biztosítékok hogyan alkalmazhatók a forgalmi adatok elemzésének egyes formáira.”

⁹⁴ Ahogyan azt Danielle Citronnal dokumentáltuk, az ilyen jellegű megfigyelés már most is aggasztó visszatartó hatást gyakorol a bal- és jobboldali politikai csoportokra egyaránt. Danielle KEATS CITRON – Frank PASQUALE: Network Accountability for the Domestic Intelligence Apparatus. 62 *Hastings Law Journal* 1441, 1459–1460 (2011). Dan Solove is meggyőzően érvelt amellett, hogy „elvi, történeti és normatív alapon is indokolható” az Első Alkotmánykiegészítés alapján korlátozni az „emberek magánjellegű dokumentumait, az általuk olvasott könyveket, meglátogatott weboldalakat, és a névtelen bejegyzések írásakor használt álneveket érintő számtalan házkutatást, átvizsgálást és lefoglalást”. Daniel SOLOVE: The First Amendment as Criminal Procedure. 82 *NYU Law Review* 112, 112 (2007). Marc Jonathan *Blitz a Stanley v. Georgia* [394 US 557 (1969)] ügy kapcsán vizsgálta a szólásszabadsághoz és a magánszféra védelméhez fűződő értékek közös pontjait – ebben az ügyben azzal a feltétellel részesítettek az Első Alkotmánykiegészítés szerinti védelemben obszcén anyagokat, hogy „az ember saját otthonában olvassa vagy tekint meg azokat”. L. Marc Jonathan BLITZ: Stanley in Cyberspace: Why the Privacy Protection of the First Amendment Should Be More Like That of the Fourth. 62 *Hastings Law Journal* 357, 359 (2010). Paul Schwartz nagyrészt előkészítette e munka alapjait a következő munkájában: Paul M. SCHWARTZ: Privacy and Democracy in Cyberspace. 52 *Vanderbilt Law Review* 1607 (1999).

A digitálisan tárolt adatok összeválogatására szolgáló műszaki eszközök tárháza meglehetősen nagy. Az ilyen adatok felhasználására (vagy az adatgyűjtés más formáira) vonatkozó állami korlátok fontos lépést jelenthetnek afelé, hogy lehetőséget adjunk az emberek számára véleményük és kötődéseik békés formálására és kifejezésére anélkül, hogy tartaniuk kellene az arctalan és titokzatos adatbányászok általi osztályozás és a valószínűleg megtagadott lehetőségek végtelenül szerteágazó sorától. Egy jogtudós a közelmúltban arra figyelmeztetett, hogy a munkáltatók „elektronikus egészségügyi adatokon alapuló összetett értékelési algoritmusokat dolgozhatnak ki annak megállapítására, hogy mely munkavállalók okoznak majd nagy valószínűséggel jelentős költségeket a cégnek.”⁹⁵

Az államnak komoly érdeke fűződik ahhoz, hogy mindaddig késleltesse a titkos jellemzés ‘szép új világának’ beköszöntét, amíg nem fejlesztenek ki az adatok pontosságát és megbízhatóságát biztosító még komolyabb infrastruktúrákat. E korlátozásoknak éppúgy célja a polgárok véleménynyilvánításának elősegítése és lehetővé tétele, mint a vállalatok (valamint az általuk gyűjtött adatokra támaszkodó állami büntető és biztonsági szervek) közötti információáramlás korlátozása.⁹⁶

4. Összefoglalás: a véleménynyilvánítási szabadság társadalmi elmélete felé a platformkapitalizmus korában

Diane von Furstenburg egy 2012-es divatbemutatóján a modellek Google-szemüvegeket viseltek a kifutón, és azzal filmeztek az őket nézegető közönséget. A szemüvegekben nemcsak egy apró kamera kapott helyet, hanem egy kijelző is, amelyen különböző információk jelentek meg a viselő szeme előtt, mint a kábeltelvíziós hírműsorok alatt a képernyő alján látható hírszalag. A szemüvegek arcfelismerő technológiával párosítva a tömeg bármely tagjáról különböző információkat (pl. név, szakma, díjak, jövedelem, bűnügyi előélet) jeleníthetnek meg. Az „arcnyomat” lett az új ujjlenyomat. A „kiterjesztett valóságot” alkalmazó eszközök azt ígérték, hogy viselőiket „két lábon járó, lézerpontosságú enciklopédiává” teszik.⁹⁷ A médiavállalkozások felkapták a hírt mint a sci-fik világának következő, hamarosan az üzletekben is elérhető újabb elemét.

⁹⁵ Sharona HOFFMAN: Employing E-Health: The Impact of Electronic Health Records on the Workplace. 19 *Kansas Journal of Law & Public Policy* 409, 422 (2010). Roland Behm szintén dokumentálta a mentálhigiénés jellemzés térnyerését a nagyvállalatok által alkalmazott álláskeresési értékelésben. Roland BEHM: What Are the Issues? Employment Testing: Failing to Make the Grade (2013. július 20.), <http://employmentassessment.blogspot.com/2013/07/what-are-issues.html>.

⁹⁶ Egy ilyen vállalat és az amerikai megfigyelőapparátus közötti kapcsolatokkal összefüggésben l. Julian ASSANGE: *When Google Met Wikileaks*. New York – London, OR Books, 2014.

⁹⁷ Nathan SHEDROFF – Christopher NOESSEL: *Make It So: Interaction Design Lessons from Science Fiction*. New York, Rosenfeld Media, 2012. 176. Azonban l. Elise ACKERMAN: Why Smart Glasses Might Not Make You Smarter: A Q&A with Wearable-Computer Pioneer Steve Mann. *IEEE: Spectrum* (2012. december 31.), <http://spectrum.ieee.org/consumer-electronics/gadgets/why-smart-glasses-might-not-make-you-smarter>.

A média számára lényegesen kevésbé voltak izgalmasak az Alejandro M. Diaz 2005-ös *Through the Google Goggles: Sociopolitical Bias in Search Engine Design* című kiváló értekezésében felvetett aggályok.⁹⁸ Diaz bemutatta, hogy „a keresőmotor-technológiák kialakítása értékítéletet is hordoz arról, hogy mely tartalmak minősülnek »fontosnak«, »relevánsnak« vagy »irányadónak«, és rendre felsorolta azokat az eseteket, amikor a Google döntései magukban foglaltak efféle értékeket. Már 1999-ben is egyre növekvő szakirodalom kérdőjelezte meg az internetet éppen akkor értelmezni kezdő keresőrendszerek alapjául szolgáló politikai és etikai értékeket. Diaz kifejező metaforája, a „*Google Goggles*” (Google-szemellenző) arra utal, hogy a cég szemüvegei – keresőmotorjukhoz hasonlóan – sem csupán „kiterjesztik” a valóságot, hanem torzítják, befolyásolják és előre meghatározott céges iránymutatások szerint adják vissza, elfedve a felhasználók szeme elől a kritikusabb képeket.

Amikor a legnagyobb platformok egyesítik a közvetítő csatorna, a tartalomszolgáltató és az adatkereskedő feladatát, a véleménynyilvánítás szabadságával kapcsolatos korábbi ügyekből vett analógiák hamar darabjaikra hullanak. Az új média kifejező dimenzióival foglalkozó számtalan vita akad el olyan homályos elméleti kategóriák, kifejezések és elavult történeti párhuzamok miatt, amelyek inkább elfedik, mint hogy felfednék e viták valódi tétjét. Ideje túllépnünk a régi kategóriákon, és új módszereket kitalálnunk a meghatározó platformok jogai és kötelezettségei közötti egyensúly megteremtéséhez. Ehhez időnként szükség lesz arra, hogy a média-szabályozás régi elveit (például a burkolt reklámozás tilalmát) az új kontextusnak megfelelően alakítsuk át. Más esetekben peres eljárásokra lesz szükség ahhoz, hogy a domináns platformokat megakadályozzuk abban, hogy az interneten szerzett hatalmukkal visszaéljenek. E platformoknak tudomásul kell venniük, hogy *de facto* nyilvános fórumként és kvázi bírói jogértelmezőként működnek, még ha vonakodnak is attól, hogy felvállalják az ilyen szerepet betöltő állami szerveket *de jure* terhelő kötelezettségeket.

A gyakori hivatkozás a „szabad véleménynyilvánításra” sajnos ma már nem tűnik többnek szilícium-völgyi PR-fogásnál.⁹⁹ A Twitter, a Facebook és a hasonló vállalatok gyakran sütkéreznek az elismerésben, amikor a platformjuk egy mozgalom részévé válik, azonban saját működésük során hajlamosak bagatellizálni a felhasználói jogok kérdését, ami szinte már olyan mértéket ölt, mintha e platformok virtuális világgként tekintenének magukra, amelyben a felhasználók gyakorlatilag elfogadták (a felhasználási feltételeken keresztül) a céges fejedelmek szinte abszolút uralmát.¹⁰⁰

⁹⁸ Alejandro DIAZ: *Through The Google Goggles: Sociopolitical Bias in Search Engine Design* (May 2005) (szakdolgozat, kézirat, Stanford University Program on Science, Technology & Society); I. még Alejandro M. DIAZ: *Through the Google Goggles: Sociopolitical Bias in Search Engine Design*. In: Amanda SPINK – Michael ZIMMER (szerk.): *Web Search*. Berlin, Springer, 2008. 11.

⁹⁹ Katherine LOSSE: *The Boy Kings: A Journey into the Heart of the Social Network*. New York, Free Press, 2012.

¹⁰⁰ James GRIMMELMANN: *Virtual World Feudalism*. 118 *Yale Law Journal Pocket Part* 126, 128 (2009) (amellett érvelve, hogy a virtuális világok digitális feudalizmusában a szoftverfejlesztő „egyszerre ad földet és törvényt, amely megvédi azt”. Idézve innen: S.F.C. MILSOM: *Historical Foundations of the Common Law*. London, Butterworths, 1969. 104.).

A legjobb esetben e platformok felismerik, hogy – a jogok mellett – a korlátlan hatalom felelősséget is jelent. A rangsorolás eszköze olyan hatalom, amely révén egyes benyomásokat állandósítani, míg másokat átmenetivé lehet tenni. A platformok kereskedelmi, politikai és kulturális befolyásának növekedésével az általuk használt és „gyakran homályos rangsorolási technológia igazi királycsinálóvá válik az új helyszíneken is”.¹⁰¹ A kérdés most az, hogy az állam (és maguk a vállalatok) érthetőbbé, tisztességesebbé, átláthatóbbá és az általuk befolyásolt nyilvánosság általi kritikus vizsgálat számára nyitottabbá teszik-e ezeket az eljárásokat.

FORDÍTOTTA: IPSO JURE FORDÍTÓIRODA

A FORDÍTÁST LEKTORÁLTA: KOLTAY ANDRÁS

¹⁰¹ HALAVAIS i. m. (51. lj.) 85.

Demokratikus legitimitás és az Első Alkotmánykiegészítés

ROBERT C. POST*

Ebben a könyvben az Első Alkotmánykiegészítésre mint a bíróság által érvényre juttatott jogok forrására tekintek. Az Első Alkotmánykiegészítés ezt a funkciót azáltal tölti be, hogy létrehozza a bíróságok által a kormányrendeletek alkotmányosságának megállapítása céljából alkalmazott, doktrinális megkülönböztetéseken alapuló tesztek és mércéket. Frederick Schauer nyomán megkülönböztetem az Első Alkotmánykiegészítés „hatókörét”, valamint az Első Alkotmánykiegészítés általi „védelmet”.¹ Az előbbi azon állami szabályozásokra vonatkozik, melyeket szigorú alkotmányossági vizsgálat alá kell vetni, például az Első Alkotmánykiegészítés disztinktív doktrínákon alapuló tesztjei által; az utóbbi ezen tesztek tartalmára utal, ami meghatározza, hogy a bíróságok mit fognak engedélyezni és mit tiltanak majd meg. Az Első Alkotmánykiegészítés elméletének egyik alapvető feladata, hogy világossá tegye az Első Alkotmánykiegészítés érvényességi körét. Ismernünk kell azokat a körülményeket, melyek között a bíróságok jogosultak az Első Alkotmánykiegészítésben meghatározott disztinktív doktrinális tesztek alkalmazására.

Az Első Alkotmánykiegészítés szövege a „szólás szabadságára” utal. Ez némelyek, mint például Souter bíró számára azt jelentette, hogy „a szólás *mint olyan* bizonyos szintű védelmet élvez, hacsak, mint például az obszcenitás, nem esik egy olyan kategóriába, amely az Alkotmánykiegészítés hatókörén kívül helyezzi.”² Ahhoz, hogy az Első Alkotmánykiegészítés hatóköre

* A Yale Law School dékánja és a jogtudomány Sol és Lillian Goldman professzora. Ez a szöveg Robert C. Post *Democracy, Expertise and Academic Freedom* című könyvének (New Haven, Yale University Press, 2012) első fejezete. A tanulmányt a szerző és a kiadó engedélyével közöljük.

¹ Frederick SCHAUER: Kategóriák és az Első Alkotmánykiegészítés. In: SCHAUER: *A demokrácia és a szólás szabadság határain* [Koltay András szerk., Mezősi Miklós ford.]. Budapest, CompLex, 2014. 147.

² *Glickmann v. Willemann Bros & Elliott, Inc.*, 521 U. S. 457 (1997), 478. Souter bíró különvéleménye, kielemezés tölem. L. pl. Barry P. McDONALD: Government Regulation or Other „Abridgments” of Scientific Research: the Proper Scope of Judicial Review Under the First Amendment. 54 *Emory Law Journal* 979 (2005), 1009.: „[M]inden szólás Első Alkotmánykiegészítés általi védelemben részesül, hacsak nem tartozik az önkifejezés egy adott, szűk kategóriájába; azon szólásokéba, melyekben »annyira kevés az igazság felé mutató társadalmi érték, hogy a belőlük származható bármiféle előny nyilvánvalóan kisebb súllyal bír, mint az erkölcshez és a rendhez fűződő társadalmi érdek« – mint például a fenyegető jogtalan viselkedésre izgatás, a szándékos rágalmozás, az obszcenitás, a gyermek-

kiterjeszhető legyen a „szólásra mint olyanra”, szükség van annak tisztázására, mit értünk „szólás” alatt. Általában minden ilyen elemzés azzal kezdődik, hogy különbséget tesznek „szólás” és „cselekvés” között. Thomas Emerson, az Első Alkotmánykiegészítés elméletének úttörője úgy igyekezett megmagyarázni az Első Alkotmánykiegészítés hatókörét, hogy rámutatott a „szólás” és a „cselekvés” közti „alapvető különbségre”, amely megkülönböztetésnek meggyőződése szerint bármely Első Alkotmánykiegészítésre vonatkozó elmélet számára alapvető fontosságú elemmé kell válnia.³

Természetesen mindannyian felismerhetjük a szólás és a cselekvés paradigmaticus példáit. A Hyde Parkban összegyűlt tömeg megszólítása szólás; ha bedobom a szomszédom ablakát egy téglával, az cselekvés. Ha azonban ezeket a paradigmaticus példákat általánosítva egy rendszer alapelveit próbáljuk felállítani, hogy ezekkel megkülönböztethessük a szólást és a cselekvést, azonnal rendkívüli nehézségekkel találjuk magunkat szemben. Emerson például megpróbálta a szólást „gondolatok közléseként” definiálni⁴. Az ő felfogását alkalmazta később a Legfelsőbb Bíróság a *Spence v. Washington* ügyben. Eszerint az Első Alkotmánykiegészítés hatálya alá kell vonni minden olyan ügyet, amelyben „jelen van egy konkrét üzenet továbbításának szándéka és az üzenet az adott körülmények között nagy valószínűséggel érhető mindazok számára, akik figyelemmel kísérik”⁵.

Sajnálatos módon azonban ezt a felfogást lehetetlen összeegyeztetni az Első Alkotmánykiegészítésen alapuló tényleges joggyakorlattal. Még ha be is dobom a szomszédom ablakát egy téglával, hogy tudomására hozzam azt a konkrét üzenetet, hogy az ő vallása nem tetszik nekem és hogy azonnal hagyja el lakóhelyét, és még ha nagy lenne is a valószínűsége annak, hogy a szomszédom megérti ezt az üzenetet, senkinek sem jutna eszébe az Első Alkotmánykiegészítés hatókörét kiterjeszteni az ellenem – tettem következményeként – vandalizmusért indított eljárásban.⁶ Könnyű lenne még sok ilyen példát hozni. Gondoljunk csak a terrorcselekmények által szándékoltan és sikeresen közvetített üzenetekre.

Ezenfelül az Első Alkotmánykiegészítés hatóköre *nem* terjed ki a hétköznapi állami jogalkotás olyan nagy területeire, mint amilyenek például az Egységes Kereskedelmi Törvénykönyv vagy a figyelmeztetés gondatlan elmulasztásából következő jogellenes károkozásra vonatkozó felelősség megállapítása, még ha az efféle jogalkotás törekszik is az egyes üzenetek sikeres nyelvi továbbításának pontos szabályozására. „Emberek vagyunk – írja Montaigne –, és csak a beszéden keresztül állunk kapcsolatban egymással.”⁷ Az Első Alkotmánykiegészítés hatókörének

pornográfia, a támadó szavak és a valós fenyegetések.” Az Első Alkotmánykiegészítés elméletének történetében úgy emlegetik ezt a megközelítést, mint az Első Alkotmánykiegészítés hatókörének „kétszintű elmélete”. L. Nat STERN: *The Doubtful Validity of Victim-Specific Libel Laws*. 52 *Villanova Law Review* 533 (2005), 534–535.; Tom HENTOFF: *Speech, Harm, and Self-Government: Understanding the Ambit of the Clear and Present Danger Test*. 91 *Columbia Law Review* 1453 (1991), 1462–1463.; Harry KALVEN, JR.: *The Metaphysics of the Law of Obscenity*. 1960 *Supreme Court Review* 1 (1960), 10–12.

³ Thomas I. EMERSON: *The System of Freedom of Expression*. New York, Random House, 1970. 8–9.

⁴ Uo., 8.

⁵ 418 U. S. 405 (1974), 410–411.

⁶ “[N]em gyűjthetjük fel más házát, hogy azzal politikai állítást tegyünk, és az Első Alkotmánykiegészítésben keressünk menedéket.” *Virginia v. Black*, 538 U. S. 343 (2003), 394. Thomas bírő különvéleménye.

⁷ Michel DE MONTAIGNE: *A hazugokról*. [Bajcsa András ford.] In: Montaigne: *Esszék*. [André Gide, Bálint Lajos, Oláh Tibor szerk.] Budapest, Kairosz, 1996. 43–46.

nyelvi kommunikációra való utalással történő definiálása gyakorlatilag az alkotmány hatókörébe rendelné minden „egymás közötti kapcsolatunkat”, és egy ilyen következtetés sem pontos, sem kívánatos nem lenne.

A dolgokat még tovább bonyolítja, hogy az Első Alkotmánykiegészítés hatókörét – helyesen – kiterjeszhetőnek tartották az olyan kommunikációra is, amely részét képezi egy, a „gondolatok közlése szempontjából jelentős médiumnak”,⁸ még ha a közlésben *nem* valósul is meg sikeresen a konkrét üzenet átadása.⁹ A bíróság Souter bíró révén egy St. Patrick-napi ünnepléssel összefüggésben felismerte, hogy ha az „egy szűk, tömören megfogalmazható üzenet” Spence-féle követelményére az Első Alkotmánykiegészítés hatókörének egy előfeltételeként tekintենek, akkor az alkotmányos doktrína „soha nem vonatkozhatna Jackson Pollock kétségkívül védett festményére, Arnold Schoenberg zenéjére vagy Lewis Carroll *Szajkóhukky* című versére.”¹⁰

Ezek a példák elegendőek annak illusztrálására, hogy a szólást a cselekvéstől alkotmányosan nem lehet azon az alapon megkülönböztetni, hogy csak az előbbi közöl gondolatokat vagy használ nyelvet. Ez egy igen jelentős horderejű következtetés, hiszen arra utal, hogy a szólás nem megkülönböztethető a cselekvéstől valamely tulajdonságok alapján, amelyek jellemzőek a „szólásra”, de nem jellemzőek a „cselekvésre”.¹¹ Ebből az következik, hogy az Első Alkotmánykiegészítés hatóköre nem határozható meg pusztán azon az alapon, hogy megfigyeljük a világban a vonatkozó tulajdonságokat; nem függ az olyan természetes dolgok, mint például „gondolatok” vagy a „szólás mint olyan” terjesztésétől.

Újra és újra bebizonyosodott, hogy Emersonnak az Első Alkotmánykiegészítés hatókörének meghatározására tett erőfeszítései e tény miatt vallottak kudarcot.¹² Mivel azonban az Első Alkotmánykiegészítés elismert teoretikusa volt, felfedezhetjük Emerson munkájában a szóban forgó probléma nagyon más megközelítésének csiráit is. Szinte csak mellékesen jegyzi meg Emerson, hogy lehetséges, hogy az Első Alkotmánykiegészítés hatókörét „a [szólásszabadság] rendszerének alapvető céljai, valamint működési dinamikája fényében kell meghatározni”.¹³ Ez a megközelítés szöges ellentéte lenne Spence-nek és a „szólás mint olyan” fogalmának. Ez az Első Alkotmánykiegészítés elvének hatókörét nem azáltal határozná meg, hogy megfigyeljük a világ sajátosságait – azzal, hogy feltesszük a kérdést, hogy vajon a szabályozott magatartás közvetítő-gondolatokat –, hanem sokkal inkább azáltal, hogy megfogalmazzuk az Első Alkotmány-

⁸ *Joseph Burstyn Inc. v. Wilson*, 343 U. S. 495 (1952), 501.

⁹ *Hurley v. Irish-American Gay, Lesbian and Bisexual Group*, 515 U. S. 557 (1995).

¹⁰ Uo., 569. Ennek teljes tárgyalását l. Robert C. POST: *Recuperating the First Amendment Doctrine*. 47 *Stanford Law Review* 1249 (1995).

¹¹ Innen Wittgenstein híres kijelentése: „A szavak cselekvések.” Ludwig WITTGENSTEIN: *Culture and Value*. [Peter Winch ford.] Chicago, University of Chicago Press, 1980. 46e.

¹² Vegyük fontolóra például Emerson kémkedésről szóló eszmefuttatását: „Talán érdemel néhány szót a kémkedés „cselekvésként” való minősítése. Igaz, hogy a kémkedés általában magában foglalja az információ kommunikálását, és ez önmagában általában „kifejezésnek” minősülne. De a kémkedés nem a cselekvés kontextusában foglal helyet; a kémkedés apparátusa elsősorban a viselkedéshez kötődik, ami elnyom minden kifejezéssel összefüggő elemet.”

EMERSON i. m. (3. lj.) 58. Ez a passzus felér egy engedménnyel azt illetően, hogy az Első Alkotmánykiegészítés hatókörét nem lehetséges a gondolatok kommunikációja fogalomkörében meghatározni.

¹³ Uo. Edwin Baker hasonló elemzést ad Emersonról itt: C. Edwin BAKER: *Human Liberty and Freedom of Speech*. Oxford, Oxford University Press, 1989. 70–73.

kiegészítés céljait, és olyan módon alakítjuk az Első Alkotmánykiegészítés doktrínáját, hogy az szolgálja ezeket a célokat. Az olyan magatartásformák, melyek egyértelműen megvalósítják az Első Alkotmánykiegészítés értékeit, „szólásnak” minősülnének, és ezzel az Első Alkotmánykiegészítés hatókörébe esnének.

Mindezek fényében egyre könnyebb belátni, hogy miért is olyan összetett az Első Alkotmánykiegészítés hatókörének kérdése. Az Első Alkotmánykiegészítés doktrínájának tényleges határait nem lehet pusztán a világ tényeivel magyarázni; sokkal inkább tükrözniük kell a törvény arra irányuló erőfeszítéseit, hogy az alkotmányos értékeket megvédjék. Ez azt jelenti, hogy akkor ismerjük meg a célokat, melyek elérése érdekében megalkottuk az Első Alkotmánykiegészítés doktrínáját, ha az Első Alkotmánykiegészítés tényleges hatókörének határait követjük.¹⁴

I.

Az Első Alkotmánykiegészítés szövegéből a célok nem derülnek ki. Meg kell tehát alkotnunk őket. Az Első Alkotmánykiegészítés céljainak meghatározására tett bírói erőfeszítések kevesebb mint egy évszázadra tekintenek vissza. Az első modern Első Alkotmánykiegészítés-doktrína Holmes 1919-ben megírt nagyszerű bírói véleményeiben tűnik fel,¹⁵ és csak az 1930-as években kezdik kidolgozni. A bíróságok és az értelmezők azóta is élénk vitát folytatnak arról, hogy mik legyenek az Első Alkotmánykiegészítés céljai.

Minden amerikainak jogában áll, hogy szabadon kiállhasson bármelyik, általa legmeggyőzőbbnek tartott Első Alkotmánykiegészítésre vonatkozó elmélet mellett. Amikor azonban az Első Alkotmánykiegészítés céljairól beszélünk, a nemzet kollektív kötelezettségeire utalunk; ezekben gyökerezik az alkotmányjog alapja és legitimitása. Ezek a kötelezettségek megmutatkoznak a bírói úton érvényre juttatott Első Alkotmánykiegészítéshez fűzött korábbi állásfoglalásokban. Ennél fogva ahhoz, hogy meghatározzuk az Első Alkotmánykiegészítés céljait, meg kell vizsgálnunk az Első Alkotmánykiegészítésen alapuló tényleges joggyakorlatot.

¹⁴ Természetesen e célok változásával az Első Alkotmánykiegészítés hatóköre is változik.

¹⁵ L. Robert C. POST: Reconciling Theory and Doctrine in First Amendment Jurisprudence. 88 *California Law Review* (2000). Az Első Alkotmánykiegészítést az 1919-et megelőző években vizsgálja David M. RABBAN: *Free Speech in Forgotten Years*. Cambridge, Cambridge University Press, 1997. 1833-ban Joseph Story, a kiemelkedő szövegmagyarázó kifejtette, hogy „e kiegészítés nem jelent mást, mint hogy minden embernek joga van elmondani, leírni és nyomtatásba adni a véleményét bármi témát illetően, minden előzetes megszorítás nélkül, amennyiben más embert annak jogaiban, személyében, tulajdonában vagy hírnevében nem sért; és amennyiben az által a köz nyugalomát nem zavarja, avagy nem próbálja a kormányzatot megdönteni.” Joseph STORY: *Commentaries on the Constitution of the United States*. Boston, Hilliard, Gray and Co., 1833. 3. kötet, 732. „Hogy ez a kiegészítés azzal a szándékkal íródott, hogy minden embernek abszolút jogot biztosítson ahhoz, hogy beszéljen, amiről csak akar, azt írásba vagy nyomtatásba adja, mindennemű személyes vagy köz előtti felelősség nélkül [...], olyan vad elgondolás, melynek egyetlen racionális ember sem adhatja át magát. Ez azt jelentené, hogy minden embernek megadjuk a jogot, hogy az bármely más polgár élvezetét, hírnevét, békéjét, tulajdonát, sőt, még személyes biztonságát tönkretégye.” Uo., 731–732. Story megjegyezte, hogy az ő nézeti ellenkezők. Uo., 738–744.

Nem kell passzívan fogadnunk ezt az örökséget. Törekedhetünk inkább arra, amit John Rawls úgy fogalmaz meg, hogy „reflektív egyensúlyban lévő átgondolt ítélet”.¹⁶ Megfogalmazhatjuk nemzetünk tényleges jogtudományi állásfoglalásait, ahogy az egyes korábbi esetek döntéseiben – a legerőteljesebb, leginkább indokolható és leginkább meggyőző formájukban – kifejezésre jutnak, és aztán kritikusan átértékelhetjük az így kapott elvet e forma fényében. A reflektív egyensúly megkívánja, hogy kritikus módon kapcsolódjunk a saját múltunkhoz. Az alkotmányjog az ilyen kapcsolódáson alapul, mert „az, hogyan vagyunk képesek önmagunkat alakítani, szorosan kapcsolatban van azzal, hogyan alakított bennünket saját jellegzetes történelmünk.”¹⁷

Az elmúlt évtizedek során az Első Alkotmánykiegészítésnek nagyjából három fő célja körvonalazódott. Az első, amely beépül a gondolatok piacának elméletébe, kognitív. Az Első Alkotmánykiegészítésben megfogalmazott, a szólás számára nyújtott védelem célja eszerint „a tudás növelése és az igazság felfedezése”.¹⁸ A második etikai jellegű. Eszerint az Első Alkotmánykiegészítés célja az „egyen önmegvalósításának biztosítása” abból a célból, hogy minden személy kiteljesíthesse „személyiségét és a számára mint emberi lény számára elérhető lehetőségeket”.¹⁹ A harmadik cél pedig politikai jellegű. Eszerint az Első Alkotmánykiegészítés célja a sikeres demokratikus önkormányzáshoz szükséges kommunikatív folyamatok elősegítése.²⁰

Kétségtelen, hogy a gondolatok piacának elmélete magában foglal valamit, ami alapvető fontosságú a tudás gyarapodása szempontjából. Köztudott, hogy Kant a *Sapere aude* szellemében megalapozta a felvilágosodást, miszerint a felvilágosodás „elhatározás és bátorság [...], hogy mások vezetése nélkül éljünk [értelmünkkel]”.²¹ A gondolatok piacának elmélete azt hangsúlyozza, hogy a tudás nem tud növekedni, az igazság nem tud kibontakozni, ha a törvény nem teszi számunkra lehetővé, hogy saját elképzeléseinket és értelmünket próbára tegyük. Mégis, amikor „a tudás növeléséről és az igazság felfedezéséről” beszélünk, akkor – legalábbis a szaktudás összefüggésében – a pusztá hipotézisnél és spekulációnál valami többre utalunk.

A filozófiában a „standard elemzés” szerint „a tudás” olyan „meggyőződés, amely egyszerre igaz és igazolt”.²² A filozófusok örökké azon tépelődtek, hogy hogyan is lehetne az igaz és igazolt meggyőződést egyértelműen azonosítani, így aztán „nincs olyan egyértelmű meghatározása a tudásnak, amely megalapozott, széles körben elfogadott filozófiai megállapításként tűnhetne fel.”²³ Az alkotmányjogászoknak nem sokat segítene, ha bemezéskednének ebbe az ismeretelméleti labirintusba. Sokkal hasznosabbnak látszik, ha Allan Gibbarddal együtt elfogadják azt

¹⁶ John RAWLS: *Az igazságosság elmélete*. [Krokovay Zsolt ford.] Budapest, Osiris, 1997. A 9. fejezet szól erről.

¹⁷ Hanna FEINCHEL PITKIN: The Idea of a Constitution. 37 *Journal of Legal Education* 167 (1987) 169.

¹⁸ EMERSON i. m. (3. lj.) 6. Mivel Emerson az Első Alkotmánykiegészítésre vonatkozó elméletét a szólás és a cselekvés közti különbségre kívánta építeni, átfogóan és eklektikusan gondolkodott az „értékekről és funkciókról”, melyeket az Első Alkotmánykiegészítés szerinte kiszolgál. Uo.

¹⁹ Uo.

²⁰ Ezt az elméletet leggyakrabban Alexander MEIKLEJOHN *Political Freedom: The Constitutional Power of the People* [Oxford, Oxford University Press, 1965] című művével hozzák összefüggésbe

²¹ Immanuel KANT: Válasz a kérdésre: mi a felvilágosodás? [Vidrányi Katalin ford.] In: Immanuel KANT: *A vallás a pusztá ész határain belül és más írások*. [Hermann István vál.] Gondolat, Budapest, 1974.

²² Michael WILLIAMS: *Problems of Knowledge: A Critical Introduction to Epistemology*. Oxford, Oxford University Press, 2001. 17.

²³ Allan GIBBARD: *Thinking How to Live*. London, Harvard University Press, 2003. 226.

az állítást, miszerint „a tudás fogalma arra szolgál, hogy rávezessen bennünket, hogy bizonyos fajta véleményekre támaszkodjunk, másokra pedig ne.”²⁴ Ha tehát arra a következtetésre jutunk, hogy egy személy „tud, egyúttal azt is jelenti, hogy támaszkodni fogunk a véleményére.”²⁵ Ily módon a kérdés az, hogy a gondolatok piaca alapot szolgáltat-e számunkra ahhoz, hogy mások véleményére szándékozzunk támaszkodni.

Vannak olyanok, akik szerint „az emberi tudást” egyszerűen a „szétszóródott információ” végtelen egyesítéseként kellene felfogni.²⁶ A feladat az, hogy hatékonyan és átfogóan gyűjtsük össze a releváns adatokat. Ily módon „a biológia, kémia, fizika, gazdaságtudomány, pszichológia, nyelvészet, történelem és sok más terület könnyen tekinthető megannyi Wikipédiának, melyekben a tudáshalmazt tükröző meglévő címszavakat állandóan »szerkesztik.«”²⁷ Azok, akik ezt a megközelítést támogatják, a nyílt forráskódú szoftverek vagy a hírpiacok figyelemre méltó sikerére hivatkoznak az „információegyesítés” területén, amikor olyan kérdésekre tudnak választ adni, mint hogy például „Szaúd-Arábia gazdasága virágozni fog-e jövőre.”²⁸ Úgy tűnik, a feltételezés szerint a világ önmagáért beszél, ameddig képesek vagyunk a megfelelő információk univerzumát összegyűjteni.

Mindazonáltal valószínűtlennek, ha nem természetellenesnek tünne, ha a plutónium-239 felezési idejét pusztán úgy próbálnánk meghatározni, hogy létrehozunk egy hírpiacot, vagy annak eldöntésére, hogy a cigaretta rákkeltő-e vagy sem, egy univerzális wikipit hoznánk létre.²⁹ Ami az efféle témákban releváns információnak számít, az körültekintő szaktudományos vizsgálódások eredményeképpen jön létre. Azzal tudunk létrehozni releváns adatokat, ha kutatással, elméletekkel és kísérletekkel aktívan behatolunk a világba. Ne felejtjük el, hogy maga a Wikipédia szigorúan tiltja az „»új«, eddig máshol nem publikált elméletek vagy információk”³⁰ publikációját, ily módon tesz különbséget készen rendelkezésre álló információ és tudományos sztemderdek alkalmazásával létrehozott információ között. Ugyanezt a (megmagyarázatlan) megkülönböztetést teszi, amikor kiköti, hogy a „Wikipédiába tartozás feltétele nem az igazságtartalom, hanem az ellenőrizhetőség – azaz, hogy az olvasók ellenőrizni tudják, hogy a Wikipédiához adott anyagot publikálta-e már egy megbízható forrás, nem pedig az, hogy igaznak tartjuk-e.”³¹ Ezenkívül a Wikipédia szabályai konkrétan úgy rendelkeznek, hogy „a tudományos és szakmailag lektorált publikációk általában a legmegbízhatóbb források, ha rendelkezésre állnak ilyenek.”³²

²⁴ Uo., 227.

²⁵ Uo.

²⁶ Cass R. SUNSTEIN: *Infotopia: How Many Minds Produce Knowledge*. Oxford, Oxford University Press, 2006. 9, 16. L. James SUROWIECKI: *The Wisdom of Crowds: Why the Many Are Smarter Than the Few and How Collective Wisdom Shapes Wisdom, Economics, Societies and Nations*. New York, Doubleday, 2004.

²⁷ SUNSTEIN i. m. (26. lj.) 217.

²⁸ Uo., 15–16.

²⁹ Ennek remek tárgyalását l. Christopher P. GUZELIAN: Scientific Speech. 93 *Iowa Law Review* 881 (2008) 892., 41. lj.

³⁰ Wikipédia: A Wikipédia nem az első közlés helye. https://hu.wikipedia.org/wiki/Wikip%C3%A9dia:A_Wikip%C3%A9dia_nem_az_els%C5%91_k%C3%B6zl%C3%A9s_helye

³¹ Wikipédia: Verifyability. <http://en.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:Verifyability>.

³² Wikipédia: Mi számít megbízható forrásnak? https://hu.wikipedia.org/wiki/Wikip%C3%A9dia:Mi_s%C3%A1m%C3%ADt_megb%C3%ADzhat%C3%ADzhat%C3%B3_forr%C3%A1sok „A tudományos közösség által lektorált

A tudományos publikációk olyan gyakorlat eredményei, amelyre a *Sapere aude* csak félig jellemző.³³ A tudományos kutatás nemcsak az élénk vita és a kritikai szabadság melletti elkötelezettséget követel meg, hanem ugyanilyen mértékben megköveteli az állásfoglalás standardjainak betartatása és a kritikai szigor melletti elkötelezettséget is.³⁴ Pontosan azért támaszkodunk a szakmai „tudásra”, mert azok vizsgálták meg és bírálták felül, akiknek az ítéletében okkal bízunk. Minden élő tudomány az ilyen jellegű „tudás” megteremtésének intézményi rendszere.

Egyértelműen ezt a szemléletet alkalmazzák a szövetségi bíróságok annak eldöntésére, hogy kérnek-e a szakértői véleményt valamely „tudományos, műszaki vagy más szaktudással” kapcsolatosan a 702. sz. bizonyítási eljárásról szóló szabálynak megfelelően.³⁵ A szövetségi bíróságok szándéka az, hogy csak akkor támaszkodnak ilyen bizonyítékra, ha az megfelel „a megbízhatóság szigorú elvének”.³⁶ Ez azt jelenti, hogy egy szakértő tudását olyan felmérés alapján kell jóváhagyni, melyből kiderül, „hogy az állásfoglalás alapját képező érvelés vagy módszertan tudományosan érvényes”.³⁷ Ez a felmérés részben azt vizsgálja, hogy „az elméletet vagy az eljárást lektorálták-e és publikálták-e”.³⁸

rált cikkek és kutatási anyagok megbízhatónak tekinthetők. Azt a tanulmányt, amely szakértők által ellenőrzött neves forrásokban kerül publikálásra, vagy egy jó nevű akadémiai kiadó jelenteti meg, általában előzetesen egy vagy több tudós lektorálta.”

³³ L. Bernard WILLIAMS: *Truth and Truthfulness: An Essay in Genealogy*. Princeton, Princeton University Press, 2002. 213–219.

³⁴ Talán Charles Sanders Peirce mondta a legjobban: „Néhányan úgy vélik, hogy az elfogultság és az elfogultság-ellenesség üdvözlendő az igazság leparlásának folyamatában – hogy az izzó és pártos vita a felderítés módja. Ez a gyalázatok jogi eljárásaink mögötti elmélet is. Ám a Logika fölünyes győzelmet arat ezen elgondolás felett. Kétségbevonhatatlanul megmutatja, hogy a tudás csak az iránta való valódi vágy által növelhető, s hogy a macakosság, a hatalom, és minden, előre eldöntött következtetést igazolni kívánó módszer teljességgel eredménytelen. Ezek bizonyított dolgok. Az olvasónak szabadságában áll egyetérteni vagy egyet nem érteni, amíg a bizonyítékkal nem találkozott, vagy amíg vonakodik megvizsgálni azt. Így aztán, ha akarja, megtarthatja véleménye szabadságát a geometria axiómái tekintetében; csakhogy, ebben az esetben, ha kedvet kap elolvasni Euklidészt, jól teszi, ha felhagy a saját A-ról, B-ről, C-ről, stb. alkotott gondolataival, mert ha figyelmesen olvassa mindazt, amivel ellenkezik, a geometriával kapcsolatos vélemény szabadsága sajnos mindörökre odalehet.” Charles SANDERS PEIRCE: *Collected Papers*. [Charles Hartshorne, Paul Weiss és Arthur Burks szerk.] Cambridge, Harvard University Press, 1931–1958. 2. kötet, 635.

³⁵ A 702-es szabály a következőt mondja: „Ha tudományos, műszaki vagy egyéb speciális szaktudás válik szükségessé, hogy segítse a bírót a bizonyíték megértésében vagy a tényállás meghatározásában, egy tudása, készségei, tapasztalata, képzettsége vagy végzettsége folytán alkalmas szakértő tanú tanúskodjon az ügyben, szakvélemény vagy egyéb hozzájárulás formájában.”

³⁶ *Weisgram v. Marley Co.*, 528 U. S. 440 (2000), 455.

³⁷ *Daubert v. Merrell Dow Pharmaceuticals, Inc.*, 509 U. S. 579 (1993), 592–593.

³⁸ *Uo.*, 593. *A Kumbo Tire Co. v. Carmichael* [526 U. S. 137 (1999)] ügyben a bíróság fenntartotta, hogy ezt a mércét kell alkalmazni minden műszaki szakértelmen alapuló szakértői tanúvallomásra is, nem csak a „tudományos” szakértelmen alapulóra. *Uo.*, 147. L. Alvin I. GOLDMAN: *Experts: Which Ones Should You Trust?* 63 *Philosophy and Phenomenological Research* 85 (2001). Goldman azt írja, hogy „[a] szakértő tanú tanúságtételének elismerése (702-es szabály) [...] az igazság iránti elkötelezettséget példázza, hiszen a szakértők feltételezhetően releváns igazságok tudói.” Alvin I. GOLDMAN: *Epistemic Paternalism: Communication Control in Law and Society*. 99 *Journal of Philosophy* 113 (1991), 115. A szaktudományos gyakorlat és az államigazgatás számára előállított tudás kapcsolatáról I. Patrick A. FULLER: *How Peer Review of Agency Science Can Help Rulemaking: Enhancing Judicial Deference at the Frontiers of Knowledge*. 75 *George Washington Law Review* 931 (2007).

A szakmai tudást ténylegesen meghatározó szakmai vélemény folyamatos szigora teljesen összeegyeztethetetlen az Első Alkotmánykiegészítés mély és alapvető elveivel, amelyek „az állásponttal szembeni semlegességének követelményét”³⁹ állítják fel a szólás szabályozásával szemben és „a legszigorúbb vizsgálatnak vetik alá azon szabályokat, melyek tartalma miatt szorítják háttérbe vagy különböztetik meg hátrányosan a szólást”.⁴⁰ Ha a tartalommal és az állásponttal szembeni semlegesség „a Legfelsőbb Bíróság Első Alkotmánykiegészítésen alapuló joggyakorlatának sarokköve”,⁴¹ a szakmai tudás megteremtése egészen más alapokon nyugszik. A szakmai társak folyamatos véleményalkotási gyakorlatától függ, hogy meg tudjunk különböztetni helytálló és megtévesztő véleményeket. A szakmai tudás pontosan azt követeli meg, amit az Első Alkotmánykiegészítés alapelve tilt. „Az Első Alkotmánykiegészítés [...] általános értelemben [...] azt jelenti, hogy a kormánynak nem áll hatalmában a szólás szabadságát a szólás által hordozott üzenet vagy gondolatok tárgya vagy tartalma miatt korlátozni.”⁴²

Egyszerűen fogalmazva, ha „az Első Alkotmánykiegészítés értelmében nincs olyan, hogy »téves« gondolat”,⁴³ akkor nem tarthatja fenn, sőt, nem is tűrheti azt a szigorú gyakorlatot, ami a szakmai tudás megteremtéséhez szükséges. A szakmai tudás megteremtéséhez szükség van az igaz és a téves gondolatok elválasztását célzó gyakorlatokra. Nem maradhatna fenn sokáig egy az Első Alkotmánykiegészítés alapelvei szellemében működő tudományos folyóirat, mely pont emiatt képtelen lenne arra, hogy kialakítsa a szükséges szerkesztői állásfoglalást a beküldött anyagok igazolhatóságával és igazságtartalmával kapcsolatosan.⁴⁴ Teljesen helytálló

³⁹ *Rosenberger v. Rector and Visitors of the University of Virginia*, 515 U. S. 819 (1995), 834.

⁴⁰ *Turner Broadcasting v. Federal Communications Commission*, 512 U. S. 622 (1994), 642.

⁴¹ Steven J. HEYMAN: Spheres of Autonomy: reforming the Content Neutrality Doctrine in First Amendment Jurisprudence. 10 *William & Mary Bill of Rights Journal* 647 (2002), 650.; Paul HORWITZ: Universities as First Amendment Institutions: Some Easy Answers and Hard Questions. 54 *UCLA Law Review* 1497 (2007), 1506.

⁴² *Nevada Commission on Ethics v. Carrigan*, 131 S. Ct. 2343 (2011), 2347. „Ha van olyan alapvető elv, amely az Első Alkotmánykiegészítés alapjául szolgál, akkor az az, hogy a kormányzat nem tilthatja egy gondolat kinyilvánítását pusztán azért, mert a társadalom offenzívnek vagy ellenszenvesnek találja az adott eszmét.” *Texas v. Johnson*, 491 U. S. 397 (1989), 414.

⁴³ *Hustler Magazine, Inc. v. Falwell*, 485 U.S. 46 (1988), 51.

⁴⁴ Azon feltevés fals mivoltának elmagyarázásakor, miszerint „az igazság totálisabb birtoklása akkor érhető el, ha a szólást egyéb szabályozási formák nem, kizárólag szabadpiaci mechanizmusok szabályozzák”, Alvin Goldman szociális epizetmológus a következőket figyelte meg: „A vélemények bizonyos területei, melyeken a szólás egyáltalán nem szabályozott, vagy főleg a piac szabályozza, vitathatatlanul azok a területek, melyeken a legtöbb tévedés és hiba található. Gondoljunk azokra a területekre, ahol virul a pletyka, a vénasszonyok fecsegése és a babona, ahol az asztrológia és az okkult hiedelmek terjednek, és kétségkívül hisznek azokban. [...] A hivatalos oktatás nagyon is szabályozott: a tanárokat szakértelmük és képzettségük alapján választják; nem mindenki taníthat az iskolákban. Ez a szabályozás nem egyszerűen a piac ügye, a közoktatás, bárhonnán nézzük is, nem tűnik piaci vállalkozásnak. [...] Vegyük azután a tudományos szólás bizonyos fórumait, melyek erősen szabályozottak, és amelyek nem kevésbé felelősek azért, amit az emberek a tudás legmagasabb fokának gondolnak. A tudományos és szakmai lapokról széles körben (tudományos körökben is, természetesen) úgy vélik, hogy azok az elérhető legjobb fórumai az igazság felfedezésének és magunkévá tételének, holott e kommunikációs fórumok erősen szabályozottak. Szerkesztők és bírálók támasztanak szigorú követelményeket a benyújtott kéziratok publikálását illetően. A „szólásra” tett kísérletek gyakran szigorúan ellenőrzöttek ezeken a fórumokon. Akik híján vannak az ezen újságok által megkívánt metodológiának és technikai készségeknek, azoknak esélyük sincs rá, hogy ezeken a fórumokon terjeszthessék gondolataikat, és még a jól képzett szakemberek is nehézségekre ütköznek. Ám az ilyen szabályozott folyóiratokat széles körben hatékony eszköznek gondolják az igazság támogatására.” Alvin I. GOLDMAN: Speech, Truth, and the Free Market for Ideas. 2 *Legal Theory* 1 (1996) 4., 12–13.

Alexander Meiklejohn megfigyelése, miszerint mélyen az Első Alkotmánykiegészítés elvébe ágyazva „a gondolatok szintjén státusegyenlőség” van.⁴⁵ Ez az egyenlőségre törekvő elkötelezettség éles ellentétben áll a tudásra irányuló kognitív törekvéssel, amely a vélemény és értékelés hagyományos értelmében végül is mindig *diszkrimináció*n alapszik.

Értelmetlen lenne azt hinni, hogy minden *gondolat* egyenlő. Amikor azonban az amerikaiak elutasítják a „diszkriminációt”, a *személyek* és nem a *gondolatok* egyenlőségére gondolnak. Az amerikaiak elkötelezettek a személyek egyenlősége mellett. Az Első Alkotmánykiegészítés mélyén meghúzódó egalitáriánus nézet sokkal inkább ezzel az etikai értékkel van összhangban, mint valamiféle kognitív eszményképpel. Az elsődleges etikai érték, melyet az Első Alkotmánykiegészítésnek tulajdonítanak, az autonómia vagy egyéni önmegvalósítás, amiben az az elv nyilvánul meg, hogy minden embert megillet a benne rejlő egyedülálló, egyéni lehetőségek megvalósításának méltósága.

Először is leszögezném, hogy nincs különösebb kapcsolat a szólás és az egyenlő autonómia ezen etikai felfogása között, mert az autonómia bármely magatartásformában megnyilvánulhat és rá bármely magatartásforma például szolgálhat, nem csupán a kommunikáció. Kétségtelen, hogy az autonómia melletti libertárius elkötelezettség mélyen az amerikai alkotmányosságban gyökerezik, és bizonyíthatóan befolyásolta is az Első Alkotmánykiegészítés elvének tartalmát.⁴⁶ Ugyanakkor a nemzet alapvető alkotmányos kötelezettségei, amint azok az Első Alkotmánykiegészítés hatókörében tükröződnek, nem jelentik azt, hogy az autonómia védelmét tekinthetnénk a bírói úton érvényre juttatott Első Alkotmánykiegészítés alapcéljának.

Ha az Első Alkotmánykiegészítés alapvető célja az autonómia védelme volna, akkor az egyéni önmegvalósításhoz azonos súllyal kapcsolódó összes megnyilvánulás egyformán összhangban lenne az Első Alkotmánykiegészítés értékeivel. Ez azonban egyértelműen nem így van. Sok olyan szólás, amely az egyéni beszélők autonómiája szempontjából kiemelkedő jelentőségű, nem esik az Első Alkotmánykiegészítés hatókörébe.

Gondoljunk például olyan szólásra, amely nagy fontossággal bír a beszélő számára, de amely ugyanakkor rágalmozó jellegű másvalakire nézve. A jól körülírt Első Alkotmánykiegészítés elve szerint, ha egy ilyen szólás hivatalos személyt vagy közszereplőt rágalmoz, vagy nyilvánoságot érintő kérdésre vonatkozik, az Alkotmány kizárja a *common law* objektív felelősséget megállapító és kártérítést megítélő jogszabályainak alkalmazását.⁴⁷ Elméletben az ilyen szólás szigorú szabályozása összeegyeztethetetlen lenne a nemzet erőteljes nyilvános vita melletti „mély nemzeti elkötelezettségével”, amely biztosítja „a gondolatok szabad kicserélését az emberek által óhajtott politikai és társadalmi változások megvalósítása érdekében”.⁴⁸ Ezzel szemben, ha a rágalmozó szólás tárgya „egyértelműen magánjellegű”,⁴⁹ „az államok szabadon alkalmazhatják a

⁴⁵ MEIKLEJOHN i. m. (20. lj.) 27.

⁴⁶ L. pl. *Board of Airport Commissioners of the City of Los Angeles. v. Jews for Jesus, Inc.* 482 U. S. 569 (1987); *Stanley v. Georgia*, 394 U. S. 557 (1969).

⁴⁷ Összegzését l. Robert C. POST: The Constitutional Concept of Public Discourse: Outrageous Opinion, Democratic Deliberation, and *Hustler magazine v. Falwell*. 103 *Harvard Law Review* 601 (1990), 667–668.

⁴⁸ *New York Times Co. v. Sullivan*, 376 U. S. 254 (1964), 269–270., idézi a *Roth v. United States* ügyet [354 U. S. 476 (1957), 484.].

⁴⁹ *Dun & Bradstreet, Inc. v. Greenmoss Builders, Inc.*, 472 U. S. 749 (1985), 758–759., többségi vélemény; *l. Philadelphia Newspapers, Inc. v. Hepps*, 475 U. S. 767 (1986), 775.

common law elveit”.⁵⁰ Az Első Alkotmánykiegészítés hatóköre ily módon nem terjed ki a magánjellegű rágalmazó szólásra, bármennyire fontos is az ilyen szolás a beszélő önmegvalósítása szempontjából. Az Első Alkotmánykiegészítés hatóköre csak akkor terjeszthető ki, ha az állami szabályzás a demokratikus önkormányzás értékét esetleg sértené.

Az Első Alkotmánykiegészítés hatókörének ugyanazon elve vonatkozik arra az esetre is, amikor az állam alkalmazottai szólását igyekeznek szabályozni. Az Első Alkotmánykiegészítés hatóköre csak akkor érvényes, ha az állami alkalmazott szólása „közérdekű” ügygel kapcsolatos, mert csak az ilyen szolás „jogosult különleges védelemre”.⁵¹ Az Első Alkotmánykiegészítés elve nem tulajdonít alkotmányos jelentőséget annak, hogy az ilyen szolás fontos lehet az alkalmazott autonómiája vagy önmegvalósítása szempontjából.⁵² Az Első Alkotmánykiegészítés hatálya csak akkor lép életbe, ha egy kormányzati alkalmazott „állampolgárként kezd el beszélni közérdekű kérdésekről”.⁵³ Többé-kevésbé ugyanez az Első Alkotmánykiegészítés hatóköréről szóló elv vonatkozik az érzelmi szenvedés szándékos okozásának kártérítési tényállására,⁵⁴ valamint azon állami erőfeszítésekre, melyek a szólás magánélet védelme érdekében való szabályozására irányulnak.⁵⁵

Az Első Alkotmánykiegészítés hatókörének ezen széles körű és jól körülbástyázott rendszerének nem sok értelme lenne, ha az autonómia védelme lenne az alapvető alkotmányos cél. Gondoljunk végig egy egyszerű esetet. Sok fogorvos nagyon erősen hisz abban, hogy a fogorvosi amalgám, amely ezüst és higany keveréke, és amelyet a fogban támadt lyukak betömésére használnak, veszélyes betegek egészségére, mert a higany kioldódhat, és felszívódhat a testben.⁵⁶ Az Amerikai Fogorvosok Szövetsége és az állami fogorvosi testületek azonban biztonságosnak és megfelelőnek tartják az amalgámot, és ezért megbüntették azokat a fogorvosokat, akik azt tanácsolták betegeknek, hogy távolítsák el amalgámtömegeiket. Szerintük az ilyen tanács szükségtelen kockázatot és költségeket jelent a betegek számára. A fogorvosok ezzel a szigorral szemben nem követelhetik a védelmet az Első Alkotmánykiegészítésre hivatkozva, ahogy általában nem követelhetik az Első Alkotmánykiegészítés védelmét rossz tanácson alapuló orvosi mulasztások miatt indított keresetek esetén sem. Teljesen mindegy, mennyire fontos a fogorvos autonómiája szempontjából, hogy felhívja a figyelmet a fogorvosi amalgámmal kapcsolatban általa igaznak tartott véleményre; teljesen mindegy, hogy az egyes fogorvosok mennyire erősen kívánják védeni betegek egészségét.

Mindazonáltal, az Első Alkotmánykiegészítés általi védelem megvalósul, ha egy fogorvos úgy dönt, hogy a fogorvosi amalgámról vallott nézetét „a nyilvánosság” elé terjeszti, azaz könyvet ad ki, vagy részt vesz egy televíziós beszélgetésben.⁵⁷ Ha hallgatóságának bizonyos tagjai,

⁵⁰ *Dombey v. phoenix Newspapers, Inc.*, 724 P.2d 562 (Ariz. 1986), 567. L. *Noonan v. Staples, Inc.*, 556 F.3d 20 (1st Cir. 2009), 25–26.; *Mutafis v. Erie Insurance Exchange*, 775 F.2d 593 (4th Cir. 1985), 594–595. *per curiam* döntés; *Ramirez v. Rogers*, 540 A.2d 475 (Me. 1988), 477–478.; *Cox v. Hatch*, 761 P.2d 556 (Utah 1988), 559.

⁵¹ *Connick v. Myers*, 461 U. S. 138 (1983), 145.

⁵² L. *San Diego v. Roe*, 543 U. S. 77 (2004).

⁵³ *Garcetti v. Ceballos*, 547 U. S. 410 (2006), 417.

⁵⁴ *Snyder v. Phelps*, 131 S. Ct. 1207 (2011); *Hustler Magazine, Inc. v. Falwell*, 485 U. S. 46 (1988).

⁵⁵ *Bartnicki v. Vopper*, 532 U. S. 514 (2001).

⁵⁶ Ezt az ügyet részletesen tárgyalom itt: Robert C. POST: Informed Consent to Abortion: A First Amendment Analysis of Compelled Physician Speech. 2007 *Illinois Law Review* 939.

⁵⁷ *Bailey v. Hugwins Diagnostic & Rehabilitation Center, Inc.*, 952 P.2d 768 (Colo. Ct. App. 1997), 772.

akik a tanácsában megbízva eltávolíttatják amalgámtöméseiket, majd ezt követően „gondatlan hamis állítás” miatt beperelik a fogorvost, a fogorvos a felelősség alól alkotmányosan mentesülhet.⁵⁸ Egy fogorvos autonómiához fűződő érdekei változatlanok, akár a nyilvánossággal közli véleményét egy könyvben, akár a betegeivel a rendelójében, de az Első Alkotmánykiegészítés hatóköre csak az előbbi esetre terjed ki, az utóbbira nem.⁵⁹ Ezt a megkülönböztetést nem lehet az autonómia alkotmányos értékével magyarázni. Csak azzal a feltételezéssel magyarázható, hogy a szólás az Első Alkotmánykiegészítésen alapuló rendkívüli fontossággal bír a nyilvánosság számára.

A nyilvános és a nem nyilvános szólás közötti megkülönböztetés teljesen átszövi az Első Alkotmánykiegészítés elvét, és nem lehet az Első Alkotmánykiegészítés autonómiaelméleteivel tisztázni. Az egyéni önrendelkezés számára alapvető fontosságú kommunikáció és a viselkedés áthatják az emberi társadalmat, és az autonómiaérték ily módon szembeötlő lehet szinte bármikor és szinte bármely összefüggésben. Ennélfogva az Első Alkotmánykiegészítés autonómiaelméletei nehézségekbe ütköznek, amikor az Első Alkotmánykiegészítés hatókörének koherens mintázatait próbálják meghatározni. Amikor ilyen mintázatra bukkanunk, különösen, ha az a mintázat nem érzékeny az egyéni autonómia szempontjára, le kell vonnunk a következtetést, hogy az Első Alkotmánykiegészítés egy olyan céljára bukkanunk, amely nem az egyéni autonómia alkotmányos értékéhez kapcsolódik.

Az Első Alkotmánykiegészítés hatóköre tulajdonképpen olyan mintázatokat mutat fel, melyek részint közömbösek az egyéni autonómiával szemben, részint pedig következetesek abban, hogy az Első Alkotmánykiegészítés alapvető célja politikai jellegű, és nem etikai. A bíróság saját Első Alkotmánykiegészítésen alapuló joggyakorlatát újra és újra „egy közérdeklődésre számot tartó ügygel kapcsolatban kialakított, információkon alapuló és iskolázott közvélemény”⁶⁰ szempontjából magyarázta meg.

⁵⁸ Uo., 769.

⁵⁹ Vegyük tekintetbe Jackson bíró híres észrevételét, mely szerint az Első Alkotmánykiegészítést úgy kellene értelmezni, hogy megmaradjon a „durva különbség” a szakemberek nyilvános megnyilatkozásait elnyomni kívánó állami szabályozás, mely, mint ilyen, beindítja az első Alkotmánykiegészítés általi védelmet, valamint az adott szakma gyakorlását szabályozó, tökéletesen megszokott és alkotmányos szempontból támadhatatlan szabályok között: „Az állam megtilthatja az egyéneknek, hogy az általa kiadott iparendély nélkül gyakorolják a jogászi hivatást, de úgy gondolom, nem tarthatna vissza egy felhatalmazással rendelkező személyt attól, hogy az beszédet tartson az emberi jogokról, a munkajogról vagy bármiféle jogról, beleértve azt is, hogy az illető javasolhatja a hallgatóságnak, hogy azok szerveződjenek az ő nézetei támogatására. Hasonlóképp megtilthatja az állam, hogy valaki az engedélye nélkül foglalkozásszerűen űzze az orvoslást, de nem hinném, hogy büntetné nyilváníthatná, ha valaki nyilvánosan vagy szűk körben arra buzdítana másokat, hogy egy adott orvoslási iskolát kövessenek vagy épp hagyjanak fel vele. Tehát az állam egy bizonyos mértékig, mely mértéket most nem szükséges itt meghatározni, felléphet szabályozólag olyasvalakivel szemben, aki arra alapítja az üzletét vagy a megélhetését, hogy szakszervezetek számára tagságot toboroz vagy adományokat gyűjt. Ugyanakkor nem gondolom, hogy megtilthatja bárkinek is, még ha az illető munkásegysülés fizetett tisztviselője is, hogy a munkásokhoz szóljon azok nyilvános találkozásánál, elmondja nekik, hogy ő hogyan látja a jogait, és arra buzdítsa őket, hogy úgy általában egyesüljenek, vagy csatlakozzanak egy adott szakszervezethez.” *Thomas v. Collins*, 323 U. S. 516 (1945), 544–545.

⁶⁰ *Thornhill v. Alabama*, 310 U. S. 88 (1940), 104.

„Az Alkotmány által garantált szólás- és sajtószabadságba beletartozik bármely közérdeklődésre számot tartó ügy nyilvános és őszinte megvitatásának szabadsága bármiféle korlátozás vagy az azt követő büntetéstől való félelem nélkül. [...] Ahhoz, hogy az betöltse történelmi szerepét, a vita szabadságába minden olyan témának bele kell tartoznia, mellyel kapcsolatosan információra van szükség, vagy amely alkalmas arra, hogy lehetővé tegye a társadalom tagjai számára, hogy megbirkózzanak koruk nehézségeivel.”⁶¹

Az Első Alkotmánykiegészítés elve szerint a figyelem állandó központi tárgya az, hogy a kommunikáció résztvevői hivatalos személyek vagy közéleti személyiségek-e, hogy a kommunikáció közérdeklődésre számot tartó ügyről szól-e, vagy hogy a nyilvánosságot szólítja-e meg. Ez abból a meggyőződésből származik, hogy – Learned Hand bíró megfogalmazása szerint – „a közvélemény [...] a kormányzat végső forrása egy demokratikus államban.”⁶² „A közvélemény” – mondta James Madison – „a valódi szuverén minden szabad [kormányzat] számára.”⁶³ Az Első Alkotmánykiegészítés funkciója az, hogy védelmet nyújtson a közvéleményt formáló kommunikatív folyamatok számára, hogy ezáltal biztosítsa „azon nagyszerű folyamat” integritását, „mely által a közvéleményből közakarát, vagyis törvényhozás válik.”⁶⁴ Az egyetértés ebben a kérdésben szinte teljesen általános. Még egy olyan gondolkodó szerint is, mint Carl Schmitt, a demokrácia „a közvélemény uralma, »a közvélemény nevében történő kormányzás«.”⁶⁵ Ez az oka annak, hogy a nem többségi elvű Első Alkotmánykiegészítést „demokráciánk örékek”⁶⁶ nevezzük át. Még ha az Első Alkotmánykiegészítés konkrét tárgya a többség által ratifikált törvények korlátozása is, a célja mégis a közvélemény szabad kialakításának védelme, azaz a demokrácia *sine qua non*ja.

Az Első Alkotmánykiegészítés hatókörének határait, a szólás és cselekvés közötti alkotmányos megkülönböztetést kell tehát elsődlegesen meghatározni a közvélemény szabad kialakítása számára fontosnak ítélt magatartásformák normatív vizsgálata segítségével. Ez a magatartás olykor a nyelven keresztül nyilvánul meg, máskor, mint például a sztrájkosság felállítása⁶⁷ vagy zászlóégetés⁶⁸ esetében nem. Az Első Alkotmánykiegészítés hatóköre „nem korlátozódik a verbális megnyilvánulásokra”; „beletartoznak a megfelelő cselekvéstípusok, például természetesen a békés és fegyelmezett tiltakozáshoz való jog csendes és szemrehányást sugalló jelenléttel egy

⁶¹ Uo. 101–102.

⁶² *Masses Publishing Co. v. Patten*, 244 F.535 (S. D. N. Y.), 540, felülbíráta a 246 F.24 (2nd Cir. 1917).

⁶³ James MADISON: Public Opinion. *National Gazette*, 1791. december 19. In: James MADISON: *The Papers of James Madison*. [Robert A. Rutland és mások szerk.] Chicago, University of Chicago Press, 1977. 170.

⁶⁴ Francis LIEBER: *On Civil Liberty and Self-Government*. Philadelphia, J. B. Lippincott & Co., 1859. 131.

⁶⁵ Carl SCHMITT: *Constitutional Theory*. [Jeffrey Seitzer ford.] Durham, Duke University Press, 2008. 272. Schmitt nemcsak azt állítja, hogy „nincs demokrácia közvélemény nélkül” (uo.), hanem azt is írja, hogy „a nép olyan fogalom, mely kizárólag a nyilvános szférában válhat jelenlevővé. A nép csak a nyilvánosságban jelenik meg, és először is alkotja a nyilvánosságot, a közt. A nép és a köz együtt létezik; nincs nép a köz és a nyilvánosság, nincs köz és nyilvánosság a nép nélkül.” Uo., 272.

⁶⁶ *Brown v. Hartlage*, 456 U. S. 45 (1982), 60.

⁶⁷ *Cox v. Louisiana*, 379 U. S. 559 (1965).

⁶⁸ *Texas v. Johnson*, 491 U. S. 397 (1989).

olyan helyen, ahol a tiltakozónak joga van megjelenni.”⁶⁹ Ezzel ellentétben hosszú hétköznapi verbális megnyilatkozások – például fogorvosok és betegek, vállalatok és részvényeseik vagy gyártók és vásárlók között – nem tekinthetők szükségesnek a közvélemény formálása szempontjából, következésképpen nem esnek az Első Alkotmánykiegészítés hatókörébe.⁷⁰ A bírói gyakorlatot követve a „közéleti vita” kifejezést fogom használni azon kommunikációformák esetében, melyek alkotmányosan szükségesnek tekinthetők a közvélemény kialakítása számára.⁷¹

Az Első Alkotmánykiegészítés és a demokrácia közötti összefüggés első elméleti kutatói a demokrácia lényege alatt a többségi elvet értették, ahogyan az a választások mechanizmusában megnyilvánul.⁷² Ezért úgy gondolták, hogy az Első Alkotmánykiegészítés hatókörét csak olyan szövegre kell kiterjeszteni, amely a választókat a választási politikára vonatkozó ügyekről informálja. Robert Bork ezzel kapcsolatos érvelése például közismert:

„az olyan szólás tartozik a védelem alatt álló szólás kategóriájába, amely kormányzati magatartással, politikával vagy személyi ügyekkel kapcsolatos. [...] Egyértelműen politikai szólás az olyan szólás, melynek tárgya a kormányzati tevékenység, és ez a kategória egy sor olyan jelenséget foglal magába, mint az értékelés, a kritika, a választási kampány és a propaganda. Nem tartoznak bele tudományos, oktatási, kereskedelmi vagy irodalmi megnyilvánulások. Egy regénynek lehet hatása a politikát befolyásoló magatartásokra, de nem emiatt kaphat bírói védelmet. [...] A határvonalat a kifejezetten politikai jelleg és minden egyéb között kell meghúzni.”⁷³

Ennek a felfogásnak a hatásait végiggondolva, Alexander Meiklejohn arra a következtetésre jutott, hogy mivel a szólás alkotmányos értéke a szavazóknak a választási joguk gyakorlásával kapcsolatos informálásában rejlik, ezért „Nem az a lényeges, hogy mindenki megszólaljon, hanem az, hogy hangozzon el minden, ami említésre érdemes.”⁷⁴ Meiklejohn és Bork véleménye szerint az Első Alkotmánykiegészítés hatóköre ne terjedjen ki a beszélők autonómiaérdekeire, hanem csak a szavazók azon jogára, hogy információhoz jussanak. Az Első Alkotmánykiegészítés néhány igazán egyszerű modern kutatója is követte ezt az elemzési keretet.⁷⁵

⁶⁹ *Brown v. Louisiana*, 383 U. S. 141 (1966), 142., Fortas bíró véleménye. L. *Garner v. Louisiana*, 368 U. S. 157 (1961) 201–202., Harlan bíró véleménye. A polgári engedtelenséggel mint a véleményformálás hagyományos amerikai módjával kapcsolatban I. Hannah ARENDT: *Crises of the Republic*. New York, Harcourt Brace Jovanovich, 1972. 69–102.

⁷⁰ Frederick SCHAUER: The Boundaries of the First Amendment: A Preliminary Exploration of Constitutional Salience. 117 *Harvard Law Review* 1765 (2004).

⁷¹ *Rosenberger v. University of Virginia*, 515 U. S. 819 (1995), 831.; l. még *Hustler Magazine, Inc. v. Falwell*, 485 U. S. 46 (1988), 55.

⁷² MEIKLEJOHN i. m. (20. lj.); Robert BORK: Neutral Principles and Some First Amendment Problems. 47 *Indiana Law Journal* 1 (1971).

⁷³ BORK i. m. (72. lj.) 27–28.

⁷⁴ MEIKLEJOHN i. m. (20. lj.) 26.

⁷⁵ L. pl. Owen M. FISS: *Megosztott liberalizmus – A szólásszabadság és az államhatalom sokféle arca*. [Hammer Ferenc ford.] Budapest, CompLex, 2013. Elemzés itt: Robert C. POST: Equality and Autonomy in First Amendment Jurisprudence. 95 *Michigan Law Review* 1517 (1997).

Ezek a következtetések azonban nem felelnek meg az Első Alkotmánykiegészítés hatókörébe tartozó jól körülbástyázott elveknek, melyek nemcsak azt a célt szolgálják, hogy „biztosítsák, hogy az egyes állampolgár hatékonyan részt vegyen és hozzájáruljon önkormányzatiságunk köztársasági rendszeréhez”,⁷⁶ hanem öleljék fel azokat a művészi formákat és irodalmi alkotásokat is, melyeknek semmi közük nincs a kifejezetten politikai támogatáshoz. „A szólás- és sajtószabadság területén a bíróságoknak mindig érzékenyen kell reagálniuk a valóban komoly irodalmi, művészeti, politikai vagy tudományos megnyilvánulással kapcsolatos figyértésekre.”⁷⁷

Az Első Alkotmánykiegészítés jól körülbástyázott elve és a demokrácia első elméleti kutatóitól származó következtetések közötti eltéréseknek az volt az oka, hogy az utóbbiak nem értették meg igazán a demokrácia természetét. Azt képzelték, hogy az amerikai demokrácia alapelve a többség uralma, ahogyan az a választásokban kifejeződik. A többség uralma és a választások azonban pusztán döntéshozatali mechanizmusok. Az amerikai demokrácia nem döntéshozatali módszereken alapszik, hanem sokkal inkább az önkormányzás értékén, amely fogalom azt jelenti, hogy azok, akikre a törvény vonatkozik, a törvény szerzőiként is jelen legyenek.⁷⁸ Az alkotmányos demokrácia az Egyesült Államokban ennek az értéknek jó példáját igyekszik nyújtani azzal, hogy kormánydöntések meghozatalakor a közvéleményt figyelembe kell venni, és a közvélemény formálásának minden lehetőségét garantálni kell.

Ez a megfogalmazás azt sugallja, hogy a szólásra vonatkozó Első Alkotmánykiegészítés által nyújtott bírói védelem szükséges, de nem elegendő a demokratikus legitimitás biztosításához. Ha megakadályozzák bizonyos egyének azzal a szándékkal történő részvételét a közvélemény alakításában, hogy a közvéleményt a saját álláspontjuknak megfelelően befolyásolják, nem valószínű, hogy e személyek az őket érintő kormánydöntések potenciális szerzőiként tekinthetnek magukra. Ebből azonban nem következik, hogy ténylegesen demokratikusan legitimnek tekintik a kormányukat, még ha a kormánydöntések figyelembe veszik is a közvéleményt, és még ha garantálják is a személyeknek azt a jogot, hogy részt vegyenek a közvélemény alakításában. Előfordulhat, hogy bizonyos egyéneknek nem állnak rendelkezésére a források ahhoz, hogy megfelelő módon részt vegyenek a közvélemény alakításában, vagy lehet, hogy olyan nézeteket vallanak, melyeket szisztematikusan és folyamatosan elutasít a többség, stb. A lényeg, amit hangsúlyozni kívánok, ugyanakkor az, hogy ha az egyéneket meggátolják a közvélemény befolyásolására tett törekvésnek még a lehetőségében is, kevés a remény a demokra-

⁷⁶ *Globe Newspaper Co. v. Superior Court of Norfolk*, 457 U. S. 596 (1982), 604. Idézi a *Tornhill v. Alabama* ítéletet [310 U. S. 88 (1940), 95.].

⁷⁷ *Miller v. California*, 413 U. S. 15 (1973), 22–23.

⁷⁸ Gyakran hallottam másokat úgy érvelni, hogy mivel a demokrácia e felfogása a kollektív autonómia értékén nyugszik, az Első Alkotmánykiegészítés legalapvetőbb célja az egyéni autonómia védelme kell hogy legyen. Ezt az érvet *non sequitur*nak tekintem. Minden állami szabályozás megnyirbálja az egyéni autonómiát. Az Első Alkotmánykiegészítés az egyébként érvényesnek tekinthető állami cselekvések bizonyos fajtáira alkalmazható speciális bírói korlátozásról gondoskodik. Egy jól működő demokrácia kollektív autonómiáját kielégítő garanciának kell tekintenünk az egyéni autonómia korlátozásait folyamatosan megkövetelő kormányzati szabályozásokkal szemben. Megfordítva: az Első Alkotmánykiegészítés megkülönböztető jellegű korlátozásait éppen azon kollektív autonómia őrzése szempontjából szükségesnek kell tekintenünk, ami a szokásos állami szabályozásokat mentesítheti a rutinszerű alkotmányossági vizsgálat alól.

tikus legitimitásra egy modern, kulturálisan heterogén államban.⁷⁹ Ezért van az, hogy a szólás-szabadság iránti igény általában az első és legnyomósabb bármely, a demokrácia felé vezető átmenet állapotában lévő államban.

II.

Ebből az elemzésből az következik, hogy az Első Alkotmánykiegészítés hatókörét ki kell terjeszteni minden olyan erőfeszítésre, amely a közvélemény befolyásolásához normatív alapon szükségesnek ítéelhető. Tudjuk, hogy a közvélemény formálása a szociológusok által „közsférának” nevezett területen zajlik, és azt is tudjuk, hogy történetileg a „a politikai nyilvánosság az irodalmiból lép elő”.⁸⁰ A megfizethető és széles körben terjesztett nyomtatott anyag – mint például könyvek és újságok – fejlődését követve a közsféra egy olyan aréna lett, melyben idegenek kommunikálhatnak szisztematikusan és rendszeresen egymással. Ez nem más, mint a „közvélemény” fogalmának előfeltétele.

A közsféra fejlődése a modern „társadalmi képzet”⁸¹ fejlődésében alapvető fontosságú „mutáció” volt. Először tette lehetővé „a társadalom tagjai” számára, hogy úgy gondoljanak magukra, hogy összekapcsolja őket egymással „a sokféle médium: nyomtatott és elektronikus épp-úgy, mint a személyes találkozások, amikor közös érdeklődésen alapuló ügyeket beszélnek meg,

⁷⁹ A homogenitás posztulátumát illuzórikusnak találom. Lehetséges, hogy ha minden állampolgár spontán módon egyetért a kormányzati döntésekkel, mert létezett valamiféle előzetes kulturális homogenitás, akkor a demokratikus legitimitáció lehetőségé válhat a szólásszabadság nélkül is. Úgy tűnik, Rousseau valami ehhez hasonló helyzetet képzelt el, mert amellet emelt szót, hogy a közakarat nyilvános vita nélkül is kialakul. Jean-Jacques ROUSSEAU: *Társadalmi szerződés*. [Radványi Zsigmond ford.] Budapest, Phönix–Oravetz, 1947. 44. Úgy tűnik, Carl Schmitt szintén úgy vélte, hogy az „alkotmányosan el nem idegenített nép, a maga etnikai és nemzeti egységében a demokrácia »igaz« alapja. A demokrácia a nép akaratának uralma, melynek alapja a kollektív étvényesség; ezt a minőséget nem érheti el egyéni akaratok pusztá aggregátuma; a liberális demokráciákban zajló választások jellemzője. [...] A demokratikus képviselő eme koncepciója világosan megmutatja a demokrácia és az autoriter uralom közti közeli rokonságot – azt a viszonyt, ami Schmittet arra az (elsőre paradoxnak tűnő) állításra vezette, hogy egy valódi diktatúrát csak demokratikus alapokra lehet alapítani.” Ulrich K. PREUSS: *Constitutional Powermaking for the New Polity: Some Deliberations on the Relations Between Constituent Power and the Constitution*. 14 *Cardozo Law Review* 639 (1993), 650–651. A demokrácia és a „valódi diktatúra” Schmidt által kikötött különbsége abban áll, hogy az előbbi folyamatosan megőrzi a diverzitás és az egyet nem értés lehetőségét, amit folyton jelenlévőnek vélünk a heterogenitás modern feltételei között.

⁸⁰ Jürgen HABERMAS: *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. [Anonim fordítás.] Budapest, Századvég–Gondolat, 1993. 85. A közre tartozó ügyek tárgyilagos kommentálására vonatkozó *common law* elv például végső soron egy 1808-ban született döntésre vezethető vissza, mely döntés három útikönyv igen erőteljes kritikájával foglalkozott. Bár a kritika egyébként rágalmozó volt, a bíró emlékeztette az esküdszékert arra, hogy „Mindenké, aki könyvet ad ki, kiteszi magát a nyilvánosság ítéletének, és bárki hozzászóthat a teljesítményéhez. [...] Bármilyenek legyenek is az érdemei, másoknak joga van ítéletet alkotni róla – bírálni azt, ha bírálatra méltó, és neveltségessé tenni, ha neveltségessé.” *Carr v. Hood*, 170 Eng. Rep. 985 n.*, 1 Camp. 357 n.* (K. B. 1808). L. HALLEN: *Fair Comment*. 8 *Texas Law Review* 41 (1929), 43–44.

⁸¹ Charles TAYLOR: *Modern Social Imaginaries*. 14 *Public Culture* 91 (2002), 112–113.

így képesek ezekről közös álláspontot kialakítani.”⁸² A „köz” fogalma „szövegek idegenek közötti terjedéséből” keletkezik, „amely idegenekből, a köztük folyó viták okán társadalmi egység válik”.⁸³ A közsféra csak annyiban tarthatja fenn a demokratikus legitimitást, amennyiben ez az átfogó állami vezetői irányítás hatalmán kívül esik:

„Ha nem lenne lehetséges, hogy a nyilvánosságra úgy gondoljunk, mint ami az államtól függetlenül szerveződik [...], akkor a nyilvánosság nem lehetne az állam vonatkozásában szuverén. [...] A nyilvánosság tipikus jellemzője, hogy az nem más, mint egy vita által szerveződő vitatér. Önmagát létrehozó és önmagát szervező; és pont ebben rejlik a hatalma, valamint meghatározhatatlan különössége. [...] A beszéd, az írás és a gondolkodás bevon bennünket – aktívan és azonnal – a nyilvánosságba, és ily módon a szuverén lét részévé tesz bennünket.”⁸⁴

A demokrácia megköveteli, hogy a közvéleménynek legyen befolyása a kormányzati tevékenységre. Mivel a közvélemény a kormányzati tevékenységet számtalan különböző irányba terelheti, lehetetlen előre meghatározni, hogy a közvélemény mely szempontjai „politikaiak” és melyek nem. Egy olyan regény, mint a *The Jungle* [Upton Sinclair könyve magyarul *A mocsár* címen jelent meg – *A ford.*] ösztönözhet a kormányzati ételmisszer-felügyelet reformjára; egy olyan film, mint a *Missing (Elrabolva)* ösztönzője lehet a külpolitika felülvizsgálatának, Charlie Sheen szomorú története felhívhatja a figyelmet a mentális zavarban szenvedőkre vonatkozó egészségügyi politika felülvizsgálatának szükségességére, stb. Ez az oka annak, hogy az Első Alkotmánykiegészítés hatóköre feltételezhetően kiterjed minden olyan kommunikációra, amely formálja a közvéleményt. És legfőképpen: az Első Alkotmánykiegészítés hatóköre valószínűleg minden, az eszmék és gondolatok közlését szolgáló médiumra kiterjed, mint például az újságok, magazinok, az internet vagy a mozi, melyek mind a közszférát meghatározó és fenntartó szövegek elsődleges hordozói és közvetítői.⁸⁵ Megalapozott ellenérvek hiányában bármi hangozzék is el az ilyen médiumban, az Első Alkotmánykiegészítés hatókörébe esik.

Mivel egy demokráciában a közvéleményt „szuverénnek” ismerjük el, hajlamosak vagyunk arra, hogy cselekvő tényezőként képzeljük el, mely képes olyan kérdésekben döntést hozni, mint a háború, az árszabályozás vagy az általános egészségbiztosítás.⁸⁶ Ezt a tendenciát csak

⁸² Uo. A nyilvánosság természetéről és történeti alakulásáról kiváló elemzést ad Charles TAYLOR: *Liberal Politics and the Public Sphere*. In: Charles TAYLOR: *Philosophical Arguments*. Cambridge, Harvard University Press, 1995. 257–287. Az amerikai nyilvánosság fejlődéséről l. Paul STARR: *The Creation of the Media*. New York, Basic Books, 2004.

⁸³ Michael WARNER: *Publics and Counterpublics*. New York, Zone Books, 2002. 11–12.

⁸⁴ Uo., 68–69. „[A] nyilvánosság akkor képes az összetartozás és az aktivitás érzésének kiváltására, ha önszerveződik, nem pedig valami külső keret alakítja. Ezért olyan veszélyes a nyilvánossághoz való hozzáférés torzítása vagy blokkolása: az embereken úrrá lehet miatta a hatalomvesztettség érzése és a frusztráció. A cselekvés kívülről szervezett kereteit, mint a szavazást szegényes helyettesítőként érzékeljük, és azok is.” Uo., 70.

⁸⁵ Tárgyalását l. POST i. m. (10. lj.).

⁸⁶ Ezzel kapcsolatban l. WARNER i. m. (83. lj.) 123.: „A nyilvánosság egyik leginkább szembetűnő tulajdonsága a modern nyilvános szférában az, hogy bizonyos összefüggésekben cselekvő ereje van. [...] A nyilvánosság történetileg cselekvő. Mondják, hogy felkel, beszél, elutasítja a hamis ígéretek, válaszokat követel, leváltja a hatalmat, támogatja a hadsereget, felhatalmazást ad a változásra, elégedett, vizsgálja a nyilvános viselkedést, szerepmodelleket vesz fel, kigú-

erősíti a politológusok és közvéleménykutatók olthatatlan vágya, hogy mérjék a közvélemény „tartalmát”, hogy tájékoztassanak bennünket, hogy az átlagszavazó helyesli-e vagy nem a pénzügyi mentőcsomagokat, a guantánamói fogolytábor vagy az ingatlanadókat. Az Első Alkotmánykiegészítés céljai szempontjából azonban a közvélemény nem fogható fel ilyen cselekvő tényezőként. Az Alkotmány sokkal inkább úgy tekint a közvéleményre, mint ami folyamatosan alakul a közszférán belül. A demokrácia nem követeli meg, hogy a kormány alárendelődjön a közvélemény bármely konkrét aktuális megnyilvánulásának. Sokkal inkább azt követeli meg, hogy a közvélemény állandóan nyitott legyen a felülvizsgálatra.

A demokratikus nemzetek a kormányzati döntéshozatal közvélemény alá rendelésének sokféle módszerét vonultatják fel. A választások tekinthetők a legnyilvánvalóbb és leghatékonyabb ilyen módszernek. Sok módja van a választások lebonyolításának, de még a legjobban megtervezett választás is csupán a konkrét időpontban érvényes közvéleményt tudja tükrözni. Az Első Alkotmánykiegészítés nagyobb léptékű és nagyobb távlatokra tekint. Felfogása szerint a közvélemény állandó mozgásban van. Alkotmányos szempontból ezért a közvélemény inkább ige, és nem főnév. A közvéleménynek nem sajátja az a belső következetesség vagy integritás, ami döntést hozó cselekvő személyekre jellemző. Inkább mondható, hogy állandóan változó és személytelen. Az Első Alkotmánykiegészítés célja azzal jellemezhető a legpontosabban, ha kiemeljük, hogy olyan nyílt folyamatokat véd, melyek által a közvélemény állandóan formálódik és átalakul.

Mint bármely államformának, a demokráciának is kell döntéseket hozni, még visszavonhatatlanokat is, és a következetesség és az integritás szem előtt tartásával kell e döntések alapján cselekednie. A demokrácia azonban annyiban egyedülálló, hogy az állami döntéshozatalt beépíti azokba a kommunikatív folyamatokba, amelyek folyamatosan újragondolják és újraértékelik a hivatalos döntéseket. Ezért, még akkor is, amikor egy demokratikus állam végrehajtja kormányának döntéseit, alapvetően felelősséggel tartozik a potenciálisan állandóan változó kommunikatív folyamatoknak. Habermas rendkívül precíz megfogalmazása szerint egy demokráciában „a szuverenitás a kommunikáció olyan szubjektum nélküli kommunikációs formáiban lelhető fel, amelyek szabályozzák a vélemény- és akaratformálás diszkurzív folyamatát”, azért, hogy „a népszuverenitás demokratikus eljárásoknak, és megvalósításuk igényes kommunikatív előfeltételeinek rendelődjön alá”.⁸⁷

nyolja a hamisságot. Nehéz elképzelni a modern világot anélkül, hogy a nyilvánosságnak cselekvő erőt tulajdoníthatnánk, s ha mégis így teszünk, különös fikció lesz az eredmény. Például úgy kell tekintenünk ehhez a közbeszéd folytonos körköröségére, mintha az egy döntéshez vezető diszkusszió volna.

A nyilvánosságnak tulajdonított cselekvő erő a legtöbbször az egyéni olvasó cselekvéseinek a vélemény szuverenitására áthelyezésével működik. A nyilvánosság cselekvő erejére használt igék mind az egyéni olvasó igéi, felfelé transzponálva az olvasók összességére. Az olvasó vizsgál, kérdez, elutasít, vélekedik, dönt, megítél, és így tovább. A nyilvánosság pontosan ugyanezekre a dolgokra képes. Semmi többre. A nyilvánosság – a tömegetől és a sokadalomtól eltérően – képtelen bármiféle cselekvésre, mely nem efféle igékkel írható le. Azon, az olvasáshoz köthető tevékenységeknek, melyek nem illeszkednek a csendben, egyénileg történő, ismétlődő dekodolásként felfogott olvasás eszméjéhez – összegömbölyödni, motyogni, ábrándozni, gesztikulálni, széljegyzetelni, és a többi –, nincs meg a megfelelője a nyilvánosság cselekvései közt sem.”

⁸⁷ Jürgen HABERMAS: *Between Facts and Norms: Contributors to a Discourse Theory of Law and Democracy*. Cambridge, MIT Press, 1996. 486.

A közéleti vitán belül az Első Alkotmánykiegészítés a beszélők autonómiáját is védelmezi, nemcsak a hallgatóság jogait. Ha a közéleti vitában részt vevő személyeket megakadályozzák abban, hogy szabadon megválaszthassák, hogy miről beszéljenek vagy miről ne, a demokratikus legitimitás kritériuma nem teljesül. Részvételüket a közéleti vitában a személyek nem úgy fogják megélni, mintha ezzel a kormányzatot arra tudnák készíteni, hogy reagáljon saját személyes nézeteikre. Ezért az Első Alkotmánykiegészítést úgy értelmezték, hogy tiltsa meg az államnak, hogy nyomást gyakorolhasson a közéleti vitában részt vevő személyekre, még akkor is, ha kötelezi a személyeket, hogy igaz és lényeges tényeket tárjanak fel. „Természetesen van különbség kényszerített szólás és kényszerített hallgatás között, de a védelt szótól a különbség nem bír alkotmányos jelentőséggel, mivel az Első Alkotmánykiegészítés garantálja a »szólásszabadságot«, amibe szükségszerűen beletartozik a döntés is, hogy miről szóljunk és miről ne.”⁸⁸ A „kényszerített szólás, amelybe a megszólaló egyébként nem bocsátkozna bele, szükségszerűen módosítja a megszólalás tartalmát”,⁸⁹ de „az Első Alkotmánykiegészítés elrendeli, tételezzük fel, a beszélők tudják a legjobban, mit és hogyan akarnak elmondani, nem pedig a kormány.”⁹⁰ A kormány nem követelheti meg, hogy a *New York Times* olyan információkat hozzon nyilvánosságra, melyek a kormány szerint szükségesek egy bizonyos hír tökéletes megértéséhez.

Alapvetően az Első Alkotmánykiegészítés álláspontra és tartalomra vonatkozó diszkriminációs tilalma azt a lényeges követelményt fejezi ki, hogy a közéleti vitában részt vevő minden személynek egyformán szabadságában álljon eldönteni, hogy mit mond vagy mit nem mond. Ez az egyenlőség azt az elvet tükrözi, hogy egy demokráciában minden teljes jogú állampolgárnak egyenlő joga van ahhoz, hogy megpróbálja tartalmilag formálni a közvéleményt és ily módon befolyásolni a kormányzati tevékenységet. A törvény által meghatározott személyek jogosultak arra a potenciális lehetőségre, hogy a közvélemény reagálhasson nézeteikre; ez a lehetőség a biztosítéka annak, hogy az állam demokratikus legitimitása számukra megtapasztható legyen.

A közéleti vita szféráján kívül eső szólásra vonatkozó kormányzati szabályozás ettől nagyon eltérő. A kormány rutinszerűen megköveteli bizonyos egyénektől, hogy azok beszéljenek,⁹¹ például amikor arra kötelezi a gyártókat, hogy termékeiket címkével lássák el, amikor az orvosok kötelesek jelenteni AIDS-fertőzött betegeiket, vagy amikor az autósoknak jelenteni kell a baleseteket. Ez minden esetben az álláspontra és tartalomra vonatkozó diszkrimináció kategóriájába esik, mivel a beszéd lényegi tartalmán alapul, akár szakmai mulasztásról, akár kereskedelmi félretájékoztatásról vagy az értékpapírok szabályozásáról szóló törvényről van szó. Míg a közéleti vitán belül a demokrácia politikai imperatívusza megköveteli, hogy a személyeket egyenlőnek és autonómnak kell tekinteni,⁹² a közéleti vitán kívül a törvény általában kiszolgál

⁸⁸ *Riley v. National Federation of the Blind*, 487 U. S. 781 (1988), 796–797.

⁸⁹ Uo., 795.

⁹⁰ Uo., 790–791.

⁹¹ L. Robert C. POST: *Compelled Subsidization of Speech: Johanns v. Livestock Marketing Association*. 2005 *Supreme Court Review* 195.; Robert C. POST: *Transparent and Efficient Markets: Compelled Commercial Speech and Coerced Commercial Association in United Foods, Zaureder, and Abood*. 40 *Valparaiso University Law Review* 555 (2006).

⁹² Kifejtve I. Robert C. POST: *Democracy and Equality*. 603 *The Annals of the American Academy of Political and Social Science* 24 (2006).

tatottnak, gyengének és ebből fakadóan egyenlőtlennek tekinti azokat.⁹³ Az ügyfelek a törvény által jogosultak arra, hogy ügyvédek tanácsára, a fogyasztók a gyártó tájékoztatására, a részvénytulajdonosok pedig a cégek által nyújtott információra hagyatkozzanak. Ez az oka annak, hogy a törvény az ügyvédek felelősségre vonhatóan tartja mulasztásért, a gyártókat, ha elmulasztják figyelmeztetni vásárlóikat, a cégeket a félretájékoztatásért. Ezzel szemben a közéleti vitán belül az Első Alkotmánykiegészítés autonómiát tulajdonít a beszélőknek és a hallgatóságának egyaránt, így a *caveat emptor* elve érvényesül. A nyilvánosság azon tagja azonban, aki, elolvastván egy fogorvos könyvét, ostoba módon eltávolíttatja ezüst fogtömeseit, saját maga felelős rossz döntéséért.⁹⁴

Ez a különbség erősen sarkított, és ez a jól körülbástyázott Első Alkotmánykiegészítés elvének legkirívóbb példája. E különbség egy további okot szolgáltat arra, miért nem lenne kívánatos az Első Alkotmánykiegészítést úgy interpretálni, mintha az autonómiaérték szolgálatában állna. Vannak esetek, amikor azt kívánjuk, hogy a törvény autonómiaértéket tulajdonítson az egyéneknek, és vannak olyanok is, amikor azt kívánjuk, hogy a törvény a függőség kiszolgáltatottságát tulajdonítsa nekik. A valós társadalmi életben természetesen az egyének egyszerre autonómok és függők. A kérdés az, mit szeretnénk, milyennek tekintse őket a törvény.⁹⁵ Ha az Első Alkotmánykiegészítésnek az volna a szerepe, hogy megkövetelje az államtól, hogy minden kommunikációt az autonómia szemüvegén keresztül nézzen, ez a törvény számára lehetetlenné tenné, hogy éljen ezzel a fontos megkülönböztetéssel.

Ez a szempont különösen fontos, amikor a kormány igyekszik kikényszeríteni a kommunikációs szempontból az egyének méltóságát és önbecsülését meghatározó dimenziókat.⁹⁶ Utalnék itt azokra a szabályokra, melyek rágalmazásra, a magánszférára, érzelmi szenvedés szándékos kiváltására, gyűlöletbeszédre stb. vonatkoznak. Az ilyen törvények érvényre juttatása alapvető fontosságú az egészséges emberi fejlődés számára, és mégis, az autonómia követelménye akadályát jelenti ezen törvények érvényre juttatásának a közéleti vita szféráján belül. A rasszista szólás büntethető a középiskolákban és a munkahelyeken, de nem büntethető a *New York Times*-ban. Az Első Alkotmánykiegészítés a közéleti vitán belül megköveteli, hogy a törvény inkább a beszélők autonómiáját védje, mint a szólás célpontjait; a közéleti vitán kívül azonban megengedi, hogy az állam kontrollt gyakoroljon a beszélők autonómiája felett, azért, hogy megvédje a szólás célpontjainak méltóságát. Nem hiszem, hogy az Első Alkotmánykiegészítés autonómia-szempontú megközelítése meg tudná magyarázni vagy el tudná fogadni ezt a megkülönböztetést.

⁹³ L. Robert C. POST: Community and the First Amendment. 29 *Arizona State Law Journal* 473 (1997).

⁹⁴ Vessd össze az 57. lj.-ben foglaltakat a *Winter v. G. P. Putnam's Sons* ügygel [938 F.2d (9th Cir. 1991)], melyben az Első Alkotmánykiegészítés arra szolgált, hogy a *The Encyclopedia of Mushrooms* [a. m. Gombaenciklopédia] kiadóját mentesítse a felelősség alól azokkal szemben, akik azt állították, hogy az egészségük súlyosan károsodott, amikor az *Encyclopedia* által nyújtott információra támaszkodva mérgező gombát ettek.

⁹⁵ Robert C. POST: Meiklejohn's Mistake: Individual Autonomy and the Reform of Public Discourse. 64 *Colorado Law Review* 1109 (1993); Rochard H. FALLON: Two Senses of Autonomy. 46 *Stanford Law Review* 875 (1994).

⁹⁶ Példák itt: Robert C. POST: The Social Foundations of Privacy: Community and Self in the Common Law Tort. 77 *California Law Review* 957 (1989); Robert C. POST: The Social Foundations of Defamation Law: Reputation and the Constitution. 74 *California Law Review* 691 (1986).

Az Első Alkotmánykiegészítés demokratikus interpretációja ezzel szemben lehetővé teszi, hogy a közéleti vita és a nem-közéleti vita közötti határ kijelölése oly módon történjen, hogy ezzel lehetővé váljon, hogy törvény mondja ki, mikor kell és mikor nem kell jogilag autonómiát biztosítani.⁹⁷ A bírói úton érvényre juttatott jogokat azon szociológiai bölcsesség figyelembevételével képes megfogalmazni, miszerint erre a határra szükség van, ha egy társadalom meg akarja határozni a társadalmi kohézióhoz és identitáshoz szükséges állampolgári normákat. Az Első Alkotmánykiegészítés csaknem minden demokratikus megközelítése törekszik arra, hogy különbséget tegyen a közvélemény kialakításának politikai és a civil társadalom nem-politikai szférája között. Ez a megkülönböztetés pusztán önkényes lenne, ha az Első Alkotmánykiegészítést úgy értelmeznénk, mint ami minden egyén megszólalásának autonómiaértéket tulajdonít.

Ha az Első Alkotmánykiegészítés fő iránya a demokratikus legitimitáció, és ha ez az érték megátolja a tartalmi alapú diszkriminációt, teljes mélységében kezdetjük átérezni a fejezet elején említett nehézséget. Első pillantásra úgy tűnhet, hogy az Első Alkotmánykiegészítés elve bárhol érvényesül, elfojtja az ahhoz szükséges diszciplináris gyakorlatok esetében a jogi támogatást, mely ahhoz szükséges, hogy felruhazza a meggyőződéseket azzal a megbízhatósággal, amely meghatározója a diszciplináris tudásnak. „Ahhoz, hogy egy területet »tudományágnak« nevezhessünk?, végül is »arra van szükség, hogy [...] autoritása ne egy egyén vagy egy iskola írásain alapuljon, hanem sokkal inkább általánosan elfogadott módszereken és igazságokon.»⁹⁸ „A tudás létrehozásának bármely intézményesített módszere társadalmi konvenciókban gyökeresik: olyan konvenciókban, melyek arra vonatkoznak, hogyan kell a tudást létrehozni, mit lehet megkérdőjelezni és mit nem, mi az elvárás általában, mi számít anomáliának és mit tekintünk bizonyítéknak.»⁹⁹ A diszciplináris tudást ilyen konvenciók, módszerek és igazságok nélkül nem lehet létrehozni.¹⁰⁰ Mégis az Első Alkotmánykiegészítés elve azzal szolgálja a demokratikus legitimitáció értékét, hogy megakadályozza a kormányt abban, hogy alkalmazzon bármely ilyen konvenciót, módszert és igazságot a közéleti vita területén.

Akkor hát hogyan fogjuk fel a kapcsolatot az Első Alkotmánykiegészítés és a szaktudás létrehozása és terjesztése között? Ezzel a kérdéssel foglalkozik a második fejezet.

FORDÍTOTTA: DR. MEZEINÉ HATVANI ÉVA

A FORDÍTÁST LEKTORÁLTA: DÜLL KATA ÉS KOLTAY ANDRÁS

⁹⁷ A kérdést elméleti keretbe foglalja Robert C. POST: *Constitutional Domains: Democracy, Community, Management*. Cambridge, Harvard University Press, 1995. 1–20.

⁹⁸ David R. SHUMWAY – Ellen MESSER-DAVIDOW: *Disciplinary: An Introduction, Poetics Today*, 1991 nyár, 202.

⁹⁹ Steven SHAPIN – Simon SCHAFFER: *Leviathan and the Air-Pump*. Princeton, Princeton University Press, 1989. 225.

¹⁰⁰ Karin Knorr-Cetina az „episztemikus kultúra” kifejezést használja „a tudást foglalatát adó kultúrák” (*cultures of knowledge settings*) vonatkozásában, mely a tudást úgy határozza meg, hogy az a gyakorlatban létezik – struktúrákban, folyamatokban és környezetekben, melyek specifikus episztemikus foglalatokat hoznak létre. Karin KNORR-CETINA: *Epistemic Cultures: How the Sciences Make Knowledge*. Cambridge, Harvard University Press, 1999. 8.

A sajtószabadság „örömünnepe” 1867 Magyarországán

RÉVÉSZ T. MIHÁLY*

1. Úton az osztrák–magyar kiegyezéshez

Hosszú és igencsak körülményes tárgyalások után Pest, Bécs és a dinasztia 1867 első hónapjaiban zömmel feloldotta a birodalom két részét hosszú évtizedek, ha ugyan nem évszázadok óta megosztó, fejlődésüket és biztonságukat veszélyeztető ellentéteket. A szakirodalomban, de a mindennapok szóhasználatában is osztrák–magyar kiegyezésként aposztrofált közjogi aktus révén a monarchia keleti tájain – ha nem is maradéktalanul – helyreállt az 1848-as forradalomban megteremtett alkotmányosság, míg az osztrák törvényhozásban „képviselt országok és királyságok” területén¹ az államélet demokratikusabb berendezkedése valósult meg.² A korszakos jelentőségű paktummal hosszú, viszonylag békés korszak vette kezdetét Közép-Európában, s magában a Kárpát-medencében is. Magyar honban ismét működött a népképviselési országgyűlés, a neki felelős kormány, visszanyerték életerejüket az önkormányzatok, s nem utolsó sorban – változatlan tartalommal – a sajtószabadság ’48-ban szentesített törvénye is újjászületett.³

A kiegyezéshez vezető út megtétele hosszú éveket emésztett föl, s jöllehet a legtöbben Deák Ferenc híres „húsvéti cikkétől” datálják a tárgyalások megkezdését, mondhatjuk, hogy a birodalom közigazgatási átalakítását célzó folyamatok forrásvidékére már az 1861-es országgyűlés körüli hónapokban bizvást rátalálhatunk. Az osztrák és magyar tárgyalófelek között ugyanis igen látványosan ekkor lángolt föl a vita a ’48-as törvényekről, azok újbóli hatályosításáról, s a Monarchia mind többek által szükségesnek ítélt közjogi reformjáról. Az első lépést az államfő, Ferenc József tette meg az általa és környezete által korszak- és modellváltásnak szánt alkotmányreform, az októberi diploma kibocsátásával. Azonban Deák, aki az idő tájt már rég-

* Címzetes egyetemi tanár, Széchenyi István Egyetem. E-mail: revesz@sze.hu

¹ Az ausztriai politika és közbeszéd a kezdetektől fogva ekként fogalmazott a kiegyezés után létrejött dualista birodalom nyugati felét megtestesítő államterületet illetően. L. erre Rudolf HOKE: *Österreichische und Deutsche Reschtesgeschichte*. Wien–Köln–Weimar, Böhlau, 1996. 386.

² L. erre HANÁK Péter: *Magyarország a Monarchiában – tanulmányok*. Budapest, Gondolat, 1975. 467; ill. KOZÁRI Mónika: *A dualizmus kora, 1868–1914*. Budapest, Kossuth, 2009. 112.

³ SARLÓS Béla: *A sajtószabadság és eljárási biztosítékainak fő vonásai*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1968a. 193 s. köv.; SARLÓS Béla: *A kiegyezés magyarországi jogpolitikája. Századok*, 1968b. 984–986, valamint BÉNYEI Miklós: *Kiegyezés és sajtószabadság. Eötvös József kiadatlan beszédfogalmazványa a mentelmi jog parlamenti vitájához*. Debrecen, KLTE, 2008. 148–180.

óta a nemzet többségének tiszteletét élvezte, s vele együtt a magyar politikai színpad meghatározó szereplői kevesellték Bécs engedményeit, s az 1848-as közjogi fundamentum megkerülhetlenségének premisszájából kiindulva, a polgári átalakulás vívmányainak megőrzését, köztük a forradalom idején egyszer már megtapasztalt sajtószabadság helyreállítását tűzték maguk elé elrendő célul.

A pesti politika formálói az 1861-es országgyűlési tárgyalások vitáiban az abszolutista Gesamtstaat hatalmi köreivel és a nem utolsósorban nagyobb kompromisszumra ekkor még nem hajló uralkodói elképzelésekkel szemben határozottan síkra szálltak a '48-as alkotmány visszaállításáért, vagyis a forradalmi napokban épp csak módosított magyar történeti alkotmány mind teljesebb restaurálásáért. Híres országgyűlési beszédében Deák 1861. május 13-án nem palástolt szemrehányással nyilatkozott: „legfontosabb alaptörvényeink, különösen az 1848-diki lényeges közjogi törvények, hatályon kívül tetettek. Parlamentáris kormányunk, felelős minisztériumunk most sincs. Esküdszéki eljárással párosult sajtótörvényünk vissza nem állítatott.”⁴ A történelmi jelentőségű politikai állásfoglalásban sorjázott sérelmi listát ehelyütt nem részletezve, az ellenzéki többség vezérének végkövetkeztetését s az azzal párosuló követelések meritumát emeljük ki csupán:

„Parlamentáris kormány, felelős minisztérium, esküdszéki eljárással párosult sajtószabadság és az adó meghatározásának joga az alkotmányos szabadságnak legerősebb biztosítékai. Nekünk ezen biztosítékokat megadták szentesített törvényeink, s mi azoknak megszüntetésében, vagy bármi korlátozásában soha meg nem egyezünk, és azoknak ideiglenes fölfüggesztését is az alkotmányosság fel-függesztésének, sőt minden alkotmányosság megtagadásának kell tekintenünk.”⁵

E kemény, de kristálytisza logikájú okfejtés az udvarban ez idő tájt még nem talált meghallgatásra. A Birodalom vezető rétege változatlanul a központosított abszolutista kormányzás s az általa megteremtett egységes kormányzás sikerében bízott inkább,⁶ így aztán a magyarokra megint egyszer a „reményteljes pesszimizmus” esztendei következtek.⁷ Bécs hatalmi pozíciója azonban a '60-as évtized közepére látványosan meggyengült, s a poroszokkal vívott vesztes háború a dinasztia – sokkal inkább, mint korábban bármikor – a magyarokkal történő megegyezésre ösztökölte.

⁴ OGY–KN–1861–21 (1861–I–109).

⁵ Uo., 109.

⁶ Wilhelm BRAUNEDER – Friedrich LACHMAYER: *Österreichische Verfassungsgeschichte*. Wien, Manz, 1987–1989. 134–152.

⁷ Csengery Antal bátyjához, Imréhez címzett levelében írta: „Semmi bizonyos újság; minden pang. A mi hírek vidéken keringenek, azoknak semmi alapjuk. Az európai, mint a belpolitika egyaránt pangó bizonytalanságban. Deák azt szokta mondani mostanában: »Csak egy helyes politika van jelenleg, – nem politizálni!«” *Csengery Antal hátrahagyott iratai és feljegyzései*. Budapest, 1928. 474.

A trón 1866-1867 fordulóján messzire került a Bécsben korábban gyakorta emlegetett „jogeljárás” elméletétől,⁸ nem különben a ’48-as törvények érvénytelenségéről unos-untalan vallott álláspontjától, s nagyban közeledett a mind határozottabban kirajzolódó pesti elképzelésekhez. Igaz, még így is hónapok teltek el, míg Ferenc József hajlandóságot mutatott a magyar alkotmányosság helyreállítására, s a magyar fél számára is elfogadható közjogi viszonyok kialakítására. Am ahogy a tárgyalások a finishez közeledtek, a feleknek egyre több kérdésben sikerült „opportunos” megoldást kimódolniuk. Körvonalazódtak a megegyezés keretei a két központi államalakulat közös ügyeinek dolgában, a Pesten működő – s a törvényhozásnak felelős – kormány kinevezésének kérdésében, az államfői jogkör határainak megrajzolásában, az udvartartás költségeinek viselésében, az államadósság egy részének méltányos átvállalásában, s a ’48-as törvények imitt-amott történő módosításában. Ez utóbbiakról 1867. január második felében élénk vita bontakozott ki.

Ferenc József az V. Ferdinánd által szentesített áprilisi törvényekkel szemben évtizedes ellenérzéseket táplált – Andrassy Gyula az uralkodóval folytatott egyik megbeszélésén 1867 januárjában személyesen is meggyőződhetett erről. Lónyay Menyhértet e diskurzusba beavatva jegyezte meg, hogy a két óránál is hosszabb eszmecsere alkalmával a császár „egész sorozatát hozá elő észrevételeinek az 1848-diki törvények ellen”.⁹ S bár azok jelentős részére a miniszterelnökségre kiszemelt gróf megnyugtató válaszokat adhatott,¹⁰ az államfő pár nappal később írásos formában is rögzítette álláspontját a vitás kérdésekben. A nyitva hagyott pontokat összefoglaló kívánságlista markáns álláspontot tükrözött, amelynek kialakításában – gyaníthatóan – a bécsi főhivatalnokok, Beust, Belcredi és Majláth személyes befolyásukat is érvényesítették.¹¹ Az 1848-as forradalom törvényei közül a megjegyzések 13 cikkelyt érintettek, amelyeknek sorában – amint aztán arra Lónyay külön is utalt – érzékeny pontnak mutatkozott a honvédelem ügye és a sajtótörvény dolga.¹² Am míg a honvédelem kérdésében az egyezkedő felek – csak hosszú és gyötrelmes disputát követően – a kiegyezési törvény tervezetében találtak rá a kielégítőnek s véglegesnek gondolt megoldásra,¹³ addig a sajtótörvénnyel kapcsolatos – lentebb részletesebben is kibontott – bécsi elképzelések kioltására s a magyar fél számára is vállalható kompromisszum kimódolására Deák és munkatársai már 1867 februárjában sort kerítettek.

⁸ E teória, mely a 17. században divatozott udvari elméletet erősítette föl a szabadságharc leverése után, az osztrák politikai gondolkodás és gyakorlat sarokpontjává vált. Lényegi üzenete az volt, hogy a magyarok az 1849-es függetlenségi nyilatkozattal eljátszották minden régóta élvezett, történelmi jogukat a saját alkotmányra s a nemzeti önállóságra.

⁹ KÖNYI Manó: *Deák Ferenc beszédei 1866–1867*. Budapest, Franklin, 1897. IV. kötet, 207.

¹⁰ Minderre utalt Ferenc József Andrassy „felvilágosításaira” adott mondata: „Also werden wir es streichen”. Uo.

¹¹ A ’48-as törvények módosítására irányuló „jegyzeteket” – amint azt Lónyay naplójából megtudhattuk – Andrassy „egyenesen a császártól kapta” meg, s február elsején mutatta meg Lónyaynak. Uo., 298.

¹² Uo.

¹³ PÖLÖSKEI Ferenc: *Deák Ferenc utolsó évei*. Budapest, Éghajlat, 2004. 49–50.

2. Konfliktus az 1848-as sajtótörvény dolgában

Az 1848 áprilisában szentesített, ám a „közösügyi alku” folyamán változtatásra szánt jogszabályok sorában a sajtó szabadságát kimondó, egyúttal a cenzúrát hangsúlyozottan is eltörlő XVIII. törvénycikket osztrák részről – a Ferenc József által is láttamozott dokumentumban – éles bírálatban részesítették. A bécsiek véleménye három bekezdésben s meglehetősen nyers megfogalmazásban rögzítette a magyar sajtószabadság ‘bibliájaként’ tisztelt jogszabály kritikáját.¹⁴ A minden korábbinál erőteljesebb észrevételek a szokásos udvariassági fordulatokat mellőzve általánosságban szólva azt állították, hogy a törvény „hiányosságai első ránézésre is szembeötlők”, ebből következően „szinte minden cikkelyében magán viseli az elsietség bélyegét”. E karcos állításból azután önként adódott az osztrák következtetés: a szövegen másként nem, csak alapos átdolgozással lehet javítani.

A ’48-as magyar sajtószabályozással szembeni opposíciójukban a jegyzék pennázói azonban még az előbbinél is keményebben fogalmaztak, midőn az esküdtszékek magyarországi alkalmazhatóságát vitatták. E körben pedig nem kevesebbet állítottak, mint azt, hogy az esküdtszéki intézmény és rendszer és az arra vonatkozó eljárási szabályok szorúlnak a leginkább „a teljes és alapos” korrekcióra. Hevenyészett, elkapkodott jogszabály, s annak át nem gondolt eljárási passzusai Bécs szerint Szemere törvényét egyenesen predestinálták a mellőzésre, hiszen a bírói szervezet ‘alkotmányos’ felállításáig s az esküdtszéki eljárást szabályozó törvény megalkotásáig – figyelemmel e bírói fórumok meghonosításának költségeire – az újbóli hatályosítás mellett nem szólnak érvek. Ezért aztán – fogalmazott a jegyzék – az volna egyedül kívánatos, hogy a magyarországi sajtóviszonyokra – még ha ideiglenesen is – a korábbi sajtórendtartás s az ahhoz 1865-ben csatolt Függetlenség passzusai nyerjenek alkalmazást.¹⁵

E határozottan csengő mondatok nemcsak a magyar tárgyaló delegációt állíthatták nehéz helyzet elé, de Deák számára is kényelmetlen feladványt jelenthettek. A magyar politikai osztály

¹⁴ KÓNYI i. m. (9. lj.) 313. L. a jegyzék idevágó sorait, amelyek jól láttatták a sajtóügyekre vonatkozó bécsi tárgyalási pozíciót.

„Was das Pressgesetz betrifft, so leuchtet dessen Mangelhaftigkeit auf den ersten Anblick ein, und trägt jeder Artikel desselben das Gepräge der Uebereilung an sich, was nur durch eine gründliche Umarbeitung beseitigt werden könnte.

Ueberhaupt kann nicht unerwähnt bleiben, dass da sin diesem Gesetze grundsätzlich ausgesporchene Schwurgerichts-Verfahren ohne eine gänzliche und gründliche Umgestaltung des dermalen gesetzlich bestehenden Gerichtsverfahrens nicht anwendbar sei.

Nachdem dies jedoch mit grossen Kosten und Zeitverlust verbunden wäre, auch die Thätigkeit der Gerichte in Verwirrung bringen könnte, so ist es nothwendig, dass bis zur verfassungsmässigen Umgestaltung des Gerichtsorganismus und dessen Anpassung zum Schwurgerichtsverfahren, rücksichtlich der Ahndung von Pressvergehen vorläufig von den dermaligen ordentlichen Gerichten und zwar provisorisch nach dem im Jahre 1865 erlassenen »Anhang« zur Pressordnung vorgesehen sei.”

¹⁵ L. erre: „A Magyarországon jelenleg érvényben álló sajtószabályok gyűjteményének hiteles kiadása”, Budapest, 1865. A kiegészítés előestéjén nyomtatásban megjelent könyv – mint az a napisajtó reflexióiból is kitűnt – igencsak felemás elismeréseket váltott ki. A kötet jogszabálygyűjteményét értékelve jegyezte meg a *Fővárosi Lapok*: „Míndezekeket együtt kiadni hasznos és szükséges volt, noha reméljük, hogy a sajtóra nézve is nem sokára új rendszabályokat nyerünk. A magyarországi sajtó sokszor tanusítá, hogy egészen szabadelvű törvényeket és szabályokat érdemel.” *Fővárosi Lapok*, 1865. augusztus, 13. sz., 709.

zöme ugyanis lényegében a törvény megszületésétől kezdve – bár más-más megfontolások mentén – maga is elégedetlen volt a Szemere fogalmazta törvény jó néhány intézményével, olyannyira, hogy a kiegyezés előtti esztendőben a magyar törvényhozás számos tagja, mi több, még egy bizottsága is, gondolkozott azon, hogy 'az alkotmányosság helyreállítása' után a 'sajtóviszonyok rendezésének' ügyét – egynémely sürgősnek ítélt tárggyal egyetemben – napirendre tűzzék.¹⁶ Azonban az uralkodó egyetértésével megfogalmazott bécsi óhaj, amit akár követelésként is aposztrofálhatnók, messze túlmutatott a parlamenti dokumentum részleteiben ki sem bontott változtatási szándékain.

Legelőbb is a pesti politika alakítói nem azonosulhattak a váddal, mely szerint a márciusi törvény hevenyészett és elkapkodott alkotás volt. Nem teheték ezt egyszerűen azért, mert nagyon is jól emlékezhetek azokra az 1830-as, 1840-es években megszületett elaborátumokra és a róluk lefolytatott közpolitikai vitákra, valamint az azokat kísérő országgyűlési küzdelmekre, amelyekre alapozva s amelyek tüzeiben végül 1848 márciusában Szemere Bertalan tervezetét az utolsó rendi törvényhozás megvitatta s elfogadta. Majd' hús esztendő távolából is tudták, hogy e törvény részben a kiváló színvonalú '43-as büntetőjavaslatból építkezett, s bár elfogadását heves viták kísérték, a plánumot, ha bírálát érte is, az nem a sietség és a kapkodás okán történt. Emlékezhettek továbbá arra, hogy bármikor fogalmaztak meg a pesti sajtószabadságot megteremtő törvénnyel szemben fenntartásokat, azok elsősorban a szabályozás sajtóvétségeket kísérő súlyosabb büntetési tételeit illették. A magyar politikai közgondolkodás azonban mindezekkel együtt lényegében azonosult Deáknak az 1861-ben az Országbírói Értekezlet plénuma elé terjesztett tézisével, mely a márciusi sajtótörvényről elismeréssel nyilatkozott, mondván, hogy az „elég szigorú arra, hogy az államot minden féltelenség ellen megvédje, és elég határozott arra, hogy a sajtónak szabadabb mozoghatást biztosítson, és egyeseknek az önkény ellen oltalmat nyújtson.”¹⁷

A bécsi jegyzék sajtótörvényt támadó második passzusa – mint azt láttuk – az esküdtzéki rendszer egészét vette célba. A magyar tárgyalók számára az itt megfogalmazott kritikát illetően azonban még kevésbé nyílt tér a hátrálásra. A hazai politika legjobbjai, a nemzetien liberális eszmék harcosai, akik majdnem mind a '43-as esküdtzéki tervezet mögött álltak, illetve annak 1861-es alkalmazása mellett lándzsát törtek, elvi megfontolásokból egyszerűen nem kapitulálhattak. De nem teheték ezt a törvény pozsonyi vitájának emlékképei miatt sem. Akkor és ott ugyanis a rendi országgyűlés követői – a pesti népmozgalom törvénnyel szembeni föllépése okán is – a többség által szigorúnak ítélt vétségi alakzatokat csak az esküdtzések egy-

¹⁶ A bizottmányok alakítására és szervezésére kiküldött 12 tagú választmány véleményes jelentése rögzítette: „Választassék egy 70–80 tagból álló bizottmány oly utasítással, hogy készítsen törvényjavaslatokat: a) a polgári jogról anyagi és alaki tekintetben, kapcsolatban a telekkönyvi rendszerrel s kiterjedve a még fönnlévő hűbéri s ezzel analóg viszonyok fölötti intézkedésekre is – a hova a kegyüri jogok és terhek végleges szabályozása is tartozik; b) a büntető jogról anyagi és alaki tekintetben; c) váltó- és kereskedelmi jogról; d) a bányajogról; e) a sajtóviszonyok rendezéséről; f) egy honosítási, be- és kivándorlási törvény tárgyában.” OGY–KI–1865–28 (1865–I-65).

¹⁷ RÁTH György: *Az Országbírói Értekezlet a törvénykezés tárgyában*. Pest, Landerer és Heckenast, 1861. 192. Deák az Országbírói Értekezleten a büntető és sajtótörvény átvizsgálására létrehozott négytagú grémium tagjaként az itt elvégezhető munka oroszánrészét vállalta magára, s valójában a testület jelentését is – esetleg a kiváló Tóth Lőrincz segítségével – jórészt egyedül fogalmazta meg. SÁRLÓS Béla: *Deák politikai felfogása és az Országbírói értekezlet*. Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár, 1976. 285.

idejű létesítése mellett voltak hajlandók akceptálni.¹⁸ Megjegyezzük, hogy ezzel az állásponttal a korabeli közvélemény teljes mértékben azonosult.¹⁹ S minthogy a magyar politikai osztály tagjai e kérdésről szűk húsz esztendő múltán sem vélekedtek másként, a kormányra készülő férfiak kezét ez jószérivel teljesen megkötötte.

Színezte a pestiek tárgyalási pozícióját az is, hogy az esküdtzéki rendszert ért támadás Deákot különösen érzékenyen érinthette. Ő ugyanis az Országbírói Értekezleten nemcsak az 1848. évi XVIII. törvénycikk föléléstése mellett érvelt lendületesen, de egyúttal nagy erővel agitált az 1848. április 29-én kibocsátott sajtóesküdtzéki rendelet életbe léptetése érdekében is.²⁰ Az értekezlet albizottsági jelentésében külön kiemelte ezen intézmény jelentőségét. S tette ezt szakmai, erkölcsi, politikai hitelének teljes vértetéjében. Igaz, fellépése ez ügyben meglepetést nem okozhatott, hiszen senki számára nem volt titok, hogy ő volt az, aki a vonatkozó törvény 17. szakaszában foglalt fölhatalmazásnak engedelmessé, rendelettel intézkedett a laikus bíróságok megszervezéséről s eljárásuk részletes szabályairól.²¹ A forradalom igazságügyi minisztere ezért is ragaszkodhatott – még ha ekkor eredménytelenül is – az általa kibocsátott esküdtzéki rendelet bevezetéséhez, s megkockáztatjuk, hogy vélelmezhetően általa a '60-as évek elején a modern polgári jellegű büntetőeljárás s benne az esküdtzéki rendszer megteremtését remélte.²²

A magyar sajtóügy ideiglenes rendezésére irányuló osztrák javaslat, melynek utolsó fordulata a bécsi sajtórendtartás hatályának fenntartását szorgalmazta, még kevésbé lehetett tárgyalási alap a leendő magyar kormányférfiak számára, ugyanis az osztrák sajtójogról, s különösen az 1852-es sajtórendtartásról – amit a köznyelv s a politika emberei akkor tájt sajtótörvényként aposztrofáltak – a magyar véleményformálók túlnyomó többsége bevezetése óta lesújtóan vélekedett. E tárgyban az Országbírói Értekezleten maga Deák sem fukarkodott az elmarasztaló ítélettel. „A mi végre a sajtótörvényt illeti: véleményünk az, hogy az osztrák sajtótörvénynek rendkívül határozatlan, fölötte messze terjedő önkényes rendeletei, mik az alkotmányosságnak még csak legtávolabbi eszméjével is egyenes ellentétben vannak, hazánkban többé fenn nem tarthatók. Alkotmányos országban a sajtó szabad mozgása múlhatatlanul szükséges; az osztrák sajtótörvények és rendeletek mellett pedig a sajtó csak akkor mozoghat, midőn a törvény alszik” – fogalmazott a „nemzet ügyvédje”.²³

¹⁸ A '48-as sajtótörvény-tervezet fogadtatására l. legújabbán RÉVÉSZ T. Mihály: A „füstbement” tervezet, s ami utána következett (az első magyar sajtótörvény kálváriája). In: *65 Studia in honorem István Stipta*. Budapest, Károli Gáspár Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2017. 351–364.

¹⁹ Állításunkat látjuk igazolva a *Pesti Hírlap* 1848. március 23-i vezércikkében: „A sajtótörvény, mely kezeink között van, sok részben rosszabb állapotot idézne elő az irodalomra nézve, mint már 15-ke előtt volt. Ha esküdtzéki eljárás nem volna benne, s ha abban nem találánk vigaszt, hogy azon törvényt legtöbb esetben nem engedné a nemzet szabadságszeretete végrehajtani.” *Pesti Hírlap*, 1848. március 23., 248.

²⁰ SÁRLÓS i. m. (17. lj.) 285 s. köv.

²¹ *Pesti Hírlap*, 1848. május 1., 387–388.

²² Az esküdtzéki rendszert egyszer – érvelt az albizottsági dokumentum – az országgyűlés elfogadta, „midőn az 1848. t. cikkely 16-ik és 17-ik §-ában világosan kimondotta, hogy a sajtóvétségekre nézve a ministerium felhatalmaztatik: miszerint szoroson a büntető-eljárásról szóló múlt országgyűlési javaslatnak elvei szerint, az esküdt-bíróságok alakítását rendelet által eszközölje.” RÁTH i. m. (17. lj.) 190–191; SÁRLÓS i. m. (17. lj.) 288.

²³ RÁTH i. m. (17. lj.) 192; SÁRLÓS i. m. (17. lj.) 289.

Deák 1861-es szerteágazó, ám azzal együtt koherens sajtópolitikai koncepciójának fényében nem szorul különösebb magyarázatra, hogy a Bécsben tárgyaló delegáció az államfői kívánságlista sajtóviszonyokra vonatkozó passzusait olvasva miért érezte magát nehéz helyzetben. Nehezítette helyzetüket, hogy az udvarban – a háta mögött – ‘rejtjelezve’ „Der Advocat” névvel illetett államférfi a tárgyalások döntő szakaszában, különösen 1867 januárjában, személyesen már kevéssé vett részt, de február első heteiben tanácsaival mégis meghatározó módon alakította a kirajzolódó megegyezés kereteit. Nem lehetett ez másként a sajtóügyekről kibontakozott disputa esetében sem. E körben hipotézisünk kevés kockázatot hordoz magában, mert bár a Bécsben tárgyaló megbízottak liberális alapállását nem lehetett elvitatni, szinte bizonyossággal állítható, hogy közjogi kérdésekben, így a sajtójog ügyeiben Horvát Boldizsáron s Eötvös Józsefen kívül elsősorban Deák rendelkezett a sajtószabályozás jogfilozófiai és történeti hátterét is magába foglaló átfogó tudással és gyakorlati tapasztalattal. Ezért aztán az idő sodrásában koncipiált magyar álláspont mögött leginkább az ő szellemi hozzájárulását kell feltételeznünk.

3. A sajtóügy rendezése – kölcsönös engedményekkel

A bécsi tárgyalások 1867 februárjában végső stádiumukba jutottak. Lónyay naplója szerint a hónap második hetére maradt a két ‘legnehezebb’ kérdés: „a honvédelmi ügy és a sajtótörvény”.²⁴ A kinevezésük bejelentésére váró miniszterjelöltek Bécsben tárgyaltak ezekről Ferenc Józseffel, aki a ’48-as törvények dolgában ez egyszer igencsak rugalmasnak mutatkozott. A sajtótörvény ügyében bizonyosan, hiszen a miniszterjelöltek február 15-i háromórás tárgyalásukon lényegében úgy jutottak egyezsége, hogy az inkább a magyar álláspont győzelmét, vagyis a márciusi törvény föltámasztását jelentette.²⁵ Tehát a korábbi bécsi posztulátumból a sajtórendtartás alkalmazása elesett, mert az 1865-ben érvényesnek ismert sajtószabályzat s az ahhoz csatolt Függelék hazai népszerűtlensége mit sem változott, ráadásul az idő is megcáfolhatatlanul eljárta fölötte.²⁶

A kiállítás Szemere törvénye mellett, ha nem is teljes sikerrel, de mondhatni, megnyugtató eredménnyel zárult, mely az új hatalom kiszemelt aktorainak presztízssikert hozott, ugyanakkor a politika iránt fogékony közönség számára szimbolikus üzenetet is hordozott. A ’48-as törvényhez való ragaszkodás így részévé vált annak a politikai programnak, mely a forradalmi törvények lehetséges mértékig történő tiszteletben tartását tűzte zászlajára. A sajtószabadságot a pesti törvényhozás tehát úgy emelhetette újólag piedesztálra, hogy az áprilisban szentesített törvény ekkor még az első szótól az utolsóig érintetlen maradt. Igaz, s ez a kompromisszumok ter-

²⁴ KÓNYI i. m. (9. lj.) 309.

²⁵ Uo., 321.

²⁶ Az 1852-es rendtartás továbbéléséről szólván, egyet lehet érteni Deák Ágnes megállapításával, miszerint „[a]z egy évtizeddel korábban hatékony represszív szabályozás az 1860-as években már anakronizmus volt”, s a politikai környezet változásai okán „a papírra vetett és kihirdetett rendszabályok alkalmazására a magyarországi politikai színpadon mozgó szereplők közül” senki, „talán az uralkodót kivéve”, komolyan nem is gondolhatott. DEÁK Ágnes: Sajtószabályozás a Schmerling-provizórium időszakában. *Századok*, 2013/3., 653.

mészetéből fakad, a sajtóvétségek fölött ítélni hivatott esküdtsékek dolgában – s ennyiben Pest részben honorálta a bécsi óhajok egyikét – a kormány rúdjánál éppen csak helyet foglalók némi engedelmére is kényszerültek.

Ám addig, míg ez megtörténhetett, a kormánynak föl kellett állnia,²⁷ a törvényhozás mindkét házában be kellett mutatkoznia, s az államélet beindításához szükséges intézkedések előkészítéséhez – melyek parlamenti jóváhagyást igényeltek – hozzá kellett látnia. A programbeszédet, Andrassy beszédét, amellyel a képviselőházban és a főrendi házban a kabinet elképzeléseit ismertethette, hárman: Eötvös, Horvát és Lónyay pennázták, míg a kormányzás megindításához elengedhetetlenül szükségesnek ítélt előterjesztések elkészítésének is lettek felelősei. Az adóügyi plánomot Lónyay írta, ugyanakkor a némi jogászi leleményt föltételező sajtóügyi határozattervezet formulázásával – két másik tárggyal együtt – Deák hívét, a precíz és kiváló szakember hírében álló Horvát Boldizsárt bízták meg. Ezeket első olvasatban a kormányülés február 25-i ülésén vitatták meg. A miniszterek a sajtótörvény életbe léptetéséről szóló tervezetre – az ülés jegyzőkönyvének lakonikus följegyzése szerint – „észrevétel nélkül” ütötték rá a placetjüket.²⁸ Ennek, valamint a többi dokumentumnak a végleges s a törvényhozásnak is benyújtott változatai azonban Deák keze nyomát viselték.²⁹

A képviselőházban első ízben megjelenő kormány nevében Andrassy Gyula 1867. február 28-án a törvényhozás nyilvánossága előtt tett ígéretet – az ekkortájt gyakorta hivatkozott jogfolytonosság elvére történő utalással – a sajtó övező jogszabályi környezet rendezésére s a „politikailag legtestetesebb” megoldásként³⁰ a ’48-as sajtótörvény mielőbbi életbe léptetésére.³¹ A kabinet sajtópolitikájának részleteibe azonban ekkor még a kormányfő nem avatta be a törvényhozókat.³² Ezt a Háznak írásban benyújtott dokumentum, a „Miniszteri előterjesztvény a sajtó ügyében” címen prezentált javaslat végezte el.³³

²⁷ A „kegyelmes királyi leirator”, mely az alkotmányosság helyreállításáról és Andrassy Gyula miniszterelnöki kinevezéséről értesítette a törvényhozást, 1867. február 18-án olvasták föl a Képviselőházban. OGY–KN-1865–92 (1865–II–181); *Pesti Napló*, 1867. február 19.

²⁸ MNL–K.27–MT Jkv. 4. napirend, 1867. február. 25., 7–8. A miniszteri értekezleten résztvevők egyúttal arról is döntöttek, hogy a négy javaslat közül „4. szer a’ sajtóügy kerüljön tanácskozás alá”.

²⁹ Azt magától Lónyaytól tudhatjuk, hogy a kabinet legszorgalmasabbja, Horvát Boldizsár, a reábitzott tervezetekkel három nap alatt végzett. Azokat a minisztertanács ülése után Deáknak bemutatták, aki a plánumokat, amelyek „mind a megyékre, mind a sajtóra nézve” fogalmazódtak, korrigálta, s lényegében helyettük „újat diktált”. Lónyay nem is állta meg, hogy naplójában ne tegye szóvá az esetet. „Különös állás mindenestre, a miniszterium valamit határoz, és az öreg úr mint aeropág ismét módosítja.” KÓNYI i. m. (9. lj.) 346.

³⁰ SARLÓS 1968a i. m. (3. lj.) 193. A szerző témánkba vágó cikkében úgy nyilatkozott, hogy a Szemere-féle törvény életbe léptetése „a kormány számára jogszilag a legegyszerűbb volt”.

³¹ OGY–KN–1865–95 (1865–III–188). „Miatán végre, a sajtótörvényeket illetőleg, azokat törvényesen szabályozó eljárásunk nincs, az ideiglenes sajtótörvényeket pedig továbbra is fentartani a kormánynak szándokában nem lehet (Helyeslés): erre vonatkozó előterjesztésünk képezi az utolsó tárgyat, melyet a t. háznak benyújtani szerencsénk lesz.”

³² A tömör miniszterelnöki expozé egyébként a másik három tervezetről sem szólt bővebben. Uo., 188.

³³ OGY–KI–1865–68 (1865–II–64). E kérdéssel a szakirodalomban több szerző is foglalkozott. L. KOVÁCS Kálmán: *A magyar büntetőjog és büntetőeljárási jog története 1848-tól 1944-ig*. Budapest, ELTE ÁJK, 1971; MÁTHÉ Gábor: Die Fragen der Kompetenzregelung zwischen der Verwaltung und dem Justizwesen in den ersten Jahren des Dualismus in Ungarn. In: CSIZMADIA Andor (szerk.): *Verwaltungshistorische Studien*. Pécs, 1972. 163–191; s újabban: ANTAL Tamás: *Törvénykezési reformok Magyarországon 1890–1900: ítélőtáblák, bírói jogviszony, esküdtsékek*. Szeged, Csongrád Megyei Levéltár, 2006. 351.

Az 1848. évi XVIII. törvényt 'tettleg' életbe léptetni célzó elaborátum lényegében egyetlen kérdésre fókuszált, amelynek teljesíthetéséhez a végrehajtó hatalom törvényhozói fölhatalmazást kért, s ez a sajtóvétségek fölött ítélni hivatott bírói fórumok rendszerének 1848-ban bevezetett modelljétől való eltérésre vonatkozott. Láttuk, hogy a bécsi álláspont e kérdésben milyen merev s elutasító véleményt fogalmazott meg, midőn költségesnek s valójában idő előrtinek titulálta az esküdtszékek újbóli felállítását. A laikus elemek, vagyis az esküdtek sajtóügyekben történő bevonásának lehetősége mellett azonban – igaz, kis korrekcióval – a pesti kormányférfiak sikerrel tartották ki. Maga az intézmény megmaradhatott, ám úgy, hogy a forradalom hónapjaiban megyénként föllállított esküdtszékek helyett „csak Pesten, Debrecenben, Eperjesen, Nagy-Szombatban és Kőszegen” jöhessenek létre e fórumok.

A javaslatban a minisztérium ahhoz is engedélyt kért, hogy a fenti bírói szervek illetékeségi területének körét s eljárási rendjét „ideiglenes miniszteri rendelet által”, természetesen a lehetőség határain belül – Deák '48-as eljárási kódexéhez idomítottan – meghatározza, továbbá hogy a polgárok alkotta grémiumok mellé e helyeken a táblák „saját kebelökből egy elnököt és két más bírói tagot állandóan” kiküldhessenek.³⁴ A sajtóügyi határozattervezet végül figyelemmel vagy inkább tekintettel volt az erdélyi sajtóviszonyok helyzetére is, ahol az ottani állapotokból következően a kabinet a rendeleti intézkedésre külön is kérte a törvényhozás hozzájárulását.³⁵

A terjengősnek éppen nem tekinthető sajtóügyi textus mérlegelésére a törvényhozásnak szűk másfél hét állt rendelkezésére, s azok között a tárgyak között, amelyben az önálló államélet elindításához a frissiben kinevezett kormány a törvényhozás felhatalmazását kérte, a tervezet – mint láttuk – a sorban az utolsó helyet kapta. A Ház így március első hetében hosszan és kimerítően megvitatta az „ujoncok”, az adók, a „köztörvényhatóságok visszaállítása” dolgában beterjesztett kormányjavaslatokat, vagyis „az ország pénzéről, vérééről, törvényhatóságairól” megfogalmazott plánumokat,³⁶ majd ezek után tárgyalta meg a sajtóval kapcsolatos kérdéseket. Szombaton, március 9-e délelőttjén, hosszú és fáradtságos tárgyalások után vették elő a vélemény szabadság ügyét. Hasonlatosan a korábbi proposíciókhoz, a kormány itt sem állított előadót, hanem ugyancsak a képviselőház jegyzője ismertette, olvasta föl az előterjesztést. A vitában – a másik három, már letárgyalt javaslattal szemben – valójában kevesen hallatták hangjukat. A baloldali ellenzék padsoraiból megfogalmazott észrevételek meglehetősen formálisak voltak, míg a nemzetiségi képviselőknek a diszkusszió elsősorban arra adott alkalmat, hogy a márciusi sajtótörvénnyel szembeni általános elégedetlenségüknek adjanak hangot.

Az első felszólaló, Sztratimirovics György, hosszú beszédében lakonikus egyszerűséggel arról beszélt, hogy a '48-as sajtótörvény „elégtelen”, büntetései szigorúak, s az abban foglalt kaució sem a szabadelvűség díszé.³⁷ A román nemzetiségű Hodosiú József pedig megengedte magának, hogy az 1848. 18. tc.-et mint törvényt „a nem szabad sajtóról” címmel ajánlja a Ház figyelmébe.³⁸ Majd folytatólag a hírlapbiztosíték intézményét kárhoztatta, s arról beszélt, hogy

³⁴ OGY-KI-1865-68 (1865-II-64).

³⁵ Uo., 65.

³⁶ Gróf Szapáry Antal főlovászmester formulázott ekként a sajtó ügyéről szóló főrendiházi tárgyalás során. OGY-FN-1865-37 (1865-I-193).

³⁷ OGY-KN-1865-102 (1865-III-304).

³⁸ Uo., 306.

annak újbóli törvényesítése után „nem lesz egy szerb vagy román lap se”.³⁹ A Deák-párt s a jelen levő miniszterek azonban komoly, érdemi vitára nem mutattak hajlandóságot, így aztán a bal-közép programmal mandátumhoz jutott Jámbor Pál – önmagát nem megtagadva⁴⁰ – védte meg a ’48-as törvényt, s az ellentmondás halk megnyilvánulásaként a magyar sajtótörvényeknek az osztrák törvényénél „szabadabb voltát” hangsúlyozta.⁴¹

Az esküdtszékek bírósági táblák székhelyeire tervezett telepítésének szándéka azonban már nagyobb vihart kavart. A nemzetiségi képviselők nem titkoltan azt tartották aggályosnak, hogy a sajtó nem magyar nyelvű munkásait az előterjesztés elfogadásával valójában elvonnák törvényhatóságuk bíróságaitól, s távoli városok esküdtszékei ítélkeznenek ügyeikben. „Az idegen és ellenkező elvű esküdtszék által ítéltetni annyi, mint előre elítélve lenni” – hangsúlyozta a magyarországi szerbek egyik vezére, Miletics Szvetozár,⁴² aki hozzátette: „a büntetőjog első fogalmával és alapjával is ellenkezik, hogy valaki saját tettének és saját helyének bírójától elvétesék.”⁴³ A másik szerb szónok, Sztratimirovics pedig – ezúttal – a centralizáció ellen szólva, sötét próféciaként jegyezte meg: „Fél év múlva minden vidéki városainkban mind annyi szerkesztő és munkatárs [...] annyi és annyi évre hűsre fog kerülni. S én ez esetre bátorkodom egyszersmind a kormányt megkérni, látná el magát most már elegendő számú hírlapírókkal, hogy aztán azokat a hűsre kerülnők helyébe *ex officio* küldhesse.”⁴⁴

Az előterjesztés esküdtszéki passzusát támadók az éles kritikán túllépve ellenjavaslattal is éltek. Többen a kormány által megnevezett öt esküdtszék mellett egy pécsi, aradi és újvidéki székhellyel felállítandó *jury* gondolatát támogatták.⁴⁵ A képviselőház többsége azonban a sokak által méltán tisztelt kormánypárti Bernáth Zsigmonddal értett egyet,⁴⁶ aki azt hangoztatta, hogy ha a kormány csak öt esküdtszék felállítását képes vállalni, akkor „öt olyanra, amire nem képes, kötelezni nem is tanácsos”.⁴⁷ A Deák-párti képviselő meglehetősen formai s köntörfalazástól mentes okfejtése győzelmet aratott. A parlament néhány apróbb, lényegtelen változtatással a sajtóügyben adandó felhatalmazási javaslatot elfogadta, s ezzel a kabinet liberális sajtópolitikája előtt megnyitotta az utat.

4. Epilógus

A mögöttük hagyott bő másfél évtized viszontagságainak fényében igencsak érthető, hogy a hírlapok munkásai maguk is találtak időt s helyet a sajtó felszabadulásának megünneplésére. A lapok külön-külön tudósítottak az eseményről. „Érdekes estély volt f. hó 23-án a Frohner szállodában” – írta a *Vasárnapi Újság*. „Mintegy 60 író, képviselő, művész és kiadó vett benne

³⁹ Uo., 307.

⁴⁰ Jámbor Pál életére és munkásságára l. *Vasárnapi Újság*, 1897. április 18. sz., 257.

⁴¹ OGY–KN–1865–102 (1865–III–310).

⁴² Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. Budapest, Hornyánszky Viktor, 1902. 8. k., 1399.

⁴³ Uo., 312–313.

⁴⁴ OGY–KN–1865–102 (1865–III–306).

⁴⁵ Manojlovics Emil, Vass Sámuel gr., uo., 312; Miletovics Szvetozár, uo., 313; Tisza Kálmán, uo., 313.

⁴⁶ Bernáth Zsigmond méltatását l. *Fővárosi Lapok*, 1882. január 31., 161.

⁴⁷ Az előterjesztés képviselőházi vitájára l. még: SARLÓS 1968a i. m. (3. lj.) 195.

részt. Az áldomások egymást érték, lehet képzelni, hogy ezek főtárgyát Fiume és a sajtószabadság képezte. Még reggeli 3 órakor is szólt Kecskeméti hegedűje,⁴⁸ s kocszantak a poharak.⁴⁹ De a *Pesti Napló* is hírt adott az eseményről: „az újra felvirradt sajtószabadságot” ünneplő gyülekezetről. Beszámolt arról, hogy a beszélők elsőként a királyt éltették, „majd a magyar politikát, melynek a sajtószabadság új életre kelte köszönhető”, de természetesen jutott a szép szavakból Deáknak és a minisztereknek is.⁵⁰

Az éjszakába nyúló összejövetel ünnepi beszédei, az ilyen alkalmakkor szokásos szóvirágoktól sem mentes köszöntők, melyekkel a megszólalók az alkotmányosság helyreállítását s a nyomtatott betű immáron a jog által is biztosított felszabadulását köszöntötték, nem maradtak ránk. Csak feltételezhetjük, hogy azok mindenekelőtt a pillanat, még inkább a napi történések örömet adták vissza. A sajtószabadság kiegyezés utáni históriájának ismeretében azonban a kései krónikás még inkább megértheti a sajtó munkásainak triumfálását, felszabadult örömméppét. A kiegyezés utáni évtized sajtótörténeti eseményei ugyanis megcáfolhatatlanul igazolták a véleményszabadságot ismételten megteremtő parlamenti döntéssel szemben támasztott korabeli várakozásokat. A sajtó barátai már azokban a napokban is, amikor a törvényhozás két háza szabad utat engedett a vélemények nyomtatott betűkkel történő áramlásának, örömmel tapasztalhatták a hírlapirodalom felpettedését.⁵¹ Ám az eztán lepergő esztendő is kellő alapot szolgáltatott az elégedettségre.⁵²

A véleményszabadság érvényesülésének korábban nem tapasztalt lehetőségei, a hatalom sajtópolitikai működésének liberalizmusa a képviselőházi vitában elhangzott nemzetijségi jóslatokat is alaposan megcáfolta. A hírlapok világát fenyegető veszélyekből ugyanis jobbára semmi nem vált valóra. A nem magyar nyelven jelentkező orgánumok voltaképpen nemhogy nem kerültek valamennyien végromlásra – amint azt Hodosiú jövendölte –, hanem lényegében megőrizték, ha ugyan nem javították pozícióikat a lapok piacán. De nem csupán a nemzetijségi lapok kerültek el ezt a sorsot. A kiegyezés évében, majd aztán később is a hírlapirodalom statisztikai adatsorai mind több orgánum jelentkezését,⁵³ mi több, az egyes hírlapok példányszámának emelkedését mutatták.

A sajtótermékek leltárát nagy szorgalommal és pontossággal esztendőről esztendőre elkészítő Szinyei József jelentései, valamint a levéltárak töredékesen fennmaradt hivatalos hatósági

⁴⁸ Bizonytal Kecskeméti Józsi primás közreműködéséről írt a lap, aki „cigánybandájával” gyakorta volt különböző társasági események szereplője. L. erre pl. *Hölgyfutár*, 1851. szeptember 13., 835.

⁴⁹ *Vasárnapi Újság*, 1867. március 31., 13. sz., 153.

⁵⁰ *Pesti Napló*, 1867. március 27.

⁵¹ *Vasárnapi Újság*, 1867. március 17., 11. sz., 128. „A magyarországi hírlapirodalom az új korszak hajnalán nagy élénkséget fejt ki.” A rövid híradás a *Magyarország* című lap indulásán túl az 1848, a *Pesti Hírlap*, a *Pesti Hetilap*, a *Heti Posta*, a *Magyar Polgár*, a *Székelly Közlöny*, a *Pesti Újság* alapításáról vagy tervezett megindulásáról tájékoztatta az olvasókat.

⁵² A lapgründölési hajlandóság a későbbiekben sem csökkent. A vidéki sajtó erősödéséről a *Vasárnapi Újság* viszáterőn tudósított, így az 1869-es fejleményekről írva aláhúzta: „szünetlenül új meg új lapok voltak keletkezésben.” *Vasárnapi Újság*, 1869. január 31., 5. sz., 62. 1871. decemberében arról tájékoztatta olvasóit, hogy a lapmozgalom vidéken sem kevésbé élénk, mint a fővárosban. *Vasárnapi Újság*, 1871. december 24., 52. sz., 657.

⁵³ Míg 1866-ban csak 12 új lap és folyóirat indult, addig a kiegyezés évében ez a mutató jóval emelkedőbb tendenciát jelzett. *Vasárnapi Újság*, 1867. január 13., 2. sz., 19; 1867. március 17., 11. sz., 128; 1867. június 23., 25. sz., 313; 1867. július 7., 340; 1867. december 15., 50. sz., 616.

adatai egyaránt alátámasztják ezt az állítást, s azt, hogy „az alkotmányos boldogság” második esztendejében továbbra is a lappiac gazdagodása volt megfigyelhető. Ekkor a fővárosban s a vidék 47 településén 259 sajtóterméket regisztráltak, amelyekből „magyar 135, német 63, tót 5, román 13, horvát 21, szerb 12, rutén 3, olasz 5, héber 1 és latin... 1” volt.⁵⁴ A nemzetiségi sajtó parlamenti vitában megjósolt visszaesése tehát nem következett be, az igencsak pesszimista s megalapozatlan prognózis volt, hisz még az 1869. évi számsorok is arról tanúskodtak, hogy Magyarországon akkor hattal több szlovák, kettővel több szerb, s változatlan számú román hír-lap került az olvasók asztalára.⁵⁵

A későbbi évek történései az 1867. március 9-i vita másik baljós vízióját, a Sztratimirovics által hangoztatott jövőképet is megcáfolták. Abból ugyanis, hogy az esküdszékek nem minden egyes vármegyében létesültek, hanem azokat csak öt városban állították föl, nem következett a szabad gondolat büntetőjogi eszközökkel történő vad üldözése. A polgárokból rekrutálódott esküdszékek a dualizmus első évtizedében távolról sem fenyegették a sajtó munkásait a statáriális időkre emlékeztető szigorú büntetésekkel. Az évek múltával inkább az rajzolódott ki, hogy a márciusi törvény s az igazságügyi miniszter 1867-ben vagy később kiadott eljárási rendeletei nem a politikai ellenfelek orgánumainak megrendszabályozását, még kevésbé azok elnémítást célzották. A Deák-pártból alakult kormányok idején indított sajtóperekből a „sajtó ostromállapotának” tablóját aligha lehetett volna megfesteni.

A szűk egy évtizedet felölelő periódus két tucatnál alig több esküdszéki verdiktje ilyen konklúzióhoz kevéske alapot nyújtott. A perek viszonylag kis száma, a gyakori felmentések, s az elítéléssel végződött esetekben kiszabott büntetések összmenyisége láttán „a sajtóperek buja tenyészetéről” hitelesen aligha lehetett beszélni. A hírlapok ellen indított sajtóeljárásokban az akkor megszületett 12 felmentő ítélet a sajtó elnyomásáról szóló állításokat eleve megkérdőjelezhettek, mint ahogy finomításra szorultak a nemzetiségi hírlapirodalom korszakos üldözését hirdető későbbi megállapítások is. A peres eljárások során fölmentett vádlottak s büntetlenek nyilvánított írásaik között ugyanis nemcsak és nem is elsősorban a magyar ellenzék hírlapi közleményei voltak felfedezhetők. A nemzetiségi sajtó 15 esküdszéki tárgyalásának csaknem a fele, hét végződött felmentéssel, míg a 13 magyar lap ellen indított ügyben a „jury” szószólói öt alkalommal hirdettek ki „nem vétkes” határozatot.

A monarchia keleti része nem magyar nyelvű újságjainak adott esküdszéki „*salvus conductusok*” s a polgárokból rekrutálódott bírói testületek „lelkiismeretes kombinációjára” apelláló vádindítványok visszautasítása kézzelfoghatóan érzékeltethették, hogy a hatalom általában csak a nyíltan ellenséges vagy a durván rágalmozó orgánumok szerkesztőinek, szerzőinek megbüntetésére számíthatott. Helyénvaló továbbá e körben aláhúzni azt is, hogy még az elmarasztalt orgánumok embereire sem várt drákói szigor. A későbbi statisztikákkal szemben ugyanis a dualizmus legliberálisabb periódusában a bűnösnek ítélt írások nemzetiségi szerzőire mindössze hét év és hét hónapnyi fogházbüntetés várt.

⁵⁴ *Vasárnapi Újság*, 1868. augusztus 23., 34. sz., 407.

⁵⁵ *Vasárnapi Újság*, 1869. december 12, 50. sz., 687; Hodosiú jóslata egyedül a „ruthén” lapok vonatkozásában igazolódott, ugyanis a korábban megjelent három orgánumból 1868-ban kettő megjelenését szüntették be e lapok gazdái.

Míndezek a csupán jelzésszerűen felvillantott utalások – reményeink szerint – azt igazolják, hogy a Szemere fogalmazta törvény vétségi alakzatai s később a parlament hozzájárulásával kiadott igazságügyi eljárási szabályok tág keretei, a törvényesség köldökzsinórjába általában elszántan kapaszkodó igazságszolgáltatási apparátust objektíve gátolták meg a hatalom politikai kritikusaiként fellépő hírlapirodalom elnyomásában.⁵⁶ A kép teljességéhez azonban az is hozzátartozott, hogy ebben az ügyészség embereinek, s közöttük is elsősorban Budapest főügyészének, Kozma Sándornak⁵⁷ liberális attitűdje fontos tényező volt. A sorozatos felmentő határozatok láttán a vádhatóságok, a vád pesti emberének példáját követve, akceptálták a szabad sajtó által „vastag eledelekre” szoktatott esküdtszékek önállóságát, s a laikus bírák „megbízhatatlanságára”, vagyis kiszámíthatatlan verdiktjeire hivatkozással gyakorta álltak ellen a miniszterelnökségi sajtóosztály vagy a belügyminisztérium pert sürgető követeléseinek.

A pesti kormányférfiak becsületére legyen mondva azonban az is, hogy ők – jobbára kivétel nélkül – rendre tudomásul vették az ügyészség által kialakított gyakorlatot, „s szigorú törvények és még szigorúbb bíróságok” megteremtése helyett csaknem teljesen lemondtak a sajtó büntetőjogi eszközökkel történő kormányzásáról. A Deák-párti hatalom működésének időszakosa sokáig – egyenesen az 1990-es évekig – így vált a magyarországi sajtó legszabadabb periódusává.

⁵⁶ Éppen ezért nevezte az 1848-ban szentesített törvényt Vámbéry Rusztem a magyar sajtószabadság „delelőpontjának”. *Népszava*, 1929. december 25., 13.

⁵⁷ Kozma Sándor működésére l. *Vasárnapi Újság*, 1897. augusztus 8., 32. sz., 540–541; ESTÓK József: *Börtönügyi Szemle*, 2010/1., 71–77; SZENDREI Géza: Kozma Sándor. *Ügyészek Lapja*, 1990/6.; EDVI Illés Károly: Kozma Sándor. *Jogtudományi Közöny*, 1896. május 15., 20. sz., 153–154.

FÓRUM

A katonák politikai véleménynyilvánításhoz való jogának korlátozhatósága

FEJES ERIK*

Az emberi méltóság és szabadság feltétlen tiszteletén alapuló jogrendek kivétel nélkül elismerik a szabad véleménynyilvánításhoz való jogot, mely mindenkit megillet.¹

Tartalma leginkább érzelmeink, vágyaink, gondolataink kifejezésre juttatásának lehetőségében áll, azonban ezen egyéni szabadság szavatolása mellett a demokratikus közvélemény kialakulása feltételeinek és működése fenntartásának biztosítására irányuló állami kötelezettség is ugyanilyen súllyal esik latba.²

Igazolására a történelem során számos elmélet született, melyek szintézise az ember, illetve az emberi közösség sajátos természetében ragadható meg. Ennek lényegét talán az árvízi hajósként is ismert Wesselényi Miklóstól származó alábbi idézettel világíthatjuk meg leginkább.

„Az embernek vele született [...] jussa, hogy szabadon szóljon. Hódítók ezeket fűzhetnek rabláncra, de nem a gondolat szabad repülését. Béklyót nem ismerő szülöttje ez az emberben lévő mennyei szikrának. Szólás tehetségével ajándékozott meg Teremtőnk, hogy a gondolatot életre valósítsuk. A Lélek nemzi, de csak a szó szüli világra gondolatinkat. A szót elfojtani annyit tesz, mint örökre méhébe zárni akarni annak gyümölcsét, melyet világra hozni szülő fájdalmak ösztönzik azt. Hol szabadon szólni nem lehet, nincs szabadság ott, [a] polgári élet, s [a] nemzeti lét [...] elhal...”³

Érzelmeink, vágyaink valamint értelemmel bíró gondolataink – szóban, írásban, nonverbális jelekkel, alkotásokkal, cselekvéssel vagy bármely egyéb módon történő – kifejezésének képessége emberi mivoltunk egyik meghatározó sajátossága. Nélküle személyiségünk szabad kibontakoztatása, valamint közösségi létünk is elképzelhetetlen lenne.

* PhD-hallgató (Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar Jog- és Államtudományi Doktori Iskola), főügyész katonai ügyész (Központi Nyomozó Főügyészség). E-mail: fejes.erik@mku.hu

¹ Vö. az Egyesült Nemzetek Közgyűlése XXI. ülészakán, 1966. december 16-án elfogadott Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya kihirdetéséről szóló 1976. évi 8. törvényerejű rendelet 19. cikk, az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt Egyezmény és az ahhoz tartozó nyolc kiegészítő jegyzőkönyv kihirdetéséről szóló 1993. évi XXXI. törvény 10. cikk, Alaptörvény IX. cikk.

² 30/1992. (V. 26.) AB határozat, indokolás, III. 2. 2. pont – ABH 1992. 172.

³ WESSELÉNYI Miklós: *Balítételekről*. Lipcse, [s.n.], 1833. 309.

Jövönk, sorsunk alakítása egyéni autonómiánk alapja, mely feltételezi az életünkre – közvetlenül vagy közvetve – kihatással lévő történésekre adott válaszaink szabadságát. Részben erre vezethető vissza a közösségi döntéshozatalban, tágabb értelemben pedig a politikai életben való részvételre irányuló törekvésünk is, hiszen a mindennapjainkat meghatározó közéleti viták alakítójaként csak így működhetünk közre.⁴ A közösség azonban más okból is létfontosságú számunkra, mivel az ember természetéből adódóan társas lény. Egyedül nem tudunk élni és természetünket sem tudjuk beteljesíteni, ugyanis a szeretet, a megértés, az elfogadás és a megbecsülés iránti vágyunk kielégítését csak másoktól remélhetjük.⁵ A közösségben való létezés viszont nem nélkülözheti a – kommunikáción alapuló – interperszonális kapcsolatokat.

Megnyilvánulásaink tehát – emberi természetünkől fakadóan – szükségszerűek, ami már önmagában is kellő alapot teremt a kifejezés szabadságának elismerésére és garantálására.

Ahogy az egyén nem nélkülözheti a kifejezés szabadságát, úgy a polgári társadalmak sem a közvélemény kialakulásának, illetve szabad alakításának lehetőségét.⁶ A modern államokat meghatározó demokratikus döntéshozatal feltétele, illetőleg megerősítője a nyílt vita, mely során nézeteinek mindenki hangot adhat.⁷ A vélemények ütköztetése során elhangzó érvek sokszínűsége pedig biztosítja, hogy valamennyi gondolat, mely képes lehet hozzájárulni felmerülő problémáink megoldásához, nyilvánításra kerülhessen.⁸ A közéleti vitákban kifejtett nézetek sokasága emellett az egyéni, valamint a közösségi érdekek mind szélesebb körének megjelenítését is szolgálja. A véleménynyilvánítás tehát a modern társadalmak működésének alapja, de egyben – a kormányzati intézkedésekkel szemben megfogalmazott kritika formájában – garancia is az államhatalommal szemben.

Míndezekből látható, hogy a – kommunikációs alapjogok „anyajogának” is nevezett – szabadságjog megalapozása kettős, hiszen tartalmát egyrészt az ember, másrészt az emberi közösség sajátos természete határozza meg.⁹ Habár a szólásszabadságnak – minden más alapvető jog érvényesíthetőségének mellőzhetetlen eszközeként – kitüntetett szerepe van az emberi jogok között, ez sem abszolút hatályú. Gyakorlása azonban csak szűk körben korlátozható, általában akkor, ha a megszorítás alapjául szolgáló érdeksérelem különösen súlyos.

A Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya, valamint Emberi Jogok Európai Egyezménye arra is felhívja a figyelmet, hogy a véleménynyilvánítás szabadsága kötelezettségekkel és felelősséggel jár, így azt a nemzeti törvényhozás a demokratikus társadalomban elismert és szükséges alakszerűségeknek, feltételeknek és korlátozhatóságnak vetheti alá. A korlátozás lehetséges okai és céljai között említik – többek között – a nemzetbiztonság, a területi integritás, a közbiztonság, a zavargás, illetve a bűncselekmények megelőzésének érdekét.¹⁰

⁴ Vö. Jacques MARITAIN: A személyi jogai – A politikai humanizmus. In: FRIVALDSZKY János (szerk.): *Természetjog szöveggyűjtemény*. Budapest, Szent István Társulat, 2004. 48.

⁵ Vö. Leo STRAUSS: *Természetjog és történelem*. Budapest, Pallas Stúdió – Attraktor Kft., 1999. 95–96.

⁶ 30/1992. (V. 26.) AB határozat, indokolás, III. 2. 2. pont – ABH 1992. 172.

⁷ Vö. KOLTAY András: *A szólásszabadság alapvonalai – magyar, angol, amerikai és európai összehasonlításban*. Budapest, Századvég, 2009. 36.

⁸ Vö. HALMAI Gábor – TÓTH Gábor Attila (szerk.): *Emberi jogok*. Budapest, Osiris, 2008. 431.

⁹ Vö. JAKAB András (szerk.): *Az Alkotmány kommentárja*. Budapest, Századvég, 2009. 2229.

¹⁰ L. Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya 19. cikk 3. pont, Emberi Jogok Európai Egyezménye 10. cikk 2. pont.

Az Emberi Jogok Európai Bírósága a korlátozhatóság alapjául három együttes feltételt állít:

- a megszorításokat kellő pontossággal, olyan megfogalmazásban kell törvénybe foglalni, hogy minden állampolgárnak módja legyen észszerű mértékben előre látnia magatartása következményeit, illetve
- a korlátozásnak törvényes célra kell irányulnia és
- egy demokratikus társadalomban szükséges intézkedésnek kell minősülnie.¹¹

Az alapjog korlátozhatóságával kapcsolatban kiemelt jelentősége van az Alaptörvény I. cikk (3) bekezdésében foglaltaknak, miszerint „[a]lapvető jog más alapvető jog érvényesülése vagy valamely alkotmányos érték védelme érdekében, a feltétlenül szükséges mértékben, az elérni kívánt céllal arányosan, az alapvető jog lényeges tartalmának tiszteletben tartásával korlátozható.” Az Alkotmánybíróság rámutatott arra is, hogy a véleménynyilvánítás szabadságának korlátozását eredményező törvénynek „nagyobb a súlya, ha közvetlenül másik alapjog érvényesítésére és védelmére szolgál, kisebb, ha ilyen jogokat csakis mögöttesen, valamely »intézmény« közvetítésével véd, s legkisebb, ha csupán valamely elvont érték a tárgyá önmagában (pl.: köznyugalom)”.¹²

Megjegyzést érdemel továbbá, hogy a testület a szólásszabadságot korlátozó törvények alkotmányossági vizsgálatánál – kiegészítő jelleggel – a reális veszély tesztjét is alkalmazza, vagyis a megszorításhoz, a véleménynyilvánításhoz való jog gyakorlása által veszélyeztetett alkotmányos értékek – elsősorban az alapjogok – közvetlen veszélyeztetettsége és annak reális bekövetkezésének a megléte szükséges.¹³

Amellett, hogy a véleménynyilvánítás határainak megvonásánál különbséget kell tenni értékítélet és tényközlés között, a megnyilvánulás jellegének is meghatározó jelentősége lehet.¹⁴ Az egyéni autonómiára, valamint az emberi közösség érdekeire visszavezethető politikai jellegű megnyilvánulásokat, azaz a közügyekben folytatott vitát minden jogrendszer kiemelten óvja, esetenként még akkor is, ha mások érdekeinek sérelmével jár. Korlátozására csak nagyon kivételes okból van lehetőség, ugyanis a demokratikus államok működésének elvi alapját a közéleti viták szabadsága teremti meg. Ennek okán a véleménynyilvánítás leginkább védett „belső magjának” a politikai jellegű megnyilvánulásokat tekinthetjük.¹⁵ Az Emberi Jogok Európai Bírósága szerint a szólásszabadság elsősorban a politikai véleménynyilvánítást védi, ezért a közéleti viták védelme, valamint a közéleti szereplők szabad bírálhatósága a strasbourgi esetjogban prioritást

¹¹ 18/2000. (VI. 6.) AB határozat, indokolás, III. 3. 2. pont – ABH 2000. 126-127.

¹² 30/1992. (V. 26.) AB határozat, indokolás, V. 1. pont – ABH 1992. 178.

¹³ 57/2001. (XII. 5.) AB határozat, Holló András alkotmánybíró különvéleménye – ABH 2001. 513-514.

¹⁴ Míg az alapjogi védelem a véleményekre azok érték- és igazságtartalmára tekintet nélkül kiterjed, addig a tényállítások szigorúbb megítélés alá esnek, ugyanis valóságtartalmuk vizsgálat tárgyává tehető. Amennyiben ennek eredményeként a tényállítás hamisnak vagy kellően alá nem támasztottnak bizonyul, a véleménynyilvánítás szabadsága nem olyan feltétlen, mint az értékítéletek esetén. Vö. 36/1994. (VI. 24.) AB határozat, indokolás, II. 1. 1. – ABH 1994. 223., *Pedersen and Baadsgaard v. Denmark*, no. 49017/99, 2004. december 17-i ítélet.

¹⁵ KOLTAY i. m. (7. lj.) 122.

élvez.¹⁶ E megnyilvánulások bíróság általi feltétlen védelmét jól jelzi, hogy a szólásszabadság védelme körében a tagállamok rendelkezésére álló mérlegelési jog a politikai beszédre nem terjed ki.¹⁷

Ha az eddigiekben kifejtetteket összevetjük az Alaptörvény 45. cikk (4) bekezdésében, valamint 46. cikk (5) bekezdésében, továbbá a honvédek jogállásáról szóló 2012. évi CCV. törvény (továbbiakban: Hjt.) 23. § (1) bekezdés *a*) pontjában és a rendvédelmi feladatokat ellátó szervek hivatásos állományának szolgálati jogviszonyáról szóló 2015. évi XLII. törvény (továbbiakban: Hszt.) 108. § (1) és (2) bekezdéseiben foglalt – a Magyar Honvédség tényleges, valamint a rendvédelmi szervek hivatásos állományába tartozó személyek (továbbiakban: katonák) politikai véleménynyilvánításhoz való jogát korlátozó – rendelkezésekkel, számos kérdés merülhet fel bennünk.¹⁸

Mi lehet az az érdek vagy érdekkör, amely még a politikai véleménynyilvánítás szabadságához fűződő egyéni és társadalmi igénynél is erősebb? Korlátok közé lehet-e egyáltalán szorítani egy olyan szabadságjogot, amely az ember és az emberi közösség sajátos természetéből szükségszerűen következik? E szabályozás eredményeként a katonák politikai alapjogai nem üresednek ki teljes mértékben? Hatályos jogszabályaink ezen restriktív rendelkezései még napjainkban is indokolhatóak? A katonák politikai véleménynyilvánítását korlátozó normák összhangban állnak a nemzetközi jog vonatkozó elveivel?

Tanulmányomban – a jogtörténeti, illetőleg dogmatikai alapok ismertetése, valamint a hatályos jogszabályok és az esetjog elemzése útján – ezen kérdésekre keresem a választ.

1. Történeti gyökerek

1.1. A katonai hivatásrend kialakulásának időszaka

Történelmünk bővelkedik az olyan személyiségekben, akik sikeres uralkodók és egyben rettegett hadvezérek is voltak. Nagy Sándor (ur.: Kr. e. 336 – Kr. e. 323), Martell Károly (718–741), Szaladin (1171–1193), Hunyadi Mátyás (1458–1490) vagy Bonaparte Napóleon (1804–1815) egy személyben testesítette meg az államférfit és a katonát.

A modern hadtudomány – főként Carl von Clausewitz (1780–1831) munkásságának köszönhető – kialakulása, valamint a technikai fejlődés azonban a hadászat fokozatos professzio-

¹⁶ *Handyside v. United Kingdom*, no. 5493/72, 1976. december 7-i ítélet, *Lingens v. Austria*, no. 9815/82, 1986. július 8-i ítélet

¹⁷ *Sunday Times v. United Kingdom*, no. 6538/74, 1979. április 26-i ítélet.

¹⁸ A honvédelemről és a Magyar Honvédségről, valamint a különleges jogrendben bevezethető intézkedésekről szóló 2011. évi CXIII. törvény 40. § (2) bekezdése értelmében a Magyar Honvédség tényleges katonai állományába a hivatásos és szerződéses katonák, az önkéntes tartalékos katonai szolgálatot ellátók, a honvéd tisztjelöltek, a honvéd altisztjelöltek, valamint megelőző védelmi helyzet és rendkívüli állapot idején – a hadkötelezettség bevezetését követően – a hadkötelesek tartoznak. Rendvédelmi szerv a Hszt. 1. § (1) bekezdése alapján a rendőrség, a hivatásos katasztrófavédelmi szerv, a büntetés-végrehajtási szervezet, az Országgyűlési Őrség, a polgári nemzetbiztonsági szolgálatok, valamint a Nemzeti Adó- és Vámhivatal.

nalizálódását eredményezte. Ennek következtében a 19. század második felére kialakult a szakértelmen alapuló katonai hivatásrend, mellyel párhuzamosan a politika is egyre inkább szakosodott. Mindez a hadtudomány és a politika régi egységének a felbomlásához vezetett.¹⁹

„[A]z elmúlt évszázadban egyszer, s mindenkorra véget ért az államférfi és a katona felcserélhetősége. A németek hivatássá tették a háború mesterségét; a modern találmányok pedig a technikai vívmányok előtérbe helyezésével szakosították azt. Nagyjából ugyanez történt a politikával is: a demokrácia hivatássá tette. Többé senki sem remélheti, hogy eleget tehet mindkét hivatásnak, jóllehet mindkettő ugyanazon mesterség ágazati – az emberek irányítása és az emberi dolgok – elrendezése.”²⁰

E folyamat eredményeként a katonák államhoz való viszonya átalakult. Bár a hadügy továbbra is fontos államvezetési kérdés maradt, a politikai döntéshozatalban a katonák már kizárólag tanácsadóként, vagyis csak közvetett módon működhettek közre. A kormányzat hadügyi szakkaparátusának tagjaként a végrehajtó hatalom részévé váltak.

Ezzel együtt a politikai tevékenység összeegyeztethetetlené vált a katonai hivatásrenddel, ezért kezdetben szokásjogi alapon, majd később írásos formában is tiltották a tisztek ilyen jellegű megnyilvánulásait.

1.2. Az Osztrák–Magyar Monarchia

Az ismertetett változások az Osztrák–Magyar Monarchia területén, így hazánkban is éreztették hatásukat.

Írott joganyagunk a modern magyar pártstruktúra kialakulásának idején, a kiegyezéskor még nem tartalmazott az alkotmánynak és a királynak alávetett katonák politikai megnyilvánulásával kapcsolatos előírásokat, ugyanakkor az egyetértést, mely arra sarkallta őket, hogy a „haza javára akarattal önkényet és örömteljesen összhangzásba hozzák”, fontos erénynek tartották.²¹

A katonák politikai tevékenységének tilalmára vonatkozó első írott forrásunk a Ferenc József (1848–1916) által 1873. augusztus 9. napján Schönbrunnban kiadott szolgálati szabályzat, melynek „Az egyletekben, gyülekezetekben, tüntetéseken, képviselő testületekben, valamint a nyilvános sajtóban való részvétel” címet viselő 7. §-a jelentős mértékben korlátozta a politikai szabadságjogok gyakorlását.

„Politikai egyletekben, legyenek ezek általában hatóságilag engedélyezettek vagy sem, tényleges honvédekneknek semmiképpen és semmiféle minőségben részt venni nem szabad.”²²

¹⁹ Samuel P. HUNTINGTON: *A katona és az állam*. Budapest, Zrínyi–Atlanti, 1994. 73–74.

²⁰ Archibald Percival WAVELL: *The Good Soldier*. London, Macmillan, 1948. 27–28.

²¹ KÁPOLNAI István: *Honvéd kézikönyv – Oktató levelek I.* Pest, Heckenast Gusztáv, 1867. 6.

²² *Szolgálati szabályzat a Magyar Királyi Honvédség számára I.* Budapest, Pallas, 1887. 26.

A Magyar Királyi Honvédség tényleges állományú tagjai nem csatlakozhattak ún. titkos társulatokhoz sem, vagyis olyan egyesületekhez, melyek létezését a hatóságok előtt szándékosan eltitkolták vagy – bár működésüket engedélyezték – valós céljaikat, tényleges szervezeti felépítésüket, illetve tevékenységüket leplezték.²³ A rendelkezés megtartására a tiszti rendfokozat „elnyerésekor” írásos fogadalmat kellett tenni, megszegése pedig az 1855. évi január 15. napján kelt katonai büntető törvénykönyv 530. § b) pontja alapján közcsend és rend elleni vétségnek minősült, azaz büntetőeljárást vont maga után.²⁴

A katonai jogállásra utaló egyenruha politikai jellegű gyűléseken, illetve tüntetéseken történő viselése azt a látszatot kelthette, hogy a honvédség azonosul a rendezvény céljaival, ezért a gyűlekezési jog gyakorlását is korlátozták.

„A katonai fegyelem fogalmával össze nem egyeztethető, hogy honvédegyének egyenruhában politikai színezetű nyilvános gyülekezetekben vagy tüntetéseken részt vegyenek. Ily részvételtől tehát nem csak minden tényleges honvédegyén, hanem az egyenruhában megjelenő, tartalékos és a nyugállományban, valamint szolgálaton kívüli viszonyban lévő minden honvédtiszt, honvédelkész és honvédtisztviselő is eltiltatik. Hasonló tilalom áll fenn a fegyveres hatalom többi részeire és a csendőrség egyéneire is.”²⁵

Ugyanezen okra vezethető vissza azon rendelkezés is, hogy politikai színezetű rendezvényeken a honvéd zenekarok – sem szolgálatban, sem szolgálaton kívül – nem léphettek fel.²⁶ A hadsereg tényleges állományú tagjai sem az országgyűlési, sem a községi képviselő választásokon nem vehettek részt, ugyanis sem aktív, sem passzív választójoggal nem rendelkeztek. A magyar országgyűlés főrendiházának és az osztrák birodalmi tanács urak-házának ugyanakkor tagjai lehettek.²⁷ A kizárólagosan vagy csak részben politikai, illetve társadalmi kérdésekkel foglalkozó folyóiratoknak katona nem lehetett sem kiadója, sem szerkesztője, sem munkatársa.²⁸

Mindez a politikai szabadságjogok gyakorlásának széles körű, de nem teljes korlátozását eredményezte. Civil öltözetben katonák is részt vehettek politikai jellegű gyűléseken, illetve tüntetéseken, sőt a közéleti kérdéseket érintően magánemberként tett megnyilatkozásait sem tiltották.

²³ *A katonai büntető törvénykönyv fordítása II.* Budapest, Légrády Testvérek, 1878. 285.

²⁴ SZILÁGYI Arthur Károly: *Értekezések a katonai büntetőjog köréből.* Budapest, Grill, 1896. 102.

²⁵ *Szolgálati szabályzat a Magyar Királyi Honvédség számára I.* (22. lj.) 27.

²⁶ *Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára – Szabályrendeletek* 1896/14. 109.

²⁷ A csendőrök, a pénzügy-, adó- és vámőrség, valamint az állami, törvényhatósági és községi rendőrség legénysége csak az országgyűlési választásokon nem gyakorolhatta választói jogát. *Szolgálati szabályzat a Magyar Királyi Honvédség számára I.* (22. lj.) 27., az 1848:V. törvénycikk és az erdélyi II. törvénycikk módosításáról és kiegészítéséről szóló 1874. évi XXXIII. törvénycikk 11. §, a községekről szóló 1886. évi XXII. törvénycikk 34. § b) pont.

²⁸ *Szolgálati szabályzat a Magyar Királyi Honvédség számára I.* (22. lj.) 28.

Megjegyzést érdemel ugyanakkor, hogy a szabályzat előírásainak megszegése fegyelmi, súlyosabb esetben pedig – a fentiek szerint – büntetőeljárást vont maga után.²⁹ Aki politikai tevékenységet kívánt folytatni, annak szolgálati viszonyának megszüntetését vagy szolgálaton kívüli állományba helyezését kellett kérnie.

1.3. Balra át! – Magyarországi Tanácsköztársaság

A kommunista ideológia nem csupán a fennálló hatalmi rend, illetve társadalmi berendezkedés megváltoztatására törekedett, hanem minden létezőt saját képére igyekezett formálni. Nem volt kivétel ez alól a hadsereg sem, melyre a hatalom megszerzésének, illetve megtartásának egyik fontos eszközeként tekintettek, ezért a katonaság fölötti befolyás megszerzésének kiemelt jelentőséget tulajdonítottak. A hadügyeket érintő politikai döntéshozatal kisajátításával azonban nem elégedhettek meg, hiszen tudták, hogy céljaik elérése érdekében a fegyveres testület állományának mind szélesebb körét meg kell nyerniük eszméiknek. A hadsereg lojalitásának megszerzése viszont csak a katonák és a politika egymáshoz való viszonyának megváltoztatása útján volt lehetséges, melynek ideológiai alapjait Lenin (1870–1924) „A hadsereg és a nép” című, 1906. július 2. napján megjelent írása fektette le.³⁰

„Az az elcsépel, képmutató, hazug tétel, hogy a hadsereg legyen független a politikától, különösen alkalmas eszköz arra, hogy a burzsoázia leplezze vele igazi törekvéseit e téren.”³¹

A bolsevista teoretikusok szerint a katonák politikai tevékenységének – a fegyelem fenntartására hivatkozó – korlátozása valójában az uralkodó osztályok érdekeit szolgálta. A hadseregbe bevonultatott elnyomott rétegek tagjainak politikai kérdésekről folytatott vitája ugyanis azt a veszélyt rejtette magában, hogy felismerhették a burzsoázia kizsákmányoló politikájának lényegét, amiért nem áldozták volna életüket, sőt esetleg szembe is fordultak volna vele.³²

A katonák politikai véleménynyilvánításának korlátját jelentő rendelkezések eltörlése azonban önmagában véve nem garantálhatta, hogy a közéleti viták a kommunista érdekeknek megfelelően alakuljanak. Agitációs tevékenységüket ezért a hadseregbe is ki kellett terjeszteniük, melynek legfőbb letéteményesei a – katonai parancsnokkal egyenrangú – politikai biztosok vagy más néven komisszárok voltak, akik egyrésztől kommunista szellemiségű nevelő- és meggyőző munkát folytattak, másrésztől elejét vették az általuk nem támogatott nézetek terjedésének, illetve hirdetésének.³³

²⁹ Vö. Fegyelmi fenyítő szabályzat 15. § 6. pont, 17. § 4. pont – *Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára* 1875/38. 4–5.

³⁰ MUCS Sándor: *Politika és hadsereg Magyarországon 1944–1948*. Budapest, Zrínyi–Kossuth, 1985. 5.

³¹ KOKAS Sándor (szerk.): *Lenin – A háborúról, a hadseregről és a hadtudományról I*. Budapest, Zrínyi, 1958. 317.

³² Vö.: MUCS Sándor – ZÁGONI Ernő: *A Magyar Néphadsereg története*. Budapest, Zrínyi, 1984. 130.

³³ GOSZTONYI Péter: *A Vörös Hadsereg – A szovjet fegyveres erők története 1917–1989*. Budapest, Európa, 1993. 18., 31–32.

Ezen eszmei áramlat, illetőleg az annak alapján kialakult szovjet megoldások az első világháborúból éppen csak kilábaló Magyarországon is teret nyertek. Bartha Albert hadügyminiszter már az 1918. november 30. napján kelt 32203/eln. karhat. 1918. sz. körrendeletével lehetővé tette, hogy a katonák politikai pártokhoz csatlakozzanak,³⁴ 32.203/eln. karhat. 1918. számú körrendeletének XIII. pontja pedig kimondta, hogy

„[m]inden katonának ugyanolyan politikai és szabadság joga van, mint minden állampolgárnak, tehát joga van ahhoz, hogy politikai egyesület tagja legyen, gyűléseken és tüntetéseken részt vegyen. Minden katonának joga van élni a sajtószabadság minden eszközével.”³⁵

A hadügyi népbiztosság 8465/eln. 7. számú körrendelete az 1919. március 21. napján megalakult Vörös Hadsereg minden hadosztály-parancsnokságánál, illetőleg – az alosztály-parancsnokságokkal bezárólag – minden alakulatnál politikai megbízott kinevezését írta elő, valamint azok feladatkörét is részletesen meghatározta.

„A csapattestekhez kinevezett politikai megbízott képviseli a proletárdiktatúrát, ellenőrzi a proletár hadsereg nem proletár elemekből álló parancsnokait, alkalmazottait (a régi hadsereg tisztjeit), azoknak tevékenységét, sőt figyeli ezeknek katonai intézkedéseit is.

Az alosztályhoz beosztott politikai megbízott állandóan katonái között tartózkodik. Felvilágosító előadásokkal és agitációs beszédekkel tartsa ébren bennük a proletárdiktatúra szellemét.

Kötelessége a parancsnokok ellenőrzése és a viszonyok figyelembe vétele mellett azon örködni, hogy a »Vörös Hadsereg« a Tanácsköztársaság föltétlenül biztos támasza legyen.”³⁶

Miután a szakmai szempontok fokozatosan háttérbe szorultak, a fegyelem fenntartása is egyre inkább ellehetetlenült, ami mind az orosz, mind a magyar tanácsköztársaság hadseregénél súlyos válsághelyzetet idézett elő.³⁷

1.4. Jobbra át? – Magyar Királyság

1.4.1. Szabályozás

A Magyarországi Tanácsköztársaság bukása után az 1919. augusztus 7. napján Friedrich István vezetésével megalakult kormány hadügyminisztere, Schnetzer Ferenc – a keserű tapasztalatok miatt – a kezdetektől egy olyan hadseregben gondolkodott, melyben tilos a politizálás. Az új magyar haderő megszervezése kapcsán a legfontosabb feladatnak a jó katonai szellem megeremtését tartotta, melynek alapját – a fegyelem és a tisztelet megkövetelése mellett – a katonák

³⁴ *Rendeleti Közlöny a Magyar Hadsereg számára*, 1918/103. 691.

³⁵ *Rendeleti Közlöny a Magyar Hadsereg számára*, 1918/104. 701.

³⁶ *A Vörös Hadsereg Rendeletei* 1919/27. 119–121., l. bővebben: CSILLAG Ferenc: A politikai biztosok szerepe a Tanácsköztársaság Vörös Hadseregében. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1962/1. 100–124.

³⁷ Vö. GOSZTONYI i. m. (33. l.) 33., HERBER Attila [et al.]: *Történelem* 6. Budapest, Reáltanoda Alapítvány, 1998. 68.

politikai véleménynyilvánításának, illetőleg tevékenységének tilalmában látta. Erre tekintettel 14416/eln. 5. számú rendeletével (1. kép) meghagyta, hogy „[a] katonáknak nem szabad politizálnia. A hadsereg tényleges tisztjei és katonái nem léphetnek be politikai pártba és titkos egyesületbe; ha olyannak tagjai, azonnal lépjenek ki.”³⁸

Horthy Miklós – a Nemzeti Hadsereg fővezéréként – 1919. augusztus 23. napján kiadott tisztiparancsa mindezt azzal egészítette ki, hogy a tilalom megszegése esetére joghátrányt helyezett kilátásba; a szolgálati viszony megszüntetését.

„Még egyszer szigorúan megtiltom valamennyi tisztnek a politizálást, politikai pártokba való belépést. Aki ezen parancsomnak nem engedelmeskedik, vagy ha egy pártba már belépett volna, abból haladéktalanul nem lép ki, az a törvény teljes szigorának alkalmazása mellett a hadsereg kötelékéből elbocsáttatik.”³⁹

Bár a szankció igen súlyos volt, különösebb eredményre nem vezethetett, ugyanis a hadügyminiszter – korábbi parancsa nyomatékositása végett – 1919. augusztus 30. napján újabb rendeletet kényszerült kiadni, melynek címzettjei a budapesti, győri, miskolci és szegedi kerületi parancsnokságok, valamint a Magyar Haderők Fővezérletének vezetői voltak.

„Tudomásomra jutott, hogy [...] egyes tiszték még mindig részt vesznek politikai mozgalmakban, és ily irányú céllal párhelyiségeket (klubokat) látogatnak. Az alárendelt póttesteket, intézeteket és katonai hatóságokat azonnal utasítsa, hogy az alárendelt tisztikart ismételtlen figyelmeztessék [...] rendeletem [...] szigorú betartására azzal, hogy politizáló tiszteknek az új magyar hadseregben semmi esetben sem lesz helyük.”⁴⁰

A Nemzeti Hadsereg Budapestre történő bevonulása előtt, 1919. október 25. napján Horthy Miklós újfent tisztiparancsban hívta fel a figyelmet a politizálás tilalmára, mely rendelkezés kiadásának különös indokát is igyekezett megvilágítani.

„A nemzeti hadsereg fellépése és magartása az entente hatalmak figyelmét a legnagyobb mértékben foglalkoztatja. Az ország érdeke megkívánja tehát, hogy a hadsereg ezen újabb szereplése alkalmából is a legkiválóbb benyomást gyakorolja.

Ez csak úgy lehetséges, ha a hadsereg – mint a törvényes rend megtestesítője – tartózkodik minden cselekedettől, mely nem az ő megszabott hatáskörébe tartozik. Hogy ez megvalósítható legyen, a tiszték példaadó magartására van szükség.

Újonnan felhívom az összes tiszték figyelmét arra, hogy:

I. mindennemű politizálás szigorúan tilos,

³⁸ *Rendeleti Közlöny a Magyar Hadsereg számára*, 1919/51. 191.

³⁹ HETÉS Tibor – MORVA Tamásné (szerk.): *Csak szolgálati használatra! – Iratok a Horthy-hadsereg történetéhez 1919–1938*. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum – Zrínyi, 1968. 120.

⁴⁰ SZAKÁLY Sándor: *Trianon, honvédség, háború, sport – Válogatott írások Magyarország XX. századi történetéből*. Budapest, Kárpátia Stúdió, 2013. 139.

2. tartózkodjanak minden tendenciózus nyilatkozatoktól és e tekintetben tartsák mindig szem előtt, hogy lépten-nyomon besúgók által vannak körülveve, melyek minden egyes meggondolatlan kijelentést a nemzeti hadsereg tekintélyének rovására használnak fel.

Az ország érdeke és boldogabb jövőjére irányuló igyekezetem megkívánja okvetlenül, hogy most és a jövő hónapokban románellenes nyilatkozatokat tisztek minden nyilvános helyen mellőzzenek.”⁴¹

A katonák politikai aktivitása a Teleki-, illetve a Bethlen-kormány ideje alatt jelentősen visszaszorult. A politikai véleménynyilvánításhoz való jog korlátozásával azonosulni nem tudó katonák többsége leszerelt, és esetenként politikai, illetve közéleti szerepet vállalt.⁴² Egy – a Bethlen-kormány honvédelmi minisztere, Csáky Károly által – 1923. szeptember 7. napján aláírt rendelet azonban jelzi, hogy – minden erőfeszítés ellenére is – maradtak politizáló katonák a hadseregben.

„A forradalmak után indokolt volt, hogy egyes tisztek (katonai tisztviselők) különböző hazafias irányú egyesületekbe, melyek ugyan nem titkosak – de a belépés előtt eskü vagy fogadalom letételét kívánták – beléptek. Ma azonban, midőn már fegyelmezett hadseregünk van, az államrend szilárd alapokon nyugszik, a hadsereg fegyelme és a tisztikar egysége szempontjából sem engedhető meg, hogy tisztek (katonai tisztviselők) más egyesületeknek – társulatoknak – lehessenek tagjai, mint amelyekbe a belépést én engedélyeztem, vagy, hogy tisztek (tisztviselők) a [...] katonai eskün vagy vítézi eskün kívül más esküt vagy fogadalmat letegyenek.”⁴³

A Magyar Királyi Honvédség számára – az 1931. május 19. napján kelt hadparanccsal – kiadott szolgálati szabályzat 8. §-a lényegét tekintve megismételte a katonák politikai jogainak gyakorlását korlátozó, az Osztrák–Magyar Monarchia idején hatályos rendelkezéseket, azonban pár ponton kiegészítette azokat.⁴⁴ Jelentési kötelezettséget írt elő arra az esetre, ha a katonák olyan egyesületekről szereztek tudomást, melyek titokban működtek, vagy állam-, nemzet-, illetve hadseregellenes, továbbá társadalomfelforgató irányzat szolgálatában álltak. Ezen egyesületek tagjainak a honvédségnél kifejtett bujtogató tevékenységének magakadályozására, illetve leleplezésére minden katona kötelességgel tartozott.⁴⁵ Az állomány tagjai immáron polgári viselkedésben sem vehettek részt nyilvános vagy zárt körű politikai rendezvényeken, sőt azok nézői sem lehettek. A politikai vagy politikai vonatkozású, társadalmi vagy vallási kérdéseket tárgyaló írásművek publikálását pedig szintén megtiltották.⁴⁶

⁴¹ A tisztiparancs külön érdekessége, hogy a vallási kérdések nyilvános megvitatását, valamint az ezekből származó következtetések levonását, intézkedéseket vagy cselekedeteket is megtiltotta azon indoknál fogva, hogy „ezek sohasem képezhetik a nemzeti hadsereg egyes tisztjeinek feladatát.” HETÉS–MORVA i. m. (39. lj.) 128–129.

⁴² SZAKÁLY i. m. (40. lj.) 140.

⁴³ SZAKÁLY Sándor: Politizáló hadsereg? *História*, 1984/5–6, 48.

⁴⁴ *Szolgálati szabályzat a M. Kir. Honvédség számára I.* Budapest, Pallas, 1931. 29–42. A Magyar Királyi Csenedőrség számára 1927-ben kiadott szolgálati szabályzat szintén meghagyta, hogy „[p]olitizálni sem bajtársakkal, sem másokkal nem szabad”. *Szervezeti és szolgálati utasítás a M. Kir. Csenedőrség számára I–II.* Budapest, Pallas, 1927. 42.

⁴⁵ *Szolgálati szabályzat a M. Kir. Honvédség számára I.* (44. lj.) 30.

⁴⁶ Uo. 32–34.

Bár az államfő és a honvédség vezetői minden rendelkezésre álló eszközzel felléptek az ellen, hogy a katonák politikai tevékenységet folytassanak, a szélsőséges mozgalmak megerősödése újra felszínre hozta a problémát. Egy 1936-ban készített összefoglaló jelentés még úgy fogalmaz, hogy a tisztikar „a politikától távol tartja magát, erkölcsi színvonala kiváló”, azonban a helyzet változását jól jelzi, hogy a Honvédelmi Minisztérium 1937. április 10. napján újabb, a politizálás tilalmára vonatkozó rendeletet adott ki.⁴⁷ A Magyar Királyi Honvédség főparancsnoka, Sónyi Hugó gyalogsági tábornok 1938. április 22. napján bizalmas tisztiparancsban hívott fel ismét a politizálás ellen:

„[A] történelem igazolja, hogy a politikától mételyezett hadsereg nagy célok megvalósítására mindig képtelen volt.

[...]

Dacára ezen könnyen felismerhető, elvitathatatlan igazságosságnak, sajnos mégis akadtak a tisztikarnak egyes körei és rétegei, melyek – ha nem is bizonyíthatóan, de mégis észrevehetően – odaadták magukat a politizálásnak és ennek köztudomásúvá váltával már-már megrendítették a nemzet széles köreiben azt a bizalomteljes nyugalmat, mely nélkül a most folyó nemzetépítő munka végrehajthatatlan.

[...]

[E]zért a tisztikar tudomására adom és elrendelem, hogy a jövőben mindazon tiszték és egyéb tényleges állományú katonai egyének ellen,

akik bármily politikai, vagy politikai színezetű tevékenységet fejtenek ki,

akik alárendeltjeik politikai, vagy politikai jellegű tevékenységét elnézik, az ellen azonnal teljes eréllyel fel nem lépnek és arról előjárójuknak haladék nélkül jelentést nem tesznek,

akik politikai tárgyú híreket akár katonai, akár polgári körben terjesztenek, vagy alárendeltjeik részéről ilyen hírek terjesztését megtorlás és jelentéstétel nélkül eltűrik,

a katonai bünvádi eljárás, az esküvel vállalt kötelességek és a Szolgálati Szabályzat általános rendelkezéseinek megsértéséért, azonnal folyamatba teendő.

Az így meginduló bünvádi eljárás eredményétől függetlenül fenntartom magamnak, hogy a vétkekkel szemben a büntetőjogi következmények mellett magasabb helyen minden további katonai következtetés levonását is javaslatba hozzam.”⁴⁸

Miután az egyre súlyosabb szankciók sem voltak képesek érvényt szerezni a katonák politikai tevékenységét tiltó rendelkezéseknek, a kormányzó – 1940. november 5. napján kelt 1.042/eln. K. I. – 1940. számú bizalmas tisztiparancsában (2. kép) – „utolsó intellemmel és figyelmeztetéssel” fordult a tisztikar tagjaihoz.

„Az eddigiekben kiadott parancsok ellenére még mindig fordulnak elő olyan sajnálatos esetek, amelyekből arra kell következtetnem, hogy egyes tényleges tiszték pártpolitikai elveket vallanak és nyilvánítanak s ezzel legsúlyosabban vétkeznek a hadsereg fegyelme ellen.

[...]

⁴⁷ HETÉS – MORVA i. m. (39. lj.) 459.

⁴⁸ Vö. a katonai büntető törvénykönyvről szóló 1930. évi II. törvény cikk 133. §, HETÉS – MORVA i. m. (39. lj.) 457–459.

A fegyelem minden közösségi életnek, így az állami életnek is egyedüli, szilárd alapja. Ha a fegyelem megszűnik, a közösség és az állami élet anarchiába merül. Csak 22 éve múlt, hogy ezt Hazánk alig jóvátehető kárára tapasztaltuk. Az államban a fegyelem fenntartásának leghatalmasabb eszköze a hadsereg. Ha a hadsereg fegyelme megbomlik, menthetetlenül bekövetkezik az összeomlás, mint ahogy 1918-ban összeomlott a Szent Istváni Magyarország.

Politizáló hadseregben nincs fegyelem. Amelyik állam hadserege politizál, az az állam halálra van ítélve.

Nem tűrhetem tehát, hogy ma, amikor a nemzet évtizedes nélkülözések után kezdi aratni becsületes magatartásának gyümölcsseit, lelkiismeretlen kalandorok ismét lejtő szélére vigyék az országot. És nem tűrhetem különösen azt, hogy a hadsereg tisztjei közül egyesek ehhez eszközül adják magukat oda.

Égészséges nemzeteknél a hadsereg minden mozgalmon felül álló intézmény azért, hogy nehéz időkben, ha a felelőtlen demagógiáknak sikerül a helyzetet felborítani, rendet tudjon teremteni. Ezért fontos a magyar nemzet szempontjából a tisztikar szelleme. Ezért nem szabad, hogy a haszonélés rossz példája vagy a közélet erkölcsi süllyedése a tisztikar szellemének egységét megbonthassa. Ezen a téren sem engedhetem meg tehát a régi becsületes, lovagias felfogásnak a lezüllesztését.

A válsághelyzet nagyon súlyos, nehéz idők előtt állunk, minden eshetőségre fel kell készülnünk. Vérlázító, ha valaki becsvágyai kielégítésére ilyenkor forradalmat készít elő és magyarságunk, szabadságunk, souverénitásunk megsemmisítésére segédkezet nyújt. Elégszer vert már a turáni átok – nem engedem, hogy most újból fogjunk rajtunk! Ez az első kötelességem, amelyet minden körülmények között teljesítek.

Utolsó intelmmel és figyelmeztetéssel fordulok tehát ez alkalommal a tisztikar megtévelyedett tagjaihoz, hogy szüntessenek be azonnal minden kapcsolatot bármely politikai párttal vagy irányzattal. Aki ennek a parancsnak eleget tenni nem tud, az haladéktalanul váljon ki a Honvédség tényleges állományából.

Aki azonban tényleges tiszt (hasonállású) akar maradni, az óvakodjék a jövőben bármely politikai, vagy csak politikai színezetű tevékenységtől, mert ellenesetben felelősségrevonás mellett a Honvédség tényleges állományából 24 óra leforgása alatt el fog távolíttatni.

Ugyanilyen megtorlásban lesz része mint bűnpártolóknak minden rendű és rangú előjárónak és feljebbvalónak, aki alárendeltjének vagy alattosának politizálásáról tudomást szerez, azt eltűri és haladéktalanul feljelentés tárgyává nem teszi.⁴⁹

Míndezen alapján megállapítható, hogy a Magyar Királyi Honvédségben szolgáló katonák politikai véleménynyilvánítását, illetőleg tevékenységét korlátozó rendelkezések szélesebb körben érvényesültek, valamint azok megszegése szigorúbb jogkövetkezményeket vont maga után, mint az Osztrák–Magyar Monarchia idején. Ez egyrészt a katonai fegyelem – tanácsköztársaság idején tapasztalt – megbomlásának megakadályozása iránt érzett fokozott felelősséggel, másrészt a hadügy szerepének – az egyre inkább fenyegető háborús veszély miatti – felértékelődésével magyarázható.

⁴⁹ Hadtörténelmi Levéltár – Honvédelmi Minisztérium 1940 Elnöki Osz. I. tétel 65.255 jelzet.

1.4.2. Politizáló katonák

A rendszerváltást megelőzően kiadott művekben gyakran találkozhatunk azzal a váddal, hogy a Magyar Királyság időszakában kizárólag a marxizmus–leninizmus tanításait igyekeztek távol tartani a hadseregtől, míg a jobboldali politikai eszméknek teret engedtek.⁵⁰ Miután a tárgykörben kiadott rendelkezések ennek egyértelműen ellentmondanak, érdemes lehet a kérdést a jogesetek szintjén vizsgálni, különös tekintettel arra, hogy a katonák politikai tevékenységét tiltó intézkedések nagy száma a szankciók következetes alkalmazásának, illetőleg – ebből következően – visszatartó erejének hiányára utalhatnak.

I. Bár a Vörös Hadsereg állományának nem tiltották, hogy politikai tevékenységet folytasson, az új nemzeti haderőben azokat sem tűrték meg, akik a tanácsköztársaság ideje alatt – a proletárdiktatúra eszméivel azonosulva, valamint azt szolgálva – az állami vagy katonai renddel tudatosan szembehelyezkedtek. Arany János tartalékos századost azért vonták becsületügyi eljárás alá, mert 1919. március 30. napján a hódmezővásárhelyi Fekete Sas Szálló nagytermében tartott munkásgyűlésen – egyebek mellett – kijelentette, hogy „[m]egcsináltuk a proletárdiktatúrát! [...] Eddig csak a burzsoának szolgálhattunk, mert nála volt az anyagi tőke. Eztán elsősorban a proletároknak állunk szolgálatába, mert ezeknél eddig megvolt a szellemi tőke, s ezután meg lesz hozzá a szükséges anyagi tőke is.”⁵¹ A hosszan húzódó eljárás végül azzal zárult, hogy az érintett az eljárás befejezését kérte, ami szolgálati viszonyának megszüntetésével járt.⁵²

II. A korszak legismertebb politizáló katonája Szálasi Ferenc későbbi miniszterelnök volt, aki – minden tiltás ellenére – 1930-ban csatlakozott a Magyar Élet Szövetség elnevezésű fajvédő társasághoz, szélsőséges nézeteinek pedig bajtársai körében, illetőleg társaságokban is hangot adott. Gömbös Gyula honvédelmi miniszter 1931. augusztus 25. napján figyelmeztette; „[n]e politizálj, mert bajod lesz belőle”, de az ekkor vezérkari tisztként szolgáló Szálasi Ferenc nem hagyott fel ezen tevékenységével. Miután 1933 tavaszán kiadta a „Magyar Állam Felépítésének Terve” című brosúráját, csapatszolgálatra vezényelték az egri 14. Dobó István Gyalogezredhez. Bár élete végéig katonaként tekintett magára, végül a politikát választotta, így 1935. március 1. napjától saját kérésére nyugállományba helyezték.⁵³

III. A Magyar Királyi Honvédség főparancsnokának 54.207/el.n.hfp.fbü.1938. számú tisztparancsából kiderül, hogy 1938. április 22. és 1938. november 25. napja között 12 tisztet vontak eljárás alá szélsőjobboldali politikai nézetek hangoztatása miatt, akik közül 1938. november 9. napjáig 5 főt nyugállományba is helyeztek.⁵⁴

⁵⁰ Vö. GODÓ Ágnes – SZTANA Béla: *A Horthy-rendszer katonai ideológiája*. Budapest, Zrínyi, 1965. 182–183.

⁵¹ Hadtörténelmi Levéltár – Honvédelmi Minisztérium – büntető ügyek 1. dob. – Arany (Auspitz) János tartalékos hadnagy ügyei.

⁵² MIKICS Lajos: *Politika, úriság és becsület Horthy tisztikarában. Szociológiai Füzetek*, 1986/26. 155.

⁵³ KARSAI László: *Szálasi Ferenc – Politikai életrajz*. Budapest, Balassi, 2016. 42, 49.

⁵⁴ Hadtörténelmi Levéltár – VKF 1938 1. osz. HDM 381.209/1. B/226 dob. 277/1173-1188., 10/66. számú hadtest és állományparancsnoksági tisztí parancsok, valamint a M. Kir. Budapesti Honvédtörvényszék Hb. 241/38. 61-IX. számú ítélete, HETÉS – MORVA i. m. (39. lj.) 462.

IV. Az 1939. május 1. napjától szófiai és ankarai katonai attaséként szolgáló Aday János alezredest 1941. március 1. napjától azért helyezték nyugállományba, mert nem szakította meg a kapcsolatot régi barátjával, akit időközben a Nyilaskeresztes Párt vezetőjévé választottak.⁵⁵

Az ismertetett jogesetek alapján látható, hogy nem csupán a bal-, hanem a jobboldali politikai nézetek hirdetőivel szemben is felléptek, a joghátrányok pedig nemcsak elvi lehetőségként léteztek, hanem azokat ténylegesen is alkalmazták. Gömbös Gyula visszaemlékezése szerint Szálasi Ferencet is csak azért részesítették kivételes bánásmódban, mert előjárói szerint a legkiválóbb vezérkari tiszték egyike volt.⁵⁶

1.5. Hátra arc! – Népi demokrácia

A háborús állapotok közepette, 1944. december 22. napján megalakult Ideiglenes Nemzeti Kormány egy olyan hatalmi rend kialakulásának kezdetét jelentette, melynek támasza a marxista–leninista eszmei alapokon nyugvó Szovjetunió volt. Témánk szempontjából már a szovjetek által támogatott kormányfő személye is különös jelentőséggel bír, ugyanis Miklós Béla a Magyar Királyi Honvédség vezére volt. Miután a honvédség hivatásos állományából csak 1945. november 12. napján helyezték szolgálaton kívüli viszonyba, ezért szinte egész hivatali ideje alatt (1944. december 22. – 1945. november 15.) miniszterelnök és egyben katoná is volt.⁵⁷

A végrehajtó hatalom vezetőjeként végzett munkájának jogszabályi alapját ugyanakkor csak az 1945. március 15. napján közzétett, a szolgálati szabályzat ideiglenes módosításáról szóló 20.159./Eln. I.–1945. számú körrendelet teremtette meg, mely a katonák politikai tevékenységének megítélésében alapvető, de a magyar történelemben nem ismeretlen változásokat hozott.

„A honvédség tagjai minden parlamenti képvisellel bíró politikai pártnak és szervezetnek tagjai lehetnek, de honvédségen belül semmiféle pártpolitikai tevékenységet nem fejthetnek ki. A honvédség minden tagja [...] aktív és passzív választójoggal rendelkezik.”⁵⁸

Mindezek mellett a szolgálati szabályzat politikai vagy ilyen vonatkozású kérdéseket tárgyaló írásművek publikálására vonatkozó tilalmát is eltörölték.⁵⁹ A 38.684/Elnökség–1945. számú körrendelet értelmében a honvédség tényleges állományába tartozó katonák tüntetéseken vagy tömegfelvonulásokon polgári öltözetben, nyilvános politikai gyűléseken pedig – mint hallgatók – akár egyenruhában is részt vehettek.⁶⁰

⁵⁵ SZAKÁLY i. m. (40. lj.) 137–146.

⁵⁶ KARSAI i. m. (53. lj.) 42.

⁵⁷ *Honvédségi Közlöny*, 1945/23. 227.

⁵⁸ E rendelkezés előzménye a Honvédségi Közlönyben is megjelentetett 538/1945. M. E. számú rendelet volt, mely valamennyi közszolgálati alkalmazottnak, így a katonáknak is lehetővé tette, hogy demokratikus politikai pártokhoz vagy szervezetekhez, valamint szakszervezetekhez csatlakozzanak. *Honvédségi Közlöny*, 1945/2. 14.; *Honvédségi Közlöny*, 1945/3. 22–23.; *Igazságügyi Közlöny*, 1945. 39.

⁵⁹ *Honvédségi Közlöny*, 1945/2. 14.

⁶⁰ *Honvédségi Közlöny*, 1945/20. 189.

A Magyar Kommunista Párt (továbbiakban: MKP) és a Magyarországi Szociáldemokrata Párt (továbbiakban: MSZDP) 1945. január 30. napján – „a hadsereg demokratikus nevelése érdekében” – javaslatot tett a Honvédelmi Minisztérium szervezeti egységeként működő kulturális, nevelő osztály felállítására, illetőleg a nevelőtiszti intézmény kiépítésére.⁶¹

„[A] honvédséget eddig fasiszta és németbarát szellemben nevelték. Természetesnek tartjuk, hogy a múlt még nyomokat hagyott, tehát az új demokratikus szellem érvényesülését nem várhatjuk pillanatok alatt. Ezért szükségesnek tartjuk, hogy a demokratikus szellemben felépülő új magyar hadseregnek, az új honvédség minden tagjának az Ideiglenes Nemzeti Kormány a legnagyobb barátsággal, szeretettel és megbecsüléssel megmutassa a helyes utat a demokratikus felfogás felé.”

„[A] nevelőtisztek nem vihetik be a hadseregbe a pártpolitikát, hanem kizárólag a hazafias, demokratikus szellemet és a német fasiszmus elleni háború szükségességének tanítását. Az ő feladatuk odafigyelni, hogy a magyar hadsereg valóban új, demokratikus szellemű hadsereg legyen, nem pedig a régi hadsereg feltámasztása.”

Az új szervezeti egység 1945. február 17. napján kezdte meg működését az MKP központjában meghatározott elvek szerint, melyek végrehajtása a hadosztályok nevelőtörzseire hárult.⁶²

1.5.1. Kísérletek a katonák politikai tevékenységének visszaszorítására

A Magyarországi Tanácsköztársaság idején hatályos rendelkezésekhez történő visszatérés előrevetítette a honvédség kommunista erők általi kisajátítását, ezért a szakmai alapokon szerveződő haderő hívei kísérletet tettek ennek megghiúsítására. A nemzetgyűlés 1947. március 4. napján tartott ülésnapján Némethy Jenő, a Magyar Szabadságpárt képviselője – egyebek mellett – a honvédség politikamentességének megteremtéséért is szót emelt.⁶³

„Nekünk olyan hadsereg kell, amely nem politizál, mi minden politikától mentes hadsereget kívánunk; mi azt kívánjuk, hogy ez a hadsereg ne egy pártnak, vagy ne egy osztálynak hadserege legyen, hanem a magyar állam, a magyar nemzet hadserege, amely felett csak a szabadon megválasztott magyar nemzetgyűlés rendelkezhetik.

Ha ebből a szempontból vizsgáljuk a honvédséget, meg kell állapítanunk, hogy jelenlegi hadseregünk nem ilyen. Jelenlegi hadseregünk politizál.

[...]

A magyar hadsereg tagjai politikai pártok tagjai lehetnek. Ez nem helyes. Én még tovább megyek ezen a téren és azt mondom, egy állami tisztviselő se lehessen politikai pártnak tagja; a magyar államnak legyen tisztviselője.”

⁶¹ Mucs Sándor: *A politikai munka szervezete és tevékenysége a hadseregben 1945–1948*. Budapest, Magyar Néphadsereg Politikai Főcsoportfőnökség Tudományos Tanácsa, 1984. 8–9.

⁶² Uo. 15.

⁶³ *Az 1945. évi november hó 29-ére összehívott nemzetgyűlés naplója VI.* Budapest, Athenaeum, 1952. 223.

Kovács István, az MKP képviselője azonban kiállt a katonák politikáláshoz való joga mellett, valamint a – kommunisták által irányított – nevelőtisztviselői intézmény is védelmébe vette.

„Ismerjük mi már, mit jelent a politikamentesség. A régi rendszerben politikamentesség ürügye alatt nevelték a fasiszta, népellenes szellemben katonáinkat. Politikamentesség ürve alatt tanították katonáinkat arra, hogyan kell fegyvert fogni saját népük, a sztrájkoló és harcoló munkások és parasztok ellen. [...] Ne beszéljenek tehát nekünk politikamentességről. Nekünk arra kell törekednünk, hogy minden katonánk öntudatos demokrata, a magyar köztársaságnak hű harcosa és védelmezője legyen.

[...]

A honvédség eddigi és további demokratizálásának biztosítója a honvédség nevelőintézménye és a nevelőtisztek. Nekik köszönhető, hogy a honvédség tisztikarának jelentős része a legénységhez való viszonyában és politikai öntudat terén már nem hasonlítható össze a régi horthysta tisztikarral. A nevelőintézmény nagy eredményeket ért el, de még igen nagy feladatok állnak előtte.

[...]

Mi azt állítjuk, hogy a nevelőtiszteknek az a feladatuk, hogy demokrata szellemben neveljék a honvédség tisztjeit és közlegényeit. Természetes, hogy a nevelőtisztek elsősorban következetes demokraták lehetnek és nem bízhatjuk összeesküvőkre és reakcióskokra ezt a feladatot.”⁶⁴

Bár az elvi jellegű kifogások nem vezethettek eredményre, a hon- és rendvédelmi testületek egyre romló fegyelmi helyzete mégis elkerülhetetlenné tette a katonák – köztük a rendőrök – politikai jogainak gyakorlására vonatkozó rendelkezések felülvizsgálatát és ezzel együtt részleges korlátozását.⁶⁵

Rajk László belügyminiszter 1947. június 19. napján kelt 194.841/1947. IV-1. B.M. számú rendelete szerint a rendőrségnél folytatott pártpolitikai tevékenység oly módon elhárpódzott, hogy annak következményei már a szolgálat zavartalan ellátását is komolyan veszélyeztették.⁶⁶ Erre tekintettel megtiltotta, hogy az állomány tagjai a rendőrség hivatalos helyiségeiben, illetőleg a szolgálat ellátása során pártpolitikai tevékenységet folytassanak. A politikai jellegű gyűlésen vagy összejövetelen egyenruhában megjelenő rendőröknek ugyancsak megtiltotta, hogy pártjelvényt viseljenek, vagy a rendezvényen felszólaljanak.

A szolgálati tekintély, illetőleg a szolgálati felsőbbbség kötelező érvényű akarata iránti engedelmség megőrzésének érdekében felhívta a rendőrök figyelmét, hogy az előjárók, illetve feljebbvalók személyét vagy működését még politikai rendezvényeken sem bírálhatják. Meghagyta továbbá, hogy a rendőrség állományába tartozó azon személlyel szemben, aki bajtársa ellen – annak pártállása miatt – ellenségeskedést vagy gyűlöletet szít és ezzel a testület szellemét megbontja, a lehető leghigorúbban kell eljárni. Rámutatott arra is, hogy a rendőrség, mint közbiztonsági feladatok ellátására rendelt testület, semmiféle pártpolitikai tevékenységet nem fej-

⁶⁴ Uo. 233–234.

⁶⁵ Vö. a m. kir. rendőrség átszervezéséről szóló 2300/1944. M. E. rendelet 1. § – *Magyarországi Rendeletek Tára*, 1944/1. 1063.

⁶⁶ *Rendőrségi Közlöny*, 1947/13. 308–309.

het ki, így nem rendezhet kimondottan politikai jellegű gyűlést vagy összejövetelt sem. Miután tudomására jutott, hogy az állomány egyes tagjai a pártok rendőri szervezeteinek, az ún. rendőrségi frakcióknak az ülésein szolgálati ügyekről is tárgyalnak, 198.817/1947. B.M. számú rendeletével megtiltotta, hogy azok tevékenységében bármely rendőr részt vegyen.⁶⁷

A későbbi miniszterelnök, Dinnyés Lajos – még a honvédelmi tárca vezetőjeként – 1947. július 12. napján előterjesztést tett a katonai büntető törvénykönyvről szóló törvényjavaslat elfogadására, melynek „Politikai jogokkal való visszaélés” címet viselő XVI. Fejezete – a hadsereg-nél is tapasztalt, a fegyelmi rendet sértő magatartások miatt – a katonák pártpolitikai tevékenységének visszaszorítására irányult.

„125. § Azt a katonát, aki alárendeltjét valamely politikai pártba való belépésre, vagy valamely politikai párt érdekében tevékenységre erőszakkal vagy fenyegetéssel kényszerít, hat hónapig, súlyos esetben két évig terjedhető fogházzal kell büntetni.

126. § Azt a katonát, aki szolgálatban vagy szolgálati helyiségben pártpolitikai tevékenységet fejt ki, hat hónapig, súlyos esetben két évig terjedhető fogházzal kell büntetni.”⁶⁸

A minisztertanács 1947. július 31. napján tartott ülésén Rákosi Mátyás miniszterelnök-helyettes jelezte, hogy a katonák pártpolitikai tevékenységét kriminalizáló rendelkezések mellőzése tárgyában pártközi megegyezés született, így az előterjesztést részben ezért, részben Ries István igazságügy miniszter – a törvénykönyv koncepcióját érintő – kifogásai miatt levették a napirendről.⁶⁹

1.5.2. Politikai szervezetek intézményesülése

A Magyar Királyi Honvédség megszűnését követően létrehozott új magyar haderőben – a katonák politikai jogainak gyakorlását lehetővé tevő jogszabályi rendelkezések hatálybalépése után – pártpolitikai szervezeteket is létrehozhattak.⁷⁰

Az MKP pártbizottságai 1945 őszén kezdték meg működésüket a Magyar Honvédség hadosztályainál, majd később az MSZDP és a Független Kisgazdapárt ugyancsak megalapította saját szervezeteit.⁷¹ Bár a hadsereg az elkövetkező években szinte teljes egészében a kommunista erők befolyása alá került, az MKP Politikai Bizottsága az 1948. április 22. napján tartott ülésén

⁶⁷ *Rendőrségi Közlöny*, 1947/24. 613–614.

⁶⁸ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára – XIX-A-83-a-194/80-1947 jelzet.

⁶⁹ Szűcs László (szerk.): Dinnyés Lajos első kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei, 1947. június 2. – szeptember 19. *Magyar Országos Levéltár kiadványai II. – Forráskiadványok* 36. Budapest, Magyar Országos Levéltár, 2000. 682.

⁷⁰ Ezzel párhuzamosan a rendőrségnél is megjelentek a pártszervezetek – I. Politikatörténeti Intézet – I. Pártok 274. Magyar Kommunista Párt 11. Karhatalmi Osztály 4. ő. e.

⁷¹ Mucs Sándor: A Magyar Kommunista Párt katonapolitikája és szervezeteinek tevékenysége a hadseregben 1945–1948. *Tanulmányok, dokumentumok a Magyar Néphadseregben folyó politikai munka történetéből* 3. Budapest, Magyar Néphadsereg Politikai Főcsoportfőnökség Tudományos Tanácsa, 1984. 49., 55.

– a többi párt katonai frakciójának kiszorítása érdekében – javaslatot tett a honvédségi párt-szervezetek megszüntetésére.⁷² Erre tekintettel Veres Péter honvédelmi miniszter – 1948. július 2. napján kelt körrendeletével – megszüntette a politikai pártok szervezeteit a hadseregben, azonban az MKP befolyása az ún. Honvéd Kossuth-körökön keresztül továbbra is megmaradt.⁷³

Az MSZDP felszámolása, illetőleg az MKP-be történő beolvasztása révén megalakult Magyar Dolgozók Pártja Szervező Bizottságának 1948. október 4. napján kelt határozata azonban ismét lehetővé tette honvédségi pártszervezetek alakítását a hivatalos indokolás szerint azért, mert „a párt illegálitásba való vitele súlyos politikai hiba volt”.⁷⁴ A valós ok viszont az volt, hogy pártszervezetek alakítására – a többi párt ellehetetlenítése miatt – ekkorra már csak a kommunista párt volt képes.⁷⁵

A Magyar Dolgozók Pártja Politikai Bizottságának jóváhagyása alapján Farkas Mihály honvédelmi miniszter által 1949. február 18. napján – a honvédségnél végzett politikai nevelő munka átszervezésével kapcsolatban – kiadott rendelet megszüntette a Honvéd Nevelőtiszti Intézményt, melynek feladatait a továbbiakban a politikai tisztek vették át, akik élén a Honvédelmi Minisztérium Politikai Főcsoportfőnöksége állt.⁷⁶

Lényegét tekintve ezen intézkedések véglegesítették azt a – szovjet mintára kialakított – struktúrát, mely aztán egészen a rendszerváltás idejéig biztosította a hon- és rendvédelmi szervezetek fölötti pártpolitikai befolyás megtartását, valamint a katonák – kötelező részvételen alapuló – ideológiai képzését.⁷⁷

1.5.3. Politizáló katonák

Miután a szólás szabadsága összeegyeztethetetlen a diktatúra természetével, érdemes a jogesetek szintjén vizsgálni, hogy a katonák politikai véleménynyilvánításhoz való jogának gyakorlását lehetővé tevő rendelkezések mennyire érvényesültek a gyakorlatban. Mindennemű politikai jellegű megnyilatkozás szabad volt, vagy csupán a párt iránymutatásával egyezők?

⁷² Uo. 76., KORNIS Pál: *Tanúként jelentkezem*. Budapest, Zrínyi, 1988. 174–177.

⁷³ *Honvédségi Közlöny*, 1948/19. 267–268.

⁷⁴ MUCS i. m. (71. lj.) 89.

⁷⁵ NAGY Tamás: *Fordulattól-fordadalomig – A Magyar Dolgozók Pártja katonapolitikája 1948–1956*. Budapest, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem – doktori értekezés, 2003. 32.

⁷⁶ HÁNCSS Ernő: A Politikai Főcsoportfőnökség és a politikai tiszti intézmény létrehozásának előzményei a Magyar Néphadseregben – 1948. április – 1949. február. In: *Tanulmányok, dokumentumok a Magyar Néphadseregben folyó politikai munka történetéből 1*. Budapest, Magyar Néphadsereg Politikai Főcsoportfőnökség Tudományos Tanácsa, 1984. 66.; EHRENBERGER Róbert (szerk.): *A béketábor magyar hadserege – A magyar demokratikus hadsereg és a Magyar Néphadsereg Hadtörténelmi Levéltárban őrzött katonai irataiból 1945–1957*. In: SZIJJ Jolán: *Hadtörténelmi Levéltári Kiadványok*. Budapest, Hadtörténelmi Levéltár – Petit Real, 2001. 113–114.

⁷⁷ A határőrség, a rendőrség, a büntetés-végrehajtási testület, a tűzoltóság, a pénzügyőrség, a légoltalmi szervezet, valamint a fegyveres karhatalom esetében ugyanezen folyamatok játszódtak le, így jelen tanulmány tárgya szempontjából relevanciával bíró egyedi körülmények hiányában, a vonatkozó rendelkezések ismertetését mellőzöm.

I. A Magyar Néphadsereg 6. Légvédelmi Tüzér Osztály állományába tartozó Radnai László honvéd 1950. december 21. napját követően bajtársai jelenlétében – egyebek mellett – az alábbi politikai tartalmú kijelentéseket tette.

„Magyarországnak semmi köze Sztálinhoz, mégis ünnepelni kell, Magyarország nem más, mint a Szovjetunió csatlós állama. A Szovjetunióban komisszár rendszer van, vagyis terror, Magyarországon a terrort az Államvédelmi Hatóság alkalmazza.

[...]

A kommunisták, mint kisebbség uralkodnak az országban és semmibe véve a parlamentáris jogokat, határozataikat a parlamentben erőszakkal szavaztatják meg. A párt politikáját, illetve határozatait a tömegekkel is terrorral hajtják végre, és ha valaki az igazságot meg meri mondani, az Államvédelmi Hatóság rögtön elviszi. Nem értek egyet azzal, hogy nálunk egypártrendszer van, mert szükség volna ellenzékre is.

[...]

A pártkongresszuson is csak beszélnek a békéről, azonban a békehatározatok csak papíron vannak meg, mert Magyarországon háborús fegyverkezés folyik és az élelmiszerjegyek is csak azért vannak bevezetve, mert háborúra készülünk és nem azért, mint ahogy a kommunisták hangoztatják; hogy a kulákok rejtegetik az élelmet.”⁷⁸

Tettéért a Katonai Felsőbíróság – a demokratikus államrend elleni izgatás büntette miatt – 4 év börtönben végrehajtandó szabadságvesztésre, valamint 5 év közügyektől eltiltásra ítélte, mellékbüntetésként pedig vagyonának ¼ részét elkobozta.⁷⁹

II. Huszti Ferenc százados a Magyar Néphadsereg 13. Tüzér Fegyverszertár, ill. Fegyverbázis budapesti központjában 1951 tavaszán – egyebek mellett – a politikai tisztí intézményt, valamint az egyházi vezetők ellen indított eljárásokat is bírálta.

„Mi szükség van a hadseregben a politikai intézményekre, amely a múltban nem volt és mégis sokkal jobb és szilárdabb hadserege volt Magyarországnak.

[...]

Azok az emberek [Mindszenty József és Grósz József] ártatlanok, azért kell szenvedniük, mert következetesen harcoltak a vallásszabadságért. Magyarországon az Alkotmány csak papírajogokat biztosít, mivel [a] vallásszabadság is az Alkotmányban biztosítva van és mégis állandóan harcot folytatnak a vallás ellen.”⁸⁰

⁷⁸ Katonai Főügyészség Irattára – 1951/23.

⁷⁹ A demokratikus államrend és köztársaság büntetőjogi védelméről szóló 1946. évi VII. törvény 2. §-a szerinti izgatás büntetést az követhette el, aki

- a demokratikus államrend vagy annak alapintézményei ellen gyűlöletre izgatott,
- egyes személyek vagy csoportok ellen azok demokratikus és köztársasági meggyőződése miatt gyűlöletre izgatott, továbbá
- az állampolgári szabadság vagy jogegyenlőség érvényesülése ellen vagy nemzetiségi, faji vagy felekezeti gyűlölködésre izgatott, illetőleg annak felkeltésére alkalmas más cselekményt követett el.

⁸⁰ Katonai Főügyészség Irattára – 1952/189.

Kijelentéseieért a bíróság – folytatólagosan elkövetett izgatás büntette miatt – 3 év börtönben végrehajtandó szabadságvesztésre, valamint 5 év közügyektől eltiltásra ítélte, mellékbüntetésként pedig egész vagyónát elkobozta.

III. Hollerbach Miklós honvéd 1952 decembere és 1953 márciusa között alakulata, a Magyar Néphadsereg 86. Légvédelmi, ill. Kivonuló Légvédelmi Tüzér Ezred mellékhelyiségének falára – több alkalommal – a következőket írta.

„Lenin szőke, Sztálin barna, mind a kettő le van szarva.”⁸¹

E tényállás alapján a Budapesti Hadbíróház Hb. IV. 505/1953. számú ítéletével – folytatólagosan elkövetett izgatás büntette miatt – 2 év börtönben végrehajtandó szabadságvesztésre, valamint 2 év közügyektől eltiltásra ítélte.

IV. Az 1956-os forradalom és szabadságharc leverésében tevékeny részt vállaló egykori karhatalmisták, köztük a Honvédelmi Minisztérium pártbizottságának titkára, Laáb Antal alezredes elégedetlenek voltak a Magyar Szocialista Munkáspárt, illetőleg a kormány – a felkelőkkel, a nagybirtokos gazdákkal, valamint a kisiparosokkal szemben szerintük túlzottan engedékeny – politikájával. Összejöveteleiken azonban leginkább a hon- és rendvédelmi szervek személyzeti politikáját bírálták, ugyanis méltánytalannak tartották, hogy a vezetők kiválasztásakor – az 1956-ban tett szolgálataik ellenére is – rendszerint háttérbe szorultak.⁸²

Miután a Kádár Jánoshoz, illetőleg az általa kinevezett katonai vezetéshez hű Csémi Károly vezérőrnagy 1961. augusztus 1. napján hadseregpáncsnoki kinevezést kapott, a sztálinista irányzathoz tartozó csoport tagjai immár nyíltan is szembehelyezkedtek a döntéssel, ugyanis – politikai alapú vádjaik szerint – a tábornok fiatal korában csatlakozott egy jobboldali radikális ifjúsági szervezethez, a forradalom idején pedig rokonszenvezett a felkeléssel, majd annak leverését követően „ellenforradalmár” tiszteteket igyekezett menteni.⁸³

Bár Laáb Antal alezredes és társai „tisztában voltak azzal, hogy a [...] parancsnok előéletének általuk kifogásolt és támadott körülményeiről az illetékes párt-, állami- és katonai vezetők tudomással bírtak [...], véleményüknek a hozzájuk hasonló gondolkodású [...] tiszték előtt hangot is adtak”, így bujtogatás büntettének gyanúja miatt eljárást indítottak ellenük.⁸⁴ A bíróság megítélése szerint a csoport megnyilvánulása alkalmas volt a hadsereg egységének és fegyelmének aláásására, ezért szabadságvesztés büntetésre, valamint lefokozásra ítélték őket.⁸⁵

⁸¹ Katonai Főügyészség Irattára – 1953/523.

⁸² Hadtörténelmi Levéltár – Budapesti Katonai Bíróság 0099/1961.

⁸³ Az „ifjúkori botlás” miatt – saját jelentése alapján – korábban felelősségre volt parancsnok 1956. november 11. napjától 1957. január 27. napjáig az 1. Honvéd Forradalmi Karhatalmi Ezred parancsnokaként maga is részt vett a forradalom vérfelfojtásában. RAINER M. János: Ki van ellenünk? – Kis magyar katonai puccskíséret, 1961. In: KÖRÖSI Zsuzsanna (et al.): *Évkönyv VIII. – Magyarország a jelenkorban*. Budapest, 1956-os Intézet, 2000. 50.

⁸⁴ A katonai büntetőtörvénykönyvről szóló 1948. évi LXII. törvény 35. §-a szerinti bujtogatás büntettét az a katona követte el, aki bajtársában a katonaság intézménye, a katonai rend vagy fegyelem, avagy a szolgálati viszonyok iránti ellenszenvet vagy elégtelenséget törekedett felkelteni.

⁸⁵ Hadtörténelmi Levéltár – Budapesti Katonai Bíróság 0099/1961.

Mindez jól szemlélteti, hogy a katonák politikai véleménynyilvánításhoz való joga csak addig volt korlátlan, amíg az nem sértette az állampárt érdekeit. Ellenkező esetben viszont – mint láthattuk – a kritikai nézeteket megfogalmazók igen szigorú szankciókkal számolhattak.

2. A hatályos szabályozás kialakulása

A szovjet mintára bevezetett – a katonák politikai véleménynyilvánítását elviekben lehetővé tevő – rendelkezések végül egészen a rendszerváltás időszakáig hatályban maradtak, sőt a szocialista ideológiához igazodó közéleti szerepvállalás nem csupán lehetőség, hanem elvárás is volt, az érvényesülés egyik módja.⁸⁶ A haderő demokratikus átalakításának első lépése a politikai tisztai intézmény megszüntetése volt, amit a katonák politikai jogainak gyakorlására vonatkozó normák felülvizsgálata követett.⁸⁷

A szolgálati szabályzat – 1990. január 29. napjától hatályos – rendelkezései értelmében a katonák nem csatlakozhattak alkotmányellenes vagy a függelmi, illetőleg szolgálati renddel, továbbá a fegyvellemmel összeegyeztethetetlen célokat szolgáló társadalmi szervezethez.⁸⁸ Megtiltották számukra, hogy a szolgálati helyen politikai vagy egyéb célú társadalmi szervezetet, valamint azok irányítása alá tartozó alegységet alakítsanak, illetőleg azt is, hogy ilyen közösségekhez kötődő politikai állásfoglalásokat vagy nézeteket terjesszenek. Bár társadalmi szervezetek tevékenységében a szolgálati időn kívül részt vehettek, a honvédség működésével vagy a katonai szolgálat teljesítésével bármilyen módon összefüggő nyilatkozatot ennek során sem tehetek. Közösségi mozgalmakhoz kötődő szerepvállalásukat érintően további megkötés volt, hogy azok rendezvényein egyenruhában nem jelenhettek meg.⁸⁹ Mindezek mellett eltörölték a katonák ideológia ismereteinek bővítését előíró rendelkezést is, valamint feloszlatták a honvédségi párt-szervezeteket.⁹⁰

A Magyar Népköztársaság fegyveres erői szolgálati szabályzatának módosításáról szóló 7/1989. (XI. 10.) HM rendeletben foglalt korlátozásokat azonban az Alkotmánybíróság alkotmányellenesnek találta és 1992. március 31. napi hatállyal megsemmisítette, ugyanis a politikai vagy egyéb célú társadalmi szervezet alakítására vonatkozó, törvénytől alacsonyabb szintű jogszabállyal elrendelt tilalom az egyesülési jog – az elérni kívánt céllal arányban nem álló – korlátozását eredményezte.

⁸⁶ Vö. a fegyveres erők és a fegyveres testületek hivatásos állományának szolgálati viszonyáról szóló 1971. évi 10. számú törvényerejű rendelet 24. § (1) bekezdés.

⁸⁷ A káder- és személyügyi munkában érvényesített párthatáskörök megszüntéséről szóló 55/1989. (HK 11.) HM utasítás.

⁸⁸ A Magyar Népköztársaság fegyveres erői szolgálati szabályzatának módosításáról szóló 6/1989. (IX. 24.) HM rendelet 1. § (2) bekezdés.

⁸⁹ A Magyar Köztársaság fegyveres erői szolgálati szabályzatának módosításáról szóló 7/1989. (XI. 10.) HM rendelet 1. §.

⁹⁰ A Magyar Köztársaság fegyveres erői szolgálati szabályzatának módosításáról szóló 1/1990. (I. 29.) HM rendelet 7., 10–11. pont.

A testület ugyanakkor – határozatának indokolásában – rámutatott, hogy egyes alapjogok katonák általi gyakorlása korlátozható, de ez nem járhat azok lényegi tartalmának sérelmével.

„A szolgálati rend megtartásához fűződő érdek a sajátos katonai függelmi viszonyok közepette tilalmakat indokolhat, amelyek a katonának a szervezeten belüli közösségi magatartására vonatkoznak. Éppen emiatt bizonyos magatartások csoportos tanúsítása a katonai bűncselekmények körében súlyosabb minősítésű (pl. parancs iránti engedetlenség, zendülés, stb.). A speciális katonai életviszonyok körében e fokozott veszélyt jelentő magatartások megelőzése is indokolhat korlátozó szabályokat. A katonai szolgálati rend és a függelmi viszonyok elleni csoportos szembeszegülés kizárására és megelőzésére rendelt tilalmak azonban nem terjedhetnek odáig, hogy az érintett jog alapvető rendeltetésének érvényre jutását meggátolják, mert ez az alapjog lényeges tartalmának korlátozása lenne.”⁹¹

A kérdéskört végül – az Alkotmány módosításáról szóló 1993. évi CVII. törvény 3. §-a alapján – a magyar jogrend elsődleges forrásának szintjén rendezték.

Az Alkotmány – 1994. január 1. napjától hatályos – 40/B. § (4) bekezdése alapján a Magyar Honvédség, a Határőrség, a Rendőrség és a polgári nemzetbiztonsági szolgálatok hivatásos állományú tagjai nem lehetnek tagjai pártoknak, illetőleg politikai tevékenységet sem folytathattak. A tilalom a fegyveres erők nem hivatásos katonai állományú tagjait nem érintette, azonban a jelen lévő országgyűlési képviselők kétharmadának szavazatával elfogadott törvénnyel az általuk folytatott pártpolitikai tevékenység is korlátozható volt.⁹²

Ezen alkotmányos tilalom mellett a honvédelemről szóló 1993. évi CX. törvény (továbbiakban: Hvt.) 57. §-a szintén tartalmazott a katonák politikai jogainak gyakorlását korlátozó rendelkezéseket, melyek értelmében szolgálati feladata végrehajtása során, valamint az ezzel összefüggő tevékenysége körében az állomány tagja nem folytathatott pártpolitikai tevékenységet. A szolgálati helyen tilos volt agitálni, politikai szervezetek képviselőjeként vagy megbízottjaként véleményt nyilvánítani, valamint az alárendeltek politikai meggyőződésére befolyást gyakorolni. Katonai objektumban pártrendezvényt nem tarthattak, az azon kívül tartott politikai eseményen pedig csak a honvédség képviselőjében és az állományilletékes parancsnok engedélyével jelenhettek meg egyenruhában. A sor-, tartalékos és póttartalékos katona szolgálatának időtartama alatt köteles volt a honvédség törvényben meghatározott feladataival ellentétes célú szervezettel fennálló tagsági viszonyát felfüggeszteni, valamint az azzal összefüggő tevékenységgel felhagyni.

A Rendőrségről szóló 1994. évi XXXIV. törvény (továbbiakban: Rtv.) 7. § (9) bekezdése értelmében, ha a rendőr országgyűlési vagy helyi önkormányzati képviselői, illetőleg polgármesteri választáson jelöltként indult, köteles volt e szándékát a rendőri szerv vezetőjének előzetesen bejelenteni, szolgálati jogviszonya pedig a választás napját megelőző 60. naptól kezdődően a választás eredményének közzétételéig szünetelt.

⁹¹ 51/1991. (X. 19.) AB határozat, indokolás, IV. 3. pont – ABH 1991. 262–263.

⁹² Alkotmány 40/B. § (5) bekezdés.

Ezen rendelkezés alkotmányellenességének megállapítására és megsemmisítésére irányuló indítvány vizsgálata során az Alkotmánybíróság úgy foglalt állást, hogy az Alkotmány 40/B. § (4) bekezdése szerinti tilalom a pártpolitikai tevékenységnél szélesebb körben értelmezendő.⁹³

„Az országgyűlési vagy a helyi önkormányzati képviselői, illetőleg a polgármesteri választáson a jelölt – akár politikai pártok színeiben indul, akár azoktól függetlenül – a választási küzdelemben politizál, kifejtí az országos és helyi közösségi érdekek érvényesítésére vonatkozó nézeteit, egyúttal kötelezettséget is vállal az általa képviselni kívánt érdekek mellett. [...] Amikor [tehát] az Rtv. a választások idejére felfüggeszti a jelöltként induló rendőr szolgálati viszonyát az Alkotmány 40/B. § (4) bekezdésének rendelkezése miatt nem kerül ellentétbe az Alkotmánnyal.”⁹⁴

A fegyveres szervek hivatásos állományú tagjainak szolgálati viszonyáról szóló 1996. évi XLIII. törvény (továbbiakban: régi Hszt.⁹⁵) 18. § (2) bekezdése a jogszabály hatálya alá tartozó valamennyi katonai jogállású személy számára megtiltotta, hogy pártban tisztséget viseljen, illetőleg párt nevében vagy érdekében – az országgyűlési és az önkormányzati választásokon jelöltként való részvételt kivéve – közszereplést vállaljon.⁹⁶ Emellett a hon- és rendvédelmi testületek politikamentes működésének biztosítása érdekében rögzítette, hogy szolgálati helyen és szolgálati feladat teljesítése közben a hivatásos állományú tagja politikai tevékenységet nem folytathat.⁹⁷

Az Alkotmány, illetőleg a szolgálati törvény összevetésének eredményeként megállapítható, hogy a honvédség, a határőrség, a rendőrség, valamint a polgári nemzetbiztonsági szolgálatok hivatásos állományú tagjai szűkebb körben gyakorolhatták politikai jogaikat, mint a polgári védelemben, a vám- és pénzügyőrségnél, a büntetés-végrehajtási szervezetnél, valamint az állami és hivatásos önkormányzati tűzoltóságnál szolgálatot teljesítő társaik. Míg utóbbiak – a köztisztviselőkhöz hasonlóan – szabadon csatlakozhattak pártokhoz, illetőleg folytathattak pártokhoz nem kötődő politikai tevékenységet, addig az Alkotmány 40/B. § (4) bekezdésében nevesített személyi kör számára mindez tiltva volt.⁹⁸

A honvédek jogállását 2002. január 1. napjától a Magyar Honvédség hivatásos és szerződéses állományú katonáinak jogállásáról szóló 2001. évi XCV. törvény (továbbiakban: régi Hjt.)

⁹³ 984/B/1994. (X. 19.) AB határozat, indokolás, II. pont – ABH 1995. 750.

⁹⁴ A 3/2002. (I. 30.) AB határozat – mindezt megerősítve – rámutat, hogy az Alkotmány 40/B. § (4) bekezdésében foglalt rendelkezés egy speciális összeférhetlenségi szabály, melynek rendeltetése, hogy „a végrehajtó hatalom gyakorlásában részt vevő tisztségviselők ne lehessenek egyben a törvényhozó hatalmat gyakorló országgyűlés tagjai”. – indokolás, 2. pont – ABH 2002. 67.

⁹⁵ A törvény elfogadásával egyidejűleg a Hvt. vonatkozó rendelkezései hatályukat veszítették.

⁹⁶ A régi Hszt. 1. § (1) bekezdése értelmében a jogszabály hatálya a fegyveres erők (Magyar Honvédség, Határőrség), a rendvédelmi szervek (rendőrség, polgári védelem, vám- és pénzügyőrség, büntetés-végrehajtási szervezet, állami és hivatásos önkormányzati tűzoltóság), valamint a polgári nemzetbiztonsági szolgálatok hivatásos állományú tagjainak szolgálati jogviszonyára terjedt ki.

⁹⁷ Régi Hszt. 18. § (3) bekezdés.

⁹⁸ Vö. a köztisztviselők jogállásáról szóló 1992. évi XXIII. törvény 21. § (4) bekezdés b) pont.

rendezte, mely jogszabály a katonák politikai jogainak gyakorlását korlátozó előírásokat azzal egészítette ki, hogy a szerződéses állomány tagjának szolgálatteljesítésének ideje alatt fel kellett függesztenie párttagságát.⁹⁹

Az Alkotmány – 2010. augusztus 19. napjától hatályos – 40/B. § (4) bekezdése értelmében a honvédség, a rendőrség, valamint a nemzetbiztonsági szolgálatok hivatásos állományú tagjai szolgálati jogviszonyuk fennállása alatt és annak megszűnését vagy megszüntetését követő három évig nem indulhattak jelöltként országgyűlési és európai parlamenti képviselők, valamint helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek, továbbá kisebbségi önkormányzati képviselők választásán.¹⁰⁰

A módosítás – erősen vitatható – indokolása szerint a hároméves időtartam kikötése azért volt szükséges, mert „az érintett szolgálatok tagjai szolgálati jogviszonyuk megszűnését követően [...] nem szakadnak el egyik napról a másikra korábbi munkatársaiktól, munkahelyi barátaiktól, így megszűnő jogviszonyukat követően az általuk – akárcsak jelöltként – képviselt politikai nézetek befolyással lehetnek korábbi – jelenleg még aktív állományú – munkatársaikra.”

A régi Hjt. 21. § (2) bekezdésének 2010. december 1. napjától hatályos módosítása eredményeként tovább szűkült a szerződéses állomány által folytatható politikai tevékenység köre: párt nevében vagy érdekében – szolgálati viszonyuk szüneteltetése idején is – csak az országgyűlési, az európai parlamenti, valamint a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek, illetve kisebbségi önkormányzati képviselő választáson jelöltként való részvételük során vállalhattak közszereplést.¹⁰¹

4. A hatályos szabályozás

Az Alaptörvény 45. cikkének (4) bekezdése, valamint 46. cikkének (5) bekezdése értelmében a Magyar Honvédség, a rendőrség, valamint a nemzetbiztonsági szolgálatok hivatásos állományú tagjai változatlanul nem csatlakozhatnak pártokhoz, illetőleg nem folytathatnak politikai tevékenységet, ugyanakkor szolgálati jogviszonyuk megszűnését vagy megszüntetését követően politikai jogaik gyakorlását alkotmányos rendelkezés már nem korlátozza.

A Hjt. 23. § (1) bekezdése – a korábbi szabályozással összhangban – a Magyar Honvédség tényleges állományú tagja számára kizárólag szolgálati viszonya szüneteltetésének idejére ad lehetőséget arra, hogy párt nevében vagy érdekében közszereplést vállaljon. A Hszt. 108. § (1) bekezdése alapján a rendőrség, a polgári nemzetbiztonsági szolgálatok, valamint az Országgyűlési Őrség hivatásos állományának tagja pártnak vagy pártpolitikai célokat szolgáló egyesületnek nem lehet tagja. Ilyen célú alapítvánnyal nem létesíthet jogviszonyt, munkájában nem

⁹⁹ Régi Hjt. 21. § (2) bekezdés.

¹⁰⁰ A határőrség az államháztartás hatékony működését elősegítő szervezeti átalakításokról és az azokat megalapozó intézkedésekről 2118/2006. (VI. 30.) Korm. határozat 4. pontjában foglaltak eredményeként 2008. január 1. napján beolvadt a rendőrségbe.

¹⁰¹ A Magyar Honvédség hivatásos és szerződéses állományú katonáinak jogállásáról szóló 2001. évi XCV. törvény és más törvények szolgálati viszonnal összefüggő módosításáról szóló 2010. évi XCV. törvény 3. §.

vehet részt, politikai tartalmú közszereplést – az országgyűlési képviselők, az Európai Parlament tagjainak, a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek, valamint a nemzetiségi önkormányzati képviselők választásán jelöltként való részvételt kivéve – nem vállalhat.

A hivatásos katasztrófavédelmi szerv és a büntetés-végrehajtási szervezet hivatásos állományának tagja viszont szabadon csatlakozhat pártokhoz azzal a megkötéssel, hogy azokban tisztséget nem vállalhat. Párt nevében vagy érdekében – az országgyűlési képviselők, az Európai Parlament tagjainak, a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek, valamint a nemzetiségi önkormányzati képviselők választásán jelöltként való részvételt kivéve – közszereplést szintén nem vállalhat, a szolgálati helyen vagy a szolgálati feladat teljesítése közben pedig nem folytathat politikai tevékenységet.¹⁰²

Bár a Nemzeti Adó- és Vámhivatal hivatásos állománya is a Hszt. hatálya alá tartozik, politikai jogaik gyakorlásának – a hivatásos katasztrófavédelmi szerv és a büntetés-végrehajtási szervezet hivatásos állományának tagját érintő rendelkezésekkel egyező tartalmú – szabályait a Nemzeti Adó- és Vámhivatalról szóló 2010. évi CXXII. törvény (továbbiakban NAV tv.) 33/B. § (2)–(3) bekezdései tartalmazzák. E két törvény értelmező rendelkezései szerint politikai tevékenységnek kell tekinteni minden olyan, mások előtti megnyilvánulást, amely kifejezetten valamely párt vagy politikai mozgalom céljának megvalósulása érdekében a párt vagy politikai mozgalom segítésére vagy támogatására szólít fel.¹⁰³ Erre tekintettel a hivatásos katasztrófavédelmi szerv, a büntetés-végrehajtási szervezet, valamint a Nemzeti Adó- és Vámhivatal hivatásos állományának tagja számára hatályos rendelkezéseink sem tiltják a politikai pártokhoz, illetőleg mozgalmakhoz nem kötődő közéleti megnyilvánulásokat.

5. Esetjog

Miután a honvédség, a rendőrség, valamint a nemzetbiztonsági szolgálatok hivatásos állományú tagjai által folytatott politikai tevékenység tilalmára vonatkozó rendelkezés tartalmát sem az Alkotmány, sem az Alaptörvény, sem azok indokolása nem bontotta ki, ezért annak értelmezése a jogalkalmazás során bizonytalansághoz vezethet. Erre tekintettel nem mellőzhetjük a kérdéskört érintő jogesetek áttekintését sem.

5.1. Rekvényi László ügye az Emberi Jogok Európai Bíróságán

Az Országos Rendőr-főkapitányság rendelkezési állományába tartozó Rekvényi László rendőr százados, a Független Rendőrszakszervezet elnökeként indítványt tett az Alkotmány 1994. január 1. napjától hatályos 40/B. § (4) bekezdésében foglalt – a honvédség, a határőrség, a rendőrség, valamint a polgári nemzetbiztonsági szolgálatok hivatásos állományú tagjainak politikai

¹⁰² Hszt. 108. (2) bekezdés.

¹⁰³ Hszt. 108. (3) bekezdés, NAV tv. 33/B. § (3a) bekezdés.

jogait korlátozó – rendelkezés alkotmányellenességének, valamint nemzetközi szerződésbe ütközésének utólagos vizsgálatára és megsemmisítésére, azonban az Alkotmánybíróság – hatásköri okból – érdemi vizsgálat nélkül elutasította azt.¹⁰⁴

Emiatt a rendőrtiszt 1994. április 20. napján az Emberi Jogok Európai Bíróságához fordult annak megállapítását kérve, hogy a magyar állam – az Alkotmány módosításáról szóló 1993. évi CVII. törvény 3. §-ának hatályba léptetésével – megsértette az Emberi Jogok Európai Egyezménye 10. és 11. cikke alapján a véleménynyilvánítás, valamint a másokkal való egyesülés szabadságához fűződő jogait külön-külön, és a konvenció – a megkülönböztetés tilalmára vonatkozó – 14. cikkével összefüggésben is.¹⁰⁵

a) A bíróság – ítélezési gyakorlatának bevezetőben említett hármaskriteriumrendszeréből kiindulva – először azt vizsgálta, hogy a megszorítást kellő pontossággal, olyan megfogalmazásban foglalták-e törvénybe, hogy ez alapján minden érintettnek módja volt észszerű mértékben előre látnia magatartása következményeit.

E kitételrel összefüggésben a nagykamara rámutatott, hogy az előreláthatóság nem abszolút jellegű követelmény, hiszen az élet minden területére kiterjedő szabályozás eleve nem várható el a jogszabályoktól. Emellett nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy a normák meghatározásainak pontossága jelentős mértékben függ a rendezni kívánt jogterület sajátosságaitól, a címzettek számától, valamint azok jogállásától.¹⁰⁶

Erre vezethető vissza az ítélet azon megállapítása is, hogy az alkotmányos rendelkezésektől megkívánt pontosság szintje – általános jellegűknél fogva – alacsonyabb lehet az egyéb törvényektől elvártnál.

A vizsgált jogszabályt illetően a bíróság kiemelte, hogy a politikai tevékenység fogalma – annak természetéből adódóan – egyébként sem határozható meg abszolút pontossággal.

Míndezek alapján a nagykamara úgy találta, hogy a katonák politikai jogait korlátozó alkotmányos előírás – az e körben jogszerűen folytatható tevékenységek a döntéshozatal idején hatályos, alacsonyabb szintű jogszabályokban meghatározott voltára is figyelemmel – elég világos és egyértelmű volt ahhoz, hogy magatartása következményeit a kérelmező előre lássa.¹⁰⁷

A bíróság ennek kapcsán arra is emlékeztetett, hogy a hazai törvények értelmezése és alkalmazása elsődlegesen a nemzeti hatóságok feladata, így a sérelmezett alkotmányos rendelkezés tartalmának kibontása – további részletszabályok hiányában – a magyar bíróságok feladata.¹⁰⁸

¹⁰⁴ A testület hatásköre kizárólagosan törvénybe vagy alacsonyabb szintű jogforrásba foglalt jogszabály, valamint az állami irányítás egyéb jogi eszköze alkotmányellenességének vagy nemzetközi szerződésbe ütközésének vizsgálatára terjedt ki, így az Alkotmány 40/B. § (4) bekezdésében foglaltakat érdemben nem vizsgálhatták. 293/B/1994. AB végzés, indokolás 2. pont – ABH 1994. 862.

¹⁰⁵ *Rekvenyi v. Hungary*, no. 25390/94., 1999. május 20-i ítélet.

¹⁰⁶ *Vogt v. Germany*, no. 17851/91, 1995. szeptember 26-i ítélet.

¹⁰⁷ Vö.: az országgyűlési képviselők választásáról szóló 1989. évi XXXIV. törvény 2. §, a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek választásáról szóló 1990. évi LXIV. törvény 2. §, a népszavazásról és a népi kezdeményezésről szóló 1989. évi XVII. törvény 2. §, a Rendőrség Szolgálati Szabályzatáról szóló 3/1995. (III. 1.) BM rendelet 106. § (5)–(6), (9)–(10) bekezdései.

¹⁰⁸ *Chorherr v. Austria*, no. 13308/87., 1993. augusztus 25-i ítélet.

b) A korlátozás célját illetően a testület kifejtette, hogy az állami tisztségviselők – köztük a rendőrök – kötelezése a politikai tevékenységtől való tartózkodásra a közintézmények depolitizálásának, ezáltal pedig a plurális demokrácia fenntartásának célját szolgálja. Mivel a rendőrség a közbiztonság és a belső rend védelme érdekében kifejtett tevékenysége során az állampolgárok személyi szabadságát korlátozó közhatalmi aktusokat is gyakorol, intézkedéseik befolyástól mentes gyakorlásának szavatolása különös jelentőséggel bír.

A bíróság kiemelte, hogy ezen megfontolások alapján – Magyarországon kívül – számos állam korlátozza a rendőrök politikai jogait.¹⁰⁹

Mindezek alapján a nagykamara szerint a politikai semlegesség megszilárdítása és fenntartása minden demokratikus államban törvényes cél lehet. Ítéletének indoklásában utalt arra is, hogy e célkitűzés különös súllyal esik latba azon országokban, melyek korábbi totalitárius államberendezkedése nagymértékben támaszkodott a rendőrség – uralkodó párt iránti – közvetlen elkötelezettségére.

c) A bíróság álláspontja szerint a sérelmezett alkotmányos rendelkezés – a rendőrök politikai szabadságjogának lényegi tartalmát nem érintve – kizárólag a rendvédelmi testület független és pártatlan működését veszélyeztető megnyilvánulásokat tiltotta. Ebből következően politikai jogaikat – köztük a közügyeket érintő véleménynyilvánítás elsődleges eszközeként számon tartott választójogot – alacsonyabb szintű jogszabályokban meghatározott módon a továbbiakban is gyakorolhatták, így az elérni kívánt törvényes cél érdekében alkalmazott eszköz nem volt aránytalan.

d) A nagykamara azon következtetése alapján, hogy kérelmező véleménynyilvánításhoz, valamint a másokkal való egyesülés szabadságához fűződő jogait érintő – részben a rendőrök különleges jogállásból adódó – korlátozás az Emberi Jogok Európai Egyezménye 10. és 11. cikkének 2. pontjai alapján igazolható, a sérelmezett rendelkezés diszkriminatív jellege szintén zárható volt.¹¹⁰

A bíróság – az első általa tárgyalt magyar vonatkozású ügyben – tehát úgy döntött, hogy a véleménynyilvánítás, illetőleg az egyesülés szabadságának teljes elvonásával nem járó, az elérni kívánt törvényes cél érdekében alkalmazott korlátozás nem sért egyezményes jogot.

5.2. Szűcs Mihály fegyelmi eljárása és az azzal kapcsolatos ombudsmani vizsgálat

A Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem állományába tartozó Szűcs Mihály alezredes a Hadkötelezettséget Ellenzők Ligájának (továbbiakban: HEL) ügyvezetőjeként a társadalmi szervezet 1998. november 14. napján – a sajtó nyilvánossága előtt – tartott közgyűlésén a következő kijelentéseket tette:

¹⁰⁹ Németország – Bundesbeamtengesetz 60. §, Ausztria – Beamten-Dienstgesetz 43. § (1) bekezdés.

¹¹⁰ Az egyezmény hivatkozott rendelkezései alapján a véleménynyilvánítás, valamint másokkal való egyesülés szabadsága – egyebek mellett – az állam függetlenségének, területi épségének, valamint törvényes rendjének védelme, a közbiztonság és a közrend fenntartása, illetőleg a zavargás vagy bűnözés megelőzése érdekében korlátozható.

„A Magyar Honvédségnek két fő ellensége van: az egyik a pénztelenség, a másik a kényszersorozott fiatalok.”

„A HEL nem hadseregellenes, tiszteli a haza védelmét önként ellátókat, de nem az a fontos, hogy mit akar a politika. A döntő érvnek annak kell lennie, hogy a fiatalok és a társadalom mit szeretne.”

„A közvélemény-kutatások szerint a lakosság több mint fele, a hivatásos katonák legalább 70%-a elutasítja a sorkatonai szolgálatot, a fiataloknál ez a szám 100% felé tart. Passzív tömegbázisnak tehát igen nagy, legjobb lenne, ha a hatalom nem várná meg, míg aktívvá válnak.”

„Sajnos a katonai vezetők sem jelzik a politika felé a sorkatonai szolgálat valóságát.”

„A hatékonyság pedig nem mérce. Attól tartunk, a politika nincs is igazán döntési helyzetben.”

„Legutóbbi felhívásaink, nyílt leveleink a Kormányhoz, a politikai pártokhoz, a társadalmi szervezetekhez az előbbiekéről szólnak.”

„A kormányzat, a politika válaszai sematikusak, elnagyoltak, még a NATO-népszavazás idején tett ígéreteikkel sem mernek szembesülni.”¹¹¹

Szabó János honvédelmi miniszter megítélése szerint Szücs Mihály alezredes közéleti szerepvállalása, illetőleg annak keretében tett megnyilvánulásai összeegyeztethetetlenek voltak katonai jogállásából fakadó köteleivel, ezért feyelősségének kivizsgálását javasolta.

Az állományilletékes parancsnoknak írt levele alapján elrendelt eljárás eredményeként a vizsgálóbizottság megállapította, hogy a hadkötelezettség kérdésében dönteni hivatott alkotmányos testületek befolyásolására irányuló nyílt törekvés politikai tevékenységnek minősül, különös tekintettel arra, hogy a tömörülés – szakmai fórumok helyett – pártoknak és társadalmi szervezeteknek címzett felhívások révén kívánta célját elérni.

A bizottság az Alkotmánybíróság 984/B/1994. (X. 19.) AB határozatában foglaltakkal összhangban rámutatott, hogy az Alkotmány 40/B. § (4) bekezdése a politikai tevékenység minden formáját tiltja, így az egyetem rektora – e rendelkezés megszegése miatt – figyelmeztetésben részesítette Szücs Mihály alezredest. Ugyanakkor a mozgalomhoz történő csatlakozás miatt nem állapította meg felelősségét, mert a hadkötelezettség kérdése álláspontja szerint nem kapcsolódik a honvédség rendeltetésszerű működéséhez, ezért az egyesület tevékenysége sem lehetett ellentétes azzal.¹¹²

Szücs Mihály alezredes – véleménynyilvánításhoz fűződő jogának korlátozás miatt – később panaszt tett az állampolgári jogok országgyűlési biztosánál, aki az abban foglaltak alapján vizsgálatot rendelt el.

¹¹¹ Ügyiratszám: Országgyűlési Biztosok Hivatala 1027/1999.

¹¹² Vö. régi Hszt. 21. § (2) bekezdés.

Az állampolgári jogok országgyűlési biztosának helyettese – az Alkotmánybírósággal szemben – úgy vélte, hogy a honvédség, a határőrség, a rendőrség, valamint a polgári nemzetbiztonsági szolgálatok hivatásos állományú tagjainak politikai tevékenységét tiltó alkotmányos rendelkezést megszorítóan, a pártokhoz kötődő megnyilvánulásokra szűkítetten kell értelmezni, ugyanis ellenkező esetben az érintettek ki lennének zárva a közügyek gyakorlásából.¹¹³

Szűcs Mihály alezredes kijelentéseit vizsgálva kifejtette, hogy megnyilvánulása szakmai véleményként is értékelhető, a konkrét, adott esetben egyes jelenségeket vagy intézkedéseket bíráló nézetek viszont még abban az esetben sem minősíthetők politikai tevékenységnek, ha azok egyeznek valamely párt álláspontjával.¹¹⁴

Jelentésében a jogbiztonság és a tisztességes eljárás követelményéből kiindulva elvi élel rögzítette, hogy valamely alapjog gyakorlását részletekbe menően szabályozó alacsonyabb szintű normát nem lehet a jogalany számára – az alkotmányra hivatkozva – hátrányos módon értelmezni.

A régi Hszt. 18. § (1) bekezdése – az Alkotmány 40/B. § (4) bekezdésében foglaltakkal egyezően – tiltotta, hogy a honvédség, a határőrség, a rendőrség, valamint a polgári nemzetbiztonsági szolgálatok hivatásos állományú tagjai politikai tevékenységet folytassanak. Bár a jogszabály ezt követően azzal folytatódott, hogy a hivatásos állomány tagja pártban tisztséget nem viselhet, illetőleg annak nevében vagy érdekében – a választásokon jelöltként való részvétel kivéve – közszereplést nem vállalhat, a szolgálati helyen vagy a szolgálati feladat teljesítése közben pedig nem folytathat politikai tevékenységet, e rendelkezések célja nem az alkotmányban foglalt tilalom konkretizálása, hanem a szolgálati törvény hatálya alá tartozó teljes személyi körre történő részleges kiterjesztése volt. A jogalkotó a befolyástól mentes működés feltételeit ugyanis az alkotmányban nem nevesített hon- és rendvédelmi testületek vonatkozásában is meg kívánta teremteni, ezért a szolgálati jogviszonnyal össze nem egyeztethető politikai megnyilvánulásokat a polgári védelem, a vám- és pénzügyőrség, a büntetés-végrehajtási szervezet, valamint az állami és hivatásos önkormányzati tűzoltóság hivatásos állománya számára is megtiltotta.

Annak ellenére, hogy a katonák politikai jogait korlátozó alkotmányos rendelkezés tartalmát valójában a szolgálati törvény sem bontotta ki, az ombudsman úgy érvelt, hogy a fegyelmi eljárás során a katonák politikai tevékenységét tiltó rendelkezésnek – az alkotmány alapján – e jogi normában meghatározottakon túlmutató értelmet tulajdonítottak, ami a panaszos véleménynyilvánítási szabadságának sérelmével járt.¹¹⁵

A honvédelmi miniszternek, illetve a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem rektorának címezett ajánlásában erre tekintettel – a katonák politikai tevékenységét tiltó rendelkezés értel-

¹¹³ Vö. *Rekvényi v. Hungary*, no. 25390/94., 1999. május 20-i ítélet, 36. pont.

¹¹⁴ Megjegyzést érdemel, hogy szolgálati viszonyt érintő egyedi döntés vagy intézkedés is csak a munkáltatói jogkör gyakorlójának címzett szolgálati panasz vagy fellebbezés formájában bírálható. [Vö. Hszt. 21. § (1) bekezdés, 267. §.]

¹¹⁵ Az állampolgári jogok országgyűlési biztosának helyettese abból indult ki, hogy a panaszos megnyilvánulásai nem sértették a katonák véleménynyilvánítási szabadságát korlátozó – a szolgálati törvényben, illetőleg büntető törvénykönyvben tételesen meghatározott – egyéb rendelkezéseket. (Vö. régi Hszt. 18–24. §, a Büntető Törvénykönyvről szóló 1974. évi IV. törvény 356–357. §.)

mezése kapcsán – azt kérte, a jövőben vegyék figyelembe, hogy a hivatásos állomány a politikai jogok gyakorlásából általánosan nem zárható ki, a korlátozás tartalmát pedig tételes törvényi felhatalmazások alapján határozzák meg. Megjegyezte továbbá, hogy e szabadságjog-korlátozásra is csak az általános elvek szerint, azaz a hon- és rendvédelmi szervezetek hatékony működésének biztosítása érdekében feltétlenül szükséges mértékben és e céllal arányban álló módon kerülhet sor.

Bár az ombudsman az Alkotmánybíróság 984/B/1994. (X. 19.) AB határozatában foglaltaktól eltérő következtetésre jutott, a kormányzat általános bírálatát, illetve fenyegetését ő sem tartotta elfogadhatónak.

5.3. A Magyar Honvédség Pápa Bázisrepülőtér állományába tartozó törzsőrmester méltatlansági eljárása, illetőleg munkaügyi pere

A Magyar Honvédség Pápa Bázisrepülőtér állományába tartozó törzsőrmester 2008. február 1. napján az iWiW közösségi portál üzenőfalán adott hangot az akkori kormányfővel kapcsolatos véleményének.

„Hisztek ebben a szemét Gyurcsányban? Egy mocsok! Miért nem az ő fizetését csökkenti ez a tetű! Rohadék ez a szemét! Pápai vagyok, de egy szarnak tekintem! Ki ez egy szarházi!!!!!! Buzi Gyurcsány! Rohadj meg!”

A nagy nyilvánosság számára hozzáférhetővé tett üzenet írójának egyenruhás profilképe, illetőleg – személyes adatai között feltüntetett – szolgálati helye egyértelművé tette, hogy a szerző katona, így cselekménye azt a hamis látszatot kelthette, hogy politikai nézetei a honvédség álláspontját is tükrözik. Erre tekintettel a vezérkari főnök – a honvédség működéséhez szükséges közbizalom fenntartásának veszélyeztetése miatt – méltatlansági eljárást rendelt el vele szemben, melynek eredményeként szolgálati viszonyát megszüntette.¹¹⁶

Az érintett – a határozat hatályon kívül helyezése érdekében – kereseti kérelmet terjesztett elő a munkaügyi bíróságnál.¹¹⁷

A katonákkal szemben elvárás, hogy – mind a szolgálat ideje alatt, mind azon kívül – feddhetetlen, fegyelmezett, példamutató és felelősségteljes magatartást tanúsítsanak, amibe a másodfokon eljáró Veszprém Megyei Bíróság szerint a végrehajtó hatalom mindenkor vezetője iránti tisztelet is beletartozik.

Ítéletének indokolás szerint még a látszatát is kerülni kell annak, hogy a társadalom tagjaiban olyan benyomás alakuljon ki, mely szerint a végrehajtó hatalom vezetői és a nekik alárendelt hon- és rendvédelmi testületek tagjai között véleménykülönbség áll fenn.

¹¹⁶ Ügyiratszám: Honvédelmi Minisztérium Honvéd Vezérkar 16-14/2009/mélt., régi Hjt. 59. § (2) bekezdés c) pont, 59. § (6) bekezdés c) pont.

¹¹⁷ Ügyiratszám: Veszprémi Munkaügyi Bíróság 2.M.324/2009., Veszprém Megyei Bíróság 3.Mf.20.422/2010.

A bíróság megítélése szerint „a közlés nyilvánossága [és] a használt trágár kifejezés alkalmas volt arra, hogy a társadalom tagjainak a honvédséggel szembeni általános értékelését súlyosan és közvetlenül sértse”, ezért a törzsőrmester kereseti kérelmét megalapozatlannak találta és elutasította.

5.4. Kónya Péter fegyelmi eljárása, illetőleg munkaügyi pere¹¹⁸

A Magyar Nemzet *Nem az elmúlt nyolc év a fontos* címmel 2011. november 3. napján interjút közölt az akkor még a Magyar Honvédség rendelkezési állományába tartozó Kónya Péter alezredessel. A napilap LXXIV. évfolyam 301. számában megjelent cikk felvezetőjében a Fegyveres és Rendvédelmi Dolgozók Érdekvédelmi Szövetsége elnökeként, „bohócforradalmárként”, valamint a Magyar Szolidaritás Mozgalom egyik vezetőjeként bemutatott interjúalany – a szolgálati nyugdíjat érintő kormányzati intézkedéseken túlmenően – számos témában nyilvánított véleményt az alábbiak szerint:

„A legnagyobb probléma a mostani kormánnyal éppen az, hogy óriási volt a várakozás feléjük, de mint tapasztaljuk, a kampányban egészen mást ígértek, mint ami[t] most tesznek. Utalhatnék itt Orbán Viktor wikileakses mondatára, miszerint nem kell arra figyelni, amit a kampányban mond. [...]

Lehet sok mindenre hivatkozni, hogy hiány meg válság volt, de a jelenlegi költségvetési lyukat már ez a gazdaságpolitika, ezen belül pedig a progresszív adózás eltörlése okozta. A Matolcsy-féle gazdaságpolitika megbukott, viszont ő és Orbán Viktor presztízskérdést csinál ebből. Ahelyett, hogy változtatnának, különböző kényszerintézkedéseket hoznak, megsarcolva a középréteget és a rászorultakat.

[...]

Én azt látom, hogy intézkedései során a kormánynak valahogy mindig saját maga felé hajlik a keze, a gazdagokat gazdagabbá, a szegényeket szegényebbé teszi.

[...]

A mozgalom legfőbb célja [...], hogy felrázza az embereket és tudatosítsa bennük: ahhoz, hogy megváltozzanak a dolgok, hogy egy jobb és élhetőbb Magyarországon éljünk, össze kell fogni, sőt maguknak is tenniük kell. Nem elég, ha ezt mástól várják. Meg akarjuk szüntetni azt a fajta társadalmi megosztottságot is, amikor barátok, családtagok vesznek össze azért, mert az egyik fideszes, a másik szocialista szavazó. Tarthatatlan, hogy a közsférában, de a jelek szerint már a versenyszférában is fideszesnek kell lenni, nem pedig jó szakembernek.

[...]

A Szolidaritásnak tömegmozgalommá kell válnia, mert ha tömegek állnak bizonyos célok mögött, annak hatása megkerülhetetlen a mindenkori hatalom számára.

[...]

¹¹⁸ L. bővebben: FEJES Erik: A Kúria, mint felülvizsgálati bíróság ítélete Kónya Péter munkaügyi perében – Politikai véleménynyilvánítás és érdekvédelem a katonai testületeknél. *Jogesetek Magyarázata*, 2016/1–2. 37–43.

[A] demokratikus erőknek össze kell fogniuk. [...] Nekünk most egyetlen dolgunk van, hogy felépítsük és tömegmozgalommá tegyük a Szolidaritást.

[...]

Fel kell építeni a mozgalmat, és ha a csatlakozók azt látják, hogy a célok eléréséhez más eszközökre, más szervezeti formában van szükség, akkor azt nyilván meg fogjuk tenni.”

A munkáltató megítélése szerint Kónya Péter alezredes – érdekvédelmi tevékenységén kívül eső – véleménynyilvánítása sértette a Magyar Honvédség hivatásos és szerződéses állományú katonáitól megkívánt politikai semlegesség alkotmányos elvét, így a Honvéd Vezérkar főnöke fegyelmi eljárást rendelt el vele szemben, melynek eredményeként feddés fenytéssel sújtotta.¹¹⁹

Miután Kónya Péter alezredes nem értett egyet a döntéssel, a határozat hatályon kívül helyezése érdekében munkaügyi bírósághoz fordult.

Bár kereseti kérelmének az első- és másodfokú bíróság is helyt adott, a Kúria mint felülvizsgálati bíróság úgy ítélte meg, hogy a felperes nem kizárólagosan egy országos érdekvédelmi szervezet elnökeként, hanem a szakszervezettől szervezetileg és annak tevékenységétől is elkülönült politikai mozgalom vezetőjeként nyilatkozott.

A Kónya Péter alezredes által elmondottakat vizsgálva megállapította, hogy a felperes – a kormány tevékenységének bírálata mellett – beszámolt a Magyar Szolidaritás Mozgalomhoz való csatlakozás lehetőségéről, az aktivisták számáról, a mozgalom szervezéséről, a demokratikus erők összefogásának szükségességéről, továbbá azon céljukról, hogy felépítsék és tömegmozgalommá tegyék szervezetüket. E kijelentések azonban sem közvetlen, sem közvetett összefüggésben nem álltak a szolgálati törvényben foglaltak alapján jogszerűen folytatható szakszervezeti érdekképviseleti tevékenységgel, ugyanakkor alkalmasak voltak a honvédség politikai befolyástól mentes működésének megkérdőjelezésére.

A Kúria mindezek alapján úgy döntött, hogy az Alkotmány 40/B. § (4) bekezdésében tilalmazott politikai tevékenység a fegyelmi határozatban értékelt súllyal az adott esetben megállapítható volt.

Ítéletében elvi élel mondta ki, hogy e tilalom a pártpolitikai tevékenységnél szélesebb körben értelmezendő, így csak az adott tényállás valamennyi ismérvének mérlegelésével lehet megalapozottan állást foglalni abban a kérdésben, hogy a honvédség, a rendőrség és a nemzetbiztonsági szolgálatok hivatásos állományú tagjának valamely magatartása alkalmas-e a tőlük elvárt politikai semlegesség megkérdőjelezésére.

6. A katonák politikai véleménynyilvánítását korlátozó rendelkezések jogdogmatikai háttere

A jogtörténeti hagyományok, illetőleg az esetjog áttekintésének eredményeként világosan látható, hogy a katonák politikai véleménynyilvánításhoz való joga a hon- és rendvédelemi testületek befolyástól mentes, illetőleg rendeltetészerű működése érdekében korlátozásnak vethető alá.

¹¹⁹ Ügyiratszám: Honvéd Vezérkar VKI/38-21/2011/Pfü.

Bár a hatékonyság követelménye rendszerint csak az állam szuverenitását, területi egységét, valamint az élet- és vagyonbiztonságot tömeges méretekben veszélyeztető helyzetekben kerül előtérbe, a szólásszabadság korlátozhatósága szempontjából mindkét érdekkör azonos súllyal esik latba.

A hon- és rendvédelmi szervek rendeltetésével össze nem egyeztethető politikai megnyilvánulások tilalma e testületek és a kötelékükhöz tartozó személyek között fennálló sajátos jogviszonyra vezethető vissza, melynek keretében az állomány egyrészről köz-, másrészről katonai szolgálatot lát el.

Előbbi aspektusából a korlátozás indoka az állami intézmények, valamint a közhatalmat gyakorló tisztviselők befolyástól mentes működésének szavatolása, melynek érdekében hatályos jogszabályaink a katonák minden olyan politikai megnyilvánulását tiltják, melyek megrendíthetik vagy rombolhatják a hon- és rendvédelmi testületek független és pártatlan működésébe vetett hitet, illetőleg az irányukba fennálló közbizalmat.¹²⁰

A politikai véleménynyilvánítás korlátozhatóságának elvi alapját képező másik pillér a katonai szolgálat sajátosságaival kapcsolatos, melyek megértéséhez nem nélkülözhetjük a hon- és rendvédelmi szervek működését meghatározó tényezők rövid áttekintését.

Az ország függetlenségének, területi épségének, határainak, valamint törvényes rendjének védelme, a közbiztonság és a közrend fenntartása, illetőleg – részben ezek által – az emberek sérthetetlen és elidegeníthetetlen alapvető jogainak védelme az állam kötelessége.¹²¹

Magyarország ezen alkotmányos kötelezettségeit a katonai testületek fenntartásával és működtetésével biztosítja, melyek hatékonyságáról kizárólag akkor beszélhetünk, ha egységes irányítás szerint működnek, soraikban pedig fegyelem, valamint szigorú szolgálati és függelmi rend uralkodik.

- Fegyelem alatt a jogszabályokban, belső rendelkezésekben és az előljárók által meghatározott követelmények teljesítését, illetőleg végrehajtását értjük, melynek megvalósítása és fenntartása minden katona kötelessége.¹²²
- A szolgálati rend a köteleességek teljesítéséhez és a feladatok végrehajtásához szükséges, jól kidolgozott és a gyakorlatban érvényesülő szervezeti és működési struktúrát, a jogosultságoknak és kötelezettségeknek mindenki számára történő pontos meghatározását, a katonai élet és szolgálat minden területére kiterjedő tevékenység személyi és dologi feltételeinek biztosítását jelenti.¹²³
- A függelem a fegyelem és a szolgálati rend alapja, mely biztosítja az előljáró és más szolgálati közeg, illetve feljebbvaló jogát a parancs és egyéb rendelkezés adására, valamint meghatározza az alárendelt kötelezettségét azok teljesítésére.¹²⁴

¹²⁰ Az Alaptörvény XXIV. cikk (1) bekezdése szerint mindenkinek joga van ahhoz, hogy ügyeit a hatóságok részrehajlás nélkül, tisztességes módon és ésszerű határidőn belül intézzék.

¹²¹ Alaptörvény I. cikk (1) bekezdés, 45. cikk (1) bekezdés, valamint 46. cikk (1) és (3) bekezdés.

¹²² A Magyar Honvédség Szolgálati Szabályzatának kiadásáról szóló 24/2005. (VI. 30.) HM rendelet 29.1. pont.

¹²³ Uo. 29.2. pont.

¹²⁴ Uo. 29.3 pont.

A hon- és rendvédelmi testületek hatékony működése feltételezi továbbá a katonák személyes felelősségérzetén alapuló engedelmisségi készségét, mely alapján – egyéni érdekeiket háttérbe szorítva, a szolgálati rend által biztosított keretek között – végrehajtják a jogszabályokban foglaltakat, valamint az előjáróik által meghatározottakat. Ennek során tiszteletben kell tartaniuk az állam, valamint az állampolgárok közösségének érdekeit, a jogszabályokat, a szolgálati tekintélyt, végezetül pedig a szervezeti hierarchián belül elfoglalt pozíciójukból adódó köteleseiket, így felelősséggel tartoznak előjáróik, illetve alárendeltjeik iránt.

Mindezek mellett a katonai testületek működését a bajtársiasság szellemének is át kell hatnia, ami annyit tesz, hogy az állomány tagjai kötelesek egymás irányába az elvárható tiszteletet megadni, egymás becsületét, jogait tiszteletben tartani, valamint támogatni a másikat a bajban, és kimenteni a veszélyből.

E tényezők érvényesülése a hon- és rendvédelmi szervek rendeltetésszerű működése szempontjából elengedhetetlenül szükséges, ezért azok megóvása kiemelten fontos érdek.

A nyíltan vállalt, illetve hangoztatott politikai meggyőződésre visszavezethető ellentétek különösen alkalmasak a kölcsönös tisztelet és bizalom, valamint az egymás iránt érzett felelősség aláásására, melyek hiánya – katonai életviszonyok között – a személyes kapcsolatok megromlásán túlmutató káros következményekkel járhat:

a) A katonai testületek irányításának legalapvetőbb eszköze a parancs, melyet szolgálatteljesítése során az állomány minden tagja köteles – a lehető legmagasabb szakmai színvonalon, illetőleg kellő időben – végrehajtani, azt az esetet kivéve, ha azzal bűncselekményt követne el. A szolgálati felsőbbség kötelező érvényű akaratának azonban – az emberi természetből fakadóan – csak az tudja magát alávetni, aki a parancsadásra jogosult személyét tiszteli és elfogadja.¹²⁵ Erre tekintettel – a függelmi rend biztosítása érdekében – a jogalkotó minden olyan megnyilvánulásnak elejét kívánja venni, mely a rendelkezési jogkör gyakorlóját és a neki alárendelt állományt egymás ellen fordíthatja.

b) A szolgálati feladatok rendszerint csak a katonák együttműködése révén teljesíthetők, így a hon- és rendvédelmi testületek hatékony működése szempontjából e készség fenntartásának is meghatározó jelentősége van.

c) Az állomány egymással függelmi viszonyban nem álló tagjai közötti egység megőrzése emellett azért is fontos, mert a szolgálat ellátása során számos olyan – esetenként a katonák életét és testi épségét veszélyeztető – helyzet adódhat, amikor a bajtársak csak egymás segítségére számíthatnak.

A politikusok személye vagy tevékenysége ellen irányuló nyílt támadások az általuk elfogadott jogi normákat, köztük a hon- és rendvédelmi szervezetek működését meghatározó rendelkezéseket is negatív színben tüntethetik fel, ezért a politikai megnyilvánulások – közvetett módon – a szolgálati renddel szembeni ellenérzések kiváltására is alkalmasak lehetnek, melynek eredményeként súlyosabb függelemsértések is megvalósulhatnak.¹²⁶

¹²⁵ Vö. SCHULTHEISZ Emil: *A katonai büntetőtörvény (1930. évi II törvénycikk) magyarázata II.* Budapest, Radó Nyomdai Műintézet, 1934. 3.

¹²⁶ Vö. Btk. 448. §, GASZ Péter – MISKOLCZI Barna – TÖRÖK Tímea (szerk.): *Új Btk. kommentár 8.* Budapest, Nemzeti Közszerkesztési és Tankönyvkiadó, 2013. 287.

Mindezek okán a katonák politikai véleménynyilvánítását korlátozó rendelkezéseknek – a függetlenség és pártatlanság biztosítása mellett – a fegyelem, valamint a szolgálati és függelmi rend érvényesülését is biztosítaniuk kell.

A hon- és rendvédelmi testületek állományába tartozó személyek által ellátott köz-, illetve katonai szolgálatra egyaránt jellemző a mind komplikáltabb eszközök, eljárásrendek használata, ami speciális szakértelmet feltételez.¹²⁷ A politika azonban kívül esik a katonáktól megkövetelt szakértelem határán, ezért a közéletben való részvételük ahhoz vezetne, hogy a professzionális értékeket külső, nem szakmai alapú megoldásokkal kezdenék helyettesíteni.¹²⁸

A katonai testületek pártatlanságának megőrzése, illetőleg diszfunkciójának megakadályozása, végső soron pedig az állam kötelezettségeinek teljesítése érdekében tehát a katonák politikai véleménynyilvánításának – a lényegi tartalmat nem érintő – korlátozása szükségszerűnek tűnik.

7. Összegzés

A témakört érintő ismeretanyag áttekintésének és rendszerezésének eredményeként lehetőség nyílik a bevezetőben felvetett kérdések megválaszolására, ezáltal pedig a katonák politikai véleménynyilvánítását korlátozó rendelkezések lényegi tartalmának meghatározására.

Az egyéni autonómia kiteljesítésének, valamint a polgári társadalmak működését meghatározó demokratikus közvélemény kialakulásának, illetőleg alakításának előfeltétele, hogy a közügyeket érintő kérdésekben mindenki szabadon megnyilvánulhasson, ezért a politikai nézetek kifejezésének szabadságát valamennyi modern jogrendszer elismeri és védelemben részesíti.

A politikai véleménynyilvánítás – a demokratikus társadalom alappilléreként – az egyéb megnyilvánulásoknál magasabb szintű védelmet élvez, ezért korlátozására csak kivételes esetben van lehetőség, általában akkor, ha a megszorítás alapjául szolgáló érdeksérelem különösen súlyos.

A polgári jogrendszerek a véleménynyilvánítás szabadságával szembeállítható érdekek között tartják számon az állam függetlenségének, területi épségének, valamint törvényes rendjének védelméhez, illetve a közbiztonság és a közrend fenntartásához fűződő társadalmi igényeket is, melyek érvényesülését a hon- és rendvédelmi testületek biztosítják.

E szervezetek azonban csak akkor tölthetik be rendeltetésüket, ha az állomány tagjai szolgálati köteleiket szigorú fegyelmi, szolgálati, illetőleg függelmi rend által meghatározott keretek között – életük és testi épségük kockáztatásával – befolyástól mentesen teljesítik.

Míndez egy különleges közszolgálati jogviszonyt feltételez a katonai testületek, valamint a kötelékükhöz tartozó személyek között, mely mindkét félre nézve sajátos jogokat és kötelezettségeket keletkeztet. Ezek egyike, hogy a katonák tartózkodni kötelesek a hon- és rendvédelmi testületek rendeltetészerű működését sértő vagy veszélyeztető magatartásoktól.

¹²⁷ KARDOS Gábor: Emberi jogok általános védelme és a katonaság. *Acta Humana*, 1997/28–29. 7.

¹²⁸ HUNTINGTON i. m. (19. lj.) 74.

A szolgálat ellátására vonatkozó jogszabályi előírások ennek figyelembevételével határozzák meg az alapvető jogok gyakorlásának feltételeit, részlegesen korlátozva – egyebek mellett – a gyülekezési jogot, az egyesülési jogot, a választójogot, valamint a véleménynyilvánítás szabadságának jogát.

A politikai véleménynyilvánításhoz való jog a katonákat is ugyanúgy megilleti, mint bárki más, azonban annak gyakorlása – a hon- és rendvédelmi testületek befolyástól mentes, illetőleg hatékony működésének biztosítása érdekében – korlátozásnak vethető alá. Ez azonban nem járhat a politikai alapjogok lényegi tartalmának sérelmével, és nem eredményezhet az elérni kívánt törvényes célon túlmutató hátrányt.

Hatályos joganyagunk ennek megfelelően lehetőséget biztosít az állomány valamennyi tagja számára, hogy

- az országgyűlési képviselők, az Európai Parlament tagjainak, a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek, valamint a nemzetiségi önkormányzati képviselők választásán szavazhasson,¹²⁹
- európai uniós, országos vagy helyi népszavazást kezdeményezzen, annak kiírását támogassa, a szavazásban pedig részt vegyen,¹³⁰ illetve
- gazdasági, szociális és kulturális érdekei védelmében, valamint egyéb okból társadalmi szervezetet alakítson, vagy azokhoz csatlakozzon, feltéve, hogy az egyesület célja, illetőleg működése nem veszélyezteti a hon- és rendvédelmi testületek működéséhez szükséges közbizalom fenntartását, továbbá rendeltetés szerinti feladatainak ellátását.¹³¹

A hivatásos katasztrófavédelmi szerv, a büntetés-végrehajtási szervezet, valamint a Nemzeti Adó- és Vámhivatal hivatásos állománya – ezen felül – szabadon csatlakozhat pártokhoz azzal a megkötéssel, hogy azokban tisztséget nem vállalhat. Szolgálati helyen, illetőleg szolgálati feladat teljesítése közben ugyan e személyi kör sem folytathat politikai pártokhoz, illetőleg mozgalmakhoz kötődő tevékenységet, azonban minden egyéb esetben megilleti őket az a jog, hogy a közügyeket érintő kérdésekben véleményt nyilvánítsanak.

Bár szolgálati jogviszonyuk jellege alapján a hivatásos katasztrófavédelmi szerv, a büntetés-végrehajtási szervezet, valamint a Nemzeti Adó- és Vámhivatal hivatásos állománya is katonának minősül, társaiknál szélesebb körben gyakorolhatják politikai jogaikat. Ennek indokát sem a vonatkozó törvényi előírások, sem azok indokolása nem világítja meg, azonban katonai jogállásukból fakadó kötelemeik azonossága miatt helyesebb lenne az egységes szabályozás.

¹²⁹ Az országgyűlési képviselők választásáról szóló 2011. évi CCIII. törvény 2. § (1)–(2) bekezdés, az Európai Parlament tagjainak választásáról szóló 2003. évi CXIII. törvény 3. § (1) bekezdés, 4. § a) pont, a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek választásáról szóló 2010. évi L. törvény 1. § (1)–(2) bekezdés, a nemzetiségek jogairól szóló 2011. évi CLXXIX. törvény 53. § (1) bekezdés.

¹³⁰ Az Európai Parlament és a Tanács 211/2011/EU rendelete a polgári kezdeményezésről 3. cikk (1) és (4) bekezdés, a népszavazás kezdeményezéséről, az európai polgári kezdeményezésről, valamint a népszavazási eljárásról szóló 2013. évi CCXXXVIII. törvény 2. § (1) bekezdés a) pont, 15. § (3) bekezdés, 34. § (1) bekezdés c) pont, 44. § (2) bekezdés, Alaptörvény XXIII. cikk (7) bekezdés.

¹³¹ Hjt. 22. §, 26. §, 27. § (1) bekezdés, Hszt. 24. §, 310. § (1) bekezdés.

E körben említendő, hogy a pénzügyőrök politikai véleménynyilvánítását korlátozó rendelkezés kizárólagos célja az adóhivatal befolyásmentes működésének biztosítása, ezért a szolgálat ellátásának alapját képező fegyelmi, szolgálati, illetőleg függelmi rendet csak származékos jelleggel védi.

Mindezek okán – a jogdogmatikai háttér figyelembevételével – indokoltnak tűnik a vonatkozó szabályozás jövőbeni újragondolása.¹³²

A hon- és rendvédelmi testületek állományába tartozó személyek által jogszerűen folytatható politikai tevékenységre vonatkozó tételes rendelkezések hatálya alá nem tartozó megnyilvánulások kapcsán a jogalkalmazónak esetről esetre kell vizsgálnia, hogy azok összeegyeztethetők-e a katonai jogállásból fakadó kötelemekkel. Ennek során – az eset összes körülményének figyelembevételével – azt kell mérlegelni, hogy a vizsgált magatartás sértette vagy veszélyeztette-e a katonai szervezetek független és pártatlan működésébe vetett hitet, illetőleg az irányukba fennálló közbizalmat, valamint a hatékony működést biztosító fegyelmi, szolgálati, illetőleg függelmi rendet.

Ebből következően a katonák véleménynyilvánításhoz való jogát korlátozó rendelkezések alkalmazhatóságának nem feltétele, hogy az adott megnyilvánulás politikai pártokhoz vagy mozgalmakhoz kötődjön.

Mivel általános jelleggel nem határozható meg, hogy a politikai nézetek kifejezésének szabadságához, valamint a hon- és rendvédelmi testületek befolyástól mentes, illetőleg hatékony működéséhez fűződő érdekek közül melyeknek kell engednie a másikkal szemben, a mérlegelés során zsinórmértékül szolgáló elvek kiemelt figyelmet érdemelnek:

- Ha a politikai nézeteit nyíltan kifejezésre juttató személy és a hon- és rendvédelmi testület közötti kötelék a külső szemlélő számára nem felismerhető, a megnyilvánulás nem jelenhet veszélyt a szervezet rendeltetésszerű működésére.¹³³
- A katonák közötti politikai véleménynyilvánítás akkor is alkalmas lehet a fegyelmi, szolgálati, illetőleg függelmi rend aláadására, ha arra szolgálton kívül kerül sor.
- A konkrét, egyes jelenségeket vagy intézkedéseket bíráló és sérelmesnek tartott helyzet megváltoztatására jogosult személynek vagy testületnek címzett szakmai vélemények abban az esetben sem korlátozhatók, ha azok egybeesnek valamely politikai párt álláspontjával.
- A pártok, politikusok, valamint az általuk meghozott döntések bírálata nagyobb veszélyt jelent a védett jogi tárgyra nézve, ha a megnyilvánulás fenyegető hangvételű, illetőleg trágár stílusú. A korlátozhatóság szempontjából ugyancsak nagyobb a nyomatéka a nagy nyilvánosság előtt, valamint a visszatérő jelleggel kifejtett politikai nézeteknek.

¹³² L. bővebben: FEJES Erik: A katona büntető anyagi jogi fogalma a magyar jogrendben. *Magyar Jog*, 2016/5. 266–267.

¹³³ Ebből adódóan az interneten – anonimizált módon – közzétett politikai megnyilvánulások, valamint a politikai jellegű gyűléseken, illetve tüntetéseken civil ruhában történő passzív részvétel – álláspontom szerint – nem jár a védett jogi tárgy veszélyeztetésével.

Bár a *Rekvényi v. Hungary* ügyben az Emberi Jogok Európai Bírósága úgy foglalt állást, hogy a katonák politikai véleménynyilvánítását korlátozó hazai rendelkezések összhangban állnak az Emberi Jogok Európai Egyezményében foglalt jogelvekkel, a jogirodalomban találkozhatunk olyan vélekedéssel, hogy a testület manapság már talán más következtetésre jutna.¹³⁴

A felvetés kiindulópontja a kormány azon – napjainkra már mindenképpen meghaladottá vált – érvelése, hogy az alkotmány vizsgált rendelkezésének célja „a rendőrségnek a pártpolitikától való mentesítése [volt] a totalitárius államberendezkedésből a plurális demokráciába való átmenet időszakában”.

Kétségtelen tény, hogy a bíróság a döntéshozatal során e szempontot is figyelembe vette, azonban ítéletének indokolása szerint a politikai semlegesség megszilárdítása és fenntartása minden demokratikus államban törvényes cél lehet.

Az Emberi Jogok Európai Bírósága az *Engel and others v. the Netherlands*, a *Vereinigung Demokratischer Soldaten Österreichs and Gubi v. Austria*, valamint a *Szima v. Hungary* ügyben elvi élel mondta ki azt is, hogy a katonák véleménynyilvánításhoz való joga a hon- és rendvédelmi testületek hatékony működését biztosító fegyelmi, szolgálati, illetőleg függelmi rend védelme érdekében szintúgy korlátozásnak vethető alá.¹³⁵

Mindezekből következik, hogy a katonai szervezetek rendeltetésével össze nem egyeztethető politikai megnyilvánulások tilalma olyan – napjainkban is fennálló – szükségszerűség, melyet a nemzetközi jog is elismer.

A *Szima v. Hungary* ügyben a bíróság rámutatott, hogy a szolgálati jogviszony létesítésekor mindenkinek tisztában kell lennie a katonai hivatás sajátosságaival, így azzal is, hogy egyes alapjogok, köztük a véleménynyilvánításhoz való jog gyakorlása – a hon- és rendvédelmi testületek befolyástól mentes, illetőleg hatékony működésének biztosítása érdekében – korlátozható. Mivel az állomány tagjai jogállásukból fakadó köteleiket önkéntes vállalás alapján teljesítik, ezért e különleges közszolgálati jogviszony létesítésére, illetőleg fenntartására senki sem kötelezhető. Erre tekintettel minden katonának lehetősége van eldönteni, hogy politikai véleménynyilvánításhoz való jogának – a hon- és rendvédelmi testületek működésének természetéből fakadó – részleges korlátozását elfogadja-e, mely körülménynek a bíróság szintén jelentőséget tulajdonított.¹³⁶

¹³⁴ BÁN Tamás: A Rekvényi-ügy és környéke. *Fundamentum*, 1999/3., 99., JAKAB i. m. (9. lj.) 1469

¹³⁵ *Engel and others v. the Netherlands*, no. 5100/71; 5101/71; 5102/71; 5354/72; 5370/72, 1976. június 8-i ítélet, *Vereinigung Demokratischer Soldaten Österreichs and Gubi v. Austria*, no. 15153/89, 1994. december 19-i ítélet, *Szima v. Hungary*, no. 29723/11, 2012. október 9-i ítélet

¹³⁶ L. bővebben: FEJES Erik: Az Emberi Jogok Európai Bíróságának ítélete a Tettekrész Magyar Rendőrség Szakszervezet főtutkárának bujtogatási ügyében – Szólásszabadság és érdekvédelem a rendvédelmi testületeknél. *Jog-esetek Magyarázata*, 2016/4. 53–62.

A kutatás eredményeként tett megállapításaim – a tanulmány zárásaként – az alábbiak szerint összegezhetők:

I. A politikai véleménynyilvánításhoz való jog mindenkit megillet, így a hon- és rendvédelmi testületek állományába tartozó személyeket is.

II. E szabadság azonban a katonai testületek befolyástól mentes, illetőleg hatékony működése érdekében – az alapjog lényegi tartalmát nem érintő – korlátozásnak vethető alá.

III. A politikai jogok katonák általi gyakorlását korlátozó hazai rendelkezések összhangban állnak az Emberi Jogok Európai Egyezményében foglalt, illetőleg az Emberi Jogok Európai Bírósága esetjogában érvényesülő jogelvekkel.

A kutatás során nyújtott segítő közreműködéséért ezúton is szeretnék köszönetet mondani Szakály Sándor történésznek, a VERITAS Történetkutató Intézet főigazgatójának.

1. kép: Schnetzer Ferenc hadügyminiszter kiáltványa

14416.
eln. 5. szám.

Bajtársak!

Nemzeti hadsereget szervezünk!
 Iliába szervezzük, ha nem alapozzuk meg jól a hadsereg szellemét.
 Legfontosabb feladatomban tartom e jó szellem megteremtését.
 Elrendelem tehát:

1. A katonának **nem szabad politizálnia.**
 A hadsereg tényleges tisztjei és katonái **nem léphetnek be politikai pártba** és tilkos egyesületbe; ha olyanoknak tagjai, azonnal lépjenek ki.
2. **Vasfegyelmet** követelek a hadsereg minden tagjától. E tekintetben az 1918. október 30. előtti szabályok mérvadók.
3. A **tiszteletadás** a Szolgálati Szabályzat I. Rész határozványai szerint történjék.
 A hadsereg és csendőrség egyénei között fennálló kölcsönös tiszteletadás kötelezettségét a belügyminiszterrel egyetértőleg az államrendőrség személyeire is kiterjesztem.

Magyar katonák!

A haza érdekében áldozatokat, önmegtágadást követelek Töletek.
 De csak akkor lehet jó szelleme a szervezendő magyar nemzeti hadseregnek, ha megfeleltek követeléseimnek.
Teljesítse tehát mindenki kötelességét hazája iránt!
 Kelt Budapesten, 1919. évi augusztus 9-én.

Schnetzer, s. k.

2. kép: Horthy Miklós tisztiparancsa

1.042. szám.
eln. K. I. — 1940.

Bizalmas tiszti parancs.

Az eddig kiadott parancsok ellenére még mindig fordulnak elő oly sajnálatos esetek, amelyekből arra kell következtetnem, hogy egyes tényleges tiszték pártpolitikai elveket vallanak és nyilvánítanak s ezzel legsúlyosabban vétkeznek a hadsereg fegyelme ellen.

Legutóbb előfordult, hogy egy vezérkari ezredes egyenruhában részt vett annak az exponált szélsőséges pártpolitikusként budapesti lakásán való fogadásán, aki akkor szabadult közkegyelem révén a szegedi Csillagbörtönből, ahol az állami rend felforgatására irányuló cselekményeiért a független magyar bíróság által reá kiszabott büntetését töltötte.

Ismételten érkeztek továbbá jelentések, melyek szerint tiszték egyenruhában párhelyiségeket látogatnak és olyan politikusokkal tartanak fenn szoros kapcsolatot, akik a fegyelem aláásásával azon dolgoznak, hogy önző hatalmi törekvéseik érdekében az országban felborítsák a törvényes rendet.

A fegyelem minden közösségi életnek, így az állami életnek is, egyedüli szilárd alapja. Ha a fegyelem megszűnik, a közösség és az állami élet anarchiába merül. Csak 22 éve mult, hogy ezt Hazánk alig jóvátehető kárára tapasztaltuk. Az államban a fegyelem fenntartásának leghatalmasabb eszköze a hadsereg. Ha a hadsereg fegyelme megbomlik, menthetetlenül bekövetkezik az összeomlás, mint ahogy 1918-ban összeomlott a Szent Istváni Magyarország.

Politizáló hadseregben nincs fegyelem. Amelyik állam hadserege politizál, az az állam halálra van ítélve.

Nem tűrhetem tehát, hogy ma, amikor a nemzet évtizedes nélkülözések után kezdi aratni becsületes magatartásának gyümölcsseit, lelkiismeretlen kalandorok ismét lejtő szélére vigyék az országot. És nem tűrhetem különösen azt, hogy a hadsereg tisztjei közül egyesek ehhez eszközül adják magukat oda.

Egészséges nemzeteknél a hadsereg minden mozgalmon felül álló intézmény azért, hogy nehéz időkben, ha a felelőtlen demagógiának sikerül a helyzetet felborítani, rendet tudjon teremteni. Ezért fontos a magyar nemzet szempontjából a tisztikar szelleme. Ezért nem szabad, hogy a haszonlesés rossz példája vagy a közélet erkölcsi sülyedése a tisztikar szellemének egységét megbonthassa. Ezen a téren sem engedhetem meg tehát a régi becsületes, lovagias felfogásnak a lezüllését.

A világhelyzet nagyon súlyos, nehéz idők előtt állunk, minden eshetőségre fel kell készülnünk. Vérlázító, ha valaki becsvágyai kielégítésére ilyenkor forradalmat

HADTÖRTÉNELMI LEVÉLTÁR
TULAJDONA

készít elő és magyarságunk, szabadságunk, souverénitásunk megsemmisítésére segédkezet nyújt. Elégyszer vert már a turáni átok — nem engedem, hogy most újból fogjon rajtunk! Ez az első kötelességem, amelyet minden körülmények között teljesítek.

Utolsó intellemmel és figyelmeztetéssel fordulok tehát ez alkalommal a tisztikar megtévelyedett tagjaihoz, hogy szüntessenek be azonnal minden kapcsolatot bármely politikai párttal vagy irányzattal.

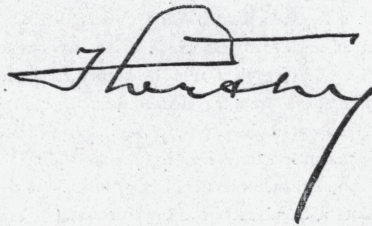
Aki ennek a parancsnak eleget tenni nem tud, az haladéktalanul váljon ki a Honvédség tényleges állományából.

Aki azonban tényleges tiszt (hasonlóállású) akar maradni, az óvakodjék a jövőben bármely politikai, vagy csak politikai színezetű tevékenységtől, mert ellenesetben felelősségrevonás mellett a Honvédség tényleges állományából 24 óra leforgása alatt el fog távolíttatni.

Ugyanílyen megtorlásban lesz része mint bűnpártolónak minden rendű és rangú előljárónak és feljebbvalónak, aki alárendeltjének vagy alattosának politizálásáról tudomást szerez, azt eltűri és haladéktalanul feljelentés tárgyává nem teszi.

Kelt Budapesten, 1940. évi november hó 5. napján.

HADTÖRTÉNELMI LEVÉLTÁR
TULAJDONA

A handwritten signature in cursive script, likely belonging to Miklós Horthy, the Regent of Hungary. The signature is written in dark ink on a light-colored paper.

Tartalomáramlás és hozzáférés a szerzői jog „fogyasztói korszakában”

POGÁCSÁS ANETT*

„A legjelentősebb feladatot alighanem ezen a fronton az jelenti, hogy a »szellemi tulajdon« kifejezés a jövőben ne az »elnyomás és kizsákmányolás«, hanem az alkotótevékenység jótékony (megfelelő ellensúlyokkal történő) ösztönzésének szinonimája legyen.”¹

1. Létezik-e egyáltalán ‘fogyasztói korszak’?

A szerzői jogot ért „exponenciális sokk”, azaz az alkotás-tömegtermelés és a számba vehetetlenül gyakori műfelhasználások a szerzői jog szerepének egyre szélesebb körben történő megkérdőjelezéséhez vezettek. Mi szükség a szerzői jogra, ha rá tekintet nélkül is keletkeznek művek, és a jogosultak nagy része nem kíván élni jogaival? Mi szükség a szerzői jogra? Hiszen akadályozza a szabad tartalomáramlást. Mi szükség a szerzői jogra, ha a társadalom nagy része nem ismeri rendelkezéseit, és a jogsértő magatartást sem érzi elítélendőnek? Mi szükség szerzői jogra, ha a biztosított jogok nem, vagy nehezen érvényesíthetők?

Meggyőződésünk, hogy a szerzői jognak komoly, ám többrétű szerepe van a XXI. században is: hatása, lehetőségei és funkciója erősen differenciált az egyes területeken, és modernizáció nélkül valóban nem képes maradéktalanul és hatékonyan ellátni feladatát valamennyi, ernyője alá tartozó szegmensében. A valódi kérdés, hogy hogyan lehet képes a szerzői jog egyszerre biztosítani a művekhez, teljesítményekhez való hozzáférést és az alkotók, egyéb jogosultak védelmét a mai technológiai, társadalmi környezetben. A kettős alapfeladata közül jelen tanulmányban az előbbire koncentrálunk, még ha tudjuk is, hogy gyakorlati megvalósításuk során egymástól el nem választható részkérdésekről van szó.

A szerzői jogi szabályozás fokozatos differenciálódásával párhuzamosan a közönség oldalán olyan változás ment végbe, amely felborította a *status quót*. Míg hagyományosan a szerzői jog a jogosultak és a felhasználók közötti egyensúlyozás feladatát látta el végső soron a közönség érdekében, mára egyre inkább a jogosultak kizárólagos jogai és a hozzáférés közötti kibékíthetetlennek tűnő ellentét kerül a gondolkodás középpontjába.² A közösség kibontakozó ‘szabadságharcában’ mind a kizárólagos jogokkal rendelkező jogosultak, mind a művek létrejöttében, közönséghez közvetítésében közreműködő felhasználók és befektetők a közkinccs szélesedésének útjában állnak. A XXI. század ebben az értelemben a szerzői jog fogyasztói korszakává vált,

* Tudományos segédmunkatárs, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar. E-mail: pogacsas.anett@jak.ppke.hu.

¹ Jedlik-terv. Nemzeti stratégia a szellemi tulajdon védelmére, 2013–2016. Budapest, 2013. augusztus. 98–99.

² Jane C. GINSBURG: Copyright in the digital environment: restoring the balance. 35(1) *Columbia Journal of Law & The Arts* (2011).

megváltozott igényekkel és lehetőségekkel. A legtöbben abban látják ennek a változásnak a fő okát, hogy a közönség – addig pusztán befogadóként viselkedő – tagjai „korábban csak az iparági szereplők kompetenciájába tartozó tartalompiazi feladat”³ ellátására is képessé váltak. A szerzői jogban hagyományosan „közönségnek” nevezett személyi kör maga is heterogénné vált, és sok tekintetben levetkőzte passzív jellegét. Ezzel párhuzamosan hozzácsapódtak új – nem mindig következetesen és világosan használt – elnevezések, pl. a „kultúrafogyasztó”, a „közösség vagy felhasználói közösség”, vagy egyszerűen csak a „fogyasztó” (közgazdasági, piaci vagy szociológiai értelemben,⁴ illetve aki nemcsak befogadó, de egyúttal termelő is).⁵

Ezt a korszakot nevezhetjük a szerzői jog fogyasztói korszakának, de a (vég)felhasználók korszakának, a kulturális piacok vagy a digitális technológiák korának is – az elnevezést (bár kifejező lehet) a korszak jellemzői töltik meg tartalommal. A gazdasági, technológiai, kulturális és szociális jellemzők közül témánk szempontjából nem csak a közönség fogalmának változása és összetetté válása emelendő ki. Meghatározó jelentőségű, hogy míg korábban a szerzői jog könnyedén tudta biztosítani az alkotók védelmével együtt a szélesebb körű hozzáférést is, mára a szerzői jognak olyan új megoldásokat kell támogatnia, amelyekkel kiváltható az az elv, amely szerint „a beruházási ösztönző [...] csak akkor lehet hatékony, ha az információ terjedését akadályozzuk”.⁶

2. A hozzáférés feletti kontroll metamorfózisa

A szerző szemszögéből, a szerzői jog működése oldaláról nézve, óriási a jelentősége annak az egyre szélesebb körben hallható vélekedésnek, amely szerint a modern közgazdaságtanban nincs helye a szerzőt valamennyi felhasználás után megillető díj alapelvének – már csak azért sem, mert a közönség számára alapvető szempont, hogy a szerzői jog ne tegye drágábbá és nehezebbé a művekhez, teljesítményekhez való hozzáférést. Az iparra koncentrált felfogással szemben a kreatív piac elmélete szerint a szerzői jogi rendszer növelni tudja a közönség és a felhasználók hozzáférést az összes szerzői alkotáshoz, igénybe véve a felhasználás engedélyezésének különböző, újszerű lehetőségeit.⁷ Ehhez valóban szükségesek az új vagyoni modellek, de a közönség és a jogosultak érdekeinek párhuzamos figyelembevételével.

³ BODÓ Balázs: *A szerzői jog kalózai*. Budapest, Typotex, 2011. 12.

⁴ Bodó Balázs pl. a fájlcserélés kapcsán így fogalmaz: „A fogyasztó szó nem véletlenül szerepel a résztvevők azonosítására. A jelenség globális jellege lehetetlenné teszi, hogy a különböző lokális piacokon átívelő cserében részt vevőket bármiféle homogén szub- vagy ellenkulturális csoportként láthassuk. Az egyetlen jellemző, ami e sokféle résztvevőt összekapcsolja, a fájlcserélő hálózatok előnyben részesítése a fennálló piaci intézményrendszerrel szemben. A felhasználók tehát mint *fogyasztók* lépnek ki a helyi piaci rend keretei közül, s így az ellenállás terepe is mindenekelőtt gazdasági jellegű.” Uo., 263.

⁵ BODÓ Balázs: *Open-source kultúra. A szabadon hozzáférhető tudásra és a társas termelésre épülő társadalmi, gazdasági modellek múltja, jelene, jövője*. Budapest, Typotex, 2013, <https://goo.gl/zy2pK3>. 129.

⁶ SZALAI Ákos: *A magyar szerződési jog gazdasági elemzése*. Budapest, l'Harmattan, 2013. 374.

⁷ Josef DREXL: In favor of a multi-track copyright system. In: C. DREYFUSS – Harry FIRST – Diane L. ZIMMERMANN (szerk.): *Working with the boundaries of intellectual property. Innovation policy for the knowledge society*. Oxford, Oxford University Press, 2010. 167.

2.1. A kontroll lehetősége és jelentősége

A joggyakorlat továbbra is tágan értelmezi a mű 'segítségével' növelt bevétel fogalmát, amelyet pl. az Európai Unió Bírósága (EUB) nyilvánosságához közvetítés jogával foglalkozó legfrissebb döntései – a korábbi gyakorlattal összhangban – is mutatnak.⁸ Így pl. televíziós műsoroknak egy rehabilitációs központ üzemeltetője által történő sugárzása is haszonszerzési jelleget ölthet, amennyiben az a pácienseinek gyógykezelése vagy az azt megelőző várakozási idő alatti szórakoztatására irányul, azaz olyan kiegészítő szolgáltatást jelent, amely ugyan nem egészségügyi jellegű, ám kedvezően hozzájárul az intézmény rangjához és vonzerejéhez, és ezáltal versenyelőnyt szerez neki. A nyilvánosságához közvetítés révén az intézmény vonzerejével és ily módon nagyobb fokú látogatottságával összefüggő gazdasági előnyhöz juthat.⁹ A haszonszerzési jelleg ugyan a „nyilvánosságához közvetítésnek” való minősítésnél nem feltétel,¹⁰ de hatással van a sugárzás címén esedékes díj meghatározására.¹¹ Ez pedig összhangban van a szellemi alkotást létrehozó személynek biztosított védelem alapvető céljával, „hiszen így egyszerre honorálható a már létrejött szellemi alkotás és ösztönözhető a befektetés jogi védelme útján a további alkotás. Mivel a szellemi alkotás piaci viszonyok között tud a legjobban hasznosulni (eljutni a közönségéhez), ily módon a közvetítő (felhasználó, hasznosító) személyek érdekeinek védelme is kulcsfontossággal bír.”¹² A szerzőnek biztosított vagyoni jog tehát azokban az esetekben hat ösztönzőleg a mű létrehozatalára, illetve a mű 'társadalmasítására', amikor az alkotó is számít a vagyoni hasznosíthatóságra, de ha ez a tényező hiányzik az alkotó oldalán, a tőle származtatott felhasználási jogra alapozott befektetések a mű társadalmasítását továbbra is segítik a biztosított vagyoni jog alapján.

Az általánosítás ugyanakkor itt is féligazsághoz vezet, csakúgy, mint a vagyoni jogok létét ért hasonló kritikák esetében. Gyakori vád, hogy a szerzőknek biztosított vagyoni jogok nem az alkotót, hanem 'csak' a befektetéseket védik, holott ma már a művek közönséghez közvetítése befektetések nélkül vagy csekély befektetés mellett is megtörténhet.¹³ Valóban, számos alkotás-

⁸ A következő joggyakorlatot az EUB C135/10. sz. *Società Consortile Fonografici (SCF) kontra Marco Del Corso* ügyben hozott ítélete törte meg, viszont ezt követően a *Reha Training* ügyben az EUB finomított álláspontját.

⁹ Az EUB C-117/15. sz. *Reha Training Gesellschaft für Sport- und Unfallrehabilitation mbH kontra Gesellschaft für musikalische Aufführungs- und mechanische Vervielfältigungsrechte (GEMA)* ügyben hozott ítélete 51., 63–64. pontok. L. még az EUB C-403/08. sz. *Football Association Premier League Ltd. és társai kontra QC Leisure és társai*, valamint a C-429/08 sz. *Karen Murphy kontra Media Protection Services Ltd.* egyesített ügyekben hozott ítélet 205. és 206. pontjait.

¹⁰ Vö. az EUB C607/11. sz. *ITV Broadcasting Ltd. és társai kontra TV Catch Up Ltd.* ügyben hozott ítélet 43. pontjával.

¹¹ Uo., 49. pont.

¹² GRAD-GYENGE Anikó: Búcsú a szellemi alkotások jogától. In: ANTALÓCZY Péter (szerk.): *Hagyomány és érték: állam- és jogtudományi tanulmányok a Károli Gáspár Református Egyetem fennállásának 20. évfordulójára*. Budapest, KRE ÁJK, 2013. 345–355.

¹³ Joost SMIERS – Marieke VAN SCHIJNDEL: *Imagine there is no copyright and no cultural conglomerates too. An essay*. Amsterdam, Institute of Network Cultures, 2009. 5. Az írás szakmai kritikáját I. MEZEI Péter: Elképzeltem: nem lenne jó. Kritikai észrevételek egy szerzői jogi abolicionista tanulmány kapcsán. In: POGÁCSÁS Anett (szerk.): *Quaerendo et Creando: Ünnepi kötet Tattay Levente 70. születésnapja alkalmából*. Budapest, Szent István Társulat, 2014. 412.

típus esetében a közönséghez történő eljuttatás egyszerűvé és közösségi jellegűvé vált, azonban ez messze nem mondható el valamennyi alkotásról, különösen, hogy egy mű potenciális elérhetősége és a közvetítők számának ugrásszerű megemelkedése nem jelenti azt, hogy ahhoz a közönség valóban hozzá is fér. A nyilvánosság új működési formái ezen okból nemcsak a valódi médiapluralizmus elérését,¹⁴ de a művek közönséghez történő közvetítését is egyszerre tették egyszerűbbé és problémásabbá.¹⁵

A szerzői jogra vonatkozó talán legsúlyosabb kritika szerint már önmagában az is elfogadhatatlan, hogy a művet az alkotó ‘munkája gyümölcsének’ tekinti, és erre alapozva rendelkezési, ellenőrzési igényt formál felette.¹⁶ A szerzői jogi törvény (Szt.) szerint a szerzőnek kizárólagos joga van a mű egészének vagy valamely azonosítható részének anyagi formában és nem anyagi formában történő bármilyen felhasználására és minden egyes felhasználás engedélyezésére, ráadásul további korlát, hogy a felhasználásra főszabály szerint engedély – többnyire szigorú formai és tartalmi követelményeknek megfelelő – felhasználási szerződéssel szerezhető.¹⁷ Ez az ellenőrzési jog távolról sem korlátlan, a jogosultnak fenntartott, külső és belső korlátokkal alaposan leszűkített kontroll azonban egyre inkább a kritikák kereszttüzeiben áll. Az ellenőrzés elvi lehetőségét is tagadók abból indulnak ki, hogy az egyszer már nyilvánosságra hozott művek terjedését gátló vagy akadályozó monopólium sem közgazdasági, sem erkölcsi alapon nem indokolható.

A kontroll alapjául szolgáló mű és szerző, illetve teljesítmény és annak nyújtója közötti kapcsolat sok esetben a befogadó vagy épp a jogosulti oldalra visszavezethető okokból eleve gyenge. Sokszor a közönség tekint senkihez nem köthető pusztán tartalomként az adott műre, teljesítményre, vagy ha köti is a jogosulthoz, annak rendelkezési jogát már nem tartja indokolhatónak, levezethetőnek az általa nyújtott egyéni, eredeti jellegű, kreatív teljesítményből. Gyakran maga a jogosult sem kíván kontrollt gyakorolni a mű/tejesítmény felett, vagy a gyors és akadálymentes terjedés célkitűzése emelkedik felül a kontroll kínálta előnyökön, vagy egyszerűen nem érzi magához tartozónak a művet/tejesítményt. Azt is láthatjuk, hogy sokszor a kontroll gyakorlásában vívott szélmalomharc vezet a kötődés feladásához.

A művek terjedésének, közönséghez való eljuttatásának kontroll alatt tartása pusztán technikai okokból is egyre kevésbé van a szerző kezében, különösen egyes műtípusok esetében.¹⁸ Maga a közös jogkezelés is ennek a tendenciának a végterméke, a tömeges felhasználásokra adott válaszreakció, ami ugyan egyrészt a szerző által gyakorolt engedélyezésből vezethető le, másrészt viszont épp e jogának erős korlátjaként is funkcionál, előtérbe helyezve a hozzáférés elvét.¹⁹

¹⁴ GOSZTONYI Gergely: *Az alternatív média helye a médiadiskurzusban. Az alternatív média története és a közösségi médiaszolgáltatók a hatályos magyar szabályozásban*. Budapest, Média tudományi Intézet, 2014. 2.

¹⁵ Ahogyan a „legdemokratikusabb médium”, az internet, lehetőséget nyújt a vélemények sokszínű megjelenítéséhez és az azokhoz való korlátlan hozzáféréshez is, ugyanakkor a tájékoztatás pluralizmusát és a tartalom sokszínűségét sem biztosítja automatikusan. A hozzáférés lehetőségének kérdéséről bővebben I. KOLTAY András: *A média tartalmi szabályozásának alkotmányossága az új magyar médiaszabályozásban. Média kutató*, 2011/3.

¹⁶ Nicola SEARLE – Martin BRASSELL: *Economic approaches to intellectual property*. Oxford, Oxford University Press, 2016. 75.

¹⁷ A szerzői jogról szóló 1999. évi LXXIV. törvény, 16. § (1) bekezdés.

¹⁸ A funkcionális művek helyzete ebből a szempontból is sajátos: itt a terjedéshez fűződő érdek más megvilágításba kerül, és előtérbe helyeződnek a versenyjogi eszközök.

¹⁹ Vö. 382/B/1995. AB határozat.

2.2. A felhasználás-engedélyezés jogának jövője

Ugyan eredendően a technikai korszakváltás indította el a folyamatot, a hatására megváltozott gazdasági és társadalmi berendezkedés alapján a szakirodalomban egyre markánsabban jelennek meg azok a vélemények, amelyek a terjedés feletti ellenőrzés további szűkítését tartják szükségszerűnek, sőt, sokan annak egészen korlátozott formáját sem tartják elfogadhatónak.²⁰ Különösen az utóbbi évtized élte ki a rendelkezési jog és a művek, teljesítmények szabad áramlásának látszólag kibékíthetetlen harcát.²¹ Ez leginkább annak tudható be, hogy maga a felhasználás jelentéstartalma és jelentősége változott meg a szereplők számára. Míg a legelső időkben a mű érzékelhetővé tétele csak szűk kör számára volt lehetséges, és leginkább épp a műélvezet biztosítását szolgálta, mára a műélvezet legkülönfélébb formái szorosan összefonódnak szerzői jogi értelemben felhasználásnak minősülő cselekményekkel.²² Ráadásul a magánhasználat határai egészen elmosódtak és viszonylagossá váltak egy olyan korban, ahol a magánközlés a nyilvánosság szinte tetszőleges szeletét érheti el. Ebben a közegben különösen fontos az a posneri felismerés, hogy a másolás gazdaságtana nem azonos a szerzői jog gazdaságtanával,²³ még ha a digitális technológia előtérbe állítja is a szerzői jogi másolás, többszörözés fogalmát, „pontosabban annak megváltozott tartalmát, illetőleg – közgazdasági értelemben – közjószág jellegét”.²⁴ Egyrészt csökkentette a szerzői művek kínálatának előállítási és működési költségeit, másrészt a többszörözési felhasználások feletti kontroll lehetőségét és indokolhatóságát eródalta. Felerősítette viszont a mű nyilvánosságra hozatalakor (vagy később) szélesebb körű rendelkezési jog iránti igényt, ideértve a szerzői jogról történő lemondásra való igényt is (feszeterve a kontinentális és angolszász jogrendszer közötti – gyakorlati szempontból meglehetősen elmosódott²⁵ – határokat), és végső soron a többszörözéstől a terjesztés és a nyilvánossághoz közvetítés felé tolódik el a hangsúly.

A szerzői jog egyik célja ma is az, hogy gondoskodjon arról, hogy az eredeti jogosulttól a mű teljesen akkor se szakadjon el, ha jogátruházás történt.²⁶ A mai tömeges felhasználásra épülő

²⁰ Vö. pl. SMIERS – VAN SCHIJNDEL i. m. (13. lj.).

²¹ Brian FITZGERALD: Introductory remarks. In: Brian FITZGERALD – Benedict ATKINSON (szerk.): *Copyright future, copyright freedom. marking the 40 year anniversary of the commencement of Australia's Copyright Act 1968*. Sydney, Sydney University Press, 2011. 246.

²² „Today, to use digital information is to copy it.” Rasmus FLEISCHER: *The future of copyright*. 2008. <https://goo.gl/27IxOG>.

²³ William M. LANDES – Richard A. POSNER: An economic analysis of copyright law. 18(2) *Journal of Legal Studies* (1989).

²⁴ GRAD-GYENGE Anikó – SARKADY Ildikó: *Közös jogkezelés az audiovizuális médiában*. Budapest, Médiatudományi Intézet, 2014. 35.

²⁵ „A vagyoni jogok elidegeníthetőségének megengedése meglehetősen pragmatikusan is megközelíthető. Azért nem különösebben érdemes elvi, elméleti vita síkján megingathatatlan álláspontokat képviselni, mert a *copyright*, a dualista (a vagyoni jogok átruházását széles körben megengedő) és a monista (a vagyoni jogok élők közötti átruházását egyáltalán nem vagy csak kivételként megengedő) szerzői jogrendszerek akár földrajzilag is egymás mellett jól működve léteznek. Vagyis nem tudományos kérdés, hogy melyik rendszer az »értékesebb«. A művek/teljesítmények »vígán« vándorolnak anyagi vagy nem anyagi formában az egyes államok között, tekintet nélkül a szerzői jog rendszerint jogi, kulturális hagyományok megtartására építő megközelítésére.” GYERTYÁNFY Péter (szerk.): *Nagykommentár a szerzői jogi törvényhez*. Budapest, Wolters Kluwer, 2014. 122.

²⁶ Például a jövőbeli, még ismeretlen felhasználási módok kapcsán.

környezet viszont a kontroll fenntartását nemcsak a felhasználás jellege, hanem a mű hordozójában megnyilvánuló változás miatt sem látja indokoltnak. A legtöbb esetben a műpéldányok teljesen azonos minőségben, tömegesen állíthatók elő, és még azon műtípusok esetében is, amelyek klasszikusan egy dologi műpéldányban testesülnek meg (pl. egy festmény), tendenciaváltozás figyelhető meg, hiszen ezek esetében is a digitált verzió veszi át a felhasználásokban az elsődleges szerepet (legalábbis, ami annak gyakoriságát illeti).²⁷

Felmerül a kérdés, hogy fenntartható-e az alapelv ebben a közegben. A Bizottság 2015. december 9-én kiadott közleményében a technológiasemleges álláspont mellett teszi le a voksát: „Egy szerzői jogi szempontból jól működő piac előfeltétele annak a lehetősége, hogy a jogtulajdonosok engedélyt adhassanak tartalmaik felhasználására, beleértve az online terjesztett tartalmat is.”²⁸ Ez persze a képletnek csak az egyik oldala, a Bizottság azt is hangsúlyozza, hogy a kontroll léte nem a hozzáférést hivatott akadályozni. Ennek megfelelően a szerzői jog születésétől kezdve fokozatosan egyre több korlát és kivétel került megfogalmazásra az engedélyezési jogra vonatkozóan (is). Ezt a folyamatot a szakirodalom egyik része úgy ítéli meg, hogy „a közelmúlt [...] nem a szerzői jog bővüléséről, épp ellenkezőleg, a kizárólagos jogok észszerű korlátok közé tereléséről szolt.”²⁹ Mások arra következtetnek, hogy a kreatív tartalmak (a szabályozásra már önmagában veszélyeket rejtő) végtelen fajtagazdagságával és egyre színesebb összetételével együtt maga a szerzői jog is egyre bővül, és a társadalom ez ellen a „törtetlen bővülés”³⁰ ellen lép fel.

Egy szerzői mű nyilvánosságra hozatala mindig is jelentős lépésnek számított mind a jogosult, mind a közönség szempontjából nézve: ezzel válik az információs közkinccs részévé, ezzel kerül be a kulturális tartalmak áramlásába. A nyilvánosságra hozatal önmagában a mű egyfajta ‘elengedését’ jelenti, hiszen ekkor nyílik meg jó néhány szabad felhasználás lehetősége, a felhasználásukra törvényi engedélyek, díjigényre szorítások mellett is lehetőség nyílik, és a jogszerűtlen felhasználások esélye is nagyban növekszik (különösen, hogy a szerzőt megillető „jogok – éppen anyagtalannal jellegük, sérülékenységük miatt – egyre nehezebben védhetők”).³¹ Hagyományosan az, hogy az eredeti jogosult a felhasználás láncreakciójának az elindítója, és a törvény által biztosított lehetőségeken túl ő a felhasználási engedély forrása, „az alapja a szerző arányos részesedésének a mű gazdasági hasznosításából”.³² Ez kezdetben a szövegek másolásának enge-

²⁷ L. a könyvtárak, múzeumok megváltozott szerepkörét, a digitális környezethez való alkalmazkodásukat, pl. virtuális séták, online galériák, e-haszonkölcsönzés stb. Ahogyan Bernd Justin Jütte látja ezt a tendenciát: „move from property of goods to property of intellectual effort.” Bernd Justin JÜTTE: The beginning of a (happy?) relationship: copyright and freedom of expression in Europe. 38(1) *European Intellectual Property Review* (2016).

²⁸ A Bizottság Közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának: *A korszerű, európai szerzői jogi keret felé*. Brüsszel, 2015. 12. 09. COM (2015) 626 final.

²⁹ BÉKÉS Gergely: A szoftverek szerzői jogi védelme a gyakorlatban. In: LEGEZA Dénes (szerk.): *A szerzői jog gyakorlati kérdései*. Válogatás a Szerzői Jogi Szakértő Testület szakvéleményeiből (2010–2013) fennállásának 130. évfordulója alkalmából. Budapest, SZTNH, 2014. 150.

³⁰ BODÓ i. m. (3. lj.) 298.

³¹ F. TÓTH Tibor: Új feladatok, új védelmi technikák a szerzői jogban. Beszélgetés Gyertyánfy Péterrel, a Szerzői Jogvédő Hivatal főigazgatójával. *Magyar Tudomány*, 1993/10. 1276.

³² GYERTYÁNFY i. m. (25. lj.) 148.

délyezését jelentette, ahogyan azonban egyre több műalkotás nyert gazdasági jelentőséget, az engedélyezés joga kiterjedtté vált, a szövegek másolásától eljutott valamennyi szerzői mű valamennyi felhasználásáig.³³ Úgy tűnik azonban, hogy egyre több területen a mű gazdasági hasznosítása a hagyományos módszerektől eltérő módon válhat hatékonyabbá, és ezzel együtt az eredeti jogosult engedélyezési joga veszít erejéből.

A szerzői vagyoni jognak tehát továbbra is fontos célja, hogy biztosítsa az alkotónak a műve felhasználásából keletkezett részesedést. Ez bizonyos területeken a hagyományos engedélyezési láncolattal működőképes, a jogalkotó feladata viszont azoknak a hagyományostól eltérő területeknek a feltérképezése, ahol az engedélyezési jog további szűkítése indokolt. Ennek módszere is differenciáltan kell hogy kidolgozásra kerüljön, hiszen egyes esetekben és egyes felhasználási módokra nézve a törvényi engedélyek bővítése lehet megoldás, de az engedélyezési láncolat felhasználási szerződéssel történő egybefűzése kapcsán is modernizálásra van szükség. A modernizálás kapcsán – a hozzáférést mindenek fölé helyező közönség érdekeinek figyelembevételén túl – két fontos szempont igényel kiemelését.

Egyrészt az engedélyezés jogának szűkítése könnyen csúszós lejtőre terelődhet, azaz olyan felhasználási módok vonatkozásában is felmerülhet, amelyek esetében már nem indokolt a kizárólagos jog korlátozása. Így például a paródia vagy a felhasználók által előállított tartalmak kapcsán a transzformatív felhasználások az átdolgozás jogának szűkítését vetették fel, ennek az indokoltsága azonban valódi alátámasztást igényel. Ez a folyamat ráadásul könnyen 'magával ránthatja' a szerzői személyhez fűződő jogokat is, így az integritás védelméhez való jogot. Találunk olyan felvetéseket, amelyek szerint a személyhez fűződő jogok a 'progresszív alkotómunka' gátját jelentenék, ez azonban erősen vitatható.³⁴

Másrészt a többszörözésről a terjesztésre átkerült figyelem a terjesztésbe befektetők érdekeit is reflektorfénybe vonta. A Bizottság arra hívja fel a figyelmet, hogy „a különböző, a terjesztés egymással egyenértékű formáival foglalkozó piaci szereplők nem indulnak egyenlő esélyekkel.” Az online platformok felelőssége kapcsán alkalmazott differenciálás egyre inkább vitatottá válik, és kérdéses, hogy a szerzői jog szerepének betöltéséhez indokolt-e ez a markáns különbségtétel.³⁵ Ahogyan Gyertyánfy Péter írja: hosszú távon optimisták lehetünk a szerzők és azok műveinek terjesztésébe befektetők jogait illetően.³⁶ A korábban professzionális közvetítők nélkül elképzelhetetlen terjesztés mára egészen új formákat öltött,³⁷ és a befektetések is az új struktúrákat keresik.

Az engedélyezés jogának tartalma tehát az egyik legkomolyabb átalakulás előtt álló részterület: miközben az eredeti jogosult kontrolljának fenntartása mint főszabály továbbra is indokolható, e jog belső és külső korlátai fokozatosan igazítják: a valamennyi felhasználási módtól is

³³ „A very condensed version of copyright history could look like this: texts (1800), works (1900), tools (2000).” FLEISCHER i. m. (22. lj.).

³⁴ Vö. MEZEI i. m. (13. lj.) 413.

³⁵ Az amerikai joggyakorlat is kitarat a tárhelyszolgáltatók „safe harbour” helyzete mellett. Vö. újabban Capitol Records, LLC v. Vimeo, LLC, No. 14-1048 (2d Cir. 2016).

³⁶ Interjú Gyertyánfy Péterrel, az Artisjus Magyar Szerzői Jogvédő Iroda Egyesület főigazgatójával. <https://goo.gl/r3SB5n>.

³⁷ BENÁRD Aurél: A szocialista szerzői jog alapvető kérdései. *Magyar Jog*, 1960/6.

elmozdulás várható, és az egyedi engedélyezés is egyre kevésbé tartható. Hangsúlyozzuk azonban, hogy az engedélyezési jog drasztikus szűkítésének igénye nem járhat együtt a jogosultak részletetésének elmaradásával.

3. A hozzáférés biztosítása

A szerzői jog angolszász és kontinentális megközelítése bár eltérő, mindkettőben kiemelt cél a hozzáférés biztosítása, sőt a felhasználás ösztönzése.³⁸ Önmagában a szerzőnek biztosított kizárólagos jog ugyanis nem hivatott megakadályozni a művekhez történő hozzáférést. Lévéen viszont, hogy a szerzői jog – eszközrendszere révén – a hozzáférést szabályozza, a hozzáférés olyan feltételrendszerét határozza meg, amelyet az esetek egy részében már nemcsak a felhasználók, de a közönség is akadályként érzékel. A szerzőnek biztosított kizárólagos jog a mű hasznosítását és felhasználását a szerzőnek tartja fenn,³⁹ azzal, hogy amikor ez a hozzáférés elé aránytalan akadályokat gördít, a jogalkotó (és a jogalkalmazó) a külső és belső korlátok segítségével alakítja ki az egyensúlyt.⁴⁰ Ez a terület egyre bonyolultabbá válásával és a hozzáférés technikai és társadalmi jelentéstartalmának megváltozásával új módszereket igényel. Tekintsük át, milyen tényezőknek tudható be, hogy ennek elérése egyre összetettebb feladatnak bizonyul!

3.1. A szerzői jog hatásának átalakulása

Akár elfogadjuk a valamennyi műre és kapcsolódó jogi teljesítményre kiterjedő szerzői jogi védelem erkölcsi és gazdasági indokoltságát, akár vitatjuk a szövegek másolása szabályozásán túlmutató szerzői jog megalapozottságát, kétségtelen, hogy a szerzői jog mára szinte mindenhol jelen van. A „kulturális tömegtermelés” és a „tömeges kultúrafogyasztás” korában a technológiai és társadalmi változások elhomályosították a szerzői jog fókuszpontját. A digitális technika a nyomtatott művek piaci helyzetére reagáló és ezzel együtt az alkotók eszmei és vagyoni elismerését megalapozó szerzői jog hatását automatikusan átalakította. A dologi műpéldány terjesztésének a hozzáférést is segítő módon történő szabályozására kidolgozott, a Gutenberg-galaxisban jól működő képlet a digitális univerzum törvényszerűségei között másként viselkedik.

A digitális tömegtermelés világában a védelemmel drágított műélvezet hosszú távú kompenzációja nem rajzolódik ki a közönség számára. A művek egyszerű terjedése technikailag megoldható, a terjesztést szabályozó szerzői jog így egy csapásra a hozzáférés időlegesen sem elfogadható akadályává lépett elő. Különösen egyes műfajok esetében bárki könnyedén válhat al-

³⁸ A szerzői jog „minimum ráutaló magatartással” felhasználásra ösztönöz. MEZEI i. m. (13. lj.) 412.

³⁹ „A vagyoni jog olyan átfogó, kizárólagos (abszolút) jogosultság, amely a mű minden ismert és még ismeretlen, jövőbeli hasznosítását a szerzőnek tartja fenn (»pozitív« felhasználási jog) és (negatív nézve) a mű felhasználásából mindenki mást kizár.” GYERTYÁNFY i. m. (25. lj.) 148.

⁴⁰ „There are situations, nevertheless, in which strict enforcement of this monopoly would inhibit the very ‘Progress of Science and useful Arts’ that copyright is intended to promote.” Sony Corp. v. Universal City Studios 464 US 417 (1984).

kotóvá, a digitális technika az alkotás értékét is lefokozta bizonyos értelemben, a (vagyoni, de sokszor az eszmei) elismerés indokoltságát is elvitatva. A digitális közeg a művek létrehozásának és terjesztésének (pontosabban nyilvánosságához közvetítésének) 'önműködő', szerzői jog nélkül is viruló kulturális terepének tűnik. A kulturális tömegtermelés mögött a legtöbben nem látják a szerzői jog szerepét (sokan nem is tudunk róla), így a – különösen a műélvezethez szükséges – felhasználások szabályozását a digitális világ feszült ellenállása kíséri, abban pusztán a hozzáférés gátját látva.⁴¹

3.1.1. Digitális műpéldány

A szerzői jog digitális világra gyakorolt hatásának eltérő voltát jól mutatják a szabályok dologi és digitális műpéldányokra való alkalmazásának különbségei. A technológiásemleges szabályokat egyesek épp a szerzői jog terjeszkedéseként fogják fel: ezen álláspont szerint „a jogosultak ellenőrzési képessége radikálisan kibővült az online világban”,⁴² mégpedig annak köszönhetően, hogy a 'print világból' ismert szabad felhasználások hiánya a szerző kontrollját a közvetítőkön túl a végfelhasználókra, a közönségre is kiterjeszti.⁴³ Mára azonban számos szabad felhasználás alkalmazható a digitális műpéldányok esetében is, és az Irányelv-javaslat által bevezetni kívánt új szabad felhasználási esetkörök, azaz a kivételek és korlátozások digitális és határokon átnyúló környezetekre való igazítására irányuló intézkedések is ezt mutatják.⁴⁴

Azt is látnunk kell ugyanakkor, hogy a technológiásemlegesség nem differenciálatlanságot jelent: miközben a szerzői jog az online világban is igyekszik fenntartani a műpéldány érzékelhetővé tételének engedélyezését a szerző számára, arra is tekintettel kell legyen, hogy mind az érzékelhetővé tétel, mind a végfelhasználók felhasználási cselekményeinek jelentősége és jellege markánsan eltérő ebben a közegben. Ez a tény mind a jogosultak, mind a közvetítők, mind a fogyasztók jogaira erősen kihatott. Vitathatatlan, hogy korábban a digitális műpéldányokra valóban nem terjedt ki a szerzői jog, hiszen nem létezett ilyen műpéldány. Viszont azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a digitális műpéldányok jellege maguknak a végfelhasználói,

⁴¹ FLEISCHER i. m. (22. lj.).

⁴² BODÓ Balázs: *Válasz Dr. Faludi Gábor és dr. Magyar Gábor Bodó Balázs Szükség törvényt bont című doktori disszertációjára adott opponensi véleményeire*. Budapest, 2010. november 11., <http://goo.gl/qQ0Fgu>. 4–5.

⁴³ „Az online világ leképezése a szerzői jog rendszerében oly módon történt, hogy a jogosultnak kizárólagos jogai keletkeztek olyan területeken is, melyekre korábban nem vonatkozott a szerzői jog. A legfontosabb terület ezek közül a kereskedelem, a disztribúció területe. A print világban a jogosult engedélyezési joga megállt a kiadó által legyártott példányoknál, s nem terjedt ki arra, hogy a kis- és nagykereskedő hogyan, mikor, milyen formában, milyen eszközökkel, milyen kontextusban értékesíti az olvasónak a könyvet. Az elektronikus média világában is megmaradt a fogyasztóval, nézővel kapcsolatban álló utolsó láncszem szabadsága a tekintetben, hogy a megszerzett alkotásokért kifizetett díjakat milyen üzleti modell segítségével reméli kitermelni a piacról. Ez a szabadság az online világban egyszer s mindenkorra véget ért. [...] A digitális másolásvédelmi eljárásokkal ez a kontroll a közvetítőkön túl a végfelhasználókra, fogyasztókra is kiterjed, és áll útjába olyan felhasználásoknak is, melyek korábban például a szabad felhasználások körébe tartoztak.” Uo.

⁴⁴ Az Európai Parlament és a Tanács irányelve a digitális egységes piacon a szerzői jogról. Brüsszel, 2016. 09. 14. COM (2016) 593 (a továbbiakban: Irányelv-javaslat) II. Cím.

fogyasztói felhasználásoknak a jelentőségét is megváltoztatta. A közvetítő fogalma relativizálódott és heterogénné vált, a magánfelhasználás határai elmosódtak, jellege alapvetően megváltozott.

A digitális műpéldányok a jelek szerint éppen a jogosultak kizárólagos engedélyezési jogának erősödő korlátozását hozzák magukkal (l. a kötelező közös jogkezelés, a díjigényre szorítások rendszerét, utóbbi kapcsán az e-haszonkölcsönzés formálódó jogát),⁴⁵ hiszen természetük-nél fogva képesek a hozzáférést egyszerűbbé tenni. Az is vitathatatlan, hogy a végfelhasználók is képessé váltak az értékláncba történő aktív bekapcsolódásra. A szerzői jog feladata, hogy ebben az új közegben kihasználja a digitális műpéldányok hozzáférést könnyítő jellegét, ám ezzel együtt továbbra is biztosítsa a jogosultak vagyoni és eszmei elismeréséhez való jogot.

3.1.2. Érzékelhetővé tétel

A hozzáférés szabályozása mint a szerzői jog születésekor kialakult módszer a mű érzékelhetővé tétele engedélyezésének a szerző kezébe helyezésével kezdődött. Az érzékelhetővé tételre azóta számos új módon nyílik lehetőség, a többszörözés szerzői engedélyezésének számos korlátja alakult ki, és a szerzői jog egyre kevésbé a másolás szerzői ellenőrzéséről szól. Egyrészt a hangsúly a terjesztésre és a nyilvánossághoz közvetítésre került, másrészt mára az „engedély nélküli” érzékelhetővé tétel távolról sem mindig jelent az eredeti jogosultra nézve ‘kártékony’ cselekedetet.⁴⁶ Ám míg háromszáz évvel ezelőtt az érzékelhetővé tétel engedélyezéséhez rögzített vagyoni ellentételezés meg is oldotta a művek rendezett felhasználását és valamennyi érdekelt igényének kielégíthetőségét, mára ez nem ilyen egyszerű.

A szerzői jogi szabályozás a művek alkotóinak, a teljesítmények létrehozóinak nyújtott elismerés biztosítása során ma is rengeteg energiát fektet a hozzáférés szabályozásába, egyrészt az alkotónak emberi jogi alapon fenntartott rendelkezési jog alapján, másrészt a kontrollhoz kötött vagyoni ellentételezés hagyományos gazdasági megfontolásából. Ám a rendkívül differenciálttá vált XXI. századi kulturális piacon magának az eredeti jogosultnak sem mereven szabályozott, így szükségszerűen lelassuló érzékelhetővé tétel áll érdekében.⁴⁷ Ez nemcsak új, a széles körű hozzáférést is ösztönző vagyoni modellek alkalmazására sarkallja az eredeti jogosultakat és a befektetőket, de az érzékelhetővé tétel engedélyezése láthatóan (a saját és a közönség érdekeit egyszerre szolgáló hozzáférés jegyében) egyre inkább kikerül a kezeik közül. Egy olyan közegben, ahol a művek egyszerűen és gyorsan érzékelhetővé válhatnak (és a mai technikai lehetőségek már maguk is ösztönzőként funkcionálnak), az érzékelhetővé tétel feltételrendszerének túlszabályozása kontraproduktívnak bizonyul.

⁴⁵ L. a C174/15. sz. Vereniging Openbare Bibliotheken kontra Stichting Leenrecht ügyben 2016. november 10-én hozott ítéletet.

⁴⁶ Shyamkrishna BALGANESH: The obligatory structure of copyright law: unbundling the wrong of copying. 125(7) *Harvard Law Review* (2012).

⁴⁷ Marcella FAVALE: The right of access in digital copyright: right of the owner or right of the user? 15(1) *The Journal of World Intellectual Property* (2012).

3.2. A hozzáférés új jelentéstartalma

A szerzői jog egyre gyakrabban kapja meg a nyilvánosság működése és a hozzáférés akadályának bélyegét, holott viszonyuk távolról sem ellenséges. A hozzáférést valóban akadályozó 'mellékhatások' miatt, illetve az ezek nélkül is megfogalmazódó vádak fogalmi változásoknak és interpretációs különbségeknek is betudhatók. A 'hozzáférés' többféle jelentése gyakran kerül összehasonlásra, és az egyes esetkörök jelentéstartalma is eltérő módon kerülhet értelmezésre, ami semmiképp nincs jó hatással a szerzői jog jövőjéről zajló párbeszédre.

Az első értelemben az ötletekhez, a műben foglalt eszmékhez, gondolatokhoz való hozzáféréstről van szó. A „tudáshoz való hozzáférés” ilyenkor az archívumokhoz, adatbankokhoz, a szerzői művekhez, valamint a tudományos és technológiai tudás kifejeződéseihez való hozzáférést jelenti.⁴⁸ A második értelemben a 'tudás forrásává válás' lehetővé tételét takarja, azaz a hozzáférés ilyenkor – a véleménynyilvánítás jogával szoros összefüggésben – a kulturális áramlás és tudományos diskurzus sodrába és alakításába való bekapcsolódás lehetőségét jelenti. Ennek kiegészítéseként a harmadik összetevője az alkotás, áramlás és szabályozás folyamataihoz és intézményeihez való hozzáférés.⁴⁹ Negyedikként hozzávehetjük a hatásos műszaki intézkedés védelmének azt a hatását, hogy nemcsak a többszörözést, hanem a mű elérhetőségét, érzékelését is gátolja, akár olyan esetekben is, amelyekre az Infosoc irányelv igényt biztosít a szabad felhasználás megvalósítására. (Erre a problémára az Szjt. 95/A. §-a ugyan igyekszik némi megoldást kínálni azzal, hogy kivételesen lehetővé teszi egyes szabad felhasználási kivételek érvényesülését a jogosultak által használt hatásos műszaki intézkedések ellenére.)⁵⁰

E jelentéstartalmak közül a szerzői jog hagyományosan az elsőre koncentrál. A szabályozás és a joggyakorlat a kezdetektől kínosan ügyel arra, hogy a szerzői jog ötlet monopolizálására nem szolgálhat,⁵¹ így a gondolat, eszme helyett a kifejezés védelmének rögzítésén túl számos korlát és kivétel megalkotását ezen elv gyakorlati teljesíthetősége vezérelte. Ezt a feladatot a szerzői jog – még ha időnként megpróbálják is „diszfunkcionálisan, jogrendszeri rendeltetésétől idegen módon” alkalmazni, „például a közérdek és a közbiztonság szempontjából nélkülözhe-

⁴⁸ Sara BANNERMAN: *International copyright and access to knowledge*. Cambridge, Cambridge University Press, 2016. 10.

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ Az Európai Parlament és a Tanács 2001/29/EK irányelve (2001. május 22.) az információs társadalomban a szerzői és szomszédos jogok egyes vonatkozásainak összehangolásáról (Infosoc irányelv) 6. cikk (4) bekezdése alapján.

⁵¹ Még az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról szóló 2011. évi CXII. törvény 27. § (2) b) pontjára hivatkozva az Szjt.-be illesztett rendelkezés (15/A. § A szerzői jogi védelem alatt álló mű közérdekű adatként vagy közérdekből nyilvános adatként való megismerésére irányuló igényt a szerző személyhez fűződő jogainak védelme érdekében az adatot kezelő közfeladatot ellátó szerv az adatigénylő által kívánt forma és mód helyett – az adatigénylés teljesítésére rendelkezésre álló határidőben – a mű közérdekű adatot vagy közérdekből nyilvános adatot tartalmazó részei megtekintésének lehetővé tételével is teljesítheti.) ellenére *sem*, hiszen a *személyhez fűződő jogokra hivatkozással a legkevésbé akadályozható közérdekű adatok megismerése*. Vö. SZJSZT 12/14. – Hatóság vállalkozási szerződése alapján készült tanulmányok harmadik személyek számára való hozzáférhetősége c. szakvéleménnyel; és ÍH 2016. 105.: „II. A szerzői jogi törvény a közérdekű adat megismerését nem zárja ki, csak annak felhasználásával kapcsolatban állapít meg feltételeket.”

tetlen információ illegitim indokból és célból történő visszatartására”⁵² – a belső és (az idővel fokozatosan belsővé alakuló) külső korlátok segítségével hatékonyan el tudja látni. Ez azonban a XXI. században a hozzáférés ugyan fontos, de csupán egyik szeletét jelenti. Egyrészt a hozzáférés első, legalapvetőbb értelmén belül határozott jelentéstartam- és értelmezésváltozás következett be, másrészt a hozzáférést egyre kevésbé lehet tágabb jelentésrétegei nélkül vizsgálni.

3.2.1. *A megismerhetőségtől a „szabadon elérhetőségig”*

A hozzáférés – különösen annak köznapi értelemben vett jelentése – többé nem azonosítható az információkat (is) tartalmazó művek, teljesítmények megismerhetőségének lehetőségével – mára ennél jóval tágabb jelentéstartalommal bír. Egyfelől a műben foglalt „tudáshoz való hozzáférés” alatt egyre inkább a szerzői művek, kapcsolódó jogi teljesítmények engedélykérés és díjfizetés nélküli „elérhetőségét” érti a közönség egy része, azaz az ingyenes és azonnali műélvezetet. Így az információhoz jutás akadályaként élik meg azt is, ha a felhasználás vagy a műélvezet a szerzői jogi jogosult vagyoni és személyhez fűződő jogaira tekintettel kell történnjen.

Másfelől azzal, hogy a műben foglalt tudásról a hangsúly magára a műre került át, a hozzáférés jegyében már nemcsak a műélvezetet lehetővé tevő felhasználásokra, hanem ennél szélesebb körű felhasználási lehetőségre is igény keletkezett. A rendkívül színes képet mutató közönség tekintélyes része számára az egyszerű műélvezeten túl már a szerzői jogra is tekintet nélkül megvalósuló felhasználások jelentik a digitális mindennapokat. Ugyanakkor a közönség mint végfelhasználó még akkor sem említhető egy lapon a ‘nagyfelhasználókkal’, a kulturális ipar profittermelő közvetítőivel és aggregátoraiival, ha sokszor – szerzői jogi értelemben – maga is hasonló tevékenységet végez (pl. átdolgoz, nyilvánosságához közvetít), a pusztán műélvezetnél azonban gyakorta jóval aktívabb szerepet tölt be. Bizonyos esetekben tehát a felhasználás

- magától a műélvezettől technikailag sem választható el (pl. a szoftver esetében a legalapvetőbb felhasználások, így a többszörözést megvalósító futtatás);
- technikailag ugyan elválasztható a műélvezettől, ám annak minél szabadabb megvalósulásához szükséges (többnyire többszörözési és nyilvánosságához közvetítési magatartások);
- a mű kreatív továbbéléséhez, újabb alkotáshoz szükséges (főként az átdolgozás).

Az első esetkörre eddig megalkotott speciális szabályokról már esett szó, ezen túl, valamint a második és a harmadik csoportba tartozó felhasználások kapcsán azonban a hozzáférésnek a szerzők jogaira is tekintettel lévő minél teljesebb körű biztosítása nem fekete-fehér kérdés. A szerzői jog legalapvetőbb céljai között szereplő, a hozzáférés minél gördülékenyebb biztosítására vonatkozó törekvés ugyanis önállóan nem értelmezhető, hanem az „erős jogok, könnyű hozzáférés”⁵³ jellegére fűzhető fel. Ez a következő két okból is különösen nehéz feladat.

⁵² Id. FICSOR Mihály: Előszó. In: GYENGE Anikó: *Szerzői jogi korlátozások és a szerzői jog emberi jogi háttere*. HVG-ORAC, Budapest, 2010. 11.

⁵³ A kifejezést l. az Európai Műsorsugárzók Uniója által kiadott elemzésben: *EBU Copyright White Paper. Modern copyright for digital media Legal analysis and EBU proposals*. 2010. március, <https://goo.gl/VUKdoa>.

i) A lehető legtágabb értelemben vett „digitális tartalom” részeként áramló, szerzői jogi védelem alatt álló művek és teljesítmények megkülönböztetett kezelésére a közönség és a felhasználók egyre kevésbé fogékonyak. Az „információhoz való hozzájutás” alatt bitekhez való hozzájutást értenek, amelyek lehetnek ugyan filmek, versek, fotók, zenék, szoftverek stb. alkotóelemei, ugyanúgy bitek maradnak. A konvergencia még inkább felerősíti ennek hatását. „A digitális társadalomban minden mindennel össze van kapcsolva. Nem függhetünk attól hosszú távon, hogy meg tudunk-e különböztetni egy bitfolyamot egy másiktól, hogy eldönthessük, milyen szabályok érvényesek rájuk.”⁵⁴ Márpedig ez a homogén módon kezelt tartalom rendkívül sokszínű mind kulturális, mind közgazdasági, és így szükségszerűen jogi értelemben is. A védelem erőssége és a hozzáférés könnyősége változók a digitális képzetben is.

A digitális tartalom homogén kezelését jól mutatja az egyre gyakrabban használt „szabadon elérhető” kifejezés is. A közönség, a felhasználók nagy része számára a – jogszerűen avagy jogosulatlanul⁵⁵ – lehívásra nyilvánossághoz közvetített mű egyet jelent azzal, hogy azt „szabadon elérhető”⁵⁶ tartalomként engedélykérés nélkül és ingyenesen felhasználhatja.⁵⁷ Ugyanakkor messze nem minden „fizikai értelemben szabadon elérhető” tartalom használható fel szabadon. A szerzői jog határozott célja, hogy minél több mű és teljesítmény váljon minél egyszerűbben hozzáférhetővé, azonban a szerző védelmét biztosító korlátoktól teljesen szabad hozzáférést *univerzálisan* biztosító megoldás nehezen képzelhető el.

ii) A másik nehezítő körülmény a következőképp foglалható össze. A szerzői jog deklarált célja és az ennek kibontását szolgáló eszközök a digitális tartalmakhoz való általános hozzáférés biztosítását hosszú távon szolgálják (minél több alkotás, teljesítmény létrehozásának ösztönzésével, így – a kínálat bővítésével – a hozzáférhető művek számának növelését segítve), rövid távon viszont a célhoz kötött hozzáférés biztosítására való törekvés jellemzi. Ez azt jelenti, hogy a szerzői jog az oktatás, a művelődés, a tudományos kutatás és a szabad információhoz jutás⁵⁸ érdekében fogalmaz meg a jogosult kizárólagos jogával szemben korlátokat és kivételeket.⁵⁹

⁵⁴ Eben MOGLEN: *Diadalmas anarchizmus: szabad szoftver és a szerzői jog halála*. 1999. <https://goo.gl/RcxDRC>.

⁵⁵ A jogellenes forrásból történő többszörözésre nézve egyértelmű a joggyakorlat a forrás jogellenességének hatását illetően, l. különösen az SZJSZT 17/2006. – *A jogellenes forrásból történő másolás kérdése* c. szakvéleményét, valamint az EUB C-435/12. sz. *ACI Adam BV és társai kontra Stichting de Thuiskopie és társa* ügyben hozott ítéletét. A forrás jogellenességének megítélése az ACI Adam, Svensson és Best Water ügyekben egyaránt nem egyértelmű továbbá jelentősége és hatása a nyilvánossághoz közvetítés jelentéstartalmának eltérő megítélése okán is eltérő.

⁵⁶ L. pl. SZJSZT 8/2012. – Turisztikai honlap tartalmának szerzői jogi védelme; BH2009. 232. I. A nem ingyenes – a nem szabad felhasználás körébe tartozó – számítógépes programnak az interneten elérhető ún. „kalózszervekről” – emelt díjas SMS-ek fejében – történő letöltése nem tekinthető jogszerű felhasználásnak, hanem olyan többszörözés, ami a jogtulajdonosnak vagyoni hátrányt okozva a szerzői jogok megsértése bűncselekményét valósítja meg.

⁵⁷ Az SZJSZT 04/2015. – Gyűjteményes műnek minősülő kiadványok összehasonlító vizsgálata c. ügyben a védő által feltett azon kérdés, hogy „A tárgyban kiadott művek szerzői honnan szerzik be az adatokat, fényképeket, illusztrációkat stb.”, jól mutatja, hogy a jog- és ténykérdések közötti különbségre nemcsak a közönség nem fogékony.

⁵⁸ Sztj., Preambulum.

⁵⁹ Ebből fakad az Sztj. 33. § (3) bekezdésében foglalt célhoz kötöttség elve is.

Nem véletlen, hogy a digitális korszak egyúttal információs társadalomként, illetve tudás-gazdaságként is ismert – az információ, annak előállítása és feldolgozása mára központi szerepet tölt be.⁶⁰ Az információs jogok megerősödését az információs szabadság egyre szélesebb értelmezése kíséri,⁶¹ és nem vitás, hogy az információhoz való hozzáférést a szerzői jog sem akadályozhatja.⁶² E külső korlát számos eleme vált már belső korláttá, amelyek közül különösen az információs szabadság érvényre juttatását segítő szabad felhasználási esetek emelhetők ki.⁶³ Az egyre erősödő ‘szabadságharc’ zászlajára azonban már nemcsak az információ megismerhetősége érdekében szükséges további korlátok, kivételek elérése került kitűzésre, hanem bármilyen szerzői jogi védelem alatt álló műhöz való gyors és ingyenes hozzáférés,⁶⁴ beleértve az ezek széles körű felhasználására való lehetőséget is. A szerzői jog azonban nem egyfajta általános hozzáférésfogalommal dolgozik, hanem a hozzáférést meghatározott közérdekű célokhoz köti,⁶⁵ „felismerve az egyensúly fenntartásának szükségességét a szerzők jogai és a szélesebb közérdek, különösen az oktatás, kutatás és információhoz való hozzáférés érdekei között, ahogy ez a Berni Egyezményben is kifejezésre jut”,⁶⁶ illetve ehhez hasonlóan „az egyensúly fenntartásának szükségességét az előadóművészek és hangfelvétel-előállítók jogai és a szélesebb közérdek, különösen az oktatás, kutatás és információhoz való hozzáférés között”.⁶⁷ A figyelembe vett társadalmi érdekek alapján belső korlátként számos, konkrétan meghatározott cél jelenik meg az Sztj.-ben, így

- a szellemi alkotótevékenység megkönnyítése;
- az iskolai oktatás és tudományos kutatás megkönnyítése;
- a magánfelhasználás segítése;
- az információs szabadság érvényre juttatása;
- a művek közönséghez jutásának megkönnyítése;

⁶⁰ Boytha György idézi George Hallert, aki az American Book Publishers’ Council 1966. évi ülésén a következőket mondta: „We are not interested in the book business. We are interested mainly in the information business. I predict that you people will be chiefly information’s publishers in the future.” BOYTHA György: A számítógépi programok alkotásához és felhasználásához fűződő érdekek jogi védelme. *Gazdaság és Jogtudomány*, MTA IX. Osztályának Közleményei, 1977/XI., 378.

⁶¹ A folyamatról részletesen I. MAJTÉNYI László: *Az információs szabadságok. Adatvédelem és a közérdekű adatok nyilvánossága*. Budapest, CompLex, 2006. 193–194.

⁶² Az iparjogvédelem területén is egyre több elemzés lát napvilágot az információ hatékonyabb hasznosíthatósága vonatkozásán. L. Nefissa CHAKROUN: *Patents for development. Improved patent information disclosure and access for incremental innovation*. Cheltenham–Northampton, Edward Elgar, 2016.

⁶³ Sztj., 36–37. §.

⁶⁴ BODÓ Balázs – GYENGE Anikó: *A könyvtári kölcsönzések után fizetendő jogdíj közgazdasági szempontú elemzése*. 2006., <http://goo.gl/NKmd8Z>.

⁶⁵ A Bizottság által 2009-ben megfogalmazott ilyen célok: könyvtárak és archiválás, árva művek, oktatás és kutatás, fogyatékos személyek érdekei, UCC. Ezekben belül is hangsúlyozott a hozzáférés célja, pl. „In making works available for distance learning or home-use, publishers and licensing agencies stress the importance of ensuring that access is limited to the purposes for which the material is intended (non-commercial and educational purposes).” (kiemelés tőlem, P.A.) A Bizottság közleménye: *Szerzői jog a tudás alapú gazdaságban*. Brüsszel, 2009.10.19. COM (2009) 532. 8.

⁶⁶ A Szellemi Tulajdon Világszervezetének 1996. december 20-án Genfben aláírt Szerzői Jogi Szerződése (WCT) Preambuluma.

⁶⁷ Az Előadásokról és Hangfelvételekről szóló Szerződése, Magyarországon kihirdette a 2004. évi XLIX. törvény (WPPT) Preambuluma.

- a kulturális ipar könnyebb működéséhez fűződő érdekek;
- a műszaki szükségszerűségekkel, főleg a digitális technikával összefüggő okok;
- az igazságszolgáltatáshoz és a közbiztonsághoz fűződő érdekek;
- a társadalmi esélyegyenlőséghez fűződő érdekek.⁶⁸

A szerzői jog feladata, hogy az ezen célok megvalósítása előtt álló – értelemszerűen szerzői jogi – akadályokat lebontsa, és az e célok megvalósítását segítő hozzáférést minél gördülékenyebb és akadálytalanabbá tegye. A hozzáférés más – a szerzői jog külső korlátjának minősülő – jog érvényesülése érdekében is előtérbe kerülhet, azonban ilyenkor gondos mérlegelés és összemérés alapján indokolható a szerzői jog korlátozása. A „hozzáférés” általánosító értelemben vett (populista, ám rendkívüli módon csúsztató)⁶⁹ használatától már csak egy lépés a szerzői jogot a cenzúra eszközének kikiáltani, a szükségesség–arányosság teszt teljes figyelmen kívül hagyása mellett kizárólag az érem egyik oldalára tekintve.⁷⁰ Holott a kontinentálisnál jóval rugalmasabbnak tartott angolszász *fair use* teszt kapcsán – az Egyesült Államok egyik elnökének életrajzához való hozzáférés körüli jogvita eldöntése folyamán – is arra figyelmeztet a bíróság, hogy

„miközben igyekszünk a híreket terjeszteni, ne feledjük, hogy az Alapítók a szerzői jogot magát is a kifejezés szabadsága motorjának szánták. [...] Az információ szabad áramlásához fűződő közérdeket a jog azzal védi, hogy elutasítja a tények szerzői jogi védelmét. A *fair use* doktrína nem ipari méretű lopások igazolására létezik, hanem arra jogosítja fel a bíróságot, hogy figyelmen kívül hagyja a szerzői jogi védelmet arra az esetre, ha azt látja, hogy az adott mű feltehetőleg közérdeklődésre számot tartó elemeket tartalmaz.”⁷¹

A külső korlátok – így a véleménynyilvánítás szabadsága – ‘erejét’ tehát nem lehet egy általános válasszal meghatározni, az összemérés csakis esetről esetre történhet (és történik is)⁷² meg.

⁶⁸ GYERTYÁNFY i. m. (25. lj.) 243.

⁶⁹ Mint ahogyan az „internethez való hozzáférés joga” sem mindenképp felett álló emberi jog. A francia alkotmánybíróság 2009/580 DC sz. 2009. június 10-i döntése óta emberi jogként emlegetett internethez való hozzáférés kapcsán a legújabb fejleményt l. az ENSZ 2016 júniusi határozatában: The promotion, protection and enjoyment of human rights on the Internet, A/HRC/32/L.20, 27 June 2016. Hogy valóban önmagában vett emberi jogról vagy inkább számos emberi jog érvényesülését elősegítő fontos alapkövetelményről van-e szó, megoszlanak a vélemények. Az mindenesetre vitathatatlan, hogy a „nagysebesség és szupergyors” internetelés mindenki számára történő biztosítása alapvető célkitűzés: A Bizottság közleménye (2010. május 19.) az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának, Az európai digitális menetrend, COM (2010) 245 végleges.

⁷⁰ Alaptörvény I. cikk (3) bekezdés, l. még különösen: 2/1990. (II. 18.) AB határozat „Az AB által kimunkált szükségesség–arányosság teszt lényege alkotmányi szinten került rögzítésre az alapjogvédelmi klauzula keretei között.” SCHANDA Balázs – TRÓCSÁNYI László (szerk.): *Bevezetés az alkotmányjogba. Az Alaptörvény és Magyarország alkotmányos intézményei*. Budapest, HVG-ORAC, 2014. 26.

⁷¹ *Harper & Row Publishers, Inc. v. Nation Enterprises*, 471 US 539 (1985); l. még pl. *Eldred v. Ashcroft*, 537 US 186 (2003).

⁷² Erre az Emberi Jogok Európai Bírósága újra és újra fel is hívja a figyelmet, pl. *Fredrik Neij and Peter Sunde Kolmisoppi v. Sweden*, no. 40397/12, 2013. február 19-i ítélet.

Ezek során arra is ügyelni kell, hogy míg a hozzáférés kapcsán egyre inkább kikristályosodó alapelv, hogy az embereket ugyanazok a jogok kell hogy megillessék az online térben, amelyek az offline térben is járnak számukra,⁷³ ezen elv szerzői jogra történő alkalmazása már kevésbé mondható gördülékenynek.

Hogy szükséges-e a hozzáférés meghatározott céljainak bővítése, a korlátok és kivételek rugalmasabbá tétele, és ha igen, milyen módon és mértékben, a szerzői jogról folyó viták egyik legégetőbb kérdése. Az eltérő megközelítésből fakadó különbségek ékes példája a felhasználók által generált tartalmak (*user generated content*, UGC vagy újabban a *user uploaded content*, UUC) szerzői joghoz való viszonyának eltérő megítélése. Míg egyes vélemények szerint a „másolás kontextusában zajló innováció”⁷⁴ korában a szerzői jog aránytalan akadály, addig mások – abból kiindulva, hogy a szerzői jog a szellemi alkotótevékenység megkönnyítése, de „nem a más alkotók terhére való teljes szabadsága” pártján áll – legfeljebb kisebb kiigazításokat tartanak szükségesnek.⁷⁵

A szerzői jog kiemelt szerepe tehát a hozzáférés biztosítása, azonban ezt nem a szerzők védelmének parttalan csökkentésével kívánja elérni.⁷⁶ A hozzáférés akadályainak lebontása során a kizárólagos engedélyezési jog további korlátozását is célhoz kötötten képzeli el, azaz „a szerzői jogi piacot és értékláncot minden szereplő számára hatékonyra kívánja tenni, és biztosítani szeretné, hogy a kreatív szellemi munka profitábilissá váljon”.⁷⁷ A meghatározott célok köre, illetve e célok (pl. magánhasználat) pontos határai is formálódnak az egyensúly beállítása során, és a végfelhasználók minél egyszerűbb jogszerű hozzáféréseinek biztosításával együtt előtérbe kerül a szerzői jogi védelem költségviselésének kérdése is. S bár a ‘ki fizet a végén’ kérdésre is egyre differenciáltabb választ lehet adni, általános törekvés a végfelhasználók költségeinek csökkentése. Ennek során azonban különös körülményekre van szükség, ugyanis a végfelhasználókért folytatott ‘szabadságharc’ zászlaja alá egyéb érdekeltek is felsorakoznak. Ahogyan eddig láttuk, „az üzleti szellem mindig utat talált magának, hogy kielégítse a közönség érdeklődését”⁷⁸ – a szerzői jog ennek jelenlegi folyamatában nem a hozzáférés és a szerzői jog költséghatékonyabbá tétele ellen kíván fellépni, hanem az alkotók háttérbe szorítása ellen. Gyertyánfy Péter egyenesen úgy vélekedik, hogy:

„A zene összegyűjtését, rögzítését, másoknak való továbbítását egyre inkább a magánszemélyek folytatják, de az ő anyagi felelőssé tételük a szerzői jog belső korlátai (szabad felhasználások) és a jogrendszer külső korlátai (például adatvédelmi, fogyasztóvédelmi szabályai) miatt szinte lehetetlen.

⁷³ L. The promotion, protection and enjoyment of human rights on the Internet, A/HRC/32/L.20, 27 June 2016., de már két korábbi ENSZ-határozat is deklarálta ezt az elvet: A/HRC/res/26/13, June 2014. és A/HRC/res/20/8, June 2012.

⁷⁴ BODÓ i. m. (3. lj.) 297.

⁷⁵ GYERTYÁNFY i. m. (25. lj.) 243.

⁷⁶ Amely törekvés a Reda-jelentésben kifejezetten még nem jelent meg, az egységes digitális piac elérése érdekében folytatott legfrissebb törekvések során azonban már megfogalmazódott.

⁷⁷ GRAD-GYENGE Anikó: *Az audiovizuális archívumok szabályozási kerete – különös tekintettel a médiajogi és szerzői jogi rendelkezésekre*. Budapest, Média tudományi Intézet, 2015. 109.

⁷⁸ SASHEGYI Oszkár: *Német felvilágosodás és magyar cenzúra: 1800–1830*. Budapest, Minerva, 1938. 58.

Az internetes »szabadságharcosok« érvelése gyakran antiglobalista, de a következmények a lemezkiadó nagyvállalatok mellett és helyett a szerzőket és előadóművészeket terhelik, és csak a készülékgyártó-, szolgáltatóiparnak kedveznek.⁷⁹

A szerzői jog feladata, hogy megtalálja azokat a megoldásokat, amelyek a (célhoz kötött) hozzáférés biztosítása mellett kezelni tudják azt a helyzetet is, hogy ugyan jóval több felhasználó vesz részt a kulturális szektor értékláncában, a hozzáférés finanszírozásában messze nem azonos súllyal vesznek részt, ráadásul a művek árazása is jóval bonyolultabb lett.

Összefoglalva, a művekben foglalt gondolatokhoz való hozzáférés kiemelt feladatának ellátása során egyre inkább előtérbe kerül az azonnali és ingyenes műélvezet igénye, ezzel együtt az engedély nélküli jogszerű felhasználás egyre szélesebb lehetősége, és az ehhez szükséges hatékony módszerek kidolgozása.⁸⁰ A műben foglalt gondolathoz való hozzáférés egyre kevésbé különíthető el a mű engedély és díjfizetés nélküli élvezetéhez és széles körű felhasználhatóságához való igénytől. A szerzői jogi reformoktól sok várható el e feladat teljesítése kapcsán, azonban azt is látnunk kell, hogy „a szerzővel ütköző emberi jogok érvényesítése nem kizárólag a szerzői jog feladata, ennek nem feltétlenül a szerző jogainak korlátozásával kell megvalósulnia, hanem ezen kívül számos, a szerzői jog képességein jóval túlmutató szempont által determinált jogalkotói feladat, amiben a szerzői jog és a korlátozási rendszer csak igen csekély szerepet játszhatnak.”⁸¹

3.2.2. A hozzáférhetővé tétel jelentősége

Az első szerzői jogi szabályokban a közönség csupán áttételesen jelent meg, mint ahogyan később is ez a tendencia volt megfigyelhető: a műélvező közönség hozzáférést a művek és más teljesítmények felhasználók által hozzáférhetővé tételének szabályozásán keresztül igyekezett elérni. „A technikai eszközök, a lencsék, a televízió, a telefon vagy a könyv, mindaz, ami lehetővé teszi, hogy az emberi szó győzedelmeskedjék tér és idő felett, csupa anyagi meghosszabbítása érzékeinknek”⁸² – a digitális kor információs és kommunikációs technológiái pedig már önmagukban is fokozzák a hozzáférés hatékonyságát.⁸³ „A digitális technológiákat használva egyre többen tudnak tartalmat közzétenni és világszerte terjeszteni, és viszont, egyre többen egyre

⁷⁹ GYERTYÁNFY Péter: Tévúton az európai zenei közös jogkezelés. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 2009/6.

⁸⁰ A közös jogkezelés az egyszerű hozzáférést a zeneművek esetében már biztosítja, és azok ingyenes felhasználására is biztosít az Szjt. lehetőséget *meghatározott körben* (Szjt., 38. §).

⁸¹ GYENGE i. m. (52. l.) 202.

⁸² Edward T. HALL: *The silent language*. New York, Doubleday, 1959. 79.

⁸³ A vakok, látássérültek és nyomtatott szöveget használni képtelen személyek megjelent művekhez való hozzáféréseinek megkönnyítéséről szóló marraakesh-i egyezmény (6) preambulumbekzdése „az új információs és kommunikációs technológiáknak a látássérültek vagy nyomtatott szöveget egyéb okból használni képtelen személyek életére gyakorolt kedvező hatását” maga is kiemeli, utalva arra, hogy ezt a pozitív hatást a nemzetközi szintű megerősített jogi keret tovább fokozhatja.

több és több embertől képesek digitális tartalmakhoz hozzáférni.”⁸⁴ Ennek megfelelően mára a hozzáférés számos esetben közvetítők nélkül is megtörténhet, és „a tartalom dematerializálódásával együtt a tartalmat szabályozó rendszerrel szembeni ellenállás”⁸⁵ is felerősödött. Holott látnunk kell, hogy miközben maguk a végfelhasználók is nagy arányban működnek közre a tartalmak hozzáférhetővé tételében, a közvetítők szerepe ebben ma is óriási gazdasági és kulturális értelemben egyaránt.

A tudomány, az irodalom és a művészet nagy hányada digitális formában áramlik, azonban nem kizárólagosan: az analóg és digitális világ párhuzamosan, erős kölcsönhatásban létezik, és a digitálás útján hozzáférhetővé tételben is nagy szerepük van a közvetítőknek. A digitális információ „súrlódásmentes áramlási képessége”⁸⁶ nem jelent egyúttal tényleges hozzáférést⁸⁷ – és ebben a folyamatban a szerzői jog nemhogy akadály, de épp a hozzáférhetővé tételt előmozdító eszköz kell legyen. „Európa kulturális anyagait a szerzői és a szomszédos jogok teljes mértékű tiszteletben tartásával kell digitalizálni, hozzáférhetővé tenni és megőrizni.”⁸⁸ A digitalizálás, archiválás, a fogyatékos személyek hozzáférését segítő intézkedések a szerzői jogi szabályozás számára is adnak feladatot. A hozzáférhetővé tétel jelentősége a hozzáférés második és harmadik jelentéstartalma kapcsán is növekszik, azaz a szerzői jog nem képezheti a kreatív alkotófolyamatokba való bekapcsolódás korlátját sem. Az egységes digitális piac felé vezető úton pedig elsőszámú célkitűzéssé vált, hogy a hozzáférés bármelyik tagállamból megtörténhessen, a szolgáltatásnyújtás és a szolgáltatás igénybevételének szabadságát egyszerre biztosítva.⁸⁹

A hozzáférhetővé tétel gördülékenyebb megvalósítását segítő eszközök tehát magát a hozzáférést tudják egyszerűsíteni (pl. az intézményeknek biztosított szabad felhasználási lehetőségek, amelyek a nyilvánosság számára szabadon hozzáférhetővé tételt teszik lehetővé oly módon, hogy a nyilvánosság tagjai a hozzáférés helyét és idejét egyénileg választhatják meg; illetve a di-

⁸⁴ Jack M. BALKIN: Digital speech and democratic culture: A theory of freedom of expression for the information society. 79(1) *New York University Law Review* 9 (2004).

⁸⁵ BODÓ i. m. (42. lj.).

⁸⁶ MOGLEN i. m. (54. lj.).

⁸⁷ A korábban már említett médiajogi párhuzam kapcsán l. még: „A konstitutív igazolás értelmében valóban javulás történt, hiszen bárki kifejezheti és közzéteheti saját gondolatait. Alkotásait megjelentetheti, legyen az kép, zene, vagy szöveg. A demokratikus igazolás értelmében azonban bonyolultabb a helyzet: a lehetőségek itt is nagymértékben megnövekedtek, de kérdés, hogy sikerül-e ezeket megfelelően kihasználni. Az internet lehetőséget ad arra, hogy folyamatos közéleti beszélgetés folyjon közügyekről, politikáról. Vajon valóban párbeszéd folyik a felek között, vagy monológok sora? Tengernyi tematikus fórumon folyik a vélemények megvitatása, de vajon megtörténik-e az álláspontok ütköztetése, vagy csak az azonos véleményen lévőek beszélgetnek egymás között?” BAYER Judit: *A háló szabadsága. Az internet tartalmának szabályozási problémái a véleménynyilvánítás szabadsága tükrében*. Doktori értekezés, Budapest, ELTE, 2004.

⁸⁸ A Bizottság Ajánlása (2006. augusztus 24.) a kulturális anyagok digitalizálásáról és online hozzáférhetőségéről, valamint a digitális megőrzésről (2006/585/EK).

⁸⁹ „This proposal aims to remove barriers to cross-border portability so that the needs of users can be met more effectively as well as promoting innovation for the benefit of consumers, service providers and right holders. The proposal introduces a common approach in the Union while maintaining a high level of protection for right holders. In doing so, it contributes to the functioning of the internal market as an area without internal borders, where the freedom to provide and to receive services shall be ensured.” European Commission, Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on ensuring the cross-border portability of online content services in the internal market. Brussels, 9. 12. 2015 COM (2015) 627 final 2015/0284 (COD).

gitalizálás, valamint a hozzáférhetővé tétel, indexelés, katalogizálás, megőrzés vagy helyreállítás céljából való többszörözés),⁹⁰ azonban ahogyan a hozzáférés, a hozzáférhetővé tétel sem cél nélkül jelenik meg a szabályozásban.⁹¹ A hozzáférhetővé tételt viszont nemcsak a különböző korlátok és kivételek megfogalmazása, hanem bizonyos magatartásoknak a kizárólagos engedélyezési jog körén kívülre sorolása is nagyban elősegíti. Ez a tendencia figyelhető meg a linkelés kapcsán: a tartalomra vezető link 'gyakorlati' értelemben előfeltétele lehet a hozzáférésnek, azonban az egyre intenzívebben formálódó joggyakorlat alapján bizonyos esetekben a linkelés gyakorlatilag kikerül a felhasználásnak minősülő cselekmények köréből.⁹²

A szerzői jognak a hozzáférhetővé tételt aktív módon elősegítő rendelkezései mellett a passzív oldal is jelentős, amely leginkább a netsemlegesség elve kapcsán jelenik meg.⁹³ Az, hogy a hozzáférhetővé tételt segítő számos eszköz mellett a hozzáférhetővé tétel alapvetően a jogosult engedélyezési jogának körébe tartozó felhasználások útján történik,⁹⁴ nem jelenti azt, hogy a művek és teljesítmények 'társadalmisításához' szükséges költségekhez nem viszonyulhatunk 'energiatakarékosabban', hiszen ennek technológiai lehetőségei sok esetben adottak.⁹⁵

„A szerzői jog valódi célja nem a mű felhasználásának megakadályozása, hanem a szerző érdekének védelme a mű jogszerű hasznosítása során.”⁹⁶ Ez ma már igen aktív feladatot takar, a kulturális áramlás egyenletes biztosításának középpontba kerülésével.⁹⁷ (Itt jegyezzük meg, hogy már a terjesztés fogalma is igazodik a digitális közeghez, hiszen egyre inkább tágan vett értelmében kerül használatra a szerzői jogról szóló dokumentumokban: a művek és teljesítmények közönséghez való eljuttatásának online módjait is magában foglaló általános fogalomként, azaz nem az anyagi formában történő felhasználás, hanem a hozzáférhetővé tétel értelmében.⁹⁸

⁹⁰ Sztj., 35. § (4) bekezdés, 38. § (5) bekezdés.

⁹¹ Önmagában az, hogy egy felhasználás a mű 'hozzáférhetővé tételét' támogatja, nem oltja ki a jogosultnak fenntartott kizárólagos jogot. Vö. a fájlcsere és az IPTV kapcsán: SZJSZT 07/08/1. – Szerzői művek online fájlcsere rendszerének segítségével megvalósuló felhasználás; SZJSZT 31/07/1. – IPTV szolgáltatás szerzői jogi megítélése.

⁹² L. a joggyakorlat formálódását az „új nyilvánosság” elvéről és annak hatásáról: C-466/12 sz. *Nils Svensson és társai kontra Retriever Sverige AB* ügy; C-348/13. sz. *BestWater International GmbH kontra Michael Mebes és társai* ügy; C-279/13. sz. *C More Entertainment AB kontra Linus Sandberg* ügy alapjául szolgáló svéd ítéletet, amely szerint a jogellenesen feltöltött tartalomra való linkelés nyilvánosságához közvetítésnek minősül; valamint a *GS Media* ügyet, ahol az EUB tovább árnyalta véleményét a hasznosítási céltól és a linket elhelyező személy tudattartamától is függővé téve a megítélést. C160/15. sz. *GS Media BV kontra Sanoma Media Netherlands BV és társai* ügyben 2016. szeptember 8. napján hozott ítélet. Vö. TÓTH Andrea: A linkelés jelene és jövője az Egyesült Államok és az Európai Unió joggyakorlata alapján. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 2016/1.

⁹³ L. a 70/10. Scarlet-Sabam és a C-360/10. sz. *Belgische Vereniging van Auteurs, Componisten en Uitgevers CVBA (SABAM) kontra Netlog NV* ügyeket.

⁹⁴ FALUDI Gábor – GRAD-GYENGE Anikó: A nyilvánosságához közvetítési (előadási) jog értelmezése az Európai Bíróság gyakorlatában. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 2012/1.

⁹⁵ Lawrence LESSIG: *Szabad kultúra. A kreativitás természete és jövője*. Budapest, Kiskapu, 2005.

⁹⁶ BOYTHA György: Protection of interests related to the creation and use of computer programs. *Acta Juridica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 1979/3–4.

⁹⁷ Vö. a Kreatív Európa Program (2014-2020) Média Alprogramjának hozzáférést segítő célkitűzéseivel.

⁹⁸ L. pl. a Bizottság közleményét az online terjesztés jelentőségéről, az internet mint terjesztési csatorna kulcsfontosságú voltáról. A Bizottság Közleménye az Európai Parlamentnek, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának: *A korszerű, európai szerzői jogi keret felé*. Brüsszel, 2015.05.09. COM (2015) 626 final.

Az is beszédesebb, hogy míg a WCT és WPPT ugyan definiálta a lehívásra történő nyilvánosság számára hozzáférhetővé tétel fogalmát, az Egyesült Államok a terjesztés vagyoni jogának az internetre történő kiterjesztését javasolta.⁹⁹ Ezzel kapcsolatosan úgy tűnik, lassan megtörik a jég, hiszen már ismert olyan ügy, amelyben a bíróság elismerte a lehívásra hozzáférhetővé tétel jogát az amerikai szövetségi szerzői jogi törvény keretei között.)¹⁰⁰ Az mindenesetre világosan látható, hogy a jelen írás mottójában is szereplő célkitűzés csak akkor valósulhat meg, ha a hozzáférés – és az azt elősegítő hozzáférhetővé tétel – minél egyszerűbbé válik.

4. Rendhagyó hatástanulmány

Elméleti és stratégiai szinten jó ideje napirenden van, hogy a szerzői jog ‘fogyasztói korszakát’ jellemző társadalmi, szociológiai, gazdasági változások pontosan milyen igazodást igényelnek a szerzői jogtól. Részben szükségszerű, hogy a gyorsan képződő új élethelyzetekre lépéshátrányban reagál a jog, azonban az *ex lex* helyzetek elszaporodása és a *status quo* huzamosabb idejű megbillenése mindenképpen intő jelként értelmezendő. Rendhagyó hatástanulmányként az alábbiakban néhány, témánk szempontjából különösen releváns gyakorlati kérdés kapcsán vizsgáljuk meg azok szerzői jogi szabályozásra és jogalkalmazásra gyakorolt hatását.

A modern szerzői jog kiindulópontja, hogy mind az alkotás, mind a felhasználás feltételeinek a biztosítása és ösztönzése dinamikus egyensúlyt igényel, azaz a védelem felhasználáscentrikus kell legyen. Ennek egyik előtérbe kerülő vetülete a felhasználás engedélyezése egyszerűsítésének a kérdése. A jelenlegi engedélyezési rendszer költséges és nem felhasználóbarát rendszerét egyes – főként közgazdasági és szociológiai megközelítésű – elképzelések az internet-előfizetésbe épített egyfajta átalánydíjjal (*blanket license*) váltánák ki.¹⁰¹ Más vélekedések szerint viszont a leginkább egyszerűnek tűnő megoldások nem mindig hatékonyak, így az internet-előfizetési díjba foglalt vagy adatforgalom alapú jogdíjfizetés ugyan leegyszerűsítene a kérdést, de egyúttal kontraproduktív módon hatna a versenyre, a kereslet és kínálat alakulására, nem beszélve a járulékos hatásokról, hiszen közvetlenül is alkalmas lehet a szerzői jogosultak, a felhasználók és a közreműködő szolgáltatók alapjogainak a megsértésére.¹⁰²

Az viszont világosan látható, hogy az engedélyezés gyakorlásának formája több területen a díjigények irányába mozdítja el a jogfejlődést: számos esetben sem az egyedi, sem a közös jogkezelés útján történő engedélyezés nem kivitelezhető a gyakorlatban: a szabad felhasználás speciális formái körének szélesedésével a kötelező közös jogkezelés útján érvényesíthető díjigény egyre inkább elveszti kivételes jellegét (bár hozzáteszük, a nemzetközi és uniós jog rögzíti a díjigényre szorítás lehetőségeit). A közvetett törvényi engedélyek esetében a differenciálási pontot nem a műfajok, műtípusok jelentik, sőt, még csak nem is önmagában a felhasználás módja, hanem

⁹⁹ Az Egyesült Államok ezzel kapcsolatos ellentmondásos joggyakorlatáról l. részletesen MEZEI Péter: A linkelés szerzői jogi vonatkozásai – négyzögletes dugó a hatszögletű lyukba? *Infokommunikáció és Jog*, 2015/61.

¹⁰⁰ *Spanski Enters. v. Telewizja Polska S.A.*, Civ. Action No. 12-cv-957 (TSC), 2016 US Dist. LEXIS 166506 (D.D.C. Dec. 2, 2016).

¹⁰¹ L. pl. az Institute for Information Law, University of Amsterdam kutatói által vizsgált módszerek között: Symposium on Alternative Compensation Systems for Digital Copyright Summary Report, <https://goo.gl/ZkzBP>.

¹⁰² MEZEI Péter: Internetadó és szerzői jog, *Jog, állam, politika*, 2015/3.

– a tömeges felhasználásra való igény mellett – a felhasználás célja, különösen a hozzáférés tág értelmének, így a kreatív felhasználás érdekében történő hozzáférés biztosítása (pl. adatbáziszat, UGC).

Az átlátható felosztás kidolgozása azonban egyáltalán nem ígérkezik problémamentesnek¹⁰³ (különösen, ha megnézzük a magáncélú többszörözésre tekintettel fizetett díjak újabb és újabb beszedési és felosztási vitáit).¹⁰⁴ Nemcsak a kilépést engedő kötelező jogkezelés, hanem a különféle kompenzációs rendszerek problematikus pontjának is ezt tartják, bár bevezetésének nehézségei és adminisztratív költségei ellenére előnyeit is hangsúlyozzák a szakirodalomban, különösen az egyszerűsítés és a technológiai háttérhez való alkalmazkodási képességük okán.¹⁰⁵ „A kompenzációs megoldások közös jellemzője, hogy gyakorlatilag az intézményes bevezetéstől eltekintve, egy idő után levethetnék magukról a jogi szabályozás kényszerzubbonyát, és a fi-nomhangolás után többé-kevésbé automatizálva működnének.”¹⁰⁶

Az egyedi engedélyezés eseteiben is igény a jogdíjhoz való hozzájutás egyszerű módjának kidolgozása és a fizető személyének differenciált meghatározása. Ahány terület, annyiféle egyszerű megoldás körvonalazódik,¹⁰⁷ műfajhoz, felhasználási módhoz, a jogosult akaratához, a felhasználás hatásához, és nem utolsósorban a fizetőképes kereslethez igazodva (ami nemcsak személyenként, de műtípusonként változik). Lévény hogy a műélvezet kapcsán is áttevődik a hangsúly a fizikai hordozókról az internetes felhasználásokra, az engedélyezés és jogdíjbeszedés is egyre inkább ezen a platformon keresztül történik, számos jó kezdeményezés mellett, az egyszerűsítésre törekedve.¹⁰⁸

„Idővel megvalósulhat a tényleges felhasználói láncolat fogyasztókat közvetlenül kiszolgáló végpontján történő egységes műfaj független repertoárjogosítás és jogdíjbeszedés, amint arra az angol jogalkotók »*copyright hub*« néven tesznek is kísérletet. Ez a rendszer megfelelő díjtarifák bevezetése mellett ellensúlyozhatja a jelenleg a szerzőknek, előadóknak is jelentős károkat okozó illegális másolatkészítéseket is.”¹⁰⁹

¹⁰³ A közös jogkezelés keretében befolyt jogdíjak kulturális célra történő felhasználhatóságáról l. a 3299/2014. (XI. 21.) AB határozatot.

¹⁰⁴ Amelyeket az EUB a Padawan-ügytől egészen a C110/15. sz. Microsoft Mobile Sales International Oy, korábban Nokia Italia SpA és társai kontra Ministero per i beni e le attività culturali (MiBAC) és társai ügyben hozott ítéletéig döntések sorában igyekszik megválaszolni. L. MEZEI Péter – HAJDÚ Dóra: Az ACI Adam BV és társai kontra Stichting de Thuiskopie és társa ügy. Az Európai Unió Bíróságának döntése a jogellenes forrásból történő másolatkészítés után fizetendő jogdíjak egyes kérdéseiről. *Európai Jog*, 2014/5., 33–47.

¹⁰⁵ Sőt, Faludi Gábor álláspontjára utalva egy megfelelő algoritmus segítségével egyszerűen és pontosan megoldható lenne a felosztás.

¹⁰⁶ KÖHIDI Ákos: *A polgári jogi felelősség digitális határai Európában. A P2P rendszerekben megvalósuló szerzői jogi jogsértések felelősségtani vonatkozásai*. PhD-értekezés, Győr, SZE ÁJK, 2012. 193–194.

¹⁰⁷ Stan J. LIEBOWITZ – Richard WATT: How to best ensure remuneration for creators in the market for music? Copyright and its alternatives. 20(4) *Journal of Economics Surveys* (2006).

¹⁰⁸ Understanding the intricacies of rights is key to DIY artist success. *Music and Copyright Newsletter* 2014/514.

¹⁰⁹ GYERTYÁNFY i. m. (25. lj.) 404. A copyright hubról l. <http://www.copyrighthub.co.uk/>: „The Copyright Hub is making licensing simpler. Our website can help if you want to get permission to use somebody else’s work, or want to know about how copyright relates to your own work. We are also building technology to help copyright work the way the internet works, making the process of getting and giving permission quicker and easier for everyone.”

A gyakorlatban tehát egyre jobban érezhető az a „tendencia, amely a felhasználást (vagyoni jellegű hasznosítást) ellenőrző szerzői jogból hozzáférést korlátozó, tehát az információs jogot valóban közvetlenül érintő jogot formál”.¹¹⁰ Az, hogy a szerzői jog ‘fogyasztói korszakában’ a hozzáférés megváltozott jelentéstartalma a szerzőket megillető – dologi jogias formába öntött, ám személyiségi jellegű tartalommal bíró¹¹¹ – jogot is eltűzött korlátként határozza meg, mind a személyhez fűződő, mind a vagyoni jogokra hatással van. A szabályozás oldalán azonban az elmozdulás lassú, de határozott irányú.

Jól példázta ezt az *out-of-commerce* művek helyzetének szabályozási ‘kálváriája’, amely ugyan az uniós szerzői jogi reform keretében napirenden van,¹¹² az EUB viszont addig is igen óvatos a kérdés kapcsán. Miközben elismeri, hogy a kereskedelmi forgalomban nem kapható könyvekhez fűződő digitális felhasználási jogok kereskedelmi célból történő gyakorlása közös jogkezelő szervezetre bízásával a francia jogalkotó „olyan célt szeretne megvalósítani, mint a nem elérhető könyvek digitális felhasználása, a fogyasztók és a társadalom egészének kulturális érdekeire tekintettel”, leszögezi, hogy „e cél, illetve ezen érdek megvalósítása nem igazolhatja az uniós jogalkotó által az ezen irányelv által a szerzők részére biztosított védelemtől való nem kívánatos eltérés bevezetését”.¹¹³ Azzal lehet vitatkozni, hogy valóban nem kívánatos eltérés bevezetését jelenti-e a francia jogalkotó által kidolgozott engedélyezési mechanizmus,¹¹⁴ de nagyobb kérdés, hogy a készülő uniós szerzői jogi jogforrásokra mennyire lesz hatással ez a fokozott óvatosság.

Ezzel szemben az már világosan látszik az uniós reform során is, hogy a gyakorlati igények, lehetőségek hatással lesznek a szerzői jogi korlátok és kivételek körére, ám egyrészt a hozzáférés szélesebb körű lehetővé tétele továbbra is célhoz kötötten jelenik meg, így a kutatás (szöveg- és adatbányászat), az oktatás (a digitális tartalom határokön átívelő hozzáférhetővé tétele), a kulturális örökség megőrzésének és a kereskedelmi forgalomban nem kapható művek megőrzésének céljai mentén. Másrészt a jogalkotó a háromlépcsős teszt vonalán haladva továbbra is különleges esetekre tartogatja a szabad felhasználás lehetőségét. A teszt alapján például a felhasználók által előállított/feltöltött tartalmak (UGC/UUC) vagy akár az *out-of-commerce* művek kapcsán jelenleg nem látja megvalósíthatónak (és szükségesnek) a szabad felhasználás lehetőségét.

A tartalomáramlás akadálytalanságának biztosítása, a tartalmak és szolgáltatások határon átívelő hordozhatóságának és hozzáférhetőségének megvalósítása a szerzői jogra egyébként jellemző területiség elvének megtartása mellett formálódik. A hordozhatóság kapcsán a jogal-

¹¹⁰ FALUDI Gábor: Szerzői jog, iparvédelem és a Ptk. koncepciója. *Polgári Jogi Kodifikáció*, 2003/2.

¹¹¹ LÁBADY Tamás: *A magánjog általános tana*. Budapest, Szent István Társulat, 2013. 28.

¹¹² L. az Európai Parlament és a Tanács irányelve a digitális egységes piacon a szerzői jogról. Brüsszel, 2016. 09. 14. COM (2016) 593 (Irányelv-tervezet), 7. cikk.

¹¹³ C-301/15. sz. *Marc Soulier és Sara Doke kontra Ministre de la Culture et de la Communication és Premier ministre* ügyben 2016. november 16-án hozott ítélet, 45. pont.

¹¹⁴ Vö. HAJDÚ Dóra: *A törvény által előírt közös jogkezelés a magyar és a francia szerzői jogban*. Budapest, Média tudományi Intézet, 2016. 176.

kotó viszonylag gyorsan reagál az igényekre,¹¹⁵ de a határon átnyúló hozzáférés számos akadályát még fennáll. Egyes területeken ezek lebontása is nagyobb ütemben zajlik. Így az uniós jogalkotó célja a műsorsugárzást kiegészítő online szolgáltatások határokon átvételű nyújtását ösztönözni, valamint a más tagállamokból származó televízió- és rádióműsorok zárt hálózaton keresztül történő digitális továbbközvetítését elősegíteni. Rendeletjavaslatában a szerzői jogi engedélyeztetésből adódó nehézségekkel foglalkozik, megteremtve azokat a feltételeket,

„amelyek a műsorszolgáltatók és a továbbközvetítési szolgáltatók számára lehetővé teszik, hogy a televízió- és rádióműsorokhoz EU-szerte szélesebb körű hozzáférést kínáljanak. Következésképpen ez a javaslat elő fogja mozdítani a fogyasztók több, más tagállamból származó televízió- és rádióműsorhoz való hozzáférést, mind a műsorszolgáltató szervezetek kiegészítő online szolgáltatásait, mind a továbbközvetítési szolgáltatásokat illetően.”¹¹⁶

A hozzáférés, a tartalomáramlás minél gördülékenyebb megvalósítása érdekében tett lépések során a jogalkotó és a jogalkalmazó hangsúlyozza, hogy – bár az intézkedések nagy része korlátozásként vagy kivételként fogható fel a szerzői jog vonatkozásában, ennek ellenére, helyesebben ezzel együtt – a jogosultak részére fenn kívánja tartani a magas szintű védelmet. Ez visziközszön abban a rendelkezésben, mely szerint kizárólag a jogszerűen megszerzett tartalom hordozhatóságára vonatkozik a javaslat,¹¹⁷ de a már említett *Soulier–Doke*-ügyben is ez a kiindulópont határozta meg a döntést.¹¹⁸ Az uniós szerzői jogi reform részét képező jogforrások mellett a jogellenes tartalmakhoz hozzáférést engedő szolgáltatók magatartásával és felelősségével¹¹⁹ vagy a jogellenes módon elérhető tartalomra mutató linkek megítélésével kapcsolatos ügyekben is világosan kirajzolódik,¹²⁰ hogy a tartalomáramlás akadálytalan biztosítása és a hozzáférés lehetővé tétele a szerzői jog ‘fogyasztói korszakában’ kiemelt, ám nem mindenek felett álló cél.

¹¹⁵ Például az alábbi jogforrásokkal: az Európai Bizottság Javaslat az Európai Parlament és a Tanács rendelete az online tartalomszolgáltatások határokon átnyúló hordozhatóságának a belső piacon történő biztosításáról. Brüsszel, 2015. 12. 9. COM (2015) 627 final; Javaslat az Európai Parlament és a Tanács rendelete a területi alapú tartalomkorlátozás, illetve a vevő állampolgársága, a belső piacon belüli lakóhelye vagy székhelye alapján történő egyéb indokolatlan megkülönböztetés elleni fellépésről, valamint a 2006/2004/EK rendelet és a 2009/22/EK irányelv módosításáról, 2016/0152 (COD).

¹¹⁶ Az Európai Parlament és a Tanács rendelete a műsorszolgáltató szervezetek egyes online közvetítéseire, valamint televíziós és rádiós műsorok továbbközvetítésére alkalmazandó szerzői jogok és szerzői joggal szomszédos jogok gyakorlására vonatkozó szabályok megállapításáról. Brüsszel, 2016. 09. 14. COM (2016) 594 (Rendelet-tervezet), Indokolás 1. pont.

¹¹⁷ Az Európai Bizottság Javaslat az Európai Parlament és a Tanács rendelete az online tartalomszolgáltatások határokon átnyúló hordozhatóságának a belső piacon történő biztosításáról. Brüsszel, 2015. 12. 09. COM (2015) 627 final, (20) preambulumbekzdés, 2. cikk e) pont.

¹¹⁸ C-301/15. sz. (113. lj.) 30. pont.

¹¹⁹ C-527/15. sz. *Stichting Brein kontra a Filmspeler nevében eljáró Jack Frederik Wullems* ügyben 2016. december 8-án ismertetett főtanácsnoki indítvány, 4. pont.

¹²⁰ C160/15. sz. *GS Media BV kontra Sanoma Media Netherlands BV és társai* ügyben 2016. szeptember 8. napján hozott ítélet.

A legszerencésebbek azok a megoldások, amelyek egyszerre tudják biztosítani az akadálytalan hozzáférést és a szerzői jogok hatékony védelmét. A technológiai lehetőségek és az azok alapján formálódó társadalmi igények azonban a szerzői jogok magas szintű védelmének elvével nem mindig hozhatók teljes összhangba. Ez viszont azt jelenti, hogy a jogalkalmazóra és a jogalkotóra marad annak meghatározása, mely (tág értelemben vett) hozzáférést segítő intézkedések tekinthetők arányosnak a szerzői jogok hatékony védelmével. Ez pedig esetről esetre ítélhető meg, ahogyan arra az Infosoc irányelv 8. cikk (3) bekezdése alapján az ideiglenes intézkedés közvetítő szolgáltatókkal szembeni alkalmazása kapcsán Maciej Szpunar főtanácsnok is utal 2017. február 8-i véleményében: „Az ilyen intézkedés jogszerűségének értékelését véleményem szerint eseti alapon kell tehát elvégezni, egyrészt az intézkedés és az ebből következő, információhoz való hozzáféréstől való megfosztás, másrészt az említett weboldalon keresztül elkövetett szerzői jogi jogsértések jelentősége és súlyossága közötti arányosság elemzésével.”¹²¹

¹²¹ C-527/15. sz. *Stichting Brein kontra a Filmspelers nevében eljáró Jack Frederik Wullems* ügyben 2016. december 8-án ismertetett főtanácsnoki indítvány, 74. pont.

A kétoldalú piacok elmélete és a személyes adatok védelme – a *Google-ítélet* elemzése versenyjogi és adatvédelmi szempontok szerint

SZABÓ ENDRE GYŐZŐ*

1. Bevezetés

A személyes adatok védelmével összefüggésben az online szolgáltatások gyakran kerülnek az érdeklődés középpontjába. Az online szolgáltatások az internethasználat elterjedését követő korai időszakban csupán kiegészítették a való világban elérhető javakat, szolgáltatásokat. Az idő előrehaladtával ezek a szolgáltatások egyre nagyobb jelentőségre tettek szert, már nemcsak kiegészítették, hanem nagyon sok esetben le is képezték az „offline” világ eseményeit. Abban a közegben, ahol a hírek olvasásán túl már a kommunikáció, vásárlás, fizetés, közigazgatási szolgáltatások igénybevétele is lehetséges, a virtuális személyiség, valamint annak védelme felértékelődik, ekképpen természetes módon jelenik meg az egyén védelmének igénye az online környezetben is.

Ebben a kontextusban az online szolgáltatások igénybe vevőinek magánszféráját, az arra gyakorolt hatásokat ugyanazzal a mércével kell mérni, mint az élet bármely más területén. A személyes adatok védelmére vonatkozó alapelvek és garanciák számon kérhetők az online szolgáltatások nyújtóin is. Ezen a piacon azonban sok olyan törekvéssel és tendenciával lehet találkozni, amely a transzparencia elvét¹ figyelmen kívül hagyja, a felhasználók számára követelhetetlen, hogy mi történik az online adataival, azokhoz ki fér hozzá, mire használja, és végső soron milyen hatást gyakorol az online (vagy akár az offline) ügyeinek alakulására. Nem ismert számára, hogy adatai kezelése révén mit nyer, vagy éppen mit veszít.

A szolgáltatók kommunikációja értelemszerűen mindig a nyereséget emeli ki: a felhasználói élmény javításától a biztonsági incidensek elleni védekezésig hosszú a listája azoknak az érveknek, amelyek alapján az online szereplők egyfajta felmentést kérnek az élet más területein megszokott (vagy legalábbis elvárt) garanciarendszer alkalmazása alól.

* Elnökhelyettes, Nemzeti Adatvédelmi és Információszabadság Hatóság, e-mail: szabo.endre.gyozo@naih.hu

¹ Az átláthatóság elvét a magyar adatvédelmi jogszabályok ilyen formában ugyan nem nevesítik, de régóta konszenzus mutatkozik az európai adatvédelmi hatóságok között abban, hogy transzparencia nélkül az érintetti jogok kiüríthetők, az adatkezelő felelősségének megállapítása nehézkessé válik. Az Európai Unió új adatvédelmi rendeletében az átláthatóság elve és az érintett joggyakorlásának lehetőségei összekapcsolódnak. A 2016/679 számú rendelet 5. cikke alapelveként rögzíti az átláthatóságot: a személyes adatok kezelését jogszerűen és tisztességesen, valamint az érintett számára átlátható módon kell végezni [(1) bekezdés a) pont].

A jelen írásban arra keresünk választ, hogy az Európai Unió Bíróságának a keresőmotorok európai piacát jelentős mértékben érintő ítélete milyen összefüggést mutat a kétoldalú piac elméletével, illetve ennek segítségül hívása miként hathat ki a személyes adatok védelméhez való jog kikényszeríthetőségére. A piaci működés sajátosságaiból kiindulva versenyjogi relevanciájú megfontolásokat (így a belépési küszöböt és a hálózati hatást) is figyelembe véve csupán adatvédelmi vonatkozású következtetéseket kívánok levonni, a felhasználók helyzetét más szempontból nem vizsgálom.

2. A Google-ítélet

A *Google Spain v. Mario Costeja González* ügyben² az Európai Unió Bírósága azt a kérdést vizsgálta, hogy az adatalany azon kérelmét, amely szerint a keresési találatok közül bizonyos linkeket ne jelenítsenek meg akkor, amikor a nevére rákeresnek, meghatározott feltételek fennállása esetén teljesítenie kell-e a keresőmotor üzemeltetőjének.

A spanyol alapügy panaszosának ingatlanát köztartozása miatt 1998-ban elárverezték, az erről szóló közlemények az interneten megjelentek, és sok év elteltével is elérhetőek maradtak. A 2010-ben indult ügyben a panaszos azzal érvelt, hogy az őt érintő hatósági intézkedéssel is járó jogvita már hosszú évekkel korábban teljesen rendeződött, és a köztartozás, valamint az árverés említése a keresési találatok között már egyáltalán nem releváns.³ Ennek alapján fogalmazta meg kérését, hogy a jelenlegi élethelyzete szempontjából szerepet már nem játszó eseményekről ne kelljen az egész világ nyilvánossága előtt számot adnia, és a keresőmotor a nevére rákereső felhasználók számára bemutatott találati listából távolítsa el az árveréssel összefüggő linkeket.

2.1. A keresőmotorok piaca

A *Google-ítélet* igazolta, hogy az egyének magánszféráját jelentős mértékben érinti a keresőmotorok tevékenysége. Ez a tevékenység, valamint a keresőmotorok piaca nem részletesen szabályozott, a szabályozatlanságot pedig tovább erősíti a joghatóság körüli bizonytalanság az Amerikai Egyesült Államokban letelepedett piaci szereplők esetében. A szigorú európai adatvédelmi szabályozás és a szinte szabályozhatatlan online piac között olyan különbség és feszültség húzódik, amely a jogi gondolkodást új megoldási javaslatok felkutatására készíti. Ha a keresőmotorok működésének piaci és versenyjogi elemzése az egyének védelmének lehetőségeit bővíti, és olyan összefüggésekre mutathat rá, amelyek a joghatósági kérdéseket megválaszolhatják, akkor az adatvédelmi érvek tárháza bővíthető a felhasználók adatai és érdekei védelmében.

Az adatvédelem horizontális szabályozási igénnyel lép fel, így az adatvédelmi elvek érvényesítését az európai szabályok gyakorlatilag az élet minden területén elvárják. Szükségszerű, hogy ilyen módon az adatvédelmi szabályok érvényesítésének lehetőségei nem csupán önma-

² Az Európai Unió Bíróságának 2014. május 13-án hozott ítélete a C-131/12. sz. *Google Spain SL and Google Inc. v. Agencia Española de Protección de Datos (AEPD) and Mario Costeja González* ügyben folyamatban lévő eljárásban (előzetes döntéshozatal).

³ *Google-ítélet* (2. lj.) 15. pont.

guk, hanem szűkebb és tágabb kapcsolódási pontok elemzése révén legyenek feltárhatóak. Feltevésünk szerint a piaci (versenyjogi) kategóriák, így a kétoldalú piacok elmélete, a belépési küszöb és a hálózati hatás vizsgálata segíthetnek az adatvédelmi szabályozás összefüggéseinek megértésében és a szabályok hatékony érvényesítésében.

2.2. Az érintett piac

Piaci magatartások versenyjogi értékelése szempontjából alapvető az érintett piac meghatározása.⁴ A legvilágosabb támpont a keresőmotorok piacának meghatározása és jellemzése kapcsán a tipikus felhasználói magatartás: a keresés elindítása a keresett tartalom megadásával. Pontosan mérhető, hogy hány ilyen keresést indítottak el, illetve hány felhasználó nyitotta meg és használta a keresőt. Az is pontosan meghatározható, hogy a felhasználó földrajzilag honnan veszi igénybe a szolgáltatást. A földrajzi szempontoknak, amint lentebb is látni fogjuk, nemcsak a piaci, hanem az adatvédelmi elemzés szempontjából is kiemelt jelentőségük van.

A keresések, valamint a felhasználók száma mellett a keresett tartalomra nézve is pontos képet kap a motor üzemeltetője. Ezeket az információkat az adott felhasználóhoz kapcsolva, vagy összesített módon is tárolhatja. A keresési szokások elemzése révén értékes következtetések vonhatók le az adott csoporthoz tartozó felhasználók (például egy ország lakossága) összességére nézve, valamint az egyes felhasználókra is.

A keresőmotorok a többitől jól elkülöníthető szolgáltatást nyújtanak az online környezetben, az egyik alapvető szolgáltatást azok között, amelyeket a világhálót igénybe vevők használnak. A kereső szolgáltatás más eszközzel nem helyettesíthető. A piacon megtalálhatók olyan szereplők, amelyek csak bizonyos nyelveken indítanak kereséseket,⁵ de értelemszerűen globális használat céljából a sok nyelven elérhető szolgáltatások terjedtek el.⁶ Sajátos szolgáltatást nyújtanak az ún. metakeresők, amelyek a piacon már jelen lévő kereső szolgáltatások segítségével kínálnak saját kereső funkciót. Ennek lényege, hogy a kulcsszó alapján a keresőmotor nem az internet tartalmát (pontosabban annak egy előzetesen már tárolt és indexált állományát) böngészi, hanem a többi keresőmotorral végeztet keresést, és annak összesített, konszolidált eredményét jeleníti meg a felhasználó számára. Annak ellenére, hogy a hagyományos keresőmotorok nem üdvözölték az ilyen típusú szolgáltatásokat, számos szereplővel a megoldással jelent meg és maradt talpon a piacon.⁷

Egyes keresők földrajzilag korlátozott módon nyújtanak szolgáltatást, egy, esetleg két nyelven. Bár a kisebb piacok nem feltétlenül ígérnek hosszú távon versenyképességet a nagy globális

⁴ A Bizottság közleménye a közösségi versenyjog alkalmazásában az érintett piac meghatározásáról (97/C 372/03) részletes elemzést nyújt az érintett termékpiac és földrajzi piac európai uniós versenyjogban használatos fogalmáról.

⁵ Így csak kínai és japán nyelven lehet keresni a Baidu keresőmotorral, vagy csak angol nyelvű szolgáltatást kínál a HotBot vagy az Info.com.

⁶ Idetartozik a Google, a Yahoo!, a Bing, a Yandex, az Exelead, a DuckDuckGo, a Munax, a Qwant. A lista nem teljes.

⁷ Az Ixquick, a Kayak, a Skyscanner vagy a Mobissimo többnyelvű metakereső.

szereplőkkel szemben, sok országban működnek vagy működtek ilyen szolgáltatások.⁸ A keresők piacán megtalálhatók még tematikus szolgáltatások, amelyek például jogi tartalmak között bögésznek. Ezeknél azonban elérünk a piac olyan szolgáltatásaihoz, amelyek a következő bekezdésben leírt kritériumoknak már nem mindenben felelnek meg, ezért nem tartoznak a vizsgált „keresőmotorok piacához”. Léteznek kisebb funkciók, mint például egy könyvtár adatbázisát, archívumokat, családfákat és egyéb adatbázisokat kiegészítő keresők, de ezek speciálisak az internet teljes tartalmának áttekintésére szolgáló keresőkhöz képest, ezért most ezeket nem is vizsgáljuk.

A keresőmotorok piacát az ingyenesség mellett számos, minden szolgáltatónál megfigyelhető tulajdonság jellemzi: egy kulcsszóra lehet keresni, valamint ezek kombinációjára; grafikai megjelenítésük hasonló; a találati eredmények megjelenítési módja szintén majdnem azonos; a kért keresést gyorsan, néhány másodpercen belül végrehajtják; a keresést a világháló tartalmára általában, vagy csupán képekre, videókra, híradásokra (vagy egyéb más szempont szerint) szűkítve is el lehet indítani. A keresés általános jellegű, minden olyan tartalomra kiterjed, amely a felhasználók számára egy meghatározott webhelyen elérhető.

Amint láttuk, a keresések révén a keresőmotor üzemeltetője nagyon pontos képet kap a felhasználók számáról, de még földrajzi elhelyezkedéséről is. Ennek megfelelően a piac különböző szegmensei precízen meghatározhatók, így beszélhetünk a keresőmotorok európai piacáról, de leginkább az országokra kiterjedő elemzések bírnak jelentőséggel – földrajzi, illetve nyelvi értelemben is jól elkülönülnek egymástól.

Az egyes szereplők piaci részesedéseit vizsgálva azt látjuk, hogy évek óta hasonló részesedést jeleznek a mérések: a Google részesedése az európai piacon a 90%-ot is meghaladja.⁹ Az amerikai székhelyű vállalat az Egyesült Államokban ennél alacsonyabb népszerűségnek örvend, a felhasználók „csupán” mintegy kétharmada használja a Google keresőjét.

3. A keresőmotorok piaca mint kétoldalú piac

A kétoldalú piac két, egymástól elkülönülő csoporttal jellemezhető, amely csoportok találkozásánál az igényeknek megfelelő szolgáltatás nyújtása révén egy közvetítő áll. Idesorolhatunk számos piacot, mint például a szoftverek piacát, általában a médiát, a kártyás fizetési rendszereket, a kereslet-kínálat találkozását (például ingatlanközvetítés) elősegítő szolgáltatásokat.¹⁰ A piac sokszínűségének megfelelően nincsen általános modell, a keresett termék vagy szolgáltatás, a vásárlás helye, a fizetés módja és sok más tényezőtől függően alakul a közvetítő szerepe és mozgásterét.

⁸ Csehország, Szlovénia, Izrael, Magyarország, Svájc, Izland is azon (kisebb lakosságú) országok közé tartozik, ahol kifejezetten az adott területre koncentrált keresőmotor jelent meg a piacon.

⁹ A StatCounter 2017 februárjában nyilvánosságra hozott adatai szerint Európában a Google 92,25%-os, a Microsoft által üzemeltetett Bing 3,44%-os, a Yahoo 1,56%-os részesedéssel bír. A maradék pár %-on egyéb szereplők osztoznak, így az orosz Yandex és a DuckDuckGo, utóbbi a maga 0,25%-os részesedésével.

¹⁰ Mark ARMSTRONG: *Competition in Two-Sided Markets*, 3-6. A dokumentumot az ESEM 2002. augusztusi találkozásán mutatták be Velencében.

A kétoldalú piacok jellemzője a bevételi lehetőségek aszimmetriája. A szolgáltató azon az oldalon jut nyereséghez, ahol jobb alkupozícióban van.¹¹ A piaci modell másik oldalán veszteséget kénytelen elkönyvelni, vagy legalábbis általában nem tud profitot elérni. A jövedelemtermelő és a profitot nem hozó tevékenység összekapcsolódik, a piaci működés nyereségessége csak a kettő együttes megléte mellett biztosítható.

A keresőmotorok piaca tipikusan a kétoldalú piacok közé tartozik. A piaci modell központjában a közvetítő szerepet betöltő keresőmotor üzemeltetője áll, amely kereső szolgáltatást nyújt az internetes felhasználók számára.

3.1. A profitot nem eredményező piaci oldal

A szolgáltatás ingyenes, azért a felhasználónak semmilyen ellenszolgáltatást nem kell nyújtania. Az internet gyakorlatilag teljes tartalmára nézve egy kulcsszó megadásával tud releváns találatokat (linkeket) felkutatni. A felhasználót a keresés alkalmával kevésbé foglalkoztató kérdés, hogy a keresés kapcsán a keresőmotor birtokába kerülő információk (akár személyesek, akár anonimak) milyen értéket képviselnek, és a felhasználó magatartása („kattintása”, keresései) révén milyen értéket ad át a szolgáltatónak. Anyagi ellenszolgáltatást a kereső használatáért nem kell fizetnie, magatartása mindazonáltal érték a szolgáltatás nyújtója számára.

A kulcsszavak megadása, továbbá a keresési szokásokból levonható következtetések a keresőmotor bevételi oldalához tartozó hirdetések szempontjából nagyon értékesek. A kulcsszavakhoz lehet igazítani a releváns tartalmú reklámokat, illetőleg a felhasználóra nézve levont következtetések révén lehetséges a hirdetéseket személyre szabni, optimalizálni. Az utóbbi esetben a személyes adatok védelme szempontjából vizsgálva kirajzolódik a szolgáltatás nyújtójának ellenérdekeltsége a szigorú adatvédelmi elvek érvényesítésével szemben. Míg ugyanis az adatvédelem az adatminimalizálás elvét várja el a személyes adatok kezelőitől (így a keresőmotorok üzemeltetőitől is),¹² addig a szolgáltatás személyre szabására tett intézkedések minél több, lehetőleg egyénre szabott információ rendelkezésre állását kívánják meg. A piaci logika itt tehát az adatmaximalizálás alapján áll. Ennek az egymásnak ellentmondó kiindulópontnak köszönhető, hogy a piac szereplői (köztük a keresőmotorok is) igyekeznek a felhasználói adatok elemzésével összefüggő tevékenységüket nemcsak a felhasználók, hanem a hatóságok, bíróságok elől is titokban tartani, ezért is korlátosak a lehetőségek teljes és részletes kép kialakítására a piaci szereplők magatartásáról.

¹¹ Jean-Charles ROCHET – Jean TIROLE: *Platform Competition in Two-Sided Markets*. Toulouse, Institut d'Économie Industrielle (IDEI), 2001. november 26. A tanulmány az IDEI Working Papers között, 152. sorszám alatt, valamint itt: <http://www.rchss.sinica.edu.tw/cibs/pdf/RochetTirole3.pdf>. A tanulmány 3–4. oldalán szereplő táblázat különböző piacok terén mutatja be a jövedelmet, illetve veszteséget eredményező szegmenseket.

¹² A *Google*-ítéletet megelőző eljárásban a keresőmotor üzemeltetője vitatta, hogy adatkezelőnek minősülne, hiszen tevékenysége mások által nyilvánosságra hozott személyes adatok közötti keresést tesz csupán lehetővé, az adatokat ennek során nem változtatja meg. Az Európai Unió Bírósága a *Google*-ítéletben kifejtette, hogy „[m]ivel tehát a keresőmotorok tevékenysége alkalmas arra, hogy a honlapszerkesztők által végzett tevékenységhez hozzáadódva jelentősen érintse a magánélethez és a személyes adatok védelméhez való alapvető jogot [...] felelősségi körén [...] belül biztosítani kell, hogy tevékenysége megfeleljen a 95/46 irányelvben foglalt követelményeknek.” *Google*-ítélet (2. lj.) 38. pont.

3.2. A profitot termelő piaci oldal

A piaci modell másik oldalán a keresőmotor reklámfelületeket értékesít, amelyet a reklámozó megvásárolhat meghatározott időszakra. Ezek jól láthatóan elkülönülnek az adott keresési eredményektől, amikor például „Ads” felirat alatt jelennek meg. A reklámokat a kereső szolgáltatást igénybe vevők láthatják, amikor az adott kulcsszóra rákeresnek. Minél több keresést hajtanak végre, annál vonzóbb a hirdetési felület a reklámozók számára. Másrészt viszont minél több képernyőn jelenik meg egy adott hirdetés, annál nagyobb a valószínűsége, hogy a felhasználók legnagyobb részének irreleváns lesz a hirdetés. A két jelenség között feszülő ellentétet a hirdetések megfelelő célzásával (ún. targetálás) oldják fel.

A reklámozó számára megadják a lehetőséget, hogy csak bizonyos kulcsszavakra keresők képernyőjén jelenjen meg a hirdetés. Ezen túl földrajzilag is korlátozhatják a hirdetések megjelenítését. Nemcsak a várost, de GPS-koordinátákkal precízen meghatározott felhasználói kört is megjelölhetnek a reklámok címzettjeként.¹³ Ilyen módon biztosítja a keresőmotor, hogy a piac másik csoportja, a hirdetők is a számukra leghasznosabban, a lehető legkisebb költséggel használják a keresőmotor felületét mint reklámfelületet. Az elszámolás a kattintások számától függ, a hirdető folyamatosan figyelemmel kísérheti reklámjának alakulását, és ennek függvényében alakíthat annak paraméterein.

A keresőmotor bevételi lehetőségei közé tartozik a találati eredmények rangsorolása is. Itt a felhasználó számára gyakorlatilag észre nem vehető szolgáltatásról van szó, mert csupán a találatok sorrendje változik meg a találati eredmények között. Az üzleti vállalkozásoknak érdekük fűződik ahhoz, hogy egy adott kulcsszóra rákeresve az ő vállalkozásuk jelenjen meg elsőként (vagy az első között) az eredmények listájában, ezért a ranghelyért hajlandók fizetni is. Egy olyan szolgáltatás jelenik meg itt, amely az internetes keresők előtt is létezett (például a nyomtatott szaknévsorokban való megjelenés körülményeiben). A személyes adatok védelme szempontjából ez a gyakorlat nem bír jelentőséggel, hiszen többlet személyes adatok kezelésével nem jár, amennyiben nem párosul személyre szabással.

Említést kell tennünk arról is, hogy a keresőmotor üzemeltetője nem csupán a kereső felületén képes piaci értékű szolgáltatást kínálni a felhasználóival összefüggésben. Az akár a használt ICT eszköz, akár IP cím alapján, akár más módon azonosított felhasználók profilja a kereső használata révén megalkotható. Minél több keresést végez a felhasználó, annál részletesebb kép alakítható ki az egyénről. A felhasználó ismerete értéket képvisel, hiszen az internetes reklámpiacon olyan szolgáltatást kínálhat, amely a reklámok célzását megkönnyíti. A marketing terén pedig a hatékonyság kulcskérdés. Ismét egy olyan jelenségről van szó, amelyet a piaci szereplők igyekeznek homályban tartani a hatóságok előtt, de köztudott, hogy a felhasználókhöz célzottan reklámokat eljuttatni a reklámozás helyétől eltérő forrásból származó ismeretek alapján (is) lehetséges.

Adatvédelmi szempontból mind a keresőmotor saját felületén, mind más felületen történő célzott reklámozás jól valószínűsíthetően számos adatvédelmi elv sérelmével történik. A rögzített adatokat az eredetitől eltérő célra használják, továbbá a transzparencia sem érvényesül, ebből következően pedig az érintettek joggyakorlása is illuzórikussá válik.

¹³ A Google AdWords feltételei szerint, google.hu (2017. március 17-i állapot).

4. A hálózati hatás a keresőmotorok piacán

Amint fentebb tárgyaltuk, a keresőmotorok piaca tipikusan kétoldalú piac, amelynek egyik felhasználói körébe az „átlagos” internetfelhasználók tartoznak, akik valamilyen tartalmat keresnek a világhálón, a másik ügyfélköre pedig a hirdető.

A keresők körében a hálózati hatás¹⁴ csak közvetetten érvényesül, de mindenképpen szerephez jut. A keresőmotorok szolgáltatásai nem statikusak, hiszen azok folyamatos fejlesztésre szorulnak, többek között a felhasználói szokások fényében is. A szolgáltatás annál könnyebben szabható testre, minél több felhasználó szokása ismert a szolgáltató számára. A népszerű keresőmotorok tehát abban a természetes (járulékos) versenyelőnyben vannak, hogy náluk koncentrálnak azok a tapasztalatok, amelyek a felhasználók számára még kényelmesebbé, még inkább az igényeiknek megfelelővé tehetik a szolgáltatást. Ezek pedig azt a trendet erősítik (amely meg is valósult az európai keresők piacán), hogy a „legnépszerűbb” tűnik a legjobbnak, és e két jellemző (természetesen amennyiben folyamatos fejlesztéssel párosul) kölcsönösen önmegvalósítóvá válik.

A személyes adatok védelme szempontjából ez a folyamat azért érdemel figyelmet, mert nem biztos, hogy a sok fogyasztó bizalmának elnyerése a magánszféra védelmének minőségét is tükrözi. A kereső funkciók, sok más online szolgáltatáshoz hasonlóan, nem annak alapján válnak népszerűvé vagy népszerűtlenné, hogy adatvédelmi szempontból kedvező vagy éppen kedvezőtlen gyakorlatot folytat a szolgáltató. Egy hangosabb botrány értelemszerűen érintheti a felhasználói bizalmat, és más szolgáltatók felé terelheti a felhasználókat, ilyenre azonban a piac történetéből nincs ismert példa.

Arra ugyanakkor tett kísérletet több cég,¹⁵ hogy *privacy*-barát keresőszolgáltatást nyújtson, és vállalta, hogy a felhasználók IP címét nem rögzíti a szolgáltatás nyújtása kapcsán, illetve a felhasználókról nem készít profilt,¹⁶ és nem ehhez igazítja a találati eredményeket (tehát minden felhasználó számára azonos találati eredményeket jelenít meg). Ennek megfelelően a felhasználó, ha ugyanarról az eszköztől kezdeményezett is új keresést, „tisztá lappal” érkezett a keresőmotor oldalára. Ennek eredménye, hogy az IP címet rögzítő szolgáltatókkal szemben a kényelmi funkciók (keresési szokásokhoz igazított ismételt keresés) terén versenyhátrányba kerül, nem is beszélve arról, hogy a célzott reklámok piacán sem perspektivikus az ilyen gyakorlat.

¹⁴ „A közgazdászok a hálózati hatásokat (illetve a hálózati externáliákat) a hálózatok alapvető közgazdasági jellemzőjeként, szükséges tulajdonságaként értelmezik, és mint ilyet, a hálózat definíciójának részeként szerepeltetik. Richard Schmalensee például egy szabályozási eljárás során a következőképpen adta meg a hálózat definícióját: »a hálózat közvetlenül vagy közvetve összekötött csomópontok halmaza, amelyet hálózati externáliák jelenléte jellemez« [Schmalensee (1995)]. Egyes esetekben a hálózat mint a belső viszonyok helye hat a hálózaton kívüli külső szereplőkre, más esetekben a külső szereplők is a hálózaton belül helyezkednek el, amikor is a belső szereplők egymásra hatásának feléjük áramló külső hatásait a hálózat közvetíti – normálisan a hálózat használata alkalmából.” KISS Ferenc László: Külső gazdaságosság (externália) a fogyasztási folyamatban, In: VALENTINY Pál – KISS Ferenc László – NAGY Csongor István (szerk.): *Verseny és szabályozás*. Budapest, MTA Közgazdaságtudományi Intézet, 2009.

¹⁵ Az Ixquick nevű kereső szolgáltatás azzal kívánja magát konkurensaitól megkülönböztetni, hogy magánszfébarát szolgáltatást nyújt, és a felhasználók azonosítására szolgáló IP címeket nem rögzíti (ixquick.com).

¹⁶ A kaliforniai székhelyű DuckDuckGo nevű cég szintén a magánszféra-védelem szempontját kívánja felhasználni mint a versenytársaitól megkülönböztető jegyet.

A hálózati hatás a hirdető oldalaról nézve kulcsfontosságú. Egyrészt a sok felhasználó viselkedésének alapján gyűjtött tapasztalat koncentrációja a hirdető számára is kedvező jelenség, mert így a reklámok célzott eljuttatása terén fontos partnerekre lelnek a keresőmotorok üzemeltetőiben. Másrészt minél több felhasználóhoz, minél változatosabb fogyasztói szegmenshez lehet eljuttatni a reklámokat, annál nagyobb hatékonysággal lehet számolni. A hirdető tehát azt a felületet fogja választani (amennyiben a keresőmotorok által kínált hirdetési lehetőségeket is ki szeretné használni), amelyen a fogyasztók a lehető legnagyobb számban fognak kereséseket lefolytatni. Ennek a hatása csak tovább fokozható, ha például a különböző eszközökön telepített operációs rendszerek alapértelmezett módon kínálják a böngészéssel párhuzamosan egy meghatározott keresőmotor szolgáltatását. Ez a típusú kapcsolat versenyjogi szempontból szintén mérlegelést igényelhet, ettől függetlenül a hálózati hatást bizonyosan erősíti.¹⁷

Az adatvédelmi követelmények érvényesítése a hirdető számára nem lényeges kritérium a leghatékonyabb reklámfelület megtalálása szempontjából, sőt, a keresőmotor szolgáltatójával érdekösszhangban minél jobban szegmentálható, tehát a felhasználók lehető legszélesebb körű adatain alapuló piac kialakításában lesz érdekelt. A piac tehát természetes módon fordulhat *privacy* szempontból kedvezőtlen folyamatok irányába. Úgy tűnik, hogy a magánszféra szempontja nem döntő szempont sem a keresők, sem a hirdetők oldalán a szolgáltatás kiválasztása kapcsán. A hálózati hatás eredményeinek megőrzése tehát olyan törekvés a keresőmotorok üzemeltetői részéről, amelyek jelenlétével számolni kell az adatvédelmi elemzések során.

5. A felhasználói magatartás elemzéséből fakadó tapasztalat mint belépési korlát

Versenyjogi szempontból releváns, hogy milyen nehézségek merülnek fel akkor, amikor új szereplő kíván a piacon megjelenni. Láttuk, hogy a nagy felhasználói tapasztalatra támaszkodni képes szolgáltató értékes tudás birtokában van, hiszen annak alapján optimalizálni tudja a kereséseket, még inkább komfortos közeget tud nyújtani a felhasználók számára. Kérdés, hogy ez a tudás valóban nélkülözhetetlen-e egy új szolgáltatás elindításához.

A kérdés megítéléséhez a piac két oldalának értékelése szükséges. A felhasználók, akik a kereső funkciót veszik igénybe, gyakorlatilag csak költséget jelentenek a keresőmotor üzemeltetőjének, hiszen ingyenes szolgáltatásról van szó. Ők maguk a keresés elindításával nem termelnek profitot, a piac másik oldalán, a hirdetők révén válhat az üzlet nyereségessé. Ehhez viszont arra van szükség, hogy a reklámok célba juttatása megfelelő hatékonysággal történhessen meg. Ezen tudás birtokában a hirdetések hatásfoka magasabb lesz. Arra nézve, hogy ez a jövedelmezőséget milyen mértékben befolyásolja, nem áll rendelkezésre részletes forrás.

¹⁷ Ezt az állítást alátámasztja a Netmarketshare által közzétett adatsor: az asztali számítógépek esetében a Google-keresőmotor 66%-os globális részesedéssel rendelkezik, az okos telefonok és a tabletek esetében pedig 94%-os piaci részesedéssel. Az adatok forrása: <https://www.netmarketshare.com/search-engine-market-share.aspx?qprid=4&qpcustomd=1> (letöltés: 2016. január 7.)

Azt látjuk tehát, hogy a nyereséges üzleti modellhez szükséges a felhasználók ismerete, és belépési korlátként¹⁸ definiálható, de nem tudunk következtetést levonni arra, hogy ez akadályozza-e a belépést, vagy a piacra lépés szokásos kockázatát jelenti-e csupán. Abban az esetben azonban, amikor a szolgáltatások kapcsolásával az egyik keresőmotor a lehetséges versenytársak rovására jut versenyelőnyhöz, mindenképpen jelentős belépési küszöbként értékelhető. Adatvédelmi jogi szempontból ennek azért van jelentősége, mert a verseny korlátozása révén még inkább csökken az esélye az olyan versenynek, amelynek során a felhasználók a magánélet védelme terén nyújtott teljesítményt is figyelembe vennék a szolgáltató kiválasztásakor.

6. Az Európai Unió Bíróságának adatvédelmi és versenyjogi érvelése a *Google*-ügyben

Amint bemutattuk, a piac sajátosságai érvényesülnek a keresőmotorok versenyében, azonban a magánélet védelmének szempontjai igen korlátozott szerepet játszanak a szolgáltatások közötti választásban. A piac szabályozatlanságát figyelembe véve különösen is fontos, ha olyan ítélet születik, amelyre hivatkozva adatvédelmi igények válnak érvényesíthetővé. Az ítélet jelentőségét növeli, ha ez a kikényszeríthetőség a felhasználó számára helyben valósul meg egy globális szereplővel szemben, mert ilyen módon a jogérvényesítés korábbi lehetőségei lényegesen szélesebbre nyílnak.

A Bíróság ítéletének ténybeli kiindulópontjaként rögzíti, hogy a keresőmotorok az interneten közzétett információk keresése során automatikus, állandó és rendszerezett módon kutatják az internetet, és ezt személyes adatok tömegének felhasználásával végzik. Ebből fakad az a következtetés, hogy a keresőmotor üzemeltetője adatkezelőnek tekintendő, ami a legszélesebb körű felelősséget eredményezi az adatvédelmi jog szerint. Ez a felelősség attól függetlenül állapítandó meg, hogy a szóban forgó adatokat az interneten már egyszer közzétették, az adatokat a kereső nem változtatja meg, illetve a kereső funkcióhoz felhasznált adatok nagy része nem minősül személyes adatnak.¹⁹

A fent részletezett versenyjogi megfontolások közül a Bíróság csupán a keresőszavakhoz igazított reklámokat elemezte: a „Google kereső nem csupán hozzáférést biztosít az indexált honlapokon elhelyezett tartalmakhoz, hanem ezt a tevékenységet felhasználva meghatározott ár megfizetése ellenében az internethasználók által beírt keresőszavakhoz kapcsolódó reklámokat helyez el”.²⁰ A felhasználók internetes magatartása alapján kialakított szofisztikált szolgáltatások (a felhasználó profilozása, követése) kívül maradt a Bíróság ítéletében értékelt tényeken.

Az ítélet indokolásában végighúzódik az a kettősség, amely a Google kereső tevékenységét jellemzi. A keresőt az amerikai székhelyű Google Inc. működteti és irányítja, a Google által

¹⁸ A piacra lépésnek számos korlátját ismeri a szakirodalom. Így említés tehető a jogi korlátokról, a beszerzési forrásokhoz való kiemelt hozzáférésről, fejlett forgalmazási és eladási hálózatról, a piacon lévő szereplők stabil pozíciójáról stb. Richard WHISH: *Versenyjog*. Budapest, HVG-ORAC és Gazdasági Versenyhivatal, 2010. 14–15.

¹⁹ *Google*-ítélet (2. lj.) 28. és 29. pont.

²⁰ Uo., 43. pont.

spanyolországi leányvállalatként létrehozott Google Spain pedig a honlapokon található információk és adatok indexálásával és tárolásával közvetlenül összefüggő tevékenységet végez. A Bíróság, folytatva az elemzést, rámutat: „[a] reklámhelyek értékesítésével és reklámozásával kapcsolatos tevékenység azonban, amellyel Spanyolországban a Google Spain foglalkozik, a Google-csoport kereskedelmi tevékenységének lényeges részét képezi, és úgy tekinthető, hogy szorosan kapcsolódik a Google keresőhöz.”²¹ Az ítélet nem használja egyszer sem a kétoldalú piac kifejezést, ugyanakkor jól követhető, hogy ezen a ponton ezt a versenyjogi elvet hívja segítségül a két tevékenység közötti kapcsolat alátámasztásaként.

A Bíróság úgy ítélte meg, hogy a Google keresőhöz hasonló, harmadik államban letelepedett, azonban a tagállamok egyikében szervezettel rendelkező vállalkozás által működtetett keresőmotort kiszolgáló személyes adatkezelés e szervezet tevékenységének keretében végzett adatkezelésnek minősül, ha a szervezetet arra hozták létre, hogy ebben a tagállamban biztosítsa az e keresőmotor által kínált reklámhelyek értékesítését és reklámozását, amelyek a keresőmotor által nyújtott szolgáltatás nyereségességét szolgálják.²²

A *Google*-ügyben hozott ítéletével az Európai Unió Bírósága áttörést hozott abban a tekintetben, hogy a keresőmotor tevékenységét akkor is az Unió érintett tagállamának joga alapján tekinti megítélendőnek, ha egyébként a cég látszólag csak kiegészítő jellegű szolgáltatást végez a kereső szolgáltatáshoz képest. A reklámozással összefüggő tevékenység oldaláról ragadta meg a Bíróság az adatkezelést, amely egyértelműen az Európában letelepedett gazdasági társaság tevékenységéhez kötődött, és minősítette olyannak a keresőmotor tevékenységét általában, amelynek „keretében”²³ megvalósult az adatkezelés. Ilyen értelemben tehát a Bíróság is jelentőséget tulajdonított a piac kétoldalúságának, és nem fogadta el, hogy a keresőmotor üzemeltetése a reklámozási tevékenységtől elválasztható, sőt, kifejezetten összekapcsolta a kettőt, és végül ez alapozta meg a konkrét ügyben a spanyol jog alkalmazandóságát.

Az ügy lényege a magánszféra védelme szempontjából abban ragadható meg tehát, hogy amennyiben egy közösség (így egy ország lakosságának) adatait felhasználva profitra törekszik egy vállalkozás, akkor a közösséget érintő adatkezelés az érintett közösség szabályai szerint ítélandó meg. Érvényre jut itt is az az elvárás, hogy az online szolgáltatások nyújtása nem jelenthet kibúvót az érintett államok szabályainak való megfelelés alól.

Kétségtelen, hogy az online szolgáltatások számos országban elérhetővé válhatnak, és néhezkes sok, egymástól eltérő jogi keretnek megfelelni. A konfliktust mindazonáltal nem az egyes nemzeti jogalkotások hibáiban kell keresni. A szolgáltatás globális jellegéből fakadnak a nehézségek, amelyből aztán a jogszabályok uniformizálásának óhaja fogalmazódik meg. Ebben a vitában az EUB válasza a *Google*-ügy óta világos: a személyes adatok védelmére vonatkozó

²¹ Uo., 46. pont.

²² Uo., 55. pont.

²³ Az EU adatvédelmi irányelve (96/46/EK) 4. cikkének (1) bekezdése szerint az irányelvnek megfelelően elfogadott nemzeti rendelkezéseket kell alkalmazni, amennyiben az adatkezelést a tagállam területén az adatkezelő egy szervezete tevékenységeinek keretében végzi. A „keretében” kitéltelt a Bíróság úgy értékelte, hogy megvalósul, hiszen – bár maga az ítélet nem ennyire explicit – ugyanannak a piacnak, illetve gazdasági tevékenységnek a részeként tekint a keresőmotor üzemeltetésének valamennyi résztvékenységére. Ez alapozta meg végső soron a spanyol jog alkalmazandóságát, utat nyitva az uniós irányelvben is szavatolt érintetti jogérvényesítésnek.

szabályok által nyújtott garanciáktól online szolgáltatások keretében sem lehet az Unió polgárait megfosztani. Számolni lehet azzal is, hogy a kétoldalú piacok elmélete a Bíróság gyakorlatában továbbra is szerepet fog játszani.

7. Összegzés: a *Google*-ítélet jelentősége az új uniós adatvédelmi rendelet tükrében

Az Európai Unió 2016-ban új adatvédelmi szabályozást fogadott el, amely 2018. május 25-től lesz alkalmazandó. Az Unió területén egységes és közvetlenül alkalmazandó szabályok lesznek majd érvényesek valamennyi szereplőre. Az új adatvédelmi rendelet területi hatálya ki fog terjedni minden olyan adatkezelésre, amely áruk és szolgáltatások az Unióban tartózkodó érintettek számára történő nyújtásával, valamint az érintetteknek az Unió területén belül tanúsított magatartásának megfigyelésével függ össze.²⁴ A hatályra vonatkozó új szabály egyértelműen a piac könnyebb ellenőrizhetőségét (is) szolgálja, hiszen az Unión kívüli székhelyű szervezetekre is vonatkozik, és azokra az esetekre is, amikor az adatkezelés egyébként nem az Unión belül valósul meg.

Remélhető, hogy az egységes szabályok nem csupán azt eredményezik, hogy könnyebben felelhetnek meg az online szolgáltatók az uniós elvárásoknak, hanem az uniós polgárok is könnyebben érvényesíthetik jogaikat az online szereplőkkel, többek között a keresőmotorok üzemeltetőivel szemben. A *Google*-ítélet pedig arra is precedensként szolgálhat, hogy a piac két oldalát vizsgálva akkor sem mentesül a tevékenység végzője az európai polgárok védelmére megalkotott szabályok tiszteletben tartása alól, ha a piac egyik (akár a nyereséget termelő, akár a profitot nem hozó) oldala elsősorban egy harmadik állambeli társasághoz kötődik. Ennek megfelelően válhat a jövőben vizsgálhatóvá több olyan szolgáltatás, amely megfelel a kétoldalú piacok kritériumainak. Akár a közösségi oldalak, akár más, elsősorban a felhasználók számára ingyenes szolgáltatások esetében érdemes ezt az elméletet alkalmazni, ahol látszólag ugyan a felhasználók elégedettségére működik a piac, annak másik oldalán azonban olyan jogsértések húzódnak, amelyek nem ismertek, és a fenti elemzés hiányában a két adatkezelés nem is mutat összefüggést. A kétoldalú piacok elmélete ilyen módon az adatvédelmi szabályok kikényszerítését segítő elvként alkalmazható, amely a *Google*-ügyhöz hasonló esetekben az európai joghatóságot megalapozó elemzéshez is vezethet.

Az új adatvédelmi rendelet hatályra vonatkozó szabályai lényegesen egyszerűbbé teszik a hasonló esetek jogi megítélését, bár a kétoldalú piacok elmélete ilyen esetekben is fontos eszközként szolgál majd a piaci folyamatok elemzésekor. Az ítélet meghozatalakor, 2014-ben az adatvédelmi rendelet kodifikációja még javában zajlott, ezért sem szabad alábecsülni annak jelentőségét: a hatályra vonatkozó új szabályoknak nagy legitimitást adott a bírósági érvelés, hiszen azt vezette le, hogy bizonyos esetekben már akkor is extra területiális hatály volt érvényesíthető. Ha ezt a jogalkotó végül nem érvényesítette volna, az visszalépést jelentett volna a már kialakult jogvédelmi szinthez képest.

²⁴ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2016/679 számú rendelet 3. cikk (1) és (2) bekezdése szerint.

Az adatvédelmi elemzések főszereplője a jövőben is az adatalany marad, aki jogai érvényesítése révén nem csupán a saját élethelyzetét javíthatja, hanem tudatos fogyasztóként egy tisztességesen működő piac megteremtéséhez is hozzájárul.

Azt a lehetőséget is megteremti az új rendelet, hogy a magánszféra-védelem nem csak piaci előnyként, hanem minimális piaci elvárásként (ha úgy tetszik, belépési küszöbként) jelenik majd meg. Ilyen módon messzemenő következménye lehet majd, hogy európai, köztük magyar szereplők belépési esélyei nőhetnek meg egy rendezettebb piacra, olyan pályán, amely a jogszerű gyakorlatot folytató szereplőknek lejt majd.

KÖNYVISMERTETÉSEK

Robert A. Kahn: A gyűlölet szabadsága – Amerikai és európai perspektívák

(Budapest, Wolters Kluwer, 2016. 600 oldal,
ISBN 978 963 295 633 6)

Tiltani kell-e a gyűlöletbeszédet? Más választ adunk-e, ha a gyűlöletbeszéd népirtástagadásban nyilvánul meg (feltéve, hogy a népirtás tagadása a gyűlöletbeszéd egy formája)? A társadalom gyűlöletbeszéddel kapcsolatos jogi toleranciája azt jelenti-e, hogy a társadalomnak jóvá kell hagynia bizonyos sértő beszédaktusokat? Például az egyesült államokbeli újságok az Első Alkotmánykiegészítés alapján kötelesek voltak-e közzétenni a dán karikatúrákat? Mi a helyzet a vallások gyalázásával? A vallásgyalázásra vonatkozó tilalmakat könnyen elutasíthatjuk azzal, hogy nincs helyük a modern társadalomban. Ez vajon azt jelenti, hogy a vallási gyűlöletre uszító beszéd tiltása szintén jogszerűtlen? Mit gondoljunk a vallási öltözékek, például a hidzsáb, burka vagy burkini viselésének betiltásáról? Mi motiválja az ilyen tilalmakat? Vajon egy új jelenségről van szó, vagy csupán újabb példáját láthatjuk annak, amikor a társadalom a jogot eszközül használva tiltja meg a társadalom bizonyos tagjait zavaró öltözékek viselését?

Ilyen és ezekhez hasonló kérdésekkel foglalkoznak a jelen kötetben található tanulmányok. A különböző társadalmak eltérő válaszokat adhatnak a fenti kérdésekre. Franciaország és Németország az Egyesült Államoktól eltérő következtetésekre juthat, ahogyan más álláspontot foglalhat el az Egyesült Királyság, Dánia vagy Magyarország. Ezenfelül a gyűlöletbeszéd szabályozásával, illetve a szabályozás módjával kapcsolatos döntések nézeteltérésekhez vezethetnek az egyes társadalmakon belül és azok között is. Az amerikai *Virginia v. Black* (2003)¹ ügyben eljáró Sandra Day O'Connor és Clarence Thomas bírók például eltérő következtetésre jutottak azzal kapcsolatban, hogy egy lángoló kereszt vajon természeténél fogva félelmet kelt-e másokban.² Franciaország ezzel szemben *egyfelől* jogszabályban tiltja bizonyos történelmi események tagadását (például az atlanti rabszolga-kereskedelem vagy a francia gyarmati uralom által biztosított előnyök tagadását), *másfelől* pedig tanúja volt az elismert francia történészek által éppen a hasonló jogszabályok elleni tiltakozás céljából létrehozott *Liberté pour l'Histoire* nevű csoport felemelkedésének.³

¹ *Virginia v. Black*, 538 U.S. 343 (2003).

² Lásd az e kötetben található *Beszélt-e az égő kereszt? A Virginia v. Black ügy, valamint az O'Connor bírónő és Thomas bíró közötti vita a kereszttegetés történetéről* című tanulmányt (145–159.).

³ A *Liberté* emlékeztető törvények elleni érveivel kapcsolatban lásd Robert A. KAHN: Does it Matter How One Opposes Hate Speech Bans? A Critical Commentary on *Liberté pour l'Histoire's* Opposition to French Memory Laws. *Washington University Global Studies Law Review*, 15, 2016, 55.

Mindezek a megfontolások kérdéseket vetnek fel a szólásszabadság hagyományos amerikai megközelítésének fenntarthatóságával kapcsolatban. A hagyományos modell szerint az Egyesült Államok a kivételezetség földje, amelynek fontos ismertetőjegye a véleménynyilvánítás – legalábbis a politikai jellegű véleménynyilvánítás – emberemlékezet (de legalább 1940) óta fennálló védelme. Bizonyos tekintetben ez a megközelítés egyfelől valódi tartalmat hordoz. A véleménynyilvánítás védelme amerikai megközelítésének megértéséhez ismernünk kell a szólásszabadság amerikai történetét, amely az Első Alkotmánykiegészítéssel kezdődött. Ezt követte az I. világháború idején kidolgozott „nyilvánvaló és közvetlen veszély” doktrína felemelkedése,⁴ az 1940-es és 50-es évek kommunistaellenes hisztériája, valamint a közvetlenül fenyegető erőszakra uszítás *Brandenburg v. Ohio* (1969) ügyben kidolgozott mércéje.⁵ Ezzel együtt a véleménynyilvánítás kérdéseit érintő viták az Egyesült Államokban túlságosan gyakran fordulnak a véleménynyilvánítás védelmének nemzeti mitológiája felé ahelyett, hogy elvi alapú vitát folytatnának arról, mikor, hol és milyen okkal indokolt korlátozni a szólást.⁶

A hagyományos történet azonban nem teljesen igaz. Amint arra Samuel Walker rámutatott,⁷ az amerikai szólásszabadság „abszolutizmusának” felemelkedése viszonylag új fejlemény. Az 1930-as és 40-es évek alatt több amerikai tagállam (köztük New Jersey) fogadott el a gyűlöletbeszédre vonatkozó jogszabályokat; az Egyesült Államok Legfelső Bírósága 1952-ben a *Beauharnais v. Illinois* ügyben a becsületsértésre vonatkozó tagállami jogszabályok alkotmányosságát állapította meg.⁸ Még a modern korban is találhatunk a véleménynyilvánítás cenzúrájaként működő jogszabályokat. Több tagállam – köztük New York, Virginia és Georgia – betiltotta az álarcos tüntetéseket; a tilalom Georgia és Virginia esetében közvetlenül a Ku-Klux-Klannal kapcsolatos tapasztalatokból fakadt. A keresztegetés is büntethető, ha annak célja a megfélemlítés.⁹ Az amerikai modell tehát teljes egészében még az Egyesült Államokban sem érvényesül.

Ez a komplexitás valamelyest árnyalja azt a markáns ellentétet, amelyet a gyűlöletbeszédre szóló egyes tanulmányok Európa és az Egyesült Államok között látni vélnek. E tanulmányok jellemzően a demokratikus és heterogén Egyesült Államokat az idősebb és homogénebb Európával állítják szembe.¹⁰ Amikor pedig a szakemberek a náci korszak hatásait vizsgálják, hajlamo-

⁴ Lásd *Schenck v. United States*, 249 U.S. 47 (1919) (a „nyilvánvaló és közvetlen veszély” mércéjének kidolgozása); *Abrams v. United States*, 250 U.S. 616 (1919) (Holmes bíró különvéleménye, a „nyilvánvaló és közvetlen veszély” mérce használata a szólásszabadság védelmében).

⁵ *Brandenburg v. Ohio*, 395 U.S. 444 (1969).

⁶ Egyre gyakoribb, hogy a véleménynyilvánításról szóló vitákat Oliver Wendell Holmes és Louis Brandeis bírók véleményeinek megvitatásával indítják.

⁷ Samuel WALKER: *Hate Speech: The History of an American Controversy*. Lincoln, NE, University of Nebraska Press, 1994.

⁸ *Beauharnais v. Illinois*, 343 U.S. 250 (1952).

⁹ Lásd ebben a kötetben a *Keresztegetés, holokausztagadás és a gyűlöletbeszéd szabályozásának fejlődése az Amerikai Egyesült Államokban és Németországban* című tanulmányt (71–107.).

¹⁰ Robert POST: *Hate Speech*. In: Ivan HARE – James WEINSTEIN (szerk.): *Extreme Speech and Democracy*. Oxford, Oxford University Press, 2009. 136–137. Az igazsághoz persze hozzátartozik az is, hogy Post máskor sokkal érzékenyebb a gyűlöletbeszéd szabályozásával kapcsolatos attitűdök mögött húzódo kulturális különbségekkel kapcsolatban. Lásd *Interview with Robert Post*. In: Michael HERZ – Peter MOLNAR (szerk.): *The Content and Context of Hate Speech: Rethinking Regulation and Responses*. Cambridge, Cambridge University Press, 2012.

sak minimalizálni azok jelentőségét, mondván, hogy a gyűlöletbeszéd korlátozása 1948-ban vagy 1960-ban indokolt lehetett, de ma már nem az. Nem értek egyet ezzel a megítélással. Véleményem szerint a náci múlt tapasztalatai szerepet játszottak a gyűlöletbeszédre vonatkozó európai szabályok fejlődésében és – bizonyos mértékig – az iszlám öltözékek betiltásával kapcsolatos vitákban is.

Az e kötetben található tanulmányok ezt a megközelítést tükrözik, egyúttal rámutatnak a múlt értelmezésének képlékenységre is. Az 1930-as években Karl Loewenstein Németországból az Egyesült Államokba utazott, és azt terjesztette, hogy a világ „fejlett” részében az országok törvényeket hoznak a fasizmus növekvő veszélyével szemben.¹¹ A világháború után változatos és egymással versengő módon tettek utalásokat a náci múltra a gyűlöletbeszéd kontextusában. Egyfelől, a nácik ismételt felemelkedésétől való félelem sok mindent elárul Németországról, ahol a holokauszttagadás tilalma pontosan illeszkedik a horogkereszt használatát, a *Deutschland Über Alles* első versszakát és a Horst Wessel dalát betiltó kultúrába. Az sem meglepő, hogy egy ilyen társadalom „totalitárius” szimbólumként tekintene a hidzsábra.¹² Másfelől, a nácik könyveket égettek: az Atlanti-óceán mindkét partján élő emberek jelentős része számára a náci múlttal való szembenézés egyik módja a cenzúra elutasítása. A jobboldali populisták – például Geert Wilders – felemelkedése tovább bonyolítja a helyzetet. Míg Wilders az iszlámot fasisztának nevezve a győzedelmes szövetséges erők náci Németországgal szembeni küzdelmének köpönyegébe bújik, a Hollandiában és Németországban élő muszlimok az 1930-as évek zsidósághoz hasonlítják magukat.¹³

A szólásszabadság amerikai felfogása ugyanakkor nem az egyetlen példa azok előtt, akik elutasítják a gyűlöletbeszéd korlátozását. Vegyük például Flemming Rose esetét, aki megjelentette a Mohamed prófétát ábrázoló karikatúrákat. Ő a sértő beszéd tilalmával szemben „abszolutista” álláspontra helyezkedett, ami meg is felel az amerikai abszolutista sztereotípiának. Míg azonban Rose időnként Oliver Wendell Holmes „tűz a zsúfolt színházban” hasonlatára utal,¹⁴ a szólásszabadság iránti megközelítése sokkal inkább a Szovjetunióval kapcsolatos tapasztalataiból, valamint az embert történetmesélő állatnak tekintő Salman Rushdie nézeteiből fakad.¹⁵ Mindeközben Franciaországban az emlékeztetéstörvények ellenzői egészen máshogy gondolkodnak a szólásszabadságról. Az emlékeztetéstörvényekkel nem pusztán az a probléma, hogy korlátozzák a véleménynyilvánítást, hanem az, hogy a politikusok és az etnikumok lobbistái visszaélnék a nemzeti múltat őrző történészek szerepével.¹⁶ Íme tehát kettő, a szólásszabadságot védő, mégis egymástól igen eltérő felfogás, amelyek ugyanakkor egyáltalán nem a klasszikus ameri-

¹¹ Lásd ebben a kötetben a *Miért tiltják az európaiak a gyűlöletbeszédet? Vita Karl Loewenstein és Robert Post között* című tanulmányt (3–46).

¹² Lásd ebben a kötetben *A fejkendő mint fenyegetés: a német és amerikai jogi diskurzusok összehasonlítása* című tanulmányt (483–513.).

¹³ Lásd ebben a kötetben a *Ki a fasiszta? A Geert Wilders per értelmezése a náci örökség tükrében* című tanulmányt (183–209.).

¹⁴ Lásd ebben a kötetben a *Flemming Rose, a dán karikatúrabotrány és az új típusú európai szólásszabadság* című tanulmányt (283–317.).

¹⁵ Lásd ebben a kötetben a *Flemming Rose amerikai szólásszabadságkánon-ellenessége és az összehasonlító alkotmányelmélet nyomorúsága* című tanulmányt (109–142.).

¹⁶ Lásd KAHN i. m. (3. lj.).

kai megközelítést követik. Ennélfogva aláássák az Európa kontra Amerika sztereotípiákat, amelyek a gyűlöletbeszédre vonatkozó szabályok földrajzi vonatkozásainak jobb megértése felé mutatnak.

Az e kötetben található tanulmányok a sztereotípiák egy másik, normatív jellegű csoportjára is reflektálnak. A gyűlöletbeszéd szabályozásáról folyó viták gyakran egymást kizáró vagy-vagy lehetőségekként jelennek meg – büntetni vagy túrni –, úgy, mintha minden beszédaktus esetén ugyanazt a választ kellene alkalmaznunk, tekintet nélkül arra, hogy mennyire is sértő az adott megnyilvánulás. Ha a toleranciát választjuk, a vitának vége is – nem szükséges véleményt formálni például arról, hogy az európai országoknak a holokausztagadást általános tilalommal kell-e büntetniük, súlyosbító körülménynek kellene-e tekinteniük, vagy a gyűlöletbeszédre vonatkozó hagyományos jogszabályok alapján kellene-e (valamivel ritkábban) büntetniük.¹⁷ Arra sincs szükség, hogy megvizsgáljuk, mivel is jár valójában a tolerancia. A gyűlöletbeszéd tiltásának elmaradása azt jelentené, hogy a különböző médiumoknak – újságoknak, televíziós műsoroknak, internetes felületeknek – sértő képeket kell megjeleníteniük?¹⁸ A dán karikatúrák közzétételét megtagadó amerikai újságok példája jól mutatja, hogy – miként arra Nadine Strossen, az American Civil Liberties Union jogvédő szervezet egykori elnöke is kétséget kizáróan rámutatott – a formális tolerancia tökéletesen összeegyeztethető az informális cenzúrával.¹⁹ Ugyanakkor a Dániával való szolidaritás kifejezésekként a karikatúrákat a gyűlöletbeszédre vonatkozó törvények ellenére közzétevő európai újságok döntése jelzi, hogy ennek az ellenkezője is előfordulhat.

A gyűlöletbeszédre adott eltérő válaszok áttekintése kiterjed a büntetőperrek és büntetőeljárások vizsgálatára is. Jelentősen aláássá a gyűlöletbeszéd alapján indítható büntetőeljárások értelmét, ha egy eljárás a kivántól éppen ellenkező hatást vált ki, ha egy Ernst Zündel „bírószágra viheti a holokauszt”.²⁰ Ez a probléma minden ilyen jellegű büntetőeljárásban felmerül – vajon a vádlott, éppen a bíróság nyilvánosságát felhasználva, nem tudja-e tovább terjeszteni a társadalom által leküzdeni kívánt gyűlöletcselekményeket? Nehéz eldönteni, hogy a védelem mikor jár sikerrel, az eljárás jogi kimenetele pedig nem mindig a legjobb útjelző e kérdés eldöntésében. 1985-ben egy torontói bíróság hamis hírek terjesztése miatt elítélte ugyan Ernst Zündelt, az eljárás valódi üzenetével kapcsolatban azonban kérdéseket vet fel az a körülmény, hogy az eljáró bíró nem volt hajlandó köztudomású tényként hivatalosan elismerni a holokausztot. Ezzel szemben 2007-ben ugyan felmentették a francia *Charlie Hebdo* magazin szerkesztőit a dán karikatúrák közzétételével kapcsolatos vádak alól, az eljáró bíróság azonban

¹⁷ Lásd ebben a kötetben a *Sértő szimbólumok és a gyűlöletbeszéd szabályozása – hol legyen a határ? Egy amerikai megközelítés* című tanulmányt (161–182.).

¹⁸ Lásd ebben a kötetben a *Hírvérték, iszlamofóbia vagy az Első Alkotmánykiegészítés – amiért és ahogyan a Philadelphia Inquirer megjelentette a dán karikatúrákat* című tanulmányt (377–392.).

¹⁹ Lásd Interview with Nadine Strossen. In: HERZ–MOLNAR i. m. (10. lj.).

²⁰ Lásd ebben a kötetben a *Cáfolat vagy leleplezés: jogi stratégiák az R. v. Zundel ügyben* című tanulmányát (453–467.).

rámutatott arra, hogy a karikatúrák jelentős sérelmet okoztak a franciaországi muzulmán közösségnek – jelezve ezzel, hogy a muzulmán közösség jogi értelemben vett vereségével azért nincs vége a történetnek.²¹

Szintén jelentőséggel bír, hogy hogyan kategorizáljuk a különböző beszédaktusokat, tekintet nélkül arra, hogy azokat a társadalom bünteti-e. 1993-ban a cenzúrárt elítélő Deborah Lipstadt nem volt hajlandó revizionizmusként hivatkozni a holokauszttagadásra, mert a revizionizmus a történészek rendes tevékenységei közé tartozik.²² A holokauszttagadást, az örmény népirtás tagadását vagy a népirtás tagadását általánosságban véve elismerhetjük a gyűlöletbeszéd formájaként anélkül is, hogy szükségszerűen polgári vagy büntetőjogi szankciót akarnánk érvényesíteni.²³ Hasonlóképpen, elismerhetjük a Mohamed prófétát ábrázoló karikatúrák közzétételével egyes muszlimoknak okozott sérelmet annak ellenére is, hogy támogatjuk Flemming Rose e karikatúrák közzétételéhez való jogát.²⁴ Végül pedig elismerhetjük a blaszfémia egyes formái által okozott lehetséges sérelmeket, azzal együtt, hogy felhívjuk a figyelmet a blaszfémia tiltó jogszabályok elfogadásának vagy a vallásgyalázást tiltó és az egész világra kiterjedő általános mérce kidolgozásának veszélyeire.²⁵ A beszédaktusok kategorizálása tehát nem szükségszerűen jár együtt azok büntetőjogi megítélésével.

A kategorizálás valódi hatása az, hogy lehetőséget ad a válaszadásra. A szabad társadalmak a véleménynyilvánítás igen széles tárházát engedik meg, ideértve a sértő megnyilvánulásokat is. A társadalomnak azonban egyúttal teret kell biztosítania a beszédaktus áldozatai számára is, hogy az adott megnyilvánulást anélkül nevezhessék sértőnek, hogy őket cenzorként, túlságosan érzékenyként vagy a politikai korrektség támogatóiként bélyegeznék meg. Annak érdekében, hogy a válaszreakciók valóban jelentőséggel bírjanak, arra van szükség, hogy a sértett csoportnak lehetősége legyen meggyőzni a társadalmat arról, hogy a holokauszttagadás a legtöbbször gyűlöletbeszéd, a dán karikatúrák jelentős része iszlámofób, és az anticionista megnyilvánulások egy része egyben antiszemita is.²⁶ E cél elérése érdekében a tanulmányok egy része kísérletet tesz e kérdések tisztázására – még ha a válaszok joghatással nem rendelkeznek is.

A gyűlöletbeszéd szabályozása tehát összetettebb problémakör annál, mint azt a hagyományos „Európa kontra Amerika” vagy „büntetés kontra elfogadás” modellek alapján gondolnánk. De miért fontos ez? A jelen kötetben található tanulmányok három okot említenek. Először is,

²¹ Lásd ebben a kötetben a *Tragédia, bobózat vagy jogi mozgósítás? – A dán képregények a francia és kanadai bíróságok előtt* című tanulmányt (343–375.).

²² Lásd Deborah LIPSTADT: *Denying the Holocaust: The Growing Assault on Truth and Memory*. New York, Basic Books, 1993.

²³ Lásd ebben a kötetben a *Holokauszttagadás és gyűlöletbeszéd* című tanulmányt (421–452.).

²⁴ Lásd ebben a kötetben *A dán karikatúraotrány és a libertariánus sajnálkozás retorikája* című tanulmányt (319–342.).

²⁵ Lásd ebben a kötetben a *Mérlegelési jogkör a muszlimok számára? A vallásgyalázás-vita az Otto-Preminger-Institut v. Austria nézőpontjából* című tanulmányt (235–281.).

²⁶ Lásd ebben a kötetben *Az egyik tizenkilenc, a másik egy híján húsz? Az antiszemitizmus és az anticionizmus közötti különbség a 2014-es gázai tiltakozások tükrében* című tanulmányt (211–232.).

a világ egyre inkább nemzetközi és egymástól függő szereplők által benépesített hely, ahol egyre nagyobb nyomás hat a véleménynyilvánítás kérdéseit érintő konvergencia irányába. Ez jelenik meg a népirtás tagadásával kapcsolatban egész Európára kiterjedő mércét megállapító 2008. évi kerethatározatban, vagy éppen az információt az országhatárokon keresztül közvetítő közösségi média egyre fokozódó jelentőségében. Ilyen környezetben elengedhetetlen, hogy megértsük az egyes országok gyűlöletbeszéddel kapcsolatos eltérő megközelítéseit, amelyek hatással vannak az országhatárokon keresztül zajló kommunikációra is.

Másodszor, más kultúrák (vagy kultúrán belüli csoportok) gyűlöletbeszéddel kapcsolatos nézeteinek megértése az első lépés az empátia felé. A szólásszabadság amerikai felfogása már jól ismert. A kanadai felfogás ettől egészen eltérő – ott a parlament szupremáciája, a királynő és a királyi kanadai lovasrendőrség játszik kiemelkedő szerepet a kontinens rendjének fenntartásában.²⁷ Ha az amerikai megközelítés vizsgálatához hasonló figyelemmel tekintenénk át a véleménynyilvánításra vonatkozó francia, német, holland vagy magyar szabályok hátterét, közelebb kerülünk a szólásszabadság védelme és a gyűlöletbeszéd korlátozása közötti globális egyensúlyra vonatkozó vita új és termékenyebb módjának kidolgozásához. Ez a fajta megértés segíthet bennünket a múlt hibáinak elkerülésében is: a muszlim ruházatra vonatkozó tilalmak például más színben tűnnek fel, ha a 19. században az Egyesült Államokban és Németországban a katolikus öltözékekre vonatkozó tilalmak fényében vizsgáljuk őket.²⁸

Végül pedig a gyűlöletbeszéd eltérő szabályozási rendszereinek megértése hozzájárulhat az elméleti háttér kialakításához is. Itt szeretnék rámutatni Eric Heinze *Hate Speech and Democratic Citizenship* című 2016-ban megjelent új könyvére. Robert Posthoz hasonlóan Heinze is demokratikus legitimitációhoz köti a szólásszabadságot, és amellett érvel, hogy a gyűlöletbeszédet tiltó társadalom általánosságban véve soha nem lehet teljesen legitim. Heinze azonban csavar egyet a demokratikus legitimitációval kapcsolatos elméletén: a gyűlöletbeszédre vonatkozó tilalmak kizárólag régóta fennálló, gyarapodó és stabil demokráciában tekinthetők *per se* illegitimnek.²⁹ E jellemzők nem az Első Alkotmánykiegészítést követő Amerika erényeiben gyökereznek, hanem sokkal inkább tapasztalaton alapuló és mérhető, bármely társadalom kontextusában értékelhető kritériumokról van szó.³⁰ Az idő múlásával pedig az egyes társadalmak esetében is változhat, hogy rendelkeznek-e ezekkel a jellemzőkkel. Heinze egy aprólékosabb megközelítést választ, szakít az Amerikát középpontba állító korábbi munkák hagyományával, és a tanulmányaimban is bemutatott árnyaltabb képet nyújt.

²⁷ Lásd ebben a kötetben a *Gyűlöletbeszéd és nemzeti identitás: az Egyesült Államok és Kanada esete* című tanulmányt (47–69.).

²⁸ Lásd ebben a kötetben *A muszlimok az új keresztények? Európa fejkendőviselésre vonatkozó jogszabályai összehasonlító történeti perspektívában* című tanulmányt (515–544.).

²⁹ Eric HEINZE: *Hate Speech and Democratic Citizenship*. Oxford, Oxford University Press, 2016. 69–78. Lásd Robert POST: Racist Speech, Democracy and the First Amendment. *William & Mary Law Review*, 32, 1991, 267., 280–284.

³⁰ Heinze számára kulcsfontosságú, hogy a demokratikus társadalom kellően szilárd-e ahhoz, hogy rendelkezzen a gyűlöletbeszéd ártalmainak leküzdéséhez szükséges erőforrásokkal, lásd HEINZE i. m. (29. l.) 70.

Az Előszó végén szeretném egy utazásra hívni az Olvasót, amely során megismerheti, hogy a különböző országokban, így Kanadában, Franciaországban, Németországban, Dániában és Hollandiában élő emberek hogyan viszonyulnak a gyűlöletbeszédhez. Ismerje meg, hogy a történelmi események hogyan formálják a gyűlöletbeszédhez való viszonyulásunkat, és tekintse át a lehetséges válaszaink széles tárházát! A gyűlöletbeszédre vonatkozó jog területe igen sokszínű – sűrű erdővel, tekerdő ösvényekkel teli vidék, ahol csodálatos kilátást kínáló meredélyeket is találhatunk. Engedjék meg, hogy vezetőjük legyek ezen az utazáson!

Minneapolis, 2016. szeptember

ROBERT A. KAHN ELŐSZAVA A MAGYAR OLVASÓHOZ

Paul Kearns: A művészet szabadsága. Esszék a jogi cenzúra és a kultúra kapcsolatáról

(Budapest, Wolters Kluwer, 2016. Fordította: Bakonyi-Tánczos Vera,
Bata István és Majkó Balázs. 298 oldal, ISBN 978 963 295 635 0)

A szerző a 2013-ban megjelent, *Freedom of Artistic Expression – Essays on Culture and Legal Censure*¹ című kötetében nehéz feladatra vállalkozott: a művészi kifejezések jogi aspektusainak komplex bemutatására. Ennek forrását és egyben keretét a szerző a tárgyban – ti. a művészet szabadsága – korábban megjelentetett, közel másfél évtizedes munkássága adta.

A mű – a szerző bevallása szerint is – sajátos, a művészet szabadságának történetét összefoglaló *esszégyűjteménynek* minősül, ugyanis a kötetben szereplő cikkek jogtudományi jellegük mellett irodalmi művek is egyben. Ebből adódóan egyes tanulmányok komplex és interdiszciplináris területeket tekintenek át, a társadalmi (morális) normák és a művészet egymásra hatását elemelve, míg mások az egyes nemzeti és nemzetközi szabályozásokat, valamint az azokhoz kapcsolódó joggyakorlatot állítják a vizsgálódás középpontjába. Az eltérő irányok mellett azonban a cikkek minden esetben megegyező origóhoz vezetnek vissza: a művészethez, illetve annak valamelyik aspektusához – kialakítva a kötet gondolati ívét.

A 21. századra a művészet, az erkölcs, a szociológia, a politika és a jog multipoláris kapcsolatrendszere minden korábbinál mozgalmasabb, ennél fogva a művészeti jog és a cenzúra kérdései transzkulturális sarokkövé is váltak. Mindebből kifolyólag az esszék célja, hogy megkérdőjelezzék a művészi kifejezés szabadságának jogi-morális korlátozásának szükségességét és mikéntjét.

A témakör feldolgozására a szerző rendhagyó módszertant választott, amennyiben a történeti jellegű fő vonalvezetés mellett kidomborodik a jogi és morálfilozófiai kritikai módszer is. Maga a szerző is rögzíti, hogy az esszék az idők során a művészet adott területén bekövetkezett legfontosabb fejleményeket követik.

A kötet öt nagyobb egységre tagolódik, amelyek bár a művészeti jogon belül speciális témákat dolgoznak fel, alapvetően a történeti logika mentén, a múlttól a jelenig adnak jól átlátható egészet. A továbbiakban az esszék részletesebb kibontásához az egyes részeket külön-külön veszem górcső alá.

¹ Kiadó: Hart Publishing, Oxford and Portland, Oregon.

Az első rész – „Kortárs kitekintés” – a művészet szabadságának angol jogban megjelenő korlátozását mutatja be hagyományos (jog)történeti módszerrel. E körben megvilágítást nyer az angol állam művészethez való viszonya egészen a 16. századtól a 20. század végéig, amely a jogalkotás szintjén is megmutatkozik, elsődlegesen a büntetőjog területén.

A mű második és harmadik nagyobb egysége a művészet, az obszcenitás, a vallás és a jog négyes dimenzióját járja körül: a második részben az ezredfordulón tapasztalt folyamatokra, a harmadik részben pedig a kétezres évek második felében bekövetkező fejleményekre fókuszálva. A szerző a tételes jogi szabályok elemzéséből arra a következtetésre jut, hogy mind az obszcén, mind pedig az istenkáromló rágalmozás mint „testvérbűncselekmények” a közerkölcs/vallás preferálása mellett törnek lándzsát a művészi kifejezés tartalmával szemben. Mindezekkel összefüggésben a szerző álláspontja szerint a jogszabályban alkalmazott terminusok (például az obszcén rágalmozás „züllesztő és demoralizáló” feltételei) idejétmúlttá váltak, valamint a bűncselekményeknél az objektív felelősség indokolatlan kikötése inadekvát és esetenként tisztességtelen helyzeteket generál. Emellett rögzíti, hogy az obszcén rágalmozásra és a rokon bűncselekményekre vonatkozó szabályozások közötti átfedések bíraskodási szempontból bizonytalanok, bűnvádi oldalról pedig következtetlenné és zavarossá teszik a területet. A jogszabályi tartalom ismertetésén túl kiemelt hangsúlyt kapnak a jogalkalmazásban kialakult elvek is. Mindezek alapján a szerző a gyermekek értelmi és érzelmi fejlődésének védelmét, valamint a szélsőséges pornográfia jogi tilalmának általános szükségességét tartja a művészi kifejezések jogi oltalma határának.

A kötet negyedik része „A művészi szabadság szabályozásával kapcsolatos legaktuálisabb jogi kérdések” címet viseli. Az első esszé a művészek jogait mutatja be, emberi jogi és szerzői jogi megközelítésben taglalva a témát. Az emberi jogi felfogás közjogi jellegű igénye a vizsgált államokban eltérő irányokat mutat: míg az Egyesült Királyságban a művészek jogai kívül esnek a jogi eljárás látókörén, és a kifejezés kontra közerkölcs kollízió áll a középpontban, addig Franciaországban a művészet a cenzúra lehetséges korlátai felett áll, amely alól egyetlen kivétel a gyermekek mindenekfelett álló védelme. A szerzői jog ehhez képest összetettebb felépítést, s így komplexebb jogi védelmet biztosít a művészet részére: egyrészt a művész személyhez fűződő jogait (*droit moral*) deklarálja, ami a szerző és a mű közötti viszonyt testesíti meg; másrészt a művészek követő jogait (*droit de suite*) rögzíti, amelyek az alkotások értékesítésével sajátos vagyoni jogosultságot jelentenek. A szerzői jog felépítésének eltéréseire azonban maga a szerző is utal, amikor az európai kontinentális jogrendszer (a citált példa Franciaország) a követő jogokkal párhuzamosan a személyhez fűződő jogok hagyományos elismerése mellett, míg a *common law* rendszerek, azaz az Egyesült Királyság és az Amerikai Egyesült Államok inkább a szerzői jog gazdasági aspektusai mellett (*copyright*) törnek lándzsát. A művészek jogait tömörítő „védőháló” elemzésekor a szerző külön foglalkozik a téma nemzetközi jogi vetületével, így különösen az Emberi Jogok Európai Egyezményével (a továbbiakban: Egyezmény). Ezzel összefüggésben kifejti, hogy a művészet szabadságának gyenge védelmi szintje az Egyezményből, illetve a strasbourgi bíróság felfogásából következik. A művészet szabadságára vonatkozó bírósági esetjog ugyanis csupán elméletben biztosít védelmet a művészi kifejezések számára, a gyakorlatban azonban Strasbourg következetesen megtagadja a művészi szabadság megvédését, ha a mérleg másik oldalán az erkölcs veszélyeztetése merül fel (a teljesség igénye végett megjegyzem: az Egyezmény a kifejezés szabadságát deklaráló 10. cikke a művészet szabadságát *expressis verbis* nem említi). A szerző álláspontja szerint ennek problémája az erkölcs egységes mércéjének hiá-

nyában jelölhető meg, amely az Egyezmény részes államaiban eltérő döntéseket eredményezhet a konkrét ügyekben. Végül soron a strasbourgi bíróság az Egyezmény funkciójának – ti. az alapvető emberi jogok védelme – érvényre juttatását gátolja meg a művészi kifejezések hátrányos helyzetbe hozásával.

Az ötödik részben a szerző az európai uniós jog és a kultúra összefüggéseit veszi górcső alá, ahol a művészet helyett inkább a holisztikusan értelmezett kultúra kerül előtérbe. Ezzel kapcsolatban a szerző a politika- és eszmetörténeti áttekintésből arra a következtetésre jut, hogy az Európai Unió (a továbbiakban: EU) jelen állapotában nem rajzolódik ki egyértelmű és explicit kulturális cél, így annak szabályozása az EU normaanyagában rendszertelenül lelhető csak fel. Ennek köszönhetően a kultúra az EU-ban viszonylagos rugalmassággal rendelkezik, amely az esetek döntő többségében nincs kiszolgáltatva a politikai preferenciáknak.

A kötet értékelésének zárásaként néhány kritikai szempontra szeretnék rávilágítani.

Bár a bevezetésben a szerző erőteljesen hangsúlyozza, hogy a kötettől – annak esszégyűjtemény jellegéből adódóan – nem elvárható a „szokványos” jogtudományi monográfiák követelményrendszere, kritikaként mégis szükséges rögzíteni, hogy számos esszé nem tartalmaz releváns újszerű megállapítást a korábbi fejezetekhez képest, az ismétlések és redundanciák nagy száma miatt. Emellett a kötet fókuszába állított cenzúrát a szerző kizárólag a büntetőjogi beavatkozásokkal azonosítja, félretéve a további állami beavatkozások esetleges következményeit – különösen a művészet emberi jogi aspektusai szempontjából releváns közjogi dimenziókat. Végül fontos megjegyezni, hogy a munka alapossága vitathatatlan, azonban annak szerkezetében aránytalanságok tapasztalhatók, amennyiben a kötet tartalma – az egyes kitekintések mellett – az Egyesült Királyságra és az angol esetjog sajátosságaira korlátozódik.

Összességében viszont elmondható a kötetről, hogy a szakirodalom számára is hiánypótló jelleggel és figyelemre méltó alapossággal foglalja össze az angol (és amerikai) esetjog a művészet szabadságát érintő tételeit, amelyek kétséget kizáróan megtermékenyítőleg hathatnak a magyar művészeti jog tudományos fejlődésére is.

CSEPORÁN ZSOLT

James Curran: Média és demokrácia

(Budapest, Wolters Kluwer, 2016.

Fordította: Bakonyi László és Bakonyi-Tánczos Vera.

332 oldal, ISBN 978 963 295 637 4)

A Wolters Kluwer kiadó médiajogi és médiatudományi tárgyú könyvsorozatának fontos részét képezi James Curran *Média és demokrácia* című műve, mely a médiának a politikai hatalommal kapcsolatos, végső soron pedig a demokratikus működésben betöltött szerepét vizsgálja különböző aspektusból.

A kötet médiakritikai szemléletben íródott. A kritika fő tárgya – hasonlóan a sorozatban megjelent több műhöz¹ is – a sajtószabadságról alkotott angolszász, liberális idea.² Ugyanakkor maga a szerző jelzi, hogy jelen művében általánosabb megközelítésben gondolkodik, mint az ezen a területen számon tartott alkotások általában.

Curran szakít a hasonló témájú művek vizsgálódási módszerével, melyek vagy elméleti, vagy egy adott nemzetre fókuszáló elemzést adnak, és melyek sok esetben valamilyen megoldást is próbálnak kínálni a feltárt problémára.³

Curran más ambícióval közelít ugyanehhez a témához. Kiindulópontja: „szoros kapcsolat áll fenn a média szabadsága és a demokratikus nyilvánosság, valamint a demokratikus eljárások között.”⁴ Megpróbál túllépni a „hagyományos alkotmányközpontú megközelítésen”, mely szerint a demokratikus szabadságjogok alkotmányos biztosítása elegendő egy működő demokráciához.

¹ Értsd: Ben H. BAGDIKIAN: *Az új médiamonopólium*. Budapest, Wolters Kluwer, 2012; Robert W. MCCHESENEY: *Mi a baj a médiával? Az Egyesült Államok médiapolitikája a 21. században*. Budapest, CompLex, 2012; Cass R. SUNSTEIN: *Republic.com 2.0*. Budapest, Wolters Kluwer, 2013.

² A „liberális” kifejezésnek eltérő az értelmezése Nagy-Britanniában és az USA-ban. Curran a „történelmileg kialakult brit értelmezést” használja, „amit a liberálisok a 18. és a 19. század folyamán fejlesztettek ki”. A szerző ezt az értelmezést alapul véve vizsgálódik. L. pl. James CURRAN: Még egyszer a tömegmédiáról és a demokráciáról. In: ANGELUSZ Róbert – TARDOS Róbert – TERESYÉNI Tamás (szerk.): *Média – Nyilvánosság – Közvélemény – Szöveggyűjtemény*. Budapest, Gondolat, 2007. 910–949. [Rohonyi András ford.] Eredeti megjelenés Rethinking Media and Democracy. In: James CURRAN – Michael GUREVITC (eds.): *Mass Media and Society*. London, Arnold, 1997.

³ Ebben a körben talán a legismertebb John Keane hasonló című műve (L. John KEANE: *Média és demokrácia*. Budapest, Helikon Kiadó, 1999).

⁴ L. a szerző előszava a magyar kiadáshoz.

Ehelyett a média demokratikus működését, demokráciában betöltött szerepét különböző kontextusokban, az elméletet a gyakorlattal párosítva, komparatív módon vizsgálja meg, egymáshoz lazábban kapcsolódó, egy-egy szűk kérdéskörre fókuszáló és azt precízen elemző esettanulmányok formájában.

A kötet ennek megfelelően tizenkét önálló – nagyobb részben már megjelent – tanulmányt tartalmaz, azokat öt nagyobb témakörbe sorolva. Ezek a problémafeltáró, kritikai tanulmányok a média és demokrácia kérdéskörén belül tulajdonképpen a liberális tradicionalista felfogás egy-egy nagyobb axiómájához is kapcsolódnak.

Az első témakör a médiarendszerekhez kapcsolódó kérdéseket vizsgál, ugyanakkor nem hagyományos formában. A témakör három esettanulmányát az az alaptétel köti össze, miszerint a média a közönség tájékozódásának legfőbb forrása, a tájékozódáshoz való jog érvényesülését pedig nagymértékben határozza meg a hírmédiarendszer minősége.

Curran ezt vizsgálva elsőként a világ számos pontján csodált amerikai sajtószabadság-megközelítést foglalja össze. Majd ezt követően áttekinti, hogy az azt támogató két alapfeltevés (az államtól való függetlenség garanciája a piaci működés, a professzionális újságírás) mennyiben igazolható.

A szerző az amerikai hírmédia működését elemezve arra jut, hogy az csak részben kormányfüggetlen, legitimálja a társadalmi különbségeket, és a politikai hirdetések pedig ugyanezt teszik a politika pénzalapú művelésével. Ezt a megállapítást egy komparatív empirikus felméréssel is alátámasztja, melynek eredménye azt mutatja, hogy az európaiak – valószínűsíthetően a közszolgálati médiának is köszönhetően – tájékozottabbak amerikai sorstársaiknál.

A második kérdéskörben a média és a „nyilvánosság” axiomatikusnak vett összefüggéseit vizsgálja (Média és demokrácielmélet) két esettanulmány erejéig. Ennek keretében két állítást is mérlegre tesz: egyrészt azt az alapvetést, mely szerint a szórakoztató média összekapcsolódik a társadalom demokratikus életével, azaz szolgálja a társadalmi vitát, másrészt pedig azt, hogy a globalizációval létrejött egy világméretű nyilvánosság.

Curran az első állítás igazságát nem zárja ki, sőt, példákkal alátámasztva arra mutat rá, hogy az nagymértékben elősegíti a társadalmi értékek megismerését és megvitatását, illetve a társadalmi identitás felismerését, meghatározását, tudatosítását. Ugyanakkor figyelmeztet arra, hogy a szórakoztató média nem pótolja a tájékozottságot szolgáló műfajokat, eszközöket. Szét kell választani a demokratikus vitát, a fikciót és az újságírást; a szórakoztatástól való függés politikailag tájékozatlanná tesz – következtet a szerző. Az internet megjelenéséhez fűzött túlzott remények (egyfajta nemzetközi állampolgárság és globális nyilvánosság létrejötte) szertefoszlását pedig egy gyakorlati példán szemléltetve (egy nemzetközi online újság alapítása és nem túl sikeresnek mondható utóélete) mutatja be.

A harmadik témakörben (A média és az új technológia) tulajdonképpen a technológiai determinizmus által felvetett kérdéseket vizsgál a szerző két esettanulmány keretében. Az elsőben Curran visszatekint a brit kábeltévével, interaktív digitális tévével, valamint az internet bevezetésével kapcsolatos brit jóváindulásokra, hogy aztán megállapítsa, mennyire tévesek voltak ezek a várakozások, és hogy mennyiben származtak olyan érdekcsoportoktól, melyek érdekeltek voltak a „jóváindulások” beteljesülésében. A második tanulmányban az újságírás jövőjével kapcsolatos jelenlegi jóváindulásokat veszi górcső alá, és az egyes szcenáriók elemzését követően arra jut, hogy az internet hatására a 'rég', klasszikus újságírás egyértelműen hanyatlik.

A könyv negyedik tartalmi egysége médiatörténeti kérdéseket feszeget (Média és történelem). A történeti perspektíva szeretete nemcsak az itt található tanulmányok számából (három) érződik, hanem abból is, hogy Curran maga is kifejti: „A médiatörténet korántsem gyakorolt akkora hatást a médiatudomány tudományágakon átívelő területén, mint kellett volna.” A szerző ennek megfelelően próbál cselekedni, hogy e hiányt betöltse,⁵ és hogy ezen írásain keresztül „rávilágítson a média fejlődése és a társadalmi változások közötti szélesebb összefüggések természetére”.

A három írás közül mindenképpen ki kell emelni a brit sajtószabadság kialakulását vizsgáló tanulmányt. Curran egy bevett tételt vizsgál meg: a brit sajtó a 19. század közepén vált igazán szabaddá, amikor mentesült az öt sűjtő adóterhek alól. A szerző ugyanakkor ezt az axiómaszerűen használt történelmi eseményt teljesen más oldaláról mutatja be. Az adók megszüntetése mögött valójában nemcsak az állt, hogy minél többen hozzáférhessenek a sajtótermékekhez, hanem az is, hogy ez az ‘alacsonyabb rendek’ politikai átnevelésének, azaz a nyomtatott sajtó végső soron a társadalom irányításának eszközeként szolgáljon.

A további két tanulmány a médiáról alkotott különböző narratívákkal, illetve a hirdetéseknek a sajtó szerkezetére és a szerkesztői döntésekre gyakorolt hatásával foglalkozik.

Végül, de nem utolsósorban a szerző két esettanulmány erejéig tárgyalja a média és kultúra viszonyát is. Az egyik írás egy speciális probléma vizsgálatán keresztül közvetve arra mutat rá, hogy milyen tényezők befolyásolhatják azt, hogy mi tartozik, mit sorolunk egy társadalomban a kulturális kánonhoz. Curran a brit nemzeti sajtó könyvismertetőinek vizsgálatával kimutatja, hogy a könyvrovatok szerkesztőinek homogén képzési háttere meghatározza, jelentősen leszűkíti az ismertetésre kiválasztott művek körét. Az egyes műfajok (pl. bestsellerek, természettudományos művek) kiszorításával pedig egyben leszűkítik a társadalomban a tájékozottság fogalmát is.

Az utolsó esettanulmány a brit média- és kultúratudomány fejlődését vizsgálja és egyben bevett gyakorlatát kritizálja. A kritika tárgya az, hogy a kutatási gyakorlat figyelmen kívül hagyja a szélesebb társadalmi kontextusban bekövetkező változásokat, holott azok befolyásolják magának a kutatásnak a fejlődését.

A kötet szerkezetének és tartalmának rövid áttekintését követően láthatjuk, hogy Curran művében nem ledönteni akarja a sajtószabadság liberális narratívájának egyes oszlopait, nem is kíván új paradigmát kínálni. Inkább reális képet szeretne kapni az elmélet megvalósulásáról. Nem fél az ismert alapelveket elővenni, gyakorlati és összehasonlító elemzéseknek alávetni, történeti kontextusba helyezni, hogy pontosan lássuk, azok miként érvényesek (érvényesek-e egyáltalán) a jelen korban.

A Curran műve így leginkább olyan kutatóknak, szakembereknek érdekes olvasmány, akik behatóbban foglalkoztak már – vagy szeretnének foglalkoznia a jövőben – a média, sajtószabadság és demokrácia kapcsolódási pontjaival. A szerző által kiválasztott témák ugyanis kellően inspiratívak ahhoz, hogy az olvasónak a média demokráciában betöltött szerepével kapcsolatban megszerzett ismeretei újraértékelésre kerüljenek, vagy legalábbis árnyalja azokat – már amennyiben az olvasó erre kellően nyitott.

NYAKAS LEVENTE

⁵ Idesorolható többek között a szerzőtársként írt műve: James CURRAN – Jean SEATON: *Hatalom felelősség nélkül: a sajtó, a műsorszolgáltatás és az internet Nagy-Britanniában*. Budapest, Wolters Kluwer, 2015.

Eric Barendt: Anonymous Speech: Literature, Law and Politics

(Oxford–Portland, Hart, 2016. 176 oldal,
ISBN 978 184 946 613 4)

Az elmúlt évtizedekben a szólásszabadság hatókörének növekedésével, az új kommunikációs eszközök kialakulásával egyre gyarapodott a szólásszabadságból levezethető egyes részjogosultságok köre is. Izgalmas kérdés, hogy milyen további részjogok vezethetők le a szólás vagy a sajtó szabadságából. Európában ma már vitán felül áll például, hogy a médiának joga van információforrásai kilétét titokban tartani, ezt a legtöbb államban külön törvényi rendelkezés biztosítja. Egyes értelmezések szerint ilyen, a szólásszabadságból fakadó, de önállóan is értelmezhető részjog az anonimitáshoz való jog is. Ennek alapján a véleményt kinyilvánítónak joga van névtelenségbe burkolózni, és kilétének felfedésére csak rendkívüli esetekben – pl. bűncselekmény elkövetése esetén – kötelezhető akár ő, akár más személy, akinek arról esetleg tudomása van.

Ez a kérdéskör áll Eric Barendt új kötetének középpontjában. A mű igyekszik a vizsgált problémát teljes részletességgel bemutatni – ebbe beleértendő az anonimitás gyakorlatának és társadalmi megítélésének történeti áttekintése éppúgy, mint a legújabb, az internet használata során felmerülő jogi kérdések körüljárása. Hasonlóan a szerző korábbi kötetéhez,¹ ezúttal is törekszik az objektivitásra, a szembenálló érvek teljes körű bemutatására, nem mulasztva el az egyértelmű állásfoglalást sem egyik vagy másik felfogás mellett, illetve ellen.

A kötet 1. fejezete alapos áttekintést ad a később tárgyalandó kérdéskörök elméleti kiindulópontjairól. A 2. fejezet áttekinti a névtelen szólás egyes megnyilvánulási formáit, nem mellőzve a történeti fejlődés alapos bemutatását. Szó esik az irodalmi művek, a sajtóban megjelenő cikkek, később a politikai, vallási és filozófiai pamfletek, az újabb korban pedig a művészet, a falfirkák szerzőinek névtelenségbe burkolózásáról, és kitér a tudományos bírálat (*peer review*) névtelenségének kérdésére is.

A 3. fejezet az anonimitás és a szólásszabadság kapcsolatát elemzi. Ennek alapkérdése az, hogy kikényszeríthető jognak (*right*) vagy a beszélő által gyakorolható szabadságnak (*freedom*) kell-e tekintetnünk. A kötet alaposan bemutatja az összes, az egyik vagy a másik álláspont mellett felhozható érvet. A névtelenség védelme legalább annyira kötődik a magánszféra védelmé-

¹ *Freedom of Speech*. Oxford, Oxford University Press, 2005; *Academic Freedom and the Law*. Oxford–Portland, Hart, 2010.

hez, mint amennyire a szólásszabadsághoz. Szolgálja a szabad, bátor, a hátrányos következmények fenyegetésétől mentes véleménynyilvánítást éppúgy, mint a beszélő magánéletének háborítatlanságát. Ezeket tekinti Barendt az anonimitás előnyeinek. Azonban szembeállítja ezekkel a hátrányokat is: a névtelen vélemény alkalmasabb a közönség megtevesztésére, a következményektől való félelem hiánya pedig hazugságra csábít. Ha az anonimitásra jogként tekintünk, akkor az előbbi érveknek kell prioritást biztosítanunk, ha csak szabadságként, akkor az érvek–ellenérvek egyensúlyozására kényszerülünk.

Ha a szólásszabadság határainak megvonásáról kell döntést hozni, a beszéd közönségének érdekeit az európai gondolkodás veszi inkább figyelembe. E kérdés megítélésében is tetten érhetők az Európa és az Egyesült Államok joga közötti, a szólásszabadság területén rendszerint megfigyelhető alapvető eltérések. Míg Európában az anonimitás általában nem önálló, alkotmányosan védett jog, hanem pusztán lehetőség, addig az USA-ban a meghatározó jelentőségű *McIntyre v. Ohio Elections Commission* ügy² tanúsága szerint a névtelenségben maradás kikényszeríthető.

A névtelenség alkotmányos védelme mellett felhozott amerikai érvek hasonlóak a szólásszabadság páratlanul széles védelmét megalapozó érvekhez, megtalálható közöttük a többség zsarnokságától való félelem, azaz a kisebbségi vélemények számára biztosított többletvédelem éppúgy, mint a bármiféle tartalom szabályozásától való aggályos húzódozás. (Ha a szerző nevét a szöveg részének, azaz „tartalomnak” tekintjük, akkor annak kikényszerített feltüntetése a tartalomba való beavatkozásnak minősül.)

Az európai megközelítés jobban ügyel a beszéd címzettjeinek érdekeire. És bár a szerző érvelését elsősorban az Egyesült Királyság jogi szabályozására és joggyakorlatára alapozza, és példái is jellemzően angol vonatkozásúak, érvei általánosabb keretben, összeurópai szinten is érvényesnek tekinthetők, hiszen az egyes európai államok szólásszabadságjoga az anonimitás megítélésében hasonló megoldásokat alkalmaz. A közzétett beszéd „igaz” voltának támogatása, egy vélemény megalapozottságának pontos megítélése, a félrevezetés elkerülése a közönség érdekeit szolgálják. E megközelítés szerint közelebb kerülünk az „igazsághoz”, ha valaki a nevével vállalja az álláspontját, aminek megalapozottságát a közönség akkor képes jobban megítélni, ha tudja, hogy az kitől származik, és a beszélő kevésbé lesz hajlamos a közönség megtevesztésére, ha tisztában van vele, hogy utólag felelősségre vonható lesz.

A kötet 4. fejezete az angol jog anonim véleménynyilvánítást érintő szabályaival foglalkozik, bemutatva a jog történeti fejlődését is, majd külön kitér a *whistle-blowing* (visszaélés jelentésének) kérdésére. Az 5. fejezet egy, már több évtizedesnek számító médiajogi problémát, az információforrások védelmét elemzi. Európai szinten konszenzus van arról, hogy a névtelen informátorokat védeni kell, mégis érdemes felvetni – ahogyan azt a szerző teszi – azt a kérdést, hogy ez a védelem mennyiben szolgálja a média hitelességéhez fűződő érdeket, mikor tehető felelőssé a média a források nem megfelelő kezeléséért, és egyáltalán, a mai technológiai környezetben ki követelheti magának ezt a jogot. A „média” hagyományos fogalma ugyanis megváltozni látszik az új internetes szolgáltatások és fórumok térhódítása következtében, ezzel párhuzamosan a korábbi jogosult, az „újságíró” sem könnyen azonosítható, illetve szinte lehetetlenné vált szilárd fogalmakkal meghatározni. Ha viszont nem tudjuk megmondani, hogy ki a jogo-

² 514 US 334 (1995).

sult, akkor hogyan tudjuk biztosítani a jogot? Ha mindenkinek biztosítjuk, végső soron maga a nyilvánosság szenved súlyos károkat a hiteles és a megalapozatlan információ kibogozhatatlan összekeveredése miatt.

A 6. fejezet a manapság legtöbbször szóba kerülő problémával, az internetes névtelenséggel foglalkozik. Az internetes kommunikációra általában jellemző, hogy a szólásszabadsághoz kapcsolódó régi kérdéseket olyan új köntösben jeleníti meg, illetve nagyítja fel, amely elbizonytalanítja a jogrendszer által az adott kérdésre korábban megfogalmazott válasz fenntarthatóságába, további érvényességébe vetett hitet. Az internetes tartalmak korlátozásával kapcsolatban az offline világban kiforrott jogi doktrínák ereje gyengül. Így van ez a névtelenség kérdésével is: az interneten jóval könnyebb az anonimitást fenntartani, azaz nehezebb a szerzőt azonosítani, ráadásul az interneten eleve jóval több ember képes – névvel vagy névtelenül – megszólalni.

Az internetnek a korábbi médiatípusokénál jóval demokratikusabb jellege, a szinte szabad és korlátlan hozzáférés, illetve az azzal óhatatlanul együtt járó, a szólásszabadság gyakorlásakor elkövetett jogsértések tömegessé válása, valamint az azonosítás nehézségei alapján arra a következtetésre is juthatnánk, hogy a névtelenül elkövetett jogsértésekkel szemben nem kell jogilag fellépni. Azonban önmagában a technológia jelentette nehézség nem lehet szilárd alap a szólásszabadság határainak elvi megalapozást nélkülöző fellazítására. Ezt sem Barendt, sem a jelenleg Európában alkalmazott jogi megközelítés nem tekinti helyes útnak. Ebből ered pl. az internetes közvetítők jogi felelősségének megállapítása a sérelmet szenvedett fél által nem azonosítható, harmadik személyek tartalmiért, l. az anonim kommentek miatti tartalomszolgáltatói felelősséget érintő *Delfi v. Estonia* ügyet,³ aminek legfőbb elemét, a tartalomszolgáltató potenciális felelősségének elismerését a kötet kéziratának lezárta után kihirdetett *MTE and Index.hu Zrt. v. Hungary* ügyben⁴ hozott döntés is jóváhagyta.

A kötet záró, 7. fejezete a titkos választójog és a kampányfinanszírozás mint sajátos vélemények kérdéseit érinti. Míg a választásokon magától értetődő a szavazat tartalmának titokban maradása, addig a választáson induló jelöltek anyagi támogatásának kötelező nyilvánosságra hozása még az Egyesült Államokban is elfogadott, és a demokrácia szempontjából ez így helyes.

Barendttől ismét olyan könyvet kaptunk, amelyet megszoktunk hosszú munkássága alatt: új műve is a szólásszabadság alapvető kérdéseivel foglalkozik, alapos összehasonlító jogi elemzést tartalmaz, valamennyi fontos érvt mérlegre helyez, és hitet tesz az általa helyesnek gondolt megoldások mellett, de megértően viszonyul az ellentétes nézőpontokhoz is. A szerző a szólásszabadság híve, de az olyan szólásszabadságé, amelynek gyakorlása a demokratikus társadalmi berendezkedés érdekeit szolgálja, és amely tekintettel van a beszéd közönségének szempontjaira is, és mint ilyen, örök egyensúlyozásra ítéltetett.

KOLTAY ANDRÁS

³ Application no. 64569/09, 2015. június 16-i ítélet.

⁴ Application no. 22947/13, 2016. február 2-i ítélet.

Kevin Saunders: Free Expression and Democracy

(Cambridge, Cambridge University Press, 2017. 386 oldal,
ISBN 978 131 662 308 4)

A kifejezés szabadságának szakirodalmi elképesztően gazdag, a világ minden táján élénk párbeszédet folytatnak egymással a téma kutatói. Még bizonyos nemzetek feletti trendeket, közösen vallott elveket is azonosítani lehet, amelyek a kifejezés szabadságának korlátaira vonatkoznak. Egy kalap alá szokás venni a „nyugati világ” államait, amelyek jogrendszere sok tekintetben hasonló válaszokat ad a szabadság határainak megvonását illető kérdésekre.¹ Így például kezd általánosan elfogadottá válni az a tétel, amely szerint önmagában a blaszfémia korlátozása nem megengedett,² vagy hogy a közéleti személyiségek szélesebb körben bírálhatók, mint a magán-személyek, és magánéletük védelme is csak szűkebb körben érvényesül azokhoz képest. Az Emberi Jogok Európai Bírósága mint a jelenleg a leghatékonyabban működő regionális emberi jogvédő mechanizmus a kifejezés szabadsága tekintetében is közbenjár az európai államok jogrendszerének harmonizációjában, döntéseit a Római Egyezményben részes államok bírósági figyelembe veszik és hivatkozzák saját ítéleteikben.³

Ennek ellenére a kifejezés szabadságának főbb elemeit és korlátait átfogóan tárgyaló, összehasonlító jogi mű nagyon ritkán jelenik meg. Két fontos monográfia juthat eszünkbe, Eric Barendt⁴ és Ronald Krotoszynski⁵ tollából. Ezért is pótol nagy hiányt Kevin Saunders, a Michigan State University professzora, hiszen több mint tíz éve senki nem próbált meg ilyen átfogó könyvet írni. Saunders korábbi munkássága során is a kifejezés szabadságának egyes fontos kérdéseit vizsgálta, amit három jelentős monográfia bizonyít.⁶ Az új kötet Barendt alapművéhez

¹ Ez egyáltalán nem új jelenség, l. pl. Frede CASTBERG: *Freedom of Speech in the West: A Comparative Study of Public Law in France, the United States, and Germany*. Oslo, Oslo University Press, 1960.

² Lásd Velencei Bizottság: *Blasphemy, Insult and Hatred: Finding Answers in a Democratic Society* (2010).

³ David HARRIS – Michael O’BOYLE – Edward BATES – Carla BUCKLEY (szerk.): *Harris, O’Boyle, and Warbrick Law of the European Convention on Human Rights*. Oxford, Oxford University Press, 2014.

⁴ Eric M. BARENDT: *Freedom of Speech*. Oxford, Clarendon, 1985.

⁵ Ronald J. KROTOSZYNSKI, Jr.: *The First Amendment in Cross-Cultural Perspective*. New York, New York University Press, 2006.

⁶ *Violence as Obscenity* (Durham, Duke University Press, 1996); *Saving Our Children from the First Amendment* (New York, New York University Press, 2006); *Degradation: What the History of Obscenity Tells Us about Hate Speech* (New York, New York University Press, 2011).

hasonlít annyiban, hogy a kifejezés szabadságának legtipikusabb korlátait elemzi, és áttekinti a különböző jogrendszerek alkalmazta megoldásokat. (Krotoszynski könyve eltérő szerkesztési elvet követ: külön-külön, fejezetenként mutatja be az egyes államokat és a kifejezés szabadságához való hozzáállásukat.) Saunders könyve két tekintetben tér el Barendtétől: kevesebb benne az elméleti fejtegetés, a korlátozások mellett és ellen szóló érvek aggályos egymás mellé helyezése és értékelése, azaz inkább a konkrét jogesetektől és szabályozásokból nyerhető tapasztalatokra fókuszál, továbbá több jogrendszert is érint, ugyanis áttekinti az amerikai, a brit, a német, a kanadai, az ausztrál, az új-zélandi, mi több, néhol még a japán jogrendszert is. Ez az összehasonlítás nem minden fejezetben szigorúan követett szerkesztési elv – a mindenhol tárgyalt amerikai megközelítés mellett a többi jogrendszer indokolt esetben bukkan csak fel, egy-egy alapvető fontosságú ügy bemutatása erejéig.

A szerző fő szempontja az összehasonlított jogrendszerek kiválasztásánál észszerű és logikus. Csak azon demokráciák közül választott, amelyek „teljesnek” minősültek (*full democracies*) az *Economist* c. hetilap által összeállított demokráciaindexben (Democracy Index). A sors finto-ra, hogy a kötet lezárása után közzétett 2016-os index szerint az Egyesült Államok lecsúszott a „törékeny” (*flawed*) demokráciák közé,⁷ azaz a kötet – a szerkesztési logikáját követve – immár nem teljes demokráciák, hanem az USA és más, a hetilap szakértői által erősebbnek tekintett demokráciák összehasonlítását tartalmazza. Persze az ilyen indexek megalapozottsága mindig vitatható, és egy demokrácia ereje, minősége objektív mérőszámokkal nemigen írható le. Vitán felül áll, hogy a kifejezés szabadságának védelme az Egyesült Államokban a legerőteljesebb, a védelmi szint megfelelése pedig a demokrácia egyik fontos kritériuma, de ezen index szerint a védelem alacsonyabb mértékét más tulajdonságok ellensúlyozhatják. Azaz a kifejezés szabadsága a demokrácia egyik, de nem egyetlen alapja (Saunders könyvének címe is ezt hangsúlyozza).

A kifejezés szabadságának eltérő védelmi szintjeit vizsgálva az egyes országokban, valóban lehetetlen a „nyugati világ” egészét egyszerre áttekinteni. Ezért szükséges az országok, jogrendszerek közötti szelekció, még akkor is, ha mint láthattuk, ez sem feltétlenül lehetséges teljes következetességgel. Hasonló megoldást választott új könyvében Eric Heinze, aki a „hosszú ideje fennálló, stabil, prosperáló” (*longstanding, stable, and prosperous*) demokráciákat vizsgálta a gyűlöletbeszéd korlátozása szempontjából.⁸ Ő nem demokráciaindexeket használt, hanem egyszerűen azon demokráciákat tekintette ilyennek, amelyek bizonyították tényleges képességüket valamennyi polgáruk megvédésére, mint pl. az észak-amerikai és a nyugat-európai államok. A szelekció eredménye tehát Heinzénél is hasonló, mint Saundersnál.

Saunders könyve 15 fejezetre oszlik, amelyeknek döntő többsége a „politikai” vélemények védelmével foglalkozik, azaz a közügyekre vonatkozó olyan beszéddel, amelyet a vizsgált államokban érvényes közmegegyezés szerint a legerőteljesebben kell védeni. A kötet 1–2. fejezetei a kifejezés szabadságának közös elméleti alapjait kívánják áttekinteni a vizsgált jogrendszerekkel kapcsolatosan. Az egyesült államokbeli szerzők által legtöbbször hivatkozott művekkel találkozhatunk itt is, a kötetnek a kifejezés szabadságának elvi igazolásáról szóló részében. A szerző

⁷ *The Economist Intelligence Unit: 2016 Democracy Index*, http://www.eiu.com/public/topical_report.aspx?campaignid=DemocracyIndex2016

⁸ Eric HEINZE: *Hate Speech and Democratic Citizenship*. Oxford, Oxford University Press, 2016. 69–78.

felidézi Alexander Meiklejohn,⁹ Vincent Blasi,¹⁰ Thomas Emerson,¹¹ Edwin Baker¹² és John Stuart Mill¹³ elméleteit, amelyek közül maga a demokratikus teóriát tekinti a legmeghatározóbbnak.

A kötet vezérfonala az az elgondolás, hogy a kifejezés szabadsága elsősorban azért védendő érték, mert gyakorlása hozzájárul a demokratikus viták eldöntéséhez és általában – a viták előfeltételeként – a tájékozott polgárok kineveléséhez. Ez persze nem zárja ki, hogy a demokrácia közösségi szempontjai összhangban álljanak a jog biztosítását alátámasztó más elméletekkel, amilyen pl. az individualista elmélet, az „ellenőrző funkció” (*checking value*) elmélet, vagy az igazság milli keresésének gondolata. Persze Meiklejohnnal kezdeni a kifejezés szabadságának elméleti megalapozását azt a megtévesztő képet sugallja, mintha a demokrácia és a kifejezés szabadságának kapcsolata 20. századi „találmány” lenne; a kötet kereteit szétfeszítette volna, de érdemes nem megfelekedezni a tényleges kezdetekről: az ókori görög demokráciában gyakorolt szólásszabadságról.¹⁴ Figyelemre méltó, hogy még a kifejezés szabadságának nagy teoretikusa, Louis Brandeis is az athéni Periklészig ment vissza a mára a maga jogán is klasszikussá nemesegett bírói véleményében, amiben hitet tett a kifejezés szabadságának demokráciában betöltött szerepe mellett.¹⁵

Az 1. fejezet áttekinti még néhány más állam alkotmányait is, ami a kifejezés szabadságának megjelenését illeti (Egyesült Államok, Kanada, Németország), az Emberi Jogok Európai Egyezményének 10. cikkét, a kartális alkotmány nélküli Egyesült Királyságot és az alkotmánnyal rendelkező, de abban külön a kifejezés szabadságát nem szerepeltető Ausztráliát és Új-Zélandot. Jellemző módon még azon államok esetében is, ahol van kodifikált, alkotmányba foglalt rendelkezés a kifejezés szabadságának védelméről, a kötetben a normaszöveg rövid felidézése után az adott államban megszületett legfontosabb bírói döntésekről esik szó. Nyilvánvaló, hogy nincs közvetlen kapcsolat a kifejezés szabadsága védelmének ereje, valamint a védelem hatókörének (*coverage*) kiterjedtsége és a konkrét alkotmányi rendelkezés között.

Az Egyesült Államok Első Alkotmánykiegészítésének szövege több tekintetben is talányos, akár a Kongresszus említésére gondolunk (vajon e rendelkezés a szöveg alkotóinak szándéka szerint kötelezte-e a tagállami törvényhozásokat is?), akár a „nem alkot törvényt” („*shall make no law*”) szövegrész (más módon, bírói döntésekkel korlátozható-e a szabadság?), akár pedig a „nem csorbítja” („*no law [...] abridging*”) kitétel értelmét keressük (csorbításnak számít-e a megfelelően indokolt és arányos korlátozás?). A német alkotmány az amerikaihoz képest bőbeszédűbb, ugyanakkor tudjuk, hogy a II. világháború után a győztes hatalmak azt lényegében

⁹ Alexander MEIKLEJOHN: *Free Speech and its Relation to Self-Government*. New York, Harper Brothers, 1948.

¹⁰ Vincent BLASI: The Checking Value in First Amendment Theory. *2 American Bar Foundation Research Journal* 521 (1977).

¹¹ Thomas I. EMERSON: Toward a General Theory of the First Amendment. *72 Yale Law Journal* 877 (1963).

¹² Edwin C. BAKER: *Human Liberty and Freedom of Speech*. Oxford, Oxford University Press, 1989.

¹³ John Stuart MILL: *A szabadságról*. [Pap Mária ford.] Budapest. Századvég – Readers International, [1859] 1994.

¹⁴ Arlene W. SAXONHOUSE: *Free Speech and Democracy in Ancient Athens*. Cambridge, Cambridge University Press, 2006.

¹⁵ Vincent BLASI: The First Amendment and the Ideal of Civic Courage: The Brandeis Opinion in *Whitney v. California*. *29 William & Mary Law Review* 653 (1988).

rákényszerítették a vesztesre, és azt is, hogy a kifejezés szabadságának gyökerei a német jogi kultúrában jóval messzebbre nyúlnak vissza.¹⁶ Ugyanakkor az 1949-ben átmenetinek szánt alkotmány ma is hatályos, és folyamatosan erőteljes védelmet nyújt az emberi jogok, azon belül pedig a politikai szabadságjogok számára.

De minden, alkotmányába emberi jogokat is belefoglaló állam jogrendszerére igaz, hogy a kifejezés szabadságát érintő ügyekben döntéseket hozó bíróságok elszakadnak az alkotmány szövegétől: a *clear and present danger* doktrína¹⁷ vagy a *New York Times* szabály¹⁸ nem olvasható ki közvetlenül az Első Alkotmánykiegészítésből. Anglia jogtudósai pedig kartális alkotmány nélkül, mi több, az emberi jogokat listázó bármely jogszabály nélkül is evidenciának tekintették, hogy a sajtó szabadságát alkotmányos védelem illeti meg.¹⁹ Világos tehát, hogy valójában a jogi kultúra, a történelmi tényezők és a bírói, alkotmánybírói jogfejlesztés alakítja a kifejezés szabadságának határait – az azokban tapasztalható különbségek nem vezethetők vissza az alkotmány szövegére vagy éppen az ilyen rendelkezés hiányára.

Különbségek márpedig vannak, ez jól látható a kötetnek a közéleti viták szabadságával foglalkozó részeiből (3–10. fejezetek). A „politikai beszéd” természetesen tágan értelmezendő: minden vélemény idetartozik, amely fontos vagy apró-cseprő közüggel kapcsolatos. A kötet sorra veszi a kifejezés szabadságának klasszikus kérdéseit: a bűncselekmény elkövetésére való felbujtást (3. fejezet), a gyűlöletbeszédet (4. fejezet), a választási kampányok finanszírozását (7. fejezet), a nemzeti jelképek meggyalázását (8. fejezet) és a rágalmazást (9. fejezet). Ezek bemutatása jellemzően a legfontosabb amerikai legfelső bírósági döntések bemutatásával kezdődik, amit az egyes államok legismertebb eseteinek és törvényi szabályozásainak az áttekintése követ. Ugyanakkor Saunders részletesen elemzi az Egyesült Államok jogrendszerében nem ismert, de máshol gyakran alkalmazott korlátozások egy-egy csoportját is. Idetartozik a holokausztragadás tilalma (5. fejezet), a politikai pártok működésének betiltása (6. fejezet), vagy az egyéni becsület védelme (10. fejezet).

Ahogy szinte elképzelhetetlen lenne a *Skokie*-döntés (egy náci párt a zsidók lakta városrészben való felvonulásának jóváhagyása) adaptálása a gyűlöletbeszéd európai megítélésekor, a *New York Times v. Sullivan* ítéletben foglalt mérce alkalmazása európai rágalmazási esetekben, vagy Jerry Falwell keresetének elutasítása egy európai bíróság által, ugyanúgy az Egyesült Államokban nehezen értelmezhetőnek tűnik bizonyos történelmi tények tagadását tiltani, vagy a nemzeti lobogót a kifejezés szabadságát korlátozó védelem alá helyezni. A kifejezés szabadsága tehát minden demokratikus államban kiemelt fontosságú érték, azon belül a közügyek vitatása a legerőteljesebben védett belső magban helyezkedik el, de mégis, a védelem mértéke jelentősen eltérhet az egyes államokban. Az eltérések megjelenése és mértéke változatos, tehát hiba lenne leszűkíteni a vizsgálódást egyfajta Egyesült Államok kontra „a világ többi része” perspektívára. Saunders nem is teszi ezt, hanem mély empátiával, az egyes bírói döntések mélyére hatolva tárja fel a kifejezés szabadságának különféle korlátozásait.

¹⁶ L. CASTBERG i. m. (1. lj.) 296–332.

¹⁷ *Brandenburg v. Ohio*, 395 US 444 (1969).

¹⁸ *New York Times v. Sullivan*, 376 US 254 (1964)

¹⁹ Albert V. DICEY: *An Introduction to the Study of the Law of the Constitution*. London, Macmillan, 1885.

A kötet 11–12. fejezeteiben a közmorál védelme érdekében alkalmazott beszédkorlátozások jelennek meg, amilyen például általában az erkölcs-, vagy kifejezetten a gyermekvédelem. Saunders tágan értelmezi a „beszéd” kategóriáját, így a kötet 13. és 14. fejezetei a kifejezés szabadságának sajátos részkérdéseiről szólnak, így a bírósági tárgyalások és a közérdekű adatok nyilvánosságáról, amelyek külön-külön is a nyilvános véleményformálás előfeltételeinek tekinthetők.

Általában elmondható, hogy az amerikai megközelítés csaknem minden vizsgált kérdésben szélesebb körű védelmet nyújt a kifejezés szabadságának, ez alól a legszrevehetőbb módon az obszcenitás tilalma jelent kivételt, ami önmagában nem minősül bűncselekménynek az európai országokban, természetesen ide nem érve az Egyesült Királyságot, ahol hasonló tilalom létezik. E jelenségben is tetten érhető az a sajátosság, hogy a kifejezés szabadságának egy adott jogrendszer által elfogadhatónak tekintett korlátai mélyen gyökereznek az érintett állam történelmében és kultúrájában. Az erkölcstelen tartalmakkal szembeni fellépés a hagyományos köz-erkölcs-felfogáson és a puritán hagyományokon alapszik,²⁰ míg a politikai vélemények Európához képest páratlan erejű védelme szintén az amerikai történelmi hagyományok, a mindenkori kormányzattal szembeni bizalmatlanság és az angolszász eredetű individualizmus terméke.²¹

Mi lehet a következtetése egy ilyen összehasonlító megközelítésű műnek? A különbözőségek felvázolásán túl lehetséges-e azonosítani az objektíve „helyes” válaszokat a felmerülő kérdésekre? Lehet-e igazságot tenni és minőségében értékelni, valamint rangsorolni az egyes jogrendszereket? Saunders bölcsen állapítja meg a kötet 15., zárófejezetében, hogy ez elkerülendő. Az is világossá válik a könyv végére, hogy a már említett, „az Egyesült Államok kontra a világ többi része” hozzáállás mára már meghaladott. Valójában jóval több a közös pont az Egyesült Államok, Ausztrália, Kanada és Európa jogrendszerei között a kifejezés szabadságát érintően, mint ami elválasztja őket egymástól. A közéleti viták nyíltságát célzó szabályok nem térnek el olyan mértékben, amennyire a hagyományos megközelítés ezt sulykolni szokta.²² (Pl. a gyűlölködés korlátozásához az erőszak veszélyét megkívánó, Európában számos helyen alkalmazott szabály nem áll nagyon távol a *clear and present danger* doktrínától, a közéleti személyiségek jogainak védelmét csak igen szűken biztosító esetjog pedig rokonítható a „*reckless disregard*” mércéjével a *New York Times v. Sullivan* döntésből.)

Saunders legfontosabb konklúziója azonban nem ez. Mint megállapítja, egy demokráciában rendszeresen döntéseket kell hozni a kifejezés szabadságának határait illetően. Ezek a döntések az egyes államokban eltérők, de ez szükségszerű, és az egyes választások között nem lehet objektíve azonosítani a „helyes” választ. Azaz a demokrácia ereje nem kizárólag a kifejezés szabadsága számára biztosított védelem erejétől függ. Miközben nem vitás, hogy e szabadság nélkül demokrácia nem működhet, nem lehet azt állítani, hogy az angol, a német, vagy éppen az ausztrál és a kanadai demokrácia *per definitionem* kevésbé lenne erős, mint az amerikai, mert valamivel csekélyebb mértékű védelmet biztosít a kifejezés szabadsága számára. E ponton fel-

²⁰ Geoffrey R. STONE: *Origins of Obscenity*. 31 *NYU Review of Law & Social Change* 711 (2007), 718–721.

²¹ BLASI i. m. (10. lj.).

²² Hasonló érvelést ld. HEINZE i. m. (8. lj.) 143–144.

idézhetjük még Fred Schauer korábbi észrevételét, amelyben a jogi szabályozás és a valóság közötti kölcsönhatásra hívja fel a figyelmet: mint írja, egy adott ország médiája nem feltétlenül szabadabb, izgalmasabb és tölti be hatékonyabban a demokráciában neki szánt szerepet amiatt, mert a rá vonatkozó szabályok, jogi doktrínák többet engednek meg neki²³ (Schauer az Egyesült Államok és Ausztrália közéleti sajtóját hasonlítja össze, és megállapítja, hogy ez utóbbi a gyakorlatban nem kevésbé szabad vagy releváns, mint a jogi értelemben erősebben körülbástyázott előbbi).

Saunders könyve tehát egyfelől izgalmas utazásra hív, amelyen keresztül az általa kiválasztott országok jogi kultúrájába nyerhetünk bepillantást, másfelől szakít a korábbi, sokszor leegyszerűsítő megközelítésekkel, amelyek sokáig béklyóba zárták a kifejezés szabadságának összehasonlító jogi elemzését. Hasznos pillanatfelvétel a szólásszabadság jelenlegi helyzetéről a nyugati világban, és arra is alkalmas, hogy újra felhívja olvasójának figyelmét arra, mennyire fontos a jogot folyamatosan ápolni és gyakorolni.

KOLTAY ANDRÁS

²³ Frederick M. SCHAUER: On the Relationship Between Press Law and Press Content. In: Timothy COOK (szerk.): *Freeing the Presses: The First Amendment in Action*. Baton Rouge, Louisiana State University Press, 2005. 51–68.

Koltay András – Török Bernát (szerk.): Sajtószabadság és médiajog a 21. század elején 3.

(Budapest, Wolters Kluwer, 2016. 582 oldal,
ISBN 978 963 295 599 5)

A sajtószabadság és médiajog legújabb kihívása és az azokra adható megoldási javaslatok

Egy kiváló együttműködés legújabb termésével ismerkedhet meg az olvasó, ha kezébe veszi a Koltay András és Török Bernát szerkesztésében megjelenő *Sajtószabadság és médiajog a 21. század elején 3.* című kötetet. A tavaly ötéves fennállását ünneplő Médiatudományi Intézet, amely a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság Médiatanácsa törvény által létrehozott tudományos műhelye és a Magyar Tudományos Akadémia keretei között működő Médiatudományi Kutatócsoport termékeny együttműködése indította útjára azt a gazdag témaválasztékot kínáló média tudományi könyvsorozatot, amelynek egyik legújabb darabjáról szólnak az alábbi sorok.

A 2013-ban indult, „Az európai médiajogi gondolkodás alapjai, különös tekintettel a szólásszabadság egyes kérdéseire” című kutatási programban a neves kutatók – kifejezetten komparatív elemzésekkel – arra a közel sem egyértelmű kérdésre keresik a választ, hogy milyen elméleti gyökerekből táplálkozik az európai médiajogi gondolkodás, az egyes jogcsaládokban milyen tipizálható szabályozási utak azonosíthatók, és hogy van-e olyan szabályozási minimum, amely valamennyi európai országban sajátosan hat a nyilvánosságra vonatkozó joganyagban. A komparatív elemzés ugyan dominánsan Európára koncentrálna (hangsúlyozandó, nem az EU tagállamaira, az európai jogi gondolkodást ennél szélesebb alapon vizsgálja), de rendszeresen számításba veszi az Egyesült Államok jogrendszerének releváns vonatkozásait, és minden olyan nézőpontot, amelynek vizsgálata segítheti a problémák feltárását és az adekvát megoldások azonosítását.

A sajtószabadság és médiajog legújabb 21. századi kihívásait korábban már két azonos című és címében sorszámozott kötet elemezte. A harmadik tanulmánygyűjtemény megjelenése kellő bizonyíték arra, hogy a sajtószabadság alapjogának tartalma nem valamiféle poros alkotmányjogi dogma, hanem élő szervezet, amelynek vizsgálatakor az avatott kutatók a nyilvánosság napjainkban lezajló nagymérvű átalakulása során újabb és újabb értelmezési mezőit azonosíthatják.

A szerkesztőkkel együtt hangsúlyozni szükséges, hogy a tanulmánygyűjtemény sokkal több, mint egy aktuális, ám mulékony pillanat megragadására tett vállalkozás. Biztos vagyok abban, hogy elmélyült elméleti elemzései hosszú távon is megtermékenyítően fognak hatni a tudományos gondolkodásra, és a jogalkotói lépések irányát is orientálhatják.

A tanulmánykötetet négy elméleti blokkot alkotó, összesen tizenhét kiválóan szerkesztett tanulmány tölti meg értékes tartalommal. Az első tematika három szerző, Andrassy György,

Koltay András és Smuk Péter tollából a sajtószabadság jogának alapvető kérdései és alkotmányos vonatkozásai fölött tart elmélyült szemlét, a második nagy rész öt tanulmánya a szólásszabadság egyes magánjogi aspektusait elemzi, a harmadik tanulmánycsokor négy szerzője az új-média rendkívül aktuális szabályozási kérdéseire kínál válaszokat, míg az utolsó negyedben publikáló öt kutató a sajtószabadság egyes speciális aspektusaival foglalkozik.

Andrássy György *A nyelvszabadság és a hivatalos nyelvek* című tanulmányában egy megoldhatatlan(nak látszó) probléma megoldására tesz kísérletet, arra, hogy a nyelvszabadságnak szükségszerűen univerzális emberi joggá kellene válnia. A nyelvszabadságot egy olyan, a gondolatszabadság és szólásszabadság által elrejtett, de létező jogként tételezi, amelyet az egyes államok alapjogi katalógusába és az emberi jogok egyes nemzetközi dokumentumaiba is szükséges lenne felvenni. A megoldhatatlannak leírt problémát Andrássy többek között abban látta, hogy a nyelvszabadság emberi jogként való elismerése körüli viták fókuszában a nevezett jog alanya áll, miközben álláspontja szerint a jogosultak köre nem korlátozható, ellenben a „hol” kérdése a releváns, vagyis hogy hol, melyik államban illeti meg az egyént a saját nyelve használatának a joga. A tanulmány különös érdeme, hogy megalkotja a nyelvszabadságnak mint emberi jognak a definícióját, amelynek kodifikált normatív megfogalmazása bármikor nemzetközi emberi jogi dokumentumok, nemzeti alkotmányok emberi jogi katalógusának részévé válhat.

Koltay András a művészetek szabadságának a véleménynyilvánítási szabadsághoz való viszonyát, a művészi kifejezés szabadságának tartalmát elemzi a *Dorian Gray képmásához való jog: a művészet szabadságának önálló alapjogi jellegéről* című tanulmányában. Az Oscar Wilde botránykeltő könyvére utaló munka bevezetőjében rámutat, hogy a szerzői művek, legyenek azok bárminő magas művészi értékkel bírók, más kifejezésekhez hasonlóan a jogi szabályozás hatálya alatt állnak. Koltay álláspontja szerint a művészi szabadság „beolvadása” a véleményszabadság alapjogába – egyidejűleg önálló védelmének szükségtelenségének felismerése – elkerülhetetlen. Az elmélyült elemzésekben bővelkedő munka foglalkozik a művészet szabadságára vonatkozó alkotmányos rendelkezésekkel, az ezekből levezethető alapjogi tartalommal, majd a magyar jogi felfogás megfelelő kontextusba helyezése érdekében kitér a vonatkozó strasbourgi joggyakorlatra és az angol, német, egyesült államokbeli jogrendszer releváns alapvetéseire. Koltay András biztató gondolattal zárja írását, óva int a *sui generis* művészi szabadság elmúlása feletti búsongástól, és hangsúlyozza: mindez nem jelenti a művészet jog által degradálását; éppen ellenkezőleg, a modern szólásszabadság-jog húzódozása a művészet határvonalainak önálló felfestésétől a művészek, a művek és a közönség számára csak áldásos következményekkel járhat.

Európai demokráciafogalmakat és -kontextusokat vizsgál az alkotmányelméleti rész harmadik tanulmányában Smuk Péter. A tanulmány a demokrácia oly sokrétű fogalmát elsősorban a demokrácia, közvélemény és véleményszabadság háromszögében, a habermasi modellben elemzi, majd a fogalom egyes európai dokumentumokban való tartalmát: érvényesülése kritériumait és a fogalom tartalmi elemeit mutatja be. A tanulmány végén a szerző még kitér egyes különös demokráciafogalmakra és -kritériumokra is, mint az e-demokrácia, az önmagát megvédeni képes demokratikus intézményrendszer alkotmányos koncepciójából eredeztethető militáns demokrácia és a demokráciafogalmak próbájaként bemutatott populist demokrácia.

A magánjogi rész első tanulmánya, Csehi Zoltán munkája a személyiségi jogok megsértéséből eredő igények elévülését vizsgálja. Az elévülés mint a polgári jogi igények bírósági érvényesíthetőségének időmúlásra tekintettel lévő megszűnési oka a magánjogtudomány könyvtárnyi munkáját inspirálta. Csehi Zoltán tanulmányában a személyiségi jogsértések kapcsán a vagyon-

jogi forgalomban kialakult elévülés alkalmazási problémáit vizsgálja. Az elévülés fogalmának meghatározása után a személyiségi jogok elévülésére vonatkozó elméleteket és a jogi szabályozás állomásait és a bírói gyakorlat eredményeit tekinti át, majd az elévülést a szerzői jog vonatkozó szabályai kapcsán, a szerző személyhez fűződő jogainak érvényesíthetősége tekintetében is megvizsgálja. A tanulmány elemzését az új Ptk. elévülési szabályainak és a személyiségi jogsértésből fakadó egyes követeléseknek, valamint az igényérvényesítés további időbeli korlátainak a bemutatása teszi teljessé.

Láncos Petra Lea a feledtetéshez, törléshez és hozzáférhetetlenné tételhez való jogot vizsgálja a *Mint akit elváltak* című tanulmányában. A *right to be forgotten* a *Google Spain* ügyben hozott ítéletben kitágított fogalma egyes részjogosítványainak elhatárolására fordít kiemelt figyelmet, azzal, hogy az írás a jogintézménnyel összefüggő megválaszolatlan kihívásoknak és nyitva maradt kérdéseknek a felvázolását is elvégzi. Nagy kihívást jelent a szinte korlátlan online kereshetőségből fakadó profilalkotás, adatgyűjtés és továbbítás becületsorbitásra alkalmas volta. A szerző kitér az EU adatvédelmi rendelettervezetére, amely egyfajta „kapuórré” tenné a keresőmotor-szolgáltatókat, s úgy véli, hogy ez a megoldás, vagyis a keresőmotorok szűrésre kötelezése, azaz a hozzáférhetetlenné tétel intézménye hatékony megoldást jelenthet a tanulmányban elemzett problémára. A hozzáférhetetlenné tétel intézménye kétségkívül a jogsérelem enyhítésére kínál részleges választ, a szerző szavaival élve „némi egérutat”, ám a teljes feledésbe merülésnek – ahogyan a tanulmány is rámutat – ez csak az egyik eszköze.

Navratyil Zoltán *Az emberi méltóság magánjogi szerepe és a véleménynyilvánítás szabadsága* című dolgozatában az emberi méltóság magánjogi értelmét vizsgálja, külön tekintettel annak az új Ptk.-ban adott fogalmára és arra, hogy az az általános személyiségi jog generálklauzulájában kapott helyet. Navratyil előfeltevése szerint ennek a kodifikációs megoldásnak, amely érdemben érinti az intézmény dogmatikai helyzetét, hatása lehet nem csupán az emberi méltóság elméleti felfogására, de gyakorlati alkalmazására is. A szerző elemzésében áttekinti az emberi méltóság alkotmányjogi tartalmát, szerepét a médiahatósági eljárásban, és a magánautonómia határait fessegető ombudsmani gyakorlatot is. Az önálló magánjogi tartalma és alkalmazhatósága tekintetében a közszereplők emberi méltóságának polgári jogi megítélését, a méltóság becülettől való fogalmi differenciálását is elvégzi. A véleménynyilvánítás szabadságával való alapjogi kollízió mércéinek elemzése alkalmával a szerző felvillantja a felfogások két szélső pontját: az Egyesült Államok és Németország gyakorlatát. A tanulmány érzékletesen bemutatja, hogy az emberi méltóság magánjogi felfogásában az egyes jogrendszerekben mennyire divergáló felfogások azonosíthatóak. Navratyil Zoltán tanulmányának legnagyobb tanulsága ugyanakkor egyértelmű: az emberi méltóságot szükségszerűen el kell választani a becület védelemtől ahhoz, hogy az ne csupán egy tartalmatlan retorikai eszköz maradjon.

Az új nyilvánosság szerzői jogi összefüggéseire mutat rá Pogácsás Anett tanulmánya, mely *A nyilvánosság új működési formáinak hatása a szerzői személyiségi jogokra* címet viseli. A tanulmány érzékletesen mutatja be a szerzői műveket érintő nyilvánosságban végbemenő radikális változást, amely jelentékeny mértékben hat a szerzői jogok érvényesíthetőségére. A tanulmány címében is kifejezi, hogy érdemben nem vizsgálja a szerző vagyoni jogait, ám egyúttal jelzi, hogy a szerzői jog előtt álló kihívásokra hatékony orvosságot csak olyan megoldások, új modellek adhatnak, amelyek a személyhez fűződő és a vagyoni jogok kapcsán egyaránt alkalmasak a bizonytalanságok megszüntetésére és a jogvédelem biztosítására; a két jogcsokor érvényesítési problémái – mutat rá a szerző – erősen kihatnak a másik jogtípusra.

A magánjogi tematikájú tanulmányok sorát Szilágyi Ferenc zárja a *Jogutódlás a személyiségi jogsértés megalapozta pénzübeli igények esetén* című munkájával. A magyar magánjogi gondolkodásban töretlen felfogást (a személyiségi jogsértés megalapozta nemvagyoni kárigény – immáron sérelemdíj – esetében a jogutódlás, engedményezés vagy halál esetén történő átszállása egyaránt kizárt) teszi kritikai elemzés tárgyává. A szerző a magyar magánjogi hagyományból szükségszerűen, parancsolóan következő kánont a hazai jogfejlődés és hatályos joganyag dogmatikai elemzésén túl az európai magánjog tendenciáival is összeveti. A munka végső következtetései oda konkludálnak, hogy a sérelemdíj engedményezhetőségének és halál esetén való átszállásának megtagadása melletti érvek nem meggyőzőek. A szerző határozott álláspontja szerint a tárgyalta esetben a jogutódlás lehetővé tétele nem csorbitaná a szankció személyes elégtétel jellegét, és kompenzációs célja sem szenvedne csorbát, hiszen az így keletkező jognak, pénzkövetelésnek a feltétlen forgalomképességének elismerése sokkal inkább erősíti a jogrendnek a sérelemdíj intézményén keresztül megnyilvánuló értékítéletét azzal, hogy a sérelem nem marad szankció nélkül.

Bár a magánjogi tanulmányokat abrondozó rész is számos izgalmas, az újmédiával kapcsolatos szabályozási kérdést taglal, a kötet harmadik szerkezeti egysége kifejezetten az új médiaplatformokkal kapcsolatos legújabb szabályozási kihívások bemutatását és megoldási javaslatok kidolgozását biztosítja. Géczy Kinga *Digitális (kölcson)hatások* című írása a hazánkban három esztendeje lezárult digitális átállás apropóján született. Az analóg földfelszíni sugárzású televíziós műsorszórás megszűnésével új időszámítás kezdődött a televíziózásban, számos új szolgáltatás jelenhetett meg, növekedés tapasztalható az ingyenesen elérhető tartalmak, és pozitív fejlemények a képminőség terén. A piaci folyamatokban jól látható az új technológia iránti fokozott fogyasztói igény, amelynek jó fokmérője az analóg és digitális televíziós előfizetések számarányában bekövetkezett jelentékeny változás. A szerző érzékletesen mutatja be, hogy a digitális átállás milyen összetett folyamatrendszerben valósult meg, milyen folyamatok következménye. Azonban még ennél is izgalmasabb a tanulmány azon optikája, amelyen keresztül a szerző rámutat, hogy a vizsgált technológiai változás milyen folyamatok, eredmények, következmények generálója, és milyen további kulturális és társadalmi jelenségekkel áll kapcsolatban. A digitális forradalom – figyelmeztet Géczy Kinga – páratlan, vissza nem térő lehetőséget biztosít a társadalom, a gazdaság és az állam működésének megújítására. Tegyük hozzá, hogy csak élnünk kell vele.

A következő tanulmány szerzője [Klein Tamás – *a szerk.*] az alkotmányjog nézőpontjából szemléli az oly sok vizsgálati irányból elemezhető tárhelyszolgáltatói felelősség mibenlétét. A tárhelyszolgáltatók harmadik személyek jogellenes tartalmáért való speciális felelősségének elemzése során a szerző kritikai szempontból vizsgálja az Alkotmánybíróság vonatkozó határozatát, valamint komparatív módszerekkel mutatja be a nemzetközi szabályozási modelleket.

Kóhídi Ákos rendszerező munkájában a jogsértő internetes tartalommal szembeni jogi eszközrendszer egyes elemeinek funkcióját vizsgálja. A szabályozás áttekintése után a dolgozat sorra veszi a magánjogi, közigazgatási, büntetőjogi korlátozások színes palettáját, a felelősségi szabályok sajátosságait. Az online tartalmakkal szembeni magánjogi felelősségi kérdések között az előző tanulmányhoz hasonlóan, de eltérő nézőpontból vizsgálja a közvetítő szolgáltatók, internethozzáférés-szolgáltatók tevékenységét.

A közösségi hálózatok, a közösségi médiumok elterjedése különösen izgalmas, megoldásra váró problémákkal gazdagítja a nyilvánosságot érintő kutatások egyébként is rendkívül válto-

zatos kínálatát. A közösségi hálózatokat fenntartó szolgáltatók többnyire sajtóságos, virtuális „háziulnak” tekintik szolgáltatásukat, s „az én házam az én váram” felfogást vallják az állami regulációs kísérletekkel szemben, addig az államok szeretnék joghatóságuk alatt tudni ezeket a szolgáltatókat, míg az általuk biztosított felületen megjelenő tartalmak felett szintén állami kontrollt igyekeznek kialakítani. Ám éppen ennek az állami szándéknak az érvényesülését akadályozza az internetes hálózatok számos sajátossága, a határok nélküiség hol áldásnak, hol átoknak érzett jelensége. Papp János Tamás *Az én házam az én váram* a szólásszabadság közösségi médiában való érvényesülésének egyes kérdéseit vonja elemzés alá. A közösségi médiumok közül kiemelve foglalkozik napjaink legsikeresebb és legnagyobb hatású közösségi platformjával, a Facebookkal, rávilágítva arra a fejleményre, hogy saját közösségi alapelveivel sajtóságos globális médiaszabályozóvá vált azáltal, hogy a szolgáltatásai igénybevételéhez elfogadni és betartani szükséges felhasználási feltételek a klasszikus médiajogi tartalomszabályozás tárgyköréit érintik, végső soron a platformon érvényesülő szólásszabadság tartalmát maguk határozzák meg. A tanulmány konklúziójában a szerző reményét fejezi ki, hogy a ma még csak feltett kérdésekre hamarosan sikeres megoldásokat adhatunk.

Az utolsó, a sajtószabadság egyes speciális kérdéseit taglaló rész a reklám- és versenyjog, a kampányfinanszírozás, az újságírói jogállás, valamint a rágalmazás és becsületsértés jogfilozófiai és jogbölcséleti vonatkozásait elemzi. Gellén Klára *A reklámokkal megcélzott fogyasztó megítélése a Gazdasági Versenyhivatal gyakorlatában* című tanulmánya a GVH egyes eseteinek elemzésével a reklám műfaji sajátosságai tükrében vizsgálja az átlagos fogyasztói tulajdonságokat, továbbá rávilágít a fogyasztói csoportok és a kiszolgáltatók alanyok esetében felmerülő értelmezési kérdésekre. Az esetek elemzését követően a szerző általános következtetések megfogalmazásával mutatja be a magyar helyzetet. Gellén Klára rámutat, hogy több olyan sérülékeny fogyasztói csoport is azonosítható, amelyek tulajdonságait az átlagos fogyasztótól eltérőnek kell tekinteni, és a reklámtartalmakat e sajátosságukhoz igazítva szükséges megítélni. Az elemzés megnyugtató következtetéssel zárul, miszerint mind a jogalkotói lépések, mind a jogalkalmazó gyakorlata hatékonyan biztosítja a sérülékeny fogyasztók védelmét – azzal, hogy a szerző figyelmeztet: a piaci élet változásai, valamint az újra és újra megjelenő új befolyásolási módszerek terjedése fokozott elővigyázatosságot kíván a folyamat valamennyi résztvevőjétől.

Kovács Krisztián a tiltott piacbefolyásolás és a véleménynyilvánítás kapcsolatáról szóló írása egy konkrét jogeset elemzéséből desztillál általános következtetéseket. Az alapul szolgáló esetben egy piaci elemzést publikáló sajtóterméket a tiltott piacbefolyásolás miatt felügyeleti bírsággal sújtott a hatáskörrel bíró Magyar Nemzeti Bank. Az Alkotmánybíróság a sajtótermék piacfelügyeleti bírságának alkotmányosságát alkotmányjogi panasz keretében vizsgálta, s megállapította, hogy a tőkepiaci törvény vonatkozó szakaszának nem adható olyan kiterjesztő értelmezés, amely alapján egy meghatározott piaci művelet lehetséges következményeinek okszerű felvázolása jogellenes lenne.

A szólásszabadság és a kampány című tanulmányában Szikora Tamás a kampányfinanszírozás korlátozása mögött meghúzódó érveket veszi sorra. A magyar kampányfinanszírozás a közelmúltban megvalósított modelljének elemzése és a kritikájának bemutatása után a tanulmány bepillantást enged az EJEB vonatkozó gyakorlatába csakúgy, mint a kampányfinanszírozás Egyesült Államokban megvalósult intézményi formájába. A komparatív elemzés kondenzátumaként a szerző megállapítja, hogy korántsem egyértelmű kérdés, hogy a kampánykiadások és -hozzájárulások mely korlátozása egyeztethető össze a szólásszabadság alapvető értékeivel.

Eltérő érvek, érdekek és indokok gazdag választéka bukkan fel minden egyes korlátozás mögött, miközben alkotmányosan indokolható szükségességük és arányosságuk már közel sem ilyen vitathatatlan. A szerző Allen Dickersontól kölcsönzött hasonlata rendkívül találó: jóllehet a pénz nem beszéd, ahogyan az oxigén sem tűz, de az összefüggés mindkettő esetében nyilvánvaló.

Tófalvy Tamás az újságírás külső határait mutatja be az *Újságírói engedélyek, pajzstörvények és a szakma jogi definíciója* című tanulmányában. A nyilvánosság átalakulása, a közvetlen közvetítés lehetőségének megjelenése jelentékeny hatással volt az újságírói hivatásra, az elmosódónak látszó határok olyan kérdések megfogalmazására sarkallnak, hogy milyen jellegű tartalom-előállítás minősíthető újságírásnak, milyen ismérvek alapján minősül valaki újságírónak, hogyan különböztethető meg az újságíró a nem újságírótól, az újságírás a nem újságírástól. Ezekre a kérdésekre kulturálisan változó kritériumok alapján lehet válaszolni. A szerző írásában olyan eseteket mutat be, ahol az újságíró fogalmának jogi, hatósági meghatározásai ütköznek az újságírás társadalmi szerepének eltérő értelmezési keretével.

Tóth J. Zoltán *A rágalmazás és a becsületsértés a jogfilozófiai és a jogbölcseleti gondolkodásban* című munkájában a véleménynyilvánítási szabadság eszmetörténeti fejlődéstörténetét mutatja be imponáló alapossággal. A szerző rámutat arra, hogy a szabadságjog kérdései a filozófiai gondolkodásban hosszú ideig meglehetősen csekély érdeklődést váltottak ki, a nagy filozófusok vagy egyáltalán nem, vagy csupán *per tangentem* említették. Az évszázadok előrehaladtával a szólásszabadság egyre fokozódó érdeklődés tárgya lett, amelynek kétségkívül egyik katalizátora John Stuart Mill volt. A tanulmány részletgazdagon elemzi a Mill előtti fragmentumokat s az ő felfogását továbbgondoló angolszász posztmillianus gondolkodást, amelynek közvetlen hatását mutatja ki az amerikai Legfelső Bíróság ítélezési gyakorlatában. Miután Tóth J. Zoltán feltárja a szólásszabadság általánosan elfogadott igazolásainak eszmetörténeti forrásait, a nézetek közötti, napjainkban sem szűnő vitákat, végül pozitív végkövetkeztetésre jut: valójában ma már csak a részletek tekintetében folyik vita, magát az alaptételt senki nem kérdőjelezi meg: ti. hogy a szólás szabadága olyan erkölcsi és alkotmányos jog, illetve ezek feltételét jelentő alapérték, amely mindenkit meg kell hogy illessen, valamint hogy ezen erkölcsi és jogi jogosultságot csak azon esetekben lehet korlátozni, amelyek kellő indokul szolgálnak a szólás bizonyos, pontosan meghatározott szabályozásához, amelyeknek legtipikusabb formái éppen az emberi méltóság és becsület védelme.

Tóth J. Zoltán tanulmányának zárószorai a tanulmánykötet végső gondolatát is szépen megjelenítik. A nyilvánosság szerkezetváltozása a szemünk előtt rohamos ütemben zajlik és időről időre új jogi problémákat generál. Ezen jogi problémák és a megoldásukra alkalmas eszközök azonosítása a jogtudomány egyik legszentebb feladata. A kötet tudományos értékét növeli, hogy a benne található tanulmányok sora alkalmazza a komparatív elemzés módszerét, a kritikai attitűdöt, a szerzők különböző megoldási modellek elemzését követően *de lege ferenda* javaslatokat fogalmaznak meg.

A *Sajtószabadság és médiajog a 21. század elején* 3. tematikája, hogy a médiajogban járatos fogalmat citálják, izgalmasan *plurális*, az egyes tanulmányok hol egymásra épülnek, hol kiegészítik egymást, vagy éppen csak laza távoli kapcsolatot mutatnak.

KLEIN TAMÁS

TÁJÉKOZTATÓ

Az „In Medias Res” médiatudományi folyóirat szerkesztésére vonatkozó elvek, szabályok

A Wolters Kluwer Kft. által megjelentetett médiatudományi folyóirat 2012 tavaszán indult, és évente két alkalommal jelenik meg. A folyóirat várja a tudományos igényű, a szólás- és sajtószabadság, valamint a médiaszabályozás tárgyában született kéziratokat. A folyóirat tudományos gyűjtőhellyé és nyílt szakmai fórummá vált az alapítás óta eltelt időben, ahol minden, a sajtószabadság és a média-szabályozás iránt érdeklődő olvasó kielégítheti kíváncsiságát.

A folyóirat rovatainak felosztása a következő:

- *Tanulmányok* (elméleti elemzést tartalmazó írások),
- *Fórum* (a gyakorlat bemutatásának igényével írt cikkek),
- *Könyvismertetés* (a médiatudomány területén megjelent újabb publikációk bemutatása).

A tanulmányokat a szerkesztésre vonatkozó előírásoknak (l. a folyóirat honlapján) megfelelően kell eljuttatni a szerkesztőséghez a koltay.andras@jak.ppke.hu e-mail címen.

A szerkesztőség fenntartja a jogot arra, hogy az írásokat ne feltétlenül beérkezési sorrendben jelentesse meg.

Az egyes számok lapzártája a következő:

- első szám: április 30.
- második szám: szeptember 30.

A folyóirat az interneten is hozzáférhető, a www.media-tudomany.hu honlapcímen. A nyomtatott kiadás előfizethető a kiadónál.

